

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**17. YÜZYILDA
ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve YILDIRIM ÖZBAŞ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

OCAK 2023

**17. YÜZYILDA
ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Merve YILDIRIM ÖZBAŞ
(502191102)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aygöl AĞIR

OCAK 2023

ISTANBUL TECHNICAL UNIVERSITY ★ GRADUATE SCHOOL

**DEPICTION OF DARDANELLES AND ITS COASTAL AREA
IN THE 17TH CENTURY**

M.Sc. THESIS

**Merve YILDIRIM ÖZBAŞ
(502191102)**

Department of Architecture

History of Architecture Programme

Thesis Advisor: Prof. Dr. Aygöl AĞIR

JANUARY 2023

İTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 502191102 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Merve YILDIRIM ÖZBAŞ, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "17. YÜZYILDA ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Aygül AĞIR**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Nejat Turgut SANER**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Çiğdem KAFESCİOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Teslim Tarihi : 27 Aralık 2022
Savunma Tarihi : 13 Ocak 2023

*Büyükannem Zeliha ve
dedem Halil İbrahim'in aziz hatırasına,*

ÖNSÖZ

Çanakkale’yi ziyaret eden seyyahların yazdıklarına olan merakımı ve görsel kültüre olan ilgimi bir araştırma sürecine dönüştürmemde bana daima yol gösteren danışmanım Sayın Prof. Dr. Aygöl Ağır’a, ufkumu açan görüş ve önerileri, süreç boyunca teşvik edici yorumları için teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Ayrıca değerli yorumlarıyla çalışmanın son haline gelmesindeki katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Çiğdem Kafescioğlu ve Sayın Prof. Dr. Nejat Turgut Saner’e teşekkürlerimi sunarım. Araştırma sürecimde yardımları için Arş. Gör. Hilal Günay’a, çevirilere yorumlarıyla katkıda bulunan Mehmet Yağcı’ya ayrı ayrı teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini her zaman hissettiğim annem Leyla Yıldırım ve babam Murat Şahin Yıldırım’a ve kardeşim Mertcan Yıldırım’a tez sürecindeki anlayışları ve yardımları için ayrıca teşekkür ederim. Son olarak süreç boyunca hem teknik yardımları hem de manevi desteğiyle yanımda olan eşim Halit Alper Özbaş’a sabır ve özverilerinden dolayı minnettarım.

Ocak 2023

Merve Yıldırım Özbaş
(Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xvii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xix
ŞEKİL LİSTESİ.....	xxi
ÖZET.....	xxv
SUMMARY	xxix
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı	6
1.2 Tezin Kapsamı.....	7
1.3 Tezin Yöntemi.....	7
1.4 Literatür Özeti	9
2. 17. YÜZYILDA AKDENİZ DÜNYASI.....	13
2.1 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Batıyla İlişkileri.....	16
2.2 17. Yüzyılda Kültürel Gelişmeler, Seyahat Kavramı ve Görsel Temsil	18
2.3 17. Yüzyılda Çanakkale Boğazı Yerleşimlerinin Durumu Üzerine Notlar.....	23
3. ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN 17. YÜZYIL ÖNCESİNDE TASVİRİ ÜZERİNE NOTLAR	27
3.1 Görsel Temsilin İlk Basılı Örnekleri: Gravürler	28
3.2 Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimlerinin Görsel Tasvirleri	30
3.3 Avrupalı Seyyahların Gözünden Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri	34
4. 17. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ	45
4.1 Henri de Beavau Seyahatnamesinde Çanakkale	46
4.1.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	46
4.1.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	48
4.1.2.1 Kıyı yerleşimleri ve adalar	49
4.1.2.2 Troya Antik Kenti	49
4.1.2.3 Savunma yapıları.....	49
4.1.3 Gravürlerin değerlendirmesi	50
4.1.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	51
4.2 Brèves Seyahatnamesinde Çanakkale	52
4.2.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	52
4.2.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	53
4.2.2.1 Kıyı Yerleşimleri ve Adalar	54
4.2.2.2 Savunma yapıları.....	54
4.2.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	55
4.3 George Sandys'in Seyahatnamesinde Çanakkale.....	56
4.3.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	56
4.3.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	57

4.3.2.1 Çanakkale Boğazı.....	58
4.3.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	59
4.3.2.3 Antik yerleşimler.....	61
4.3.2.4 Savunma yapıları.....	63
4.3.3 Gravürlerin değerlendirilmesi	64
4.3.3.1 Hellespont gravürü	64
4.3.3.2 Sestos&Abydos gravürü.....	65
4.3.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	66
4.4 Pietro Della Valle'nin Seyahatnamesinde Çanakkale	67
4.4.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	67
4.4.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	68
4.4.2.1 Çanakkale Boğazı (Stretto trà l'Europa e l'Asia).....	69
4.4.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	69
4.4.2.3 Troya Antik Kenti (<i>Troia</i>).....	70
4.4.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	72
4.5 Louis Deshayes de Courmenin'in Seyahatnamesinde Çanakkale.....	73
4.5.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	73
4.5.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	74
4.5.2.1 Çanakkale Boğazı (Hellespont/ Destroit des Chasteaux-Galippoli).	75
4.5.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	75
4.5.2.3 Troya Antik Kenti	76
4.5.2.4 Savunma yapıları.....	77
4.5.3 Gravürlerin değerlendirilmesi	78
4.5.3.1 Çanakkale Boğazı gravürü	78
4.5.3.2 Çanakkale Boğazı ve Troya sınırları gravürü	79
4.5.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	80
4.6 Stochove Seyahatnamesinde Çanakkale.....	81
4.6.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	81
4.6.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	82
4.6.2.1 Çanakkale Boğazı.....	83
4.6.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	83
4.6.2.3 Savunma yapıları.....	84
4.6.2.4 Troya Antik Kenti	84
4.6.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	86
4.7 Henry Blount'un Seyahatnamesinde Çanakkale	87
4.7.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	87
4.7.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	89
4.7.2.1 Çanakkale Boğazı.....	90
4.7.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	90
4.7.2.3 Troya Antik Kenti	90
4.7.2.4 Savunma yapıları.....	91
4.7.3 Gravür değerlendirmesi.....	91
4.7.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	92
4.8 Du Loir Seyahatnamesi'nde Çanakkale	93
4.8.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	93
4.8.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	93
4.8.2.1 Çanakkale Boğazı.....	94
4.8.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	95
4.8.2.3 Troya Antik Kenti	96
4.8.2.4 Savunma yapıları.....	97

4.8.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	98
4.9 Thévenot Seyahatnamesi'nde Çanakkale	99
4.9.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	99
4.9.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	100
4.9.2.1 Kıyı yerleşimleri ve adalar	101
4.9.2.2 Savunma yapıları.....	102
4.9.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	103
4.10 J.S.Struys Seyahatnamesinde Çanakkale	103
4.10.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	103
4.10.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	104
4.10.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	105
4.11 Bernard Randolph Seyahatnamesinde Çanakkale.....	106
4.11.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	106
4.11.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	108
4.11.2.1 Çanakkale Boğazı.....	108
4.11.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	108
4.11.3 Gravürlerin değerlendirmesi	109
4.11.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	112
4.12 Grelot'un Seyahatnamesinde Çanakkale.....	113
4.12.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	113
4.12.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	114
4.12.2.1 Çanakkale Boğazı.....	115
4.12.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	116
4.12.2.3 Antik yerleşimler.....	118
4.12.2.4 Savunma yapıları.....	120
4.12.3 Gravür değerlendirmesi.....	124
4.12.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	125
4.13 Jacob Spon ve George Wheler Seyahatnamesi'nde Çanakkale	125
4.13.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	125
4.13.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	127
4.13.2.1 Çanakkale Boğazı.....	128
4.13.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	129
4.13.2.3 Antik yerleşimler.....	132
4.13.2.4 Savunma yapıları.....	137
4.13.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	138
4.14 Bruyn'ün Seyahatnamesinde Çanakkale	139
4.14.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	139
4.14.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler	142
4.14.2.1 Çanakkale Boğazı.....	143
4.14.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	144
4.14.2.3 Troya Antik Kenti	145
4.14.2.4 Savunma yapıları.....	146
4.14.3 Gravürlerin değerlendirmesi	147
4.14.3.1 Gelibolu gravürü	148
4.14.3.2 Kilitbahir gravürü.....	148
4.14.3.3 Kale-i Sultaniye gravürü	149
4.14.3.4 Seddülbahir Kalesi ve Kumkale gravürleri	150
4.14.3.5 Troya gravürleri	151
4.14.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	151

5. 17. YÜZYILDA ATLAS VE ALBÜMLERDE ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ.....	153
5.1 Marco Boschini'nin 1658 Tarihli "Tenedo" Gravürü	154
5.2 Johann Laurenberg'in 1660 Tarihli "Thracia" Gravürü	157
5.3 Olfert Dapper Gravürleri	158
5.3.1 Dapper'in 1680 tarihli eserinde Abydos gravürü.....	158
5.3.2 Dapper'in 1683 tarihli eserindeki Çanakkale gravürleri	159
5.3.2.1 Bozcaada ve Bozcada Kalesi gravürleri.....	162
5.3.2.2 Gelibolu ve Kilitbahir gravürleri.....	165
5.4 Jacob Von Sandrart'ın 1687 Tarihli Gravürleri.....	171
5.5 Jacob Peeters'in Çanakkale Gravürleri	173
5.5.1 Jacob Peeters'in 1685 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri.....	173
5.5.2 Peeters 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri	177
5.5.3 Jacob Peeters'in 1692 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri.....	179
5.6 Jacob Enderlin'in 1686 Tarihli "Dardanelli" Gravürü	182
5.7 Francesco Piacenza'nın 1688 Tarihli Bozcaada ve Gökçeada Gravürleri	183
5.8 1684-1687 ve 1699 Tarihli Fransız Çanakkale Boğazı Tasvirleri.....	187
5.9 1680-1740 Yılları Arasına Tarihlenen Anonim Çanakkale Boğazı Tasvirleri	194
6. OSMANLI KÜLTÜR DÜNYASINDA ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ	197
6.1 Pîri Reis'in Kitab-ı Bahriye Baskılarında Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri	198
6.2 Kâtib Çelebi'nin Cihannüması'nda Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri	205
6.3 Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri ...	208
6.3.1 Seyyah ve seyahatname hakkında	208
6.3.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler.....	210
6.3.2.1 Çanakkale Boğazı.....	211
6.3.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	212
6.3.2.3 Savunma yapıları.....	221
6.3.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme	226
7. ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN. 17. YÜZYIL TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	229
7.1 Tasvirlerin Belge Niteliği	230
7.1.1 Çanakkale Boğazı.....	231
7.1.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar	234
7.1.2.1 Gelibolu	234
7.1.2.2 Eceabat	239
7.1.2.3 Lapseki	240
7.1.2.4 Yenişehir Burnu	243
7.1.2.5 Bozcaada	244
7.1.2.6 Gökçeada.....	250
7.1.3 Troya Antik Kenti	250
7.1.4 Savunma yapıları.....	255
7.1.4.1 Kilitbahir Kalesi	257
7.1.4.2 Kale-i Sultaniye.....	261
7.1.4.3 Kumkale Kalesi ve Seddülbahir Kalesi.....	262
7.1.4.4 Diğer kaleler.....	264
7.1.5 Seyyahların mimari hakkında genel gözlemleri.....	265
7.2 Çanakkale Boğazı'na Farklı Bakış Açılıarı	266

7.2.1 Evliya Çelebi ve batılı seyyahların gözünden Çanakkale Boğazı.....	267
7.2.2 Çanakkale Boğazı'nın görsel temsillerinde değişim.....	271
8. SONUÇ.....	277
KAYNAKLAR	285
EKLER.....	301
ÖZGEÇMİŞ.....	311

KISALTMALAR

Bnf	: Bibliothèque Nationale de France
DBNL	: De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren
Eebo	: Early English Books Online Text Creation Partnership
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1 : Tez kapsamında incelenen 17. yüzyıl seyyahları ve seyahat tarihleri..	45
Çizelge 5.1 : Bölüm kapsamında incelenen eserler	153
Çizelge A.1 : Batılı seyyahların eserlerinde yerleşimlerin isimlendirmesi	303
Çizelge B.1 : Çanakkale Boğazı tasvirleri içeren seyahatnameler	305

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1	: Vincenzo Coronelli'nin 1696 tarihli <i>isolario</i> 'sunda Ege Takımadaları gravürü	22
Şekil 3.1	: Bordone gravüründe Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı.....	30
Şekil 3.2	: Bordone gravüründe Bozcaada ve Gökçeada.....	30
Şekil 3.3	: Giovanni Francesco Camocio'nun 1574 tarihli Kilitbahir Kalesi gravürü	31
Şekil 3.4	: Giovanni Francesco Camocio'nun 1574 tarihli Kale-i Sultaniye gravürü	32
Şekil 3.5	: Giovanni Francesco Camocio'nun 1574 tarihli Gelibolu gravürü	32
Şekil 3.6	: Rosaccio'nun 1598 tarihli " <i>Dardanel Ver Grecia</i> " başlıklı Kilitbahir Kalesi gravürü	33
Şekil 3.7	: Rosaccio'nun 1598 tarihli " <i>Dardanel D'Natolia</i> " başlıklı Kale-i Sultaniye gravürü	33
Şekil 3.8	: Rosaccio'nun 1598 tarihli " <i>Tenedo</i> " başlıklı Bozcaada gravürü	34
Şekil 3.9	: Pierre Belon Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı gravürü	36
Şekil 3.10	: Jérôme Maurand'ın 1544 tarihli Çanakkale Boğazı eskizi	38
Şekil 3.11	: Jerome Maurand'ın 1544 tarihli Gelibolu eskizi.....	38
Şekil 3.12	: Jerome Maurand'ın 1544 tarihli Troya ve Bozcaada eskizleri.....	38
Şekil 3.13	: Çanakkale Boğazı ve çevresi.....	42
Şekil 3.14	: Heberer'in seyahatnamesinde 1610 tarihli Çanakkale Boğazı tasviri....	42
Şekil 4.1	: Beavau'nun Çanakkale Boğazı rotası -1604.....	48
Şekil 4.2	: Beavau (1615) Seyahatnamesinde Bozcaada	50
Şekil 4.3	: Beavau (1615) Seyahatnamesinde Kale-i Sultaniye	50
Şekil 4.4	: Beavau (1615) Seyahatnamesi'nde Kilitbahir.....	51
Şekil 4.5	: Brèves'in Çanakkale Boğazı rotası	53
Şekil 4.6	: Sandys'in Çanakkale Boğazı rotası.....	57
Şekil 4.7	: Sandys Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı	64
Şekil 4.8	: Sandys Seyahatnamesi'nde kaleler ve Çanakkale Boğazı	65
Şekil 4.9	: Della Valle'nin Çanakkale Boğazı rotası	68
Şekil 4.10	: Deshayes'nin Çanakkale Boğazı rotası	74
Şekil 4.11	: Deshayes'in Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı.....	78
Şekil 4.12	: Deshayes'in Seyahatnamesi'nde Troya Antik Kenti sınırları	80
Şekil 4.13	: Stochove'nin Çanakkale Boğazı rotası	82
Şekil 4.14	: Blount'un Çanakkale Boğazı rotası.....	89
Şekil 4.15	: Blount (1707) Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı tasviri	92
Şekil 4.16	: Du Loir'nın Çanakkale Boğazı rotası.....	94
Şekil 4.17	: Thévenot'un Çanakkale Boğazı rotası	101
Şekil 4.18	: Randolph'un eserinde Yunanistan ve Anadolu Haritası	110
Şekil 4.19	: Randolph'un 1687 tarihli haritasında Çanakkale Boğazı kıyı yerleşimleri ve adalar	111
Şekil 4.20	: Randolph'un eserinde Bozcaada gravürü.....	111

Şekil 4.21 : Grelot'un Çanakkale Boğazı rotası	114
Şekil 4.22 : Grelot'un Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı	124
Şekil 4.23 : Spon&Wheler'in Çanakkale Boğazı rotası	127
Şekil 4.24 : Hero ve Leander'i temsil eden madalyonun çizimi.....	129
Şekil 4.25 : Wheler'in Seyahatnamesi'nde Troya Kalıntılarına dair plan çizimi. ...	134
Şekil 4.26 : Wheler'in tasvir ettiği kemerler ve kalıntılar	135
Şekil 4.27 : Bruyn Seyahatnamesi'nin giriş bölümü gravürü.....	140
Şekil 4.28 : Bruyn'ün Çanakkale Boğazı rotası.....	143
Şekil 4.29 : Bruyn'ün Seyahatnamesinde Gelibolu gravürü.....	148
Şekil 4.30 : Bruyn'ün Seyahatnamesi'nde Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi ...	149
Şekil 4.31 : Bruyn'ün Seyahatnamesi'nde Kumkale ve Seddülbahir Kalesi.....	150
Şekil 4.32 : Bruyn'ün Seyahatnamesinde Troya kalıntıları I.....	151
Şekil 4.33 : Bruyn'ün Seyahatnamesinde Troya kalıntıları II	151
Şekil 5.1 : Boschini'nin "Tenedo" gravürü	156
Şekil 5.2 : Graecia Antiqua'da Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri	158
Şekil 5.3 : Dapper'in 1680 tarihli eserinde Abydos gravürü	159
Şekil 5.4 : Olfert Dapper 1677 tarihli kaynağı belirsiz Abydos gravürü	159
Şekil 5.5 : Dapper çalışmasının ilk gravürü.....	160
Şekil 5.6 : Dapper'in eserinde Ege Adaları Haritası.....	161
Şekil 5.7 : Dapper'in eserinde Bozcaada Kalesi.....	162
Şekil 5.8 : Dapper'in çalışmasında Bozcaada gravürü	163
Şekil 5.9 : Dapper'in eserinde Gelibolu gravürü	167
Şekil 5.10 : Dapper'in eserinde Kilitbahir Kalesi ve çevresi.....	170
Şekil 5.11 : Sandrart'ın eserinde Çanakkale Boğazı tasviri.....	171
Şekil 5.12 : Sandrart'ın eserinde Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye tasviri	172
Şekil 5.13 : Sandrart'ın eserinde Kilitbahir Kalesi tasviri	172
Şekil 5.14 : Sandrart'ın eserinde Kale-i Sultaniye tasviri.....	172
Şekil 5.15 : Peeters'in 1685 tarihli çalışmasında Doğu-Batı mücadelesi tasviri.	174
Şekil 5.16 : Venediklilerin ele geçirdiği Osmanlı sancağı tasviri.....	174
Şekil 5.17 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Kilitbahir Kalesi tasviri	176
Şekil 5.18 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Kale-i Sultaniye tasviri	176
Şekil 5.19 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Bozcaada tasviri.	176
Şekil 5.20 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Abydos (Çanakkale) tasviri	177
Şekil 5.21 : Peeters'in 1686 tarihli eserinde Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi.	178
Şekil 5.22 : Peeters'in 1686 tarihli eserinde Kale-i Sultaniye	178
Şekil 5.23 : Peeters'in 1686 tarihli eserinde Kilitbahir Kalesi	179
Şekil 5.24 : Peeters'in 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale Boğazı Panoraması ...	179
Şekil 5.25 : Peeters'in "La Grece" başlıklı haritası	181
Şekil 5.26 : Peeters'in "États du Turc en Asie" başlıklı haritası.....	182
Şekil 5.27 : Enderlin'in eserinde Çanakkale Boğazı	183
Şekil 5.28 : Piacenza'nın Bozcaada gravürü	186
Şekil 5.29 : Piacenza'nın Gökçeada gravürü	186
Şekil 5.30 : De Combes'ün 1686 tarihli Çanakkale Boğazı Haritası	187
Şekil 5.31 : De Combes'ün 1686 tarihli "Avrupa Eski Şatosu"nun [Kilitbahir Kalesi] Planı"	188
Şekil 5.32 : De Combes'ün 1686 tarihli "Asya Şatosu Abydos"un [Kale-i Sultaniye] Planı"	188
Şekil 5.33 : De Combes'ün 1686 tarihli "Yeni Avrupa Şatosu ve köyün bir bölümü" [Seddülbahir Kalesi] başlıklı çizimi	189

Şekil 5.34 : De Combes'ün 1686 tarihli “Yeni Asya Şatosu Planı” [Kumkale Kalesi] başlıklı çizimi	189
Şekil 5.35 : Plantier'nin 1686 tarihli Kilitbahir çizimi	192
Şekil 5.36 : Plantier'nin 1686 tarihli Seddülbahir Kalesi ve Kumkale çizimleri	192
Şekil 5.37 : Plantier'nin 1686 tarihli Çanakkale Panoraması	190
Şekil 5.38 : Plantier'nin 1686 tarihli Çanakkale Boğazı panoramasında Anadolu kıyıları	193
Şekil 5.39 : Plantier'nin 1700 tarihli Seddülbahir panoraması.....	193
Şekil 5.40 : Berquin'nın 1699 yılında hazırladığı Kale-i Sultaniye plan görünüş ve perspektif çizimleri.....	191
Şekil 5.41 : Berquin'nın 1699 yılında hazırladığı Kilitbahir Kalesi plan görünüş ve perspektif çizimleri.....	191
Şekil 5.42 : Berquin'nın 1700 tarihli Çanakkale Boğazı'ndaki Yeni Asya Kalesi'nin [Kumkale Kalesi] planı	191
Şekil 5.43 : Berquin'nın 1700 tarihli Çanakkale Boğazı'ndaki Yeni Avrupa Kalesi'nin [Seddülbahir Kalesi] planı.....	190
Şekil 5.44 : 1680-1740 tarihli anonim “Karadeniz ve Ege'yi birleştiren Çanakkale Boğazı” başlıklı gravür.....	194
Şekil 5.45 : 1680-1730 tarihli anonim Çanakkale Boğazı gravürü	195
Şekil 6.1 : 1526 tarihli Kitab-ı Bahriye nüshasında Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye	200
Şekil 6.2 : 1526 tarihli Kitab-ı Bahriye nüshasında Bozcaada	201
Şekil 6.3 : 17. yüzyıla tarihlenen Kitab-ı Bahriye versiyonunda Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi	203
Şekil 6.4 : Gökçeada ve Bozcaada ile Yukarı Ege Denizi haritası.....	204
Şekil 6.5 : Ege Denizi'ndeki Semadirek ve İmroz Adaları haritası	204
Şekil 6.6 : Cihannüma'da Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri.	205
Şekil 6.7 : Evliya Çelebi'nin Çanakkale Boğazı rotası	210
Şekil 7.1 : Günümüzde Gelibolu Kalesi'nden kalan kule.....	237
Şekil 7.2 : Eceabat'daki Maydos Kilise-tepe Höyüğü	240
Şekil 7.3 : 17. yüzyılda ve günümüzde Lapseki-Çardak isimlendirmeleri.....	241
Şekil 7.4 : Lapseki Çardak'ta bulunan Yakup Bey Cami	242
Şekil 7.5 : Lapseki Çardak'ta bulunan Yakup Bey Hanı.....	243
Şekil 7.6 : Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'de Bozcaada Kalesi gösterimi.....	247
Şekil 7.7 : Randolph'un Bozcaada Gravürü ile güncel topoğrafik durumun karşılaştırılması	249
Şekil 7.8 : Yenişehir Burnu'nu ziyaret eden altı seyyahın rotaları.....	252
Şekil 7.9 : Alexandria Troas'ta Herodes Attikus Hamamı	255
Şekil 7.10 : Kilitbahir Kalesi ve çevresi	257
Şekil 7.11 : Kilitbahir'de yerleşim yoğunluğunun yıllara göre değişimi	260
Şekil 7.12 : Batılı seyyahlar ve Evliya Çelebi'nin Çanakkale Boğazı rotası ve durak noktaları.....	267
Şekil 8.1 : Çanakkale Boğazı'nın kuşbakışı çizilen gravürleri.....	278
Şekil 8.2 : Grelot'un Çanakkale Boğazı temsiline farklı yorumları.....	278
Şekil 8.3 : Seyyahların yerleşim isimlendirmelerindeki değişimler.....	279
Şekil 8.4 : Albüm ve atlaslarda Ege Adaları tasvirleri içeren gravürler	281
Şekil 8.5 : Albüm ve atlaslarda harita çizimleri içeren gravürler	281
Şekil 8.6 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (I)	282
Şekil 8.7 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (II).....	282
Şekil 8.8 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (III)	283

17. YÜZYILDA ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ

ÖZET

17. yüzyılda Çanakkale Boğazı jeopolitik konumu itibarıyla hem İstanbul'a siyasi amaçlarla gelen diplomat ve elçilerin, hem Osmanlı liman kentlerinde ticaret yapmak isteyen tüccarların, hem de Doğu Akdeniz Seyahati kapsamında Osmanlı coğrafyasının önemli yerlerini görmek isteyen seyyahların rotasında yer almıştır. Ancak bu rotada sadece geçiş bölgesi olarak algılanmamış; yoğun biçimde tasvir edilen bir yer haline gelmiştir. Çalışmanın amacı, 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin neden ve nasıl tasvir edildiği, bu dönemde bölgenin nasıl algılandığı sorularına yanıt bulmaktır. Bu amaçla, 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı açısından zengin bir kaynakça sunan seyahatname ve gravürlerin incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Günümüze ulaşan yapılar dışında, yapıları çevrenin 17. yüzyıldaki durumuna yönelik veri sunan kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle söz konusu tasvirler hem belge niteliği potansiyeli taşıması; hem de üreticisinin mekâna dair algısı hakkında fikir vermesi nedeniyle önemlidir. Ancak doğru yorumlara ulaşabilmek için oldukça öznel bir yanı olan bu üretimlerin detaylı bir şekilde incelenmesi ve üretildiği bağlam çerçevesinde tartışılması gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle 17. yüzyıl Akdeniz Dünyası'nın siyasi ve kültürel ortamı hakkında kapsamlı bir bilgi verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile ilişkilerine, değişen ekonomik ve siyasi dengelere değinilmiştir. Ayrıca 17. yüzyılda yaşanan kültürel gelişmelerin, seyahatlere ve görsel temsillere etkisi tartışılmıştır.

17. yüzyıl, gerek Avrupa'da gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok krizin yaşandığı bir dönemdir. Ancak tüm bu krizlere rağmen bu dönemde önemli teknik, bilimsel ve kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Coğrafya bu gelişmeler açısından oldukça zengin bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'da çeşitli ülkelerin haritalarını içeren Atlas Maior 1665 yılında tamamlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Katip Çelebi, bir coğrafya eseri olarak tanımlanabilecek Cihannüma'yı yazmıştır. Bu dönemde basın yayın olanaklarının artmasıyla, harita çizimleri ve manzara resimlerinden oluşan kısa açıklamalı albümler üretilmiştir. Ayrıca Batılı aydınlar arasında "seyahat" önemli bir kültürel faaliyet olarak benimsenmiş; seyahatnameler çok okunan türler arasına girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en özgün isimlerinden biri olan Evliya Çelebi, 10 ciltlik Seyahatname eserini bu dönemde tamamlamıştır. Çalışmanın bu bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki durumunu değerlendirmek, tasvirlerin üretildiği ortamı ve eserlerin hitap ettiği kitleyi anlamak açısından kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, 17. yüzyıl öncesinde üretilen seyahatname ve gravürler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çanakkale Boğazı'nın

metinlerde ve görsel temsillerde ön plana çıkma nedenleri ve bu tasvirlerde nasıl yer aldığı seçilen örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu örneklerin 17. yüzyıldaki bilgi birikimine etkisi ve tasvirlerin niteliği tartışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Batılı seyyahların yazdığı seyahatnameler değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda seçilen 15 eser, tez kapsamında belirlenen şablon çerçevesinde gözlem tarihine göre sıralanarak incelenmiştir. Belirlenen şablonun ilk başlığında, seyyahın kimliği, seyahat amacı ve seyahat rotasının yanı sıra; seyahatnamenin kime ithaf edildiği ve eserin kurgusu, dili ve yazılma amacı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci başlıkta ise seyyahın Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemleri sırasıyla “Çanakkale Boğazı”, “Kıyı Yerleşimleri ve Adalar”, “Antik Yerleşimler”, “Savunma Yapıları” ve “Diğer Yapılar” alt başlıklarında detaylı olarak incelenmiştir. Üçüncü başlıkta eserde yer alan gravürlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dördüncü ve son başlıkta ise seyahatin odak noktaları ve değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın diğer eserlerden farklılaşan yönleri ve sunduğu veriler tartışılmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, 17. yüzyılda üretilen ve Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine yönelik içerik sunan albüm ve atlaslar incelenmiştir. Bu bölümde 7 ayrı yazar/gravür sanatçısına ait çalışmalar detaylı olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda gravürün niteliği, yer aldığı eserin bağlamı, çeşitli baskılar arasındaki farklar ve eserde faydalanan kaynaklar değerlendirilmiştir. Tespit edilen benzer gravürlerin birbiri ile ilişkisi ve üretim ağı tartışılmış; gravürlerin muhtemel referans noktaları konusuna açıklık getirmek amacıyla incelenen seyahatnamelerde yer alan görsel temsiller ile karşılaştırmaları yapılmıştır. Ayrıca dijital arşivlerde yapılan taramalar sonucu tespit edilen anonim Çanakkale Boğazı gravürleri ve 1686 yılından sonra Fransız uzmanların ürettiği boğaz panoramaları elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimlerinin Osmanlı Kültür Dünyası’nda nasıl tasvir edildiği ve bu tasvirlerin 17. yüzyıldaki örnekleri, çalışmanın altıncı bölümünde ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Pîri Reis’in Kitâb-ı Bahriye Baskılarında Çanakkale Boğazı’nın temsili ve gravürlerin 17. yüzyıldaki baskıları üzerinde durulmuştur. Daha sonra Kâtib Çelebi’nin Cihannüması’nda Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin temsiline yer verilmiştir. Son olarak bölge hakkında detaylı veriler sunan Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi, dördüncü bölümde kullanılan şablon yardımıyla incelenmiştir.

Çalışmanın değerlendirme bölümünde tasvirlerin belge niteliği, 17. yüzyıl mimarlık tarihi literatürüne potansiyel katkısı açısından tartışılmış; incelenen kaynakların sunduğu farklı bakış açıları karşılaştırılmıştır. İlk olarak tasvirlerin belge niteliği şehir ve yapı ölçeğinde belirlenen başlıklarla, mevcut literatür kapsamında tartışılmıştır. Çanakkale Boğazı’na farklı bakış açılarının ele alındığı ikinci ana başlıkta ise Batılı seyyahlar ve Evliya Çelebi’nin gözünden yere dair tespit edilen benzerlikler ve farklılıklara değinilmiş; bu benzerlik ve farklılıkların nedenleri üzerinde durulmuştur. Çanakkale Boğazı’nın görsel temsillerinin yüzyıl boyunca nasıl ve neden değiştiği üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Yapılan değerlendirme doğrultusunda, Çanakkale Boğazı’nın söz konusu eserlerde sıklıkla yer almasının nedenleri fiziksel, siyasi ve kültürel olarak üç ana başlık altında açıklanmıştır. İlk olarak boğazın değişken akıntısı ve rüzgâr yönü nedeniyle,

seyyahların boğazı tek seferde geçemediği ve çeşitli duraklarda beklemek zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Bu süreçte uygun liman, konaklama ve erzak temini sunması nedeniyle Bozcaada, Yenişehir Burnu ve Gelibolu önemli uğrak noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak Çanakkale Boğazı kıyılarının kültürel ve tarihi zenginliği ilk dönemlerden itibaren Akdeniz tasvirlerinde yer almasında etkili olmuştur. 17. yüzyılda antik dönem eserlerinin bilinirliği, Batı’da gelişen yayın sistemi ve aydınların benimsediği hümanist yaklaşım sayesinde daha geniş bir tabana yayılmıştır. Bu nedenle boğazdan geçen çeşitli mesleklere mensup seyyahlar, Homeros, Vergilius, Strabon ve Plinius gibi antik dönem yazarların tasvir ettiği yerleşimlerin izlerini gördükleri kıyılarda aramaktan çekinmemiştir. Birçok seyyah tarafından ziyaret edilen Troya kalıntıları ise dönem boyunca ayrı bir literatür oluşturacak kadar yoğun şekilde tartışılmıştır. Bu dönemde antik kalıntılara yönelik artan ilgi sonucu seyyahlar, antik döneme ait madalyon, yazıt ve heykel gibi küçük ölçekli parçaları beraberinde götürmüştür. Çanakkale Boğazı kıyıları ve çevresinin bu dönemde tasvirlerde sıklıkla yer almasının üçüncü nedeni ise bölgenin bu dönemde güncel siyasi ve askeri gelişmelere tanıklık etmesi ve İstanbul’un savunma hattında yer almasıdır. Çanakkale Boğazı, dönemin birçok yazar ve seyyahının ifade ettiği gibi “İstanbul’un kapıları” olarak algılanmıştır. Bu algı, kalelerin tasvirinin önemini arttırmıştır. 1657 yılında Venedik deniz kuvvetlerinin Girit Seferleri kapsamında Çanakkale Boğazı’nı abluka altına almasının, 1657 yılı itibariyle alt metninde Kutsal İttifak çağrısı olan ve boğaz tasviri içeren birçok albümün üretilmesinde rolü olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak hem nicel gözleme önem veren, hem de tarihi kaynaklara hâkim olan fakat bu kaynakları eleştirel bir gözle değerlendiren seyyahların bölgeyi daha detaylı değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, seyahatname yazarları/ekibi tarafından üretilen gravürlerin, sıklıkla metinde yer almayan mimari detaylar sunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu yazılı ve görsel tasvirlerin kent ve mimarlık tarihi açısından daha nitelikli veriler ürettiği anlaşılmaktadır. Çanakkale Boğazı’nın belge değeri açısından en nitelikli tasvirleri, sırasıyla Fransız ve İngiliz seyyahlar tarafından üretilmiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri yüzyıl boyunca söz konusu ülkelerle görece sorunsuz bir düzlemde ilerleyen diplomatik ve ticari ilişkilerdir. Ayrıca kralların bu dönemde kurulan akademilere ve bilimsel araştırmalar yapan seyyahlara destek olması gözlemlerin süresini ve niteliğini arttırmıştır. Bu bağlamda gelişen zengin literatür, sonraki seyyahlar için yol gösterici olmuş ve tartışma alanı açmıştır. Birebir gözlemler sonucu üretilmediği düşünülen gravürlerin yer aldığı albüm ve atlaslarda ise yerin güncel durumundan ziyade bölgenin antik dönemine odaklanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların sayısı özellikle 1657 yılında gerçekleşen Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı ve başarısızlıkla sonuçlanan 1683 Viyana Kuşatması sonrasında artmıştır. Bu nedenle söz konusu çalışmaların okuyucuya bilgi verme amacının dışında, siyasi bir propaganda aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda üretilen temsiller, Batı’da Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik kamuoyu algısını şekillendirme konusunda etkili olmuştur

DEPICTION OF DARDANELLES AND ITS COASTAL AREA IN THE 17TH CENTURY

SUMMARY

In the 17th century, Dardanelles, due to its geopolitical location, was on the route of diplomats and ambassadors who came to İstanbul for political purposes, merchants who wanted to trade in Ottoman port cities, as well as travelers who wanted to see important locations of the Ottoman geography within the scope of their Levant route. However, it was not perceived only as a transition zone on this route. It has become a frequently depicted place. The study aims to find answers to the questions of why and how the Dardanelles and coastal settlements were depicted in the 17th century, and how the region was perceived in this period. For this purpose, the subject of the study is the examination of travelogues and engravings, which provide a rich bibliography for the Dardanelles in the 17th century.

Except for the structures that have survived to the present day, the sources that provide data on the state of the built environment in the 17th century are quite limited. For this reason, the depictions in question both have the potential to be documented; It is also important because it gives an idea about the perception of the manufacturer about the place. However, in order to reach correct interpretations, these productions, which have a very subjective side, need to be examined in detail and discussed within the context of their production. In this direction, the second part of the study begins with comprehensive information about the political and cultural environment of the 17th-century Mediterranean World. The 17th century was a period in which many crises were experienced both in Europe and in the Ottoman Empire. However, despite all these crises, important technical, scientific, and cultural developments were experienced in this period. Geography emerges as a very rich field in terms of these developments. While Atlas Maior, which included maps of various countries in the West, was completed in 1665, Katip Çelebi in the Ottoman Empire wrote Cihannüma, which can be defined as a work of geography. In this period, with the increase in press and publication opportunities, short annotated albums consisting of map drawings and landscape pictures were produced. In addition, “travel” was adopted as an important cultural activity among Western intellectuals; Travelogues have become one of the most widely read genres. Evliya Çelebi, one of the most unique people of the Ottoman Empire, completed his 10-volume Seyahatname in this period. This part of the study offers a comprehensive perspective in terms of evaluating the situation of the Ottoman Empire in the 17th century, understanding the environment in which the depictions were produced and the audience the works addressed.

In the third part of the study, a general evaluation was made of the travel books and engravings produced before the 17th century. The reasons why the Dardanelles comes to the fore in texts and visual representations, and how it takes place in these descriptions are examined through selected examples. The effects of these examples

on knowledge accumulation in the 17th century and the quality of the depictions are discussed. In the fourth part of the study, travel books written by Western travelers were evaluated. In this direction, the 15 selected works were examined by ordering them according to the date of observation within the framework of the template determined within the scope of the thesis. In the first title of the determined template, in addition to the traveler's identity, the purpose of travel and travel route; To whom the travelogue is dedicated, and information about the fiction, language, and purpose of writing the work is given. In the second title, the traveler's observations on the Dardanelles and coastal settlements are examined in detail under the sub-titles "Canakkale Strait", "Coastal Settlements and Islands", "Ancient Settlements", "Defense Structures" and "Other Structures". In the third title, the engravings in the work were evaluated. In the fourth and last title, the focal points and evaluation of the travel were made. The aspects of the study that differ from other works and the data it presents are discussed.

In the fifth part of the study, albums and atlases that, were produced in the 17th century, which present content for the Dardanelles and coastal settlements were examined. In this section, the works of 7 different writers/engravers are discussed in detail. In this direction, the quality of the engraving, the context of the work that includes engraving, the differences between the various editions, and the sources used in the work were evaluated. The relationship between the detected similar engravings and the production network was discussed; In order to clarify the possible reference points of the engravings, comparisons were made with the visual representations in the travel books that are examined. In addition, the anonymous engravings of the Dardanelles Strait, which were found as a result of the scans made in the digital archives, and the Bosphorus panoramas and castle plans produced by the French after 1686 and located in the French Ministry of Defense Archive were evaluated in the light of the data presented by the analyzed visuals.

The history of the depictions of the Dardanelles and Coastal Settlements in the Ottoman Cultural World and their examples in the 17th century are discussed with a holistic perspective in the sixth part of the study. In this section, the representation of the Dardanelles in Piri Reis's *Kitâb-ı Bahriye* Editions and the 17th-century prints of the engravings are discussed. Later, the representation of the Dardanelles Strait and coastal settlements in *Kâtib Çelebi's Cihannüma* was included. Finally, *Evliya Çelebi's Seyahatname*, which provides detailed data about the region, has been examined with the help of the template used in the fourth chapter.

In the evaluation part of the study, the documentary quality of the depictions is discussed in terms of its potential contribution to the 17th-century architectural history literature; The different perspectives presented by the examined sources were compared. First of all, the document quality of the depictions was discussed within the scope of the existing literature, with the titles determined at the scale of the city and the building. In the second main topic, in which different perspectives on the Dardanelles Strait are discussed, the similarities and differences identified about the place from the eyes of Western travelers and *Evliya Çelebi* are mentioned; The reasons for these similarities and differences are emphasized. In addition, an evaluation has been made on how and why the visual representations of the Dardanelles have changed over the century.

In line with the evaluation, the reasons why the Dardanelles Strait is frequently included in the mentioned works are explained under three main headings physical, political, and cultural. First of all, it was determined that due to the variable current and wind direction of the strait, travelers could not cross the strait at once and had to wait at various stops. In this route, Bozcaada, Yenişehir Cape, and Gallipoli appear as important frequent destinations, as they provide suitable ports, accommodation, and supplies. Secondly, the cultural and historical richness of the shores of the Dardanelles has been influential in the depiction of the Mediterranean since the first periods. In the 17th century, the awareness of ancient works spread to a wider base with the developing publishing system in the West and the adopted humanist approach. For this reason, travelers of various professions passing through the Bosphorus did not hesitate to look for the traces of the settlements described by ancient writers such as Homer, Virgil, Strabo, and Plinius on the shores they saw. The ruins of Troy, which were visited by many travelers, were discussed intensely throughout the period as much as forming separate literature. As a result of the increasing interest in ancient ruins in this period, travelers took small-scale pieces such as medallions, inscriptions, and statues from the ancient period with them. The third reason why the shores of the Dardanelles and its surroundings are frequently included in the depictions during this period is that the region witnessed current political and military developments in this period and that they were on the defensive line of Istanbul. The Dardanelles Strait was perceived as the "gates of Istanbul", as many writers and travelers of the period expressed. This perception has increased the importance of the depiction of castles. It is thought that the capture of Bozcaada, Limnos, and Samothrace Islands by the Venetian navy in 1657 by blockading the Dardanelles Strait led to the production of many albums that consist Dardanelles engravings with the call for the Holy Alliance in the subtext by the year 1657.

In conclusion, it is clear that visitors who prioritize quantitative observation and who are well-versed in historical sources but who also view these sources critically had been assessed the region in greater detail. In this case, it has been understood that the engravings produced by the travelers and their companions provide information that is excluded from the text. For this reason, it has been determined that the written and visual depictions in question produce more qualified data in terms of urban and architectural history. The most qualified depictions of the Dardanelles in terms of documentary value were produced by French and English travelers, respectively. One of the most important reasons for this situation is the diplomatic and commercial relations that have progressed relatively smoothly with these countries throughout the century. In addition, the support of the kings to the academies established in this period and to the travelers who made scientific research increased the quality and duration of the observation. The rich literature developed in this context has been a guide for subsequent travelers and has opened up a discussion area. In the albums and atlases containing the engravings that were thought not to have been produced as a result of direct observations, it was determined that the focus was on the ancient period of the region rather than the current situation of the place. The number of these studies increased especially after the Ottoman-Venetian Sea War in 1657 and the 1683 Vienna Siege, which failed. For this reason, it is thought that the studies in question are used as a political propaganda tool, apart from the purpose of informing the reader. The representations produced in this context were influential in shaping the public perception of the Ottoman Empire in the West.

1. GİRİŞ

Çanakkale Boğazı tarihin ilk dönemlerinden itibaren İstanbul Boğazı ile birlikte Ege Denizi ve Karadeniz'i birbirine bağlayan stratejik konumu nedeniyle Akdeniz'in önemli geçiş noktalarından biri olmuştur. Bazen geçmesi zor fiziksel bir sınır; bazen Avrupa ve Asya olarak iki ayrı kimliğe ithaf edilen Doğu ve Batı'yı birbirinden ayıran kültürel bir eşik olarak algılanmıştır. Pierre Belon (1517-1564), Çanakkale Boğazı'nın Yunanlılar tarafından doğu anlamına gelen "Anatolie" (Ανατολή) toprakları ile Avrupa topraklarını ayırdığını ifade ederken (Belon, 2020, s. 40) böylesi bir kültürel eşığe dikkat çekmiştir.

Kuzeydoğu- güneybatı yönünde uzanarak Gelibolu Yarımadası ile Biga Yarımadası'nı ayıran Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı'nın iki katı uzunluğundadır. Topoğrafik olarak üç ayrı boğumdan oluşan boğazın bölümleri "yukarı, orta ve aşağı" olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümlerin sınırlarını ise sırasıyla Gelibolu-Çardak, Nara Burnu-Kilye ve Seddülbahir-Kumkale hatları oluşturmaktadır. Boğazın en dar yeri ise Kilitbahir ile Kale-i Sultaniye kaleleri arasında 1250 m genişliğindeki orta bölümde yer almaktadır. (Acioğlu, 2013, s.12). Piri Reis, Akdeniz kıyılarını tasvir ettiği Kitâb-ı Bahriye eserinin başlangıç noktası olarak bu iki kaleyi seçmiştir. Ünlü denizcinin bu seçimi, Osmanlı İmparatorluğu açısından Çanakkale Boğazı'nın Akdeniz'deki kritik konumuna işaret etmektedir.

Tarih boyunca "geçiş" ve "sınır" rolleriyle öne çıkan Çanakkale Boğazı, 17. yüzyılda da bu önemli rollerini sürdürmüştür. Önceki yüzyıllardan farklı olarak, birçok gözlemcinin tasvir ettiği bir mekân haline gelmiştir. 17. yüzyıl seyyahlarından Grelot (1680), "aynı fatihin egemenliği altında birleşmek isteyen; ya da sadece onun cesur teşebbüslerini kolaylaştırmak ve önünü açmak için birbirinden ayrılan kıyılar" ifadelerini kullanarak söz konusu topoğrafyanın önemini vurgulamıştır (s.19). Marmara Havzası'nın kontrolünü elinde tutmak ve Ege-Karadeniz kıyılarında güvenliğini sağlamak isteyen devletler için boğazların hâkimiyeti her zaman büyük önem arz etmiştir. Erhat (2014), Doğu ile Batı arasındaki mücadelenin önemli sahnelerinden biri olan Çanakkale Boğazı'na baktıkça "Batı uygarlığının ilk büyük

destanı” olarak tanımlanan Troya Destanı’nın neden bu topraklarda gerçekleştiğine şaşırmamak gerektiğini ifade etmiştir (xxiii). Savaşların yanı sıra boğazdan geçişin zorluğuna vurgu yapan mitolojik ve tarihi anlatılar, kolektif hafızada Çanakkale Boğazı’nın bir geçiş mekânı olarak algılanmasında etkili olmuştur.

Antik dönemde *Hellespontos* olarak adlandırılan boğazın ismi, Yunanistan’dan Karadeniz’e geçişi sırasında burada boğulan mitolojik kahraman *Athamas*’ın kızı *Helle*’ye ithafen¹ kullanılmıştır (Erhat, 1996, s.65). Romalı şair Ovidius’un aktardığına göre boğaz, fırtınalı bir günde sevgilisi *Leander*’e ulaşmak için *Abydos*’tan *Sestos*’a yüzerek geçerken can veren *Hero*’nun trajik sonuna tanıklık etmiştir (Murdoch, 2019, s.5-6). Heredotos ise ünlü eserinde, ordusunu Avrupa kıyılarına geçiremediği için öfkelenen ve “Hellespontos’u kızgın demirle bağlayın” emrini vererek denizi askerlerine kırbaçlatan Pers Kralı Kserkes’in yaşadıklarını aktarmıştır (Heredotos, 2006, s.528).

Homeros’un metninden Aeneis Destanı’nı üreten ve Roma kurucuları ile Troya’yı ilişkilendiren Vergilius’un eserleri 17. yüzyılda birçok baskı yapmıştır. Vergilius, Dante’nin *İlahi Komedya* eserinde “Homeros, Ovidius, Horatius ve Lucanus gibi büyük şairlerin hürmetle selamladığı” bir şairdir. Dante’nin Vergilius’a atfettiği bu büyük önem Rönesans süresince devam etmiştir. Erhat’a göre (1944) “üslupta zerafete önem veren” 17. yüzyıl estetik zevklerinin, Homeros’a nazaran Vergilius’u kendisine daha yakın bulması eserin bu dönemde yaygınlaşmasında etkili olmuştur (s.452). Aynı dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinde, *Hero* ve *Leander*’i konu alan şiirler ve hikayeler yazılmış ve tiyatro oyunları sahnelenmiştir (Murdoch, 2019, s.112-124).

Rönesans döneminde Latince eserlerin çevirileriyle başlayan antik dönem eserlerine olan ilginin, 17. yüzyıl Avrupa’sında edebiyat ve kültür dünyasını etkilediği görülmektedir. Cervantes 1605 yılında yayımladığı ve Batı’da birçok dile çevrilen *Don Quijote* eserinin önsözünde okura seslenirken, dönem yazarlarının Homeros, Vergilius ve Ovidius gibi isimlerden yoğun biçimde Latince alıntılar yapma alışkanlığına nüktedan bir şekilde değinmiştir (Cervantes, 2020, s.57-58). 17. yüzyılda tüm bu

¹ Anlatıya göre *Helle*, kardeşi *Phriksos* ile birlikte üvey anneleri İno’dan kaçmak ve kurban edilmemek için Zeus’un yardımıyla altın postlu koça biner. Yunanistan’dan Karadeniz’e doğru kaçarken kardeşlerden *Helle*, Çanakkale Boğazı üzerinde denize düşer. *Hellespontos* ismi, boğazdayken koçtan düşerek boğulduğuna inanılan kız kardeş *Helle*’nin boğulduğu deniz anlamına gelmektedir.

anlatılar, söz konusu eserlerin çevrilmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte Batı dünyasının hafızasında canlılığını tekrar kazanmıştır. Cervantes, Avrupa’da birçok baskısı yapılan söz konusu eserde kahramanın intikam isteğini “Yunanlıların, kaçırılan Helena’nın intikamını almalarını gölgede bırakan” ifadeleriyle betimlemiştir (Cervantes, 2020, s.345). Bu benzetme, 17. yüzyılda Troya anlatısının Batılı aydınlar kadar kamuoyunda da bilinirliğine işaret etmektedir.

17. yüzyılda tarihi ve kültürel geçmişiyle bilinen bir coğrafya olmasının dışında Çanakkale Boğazı, dönemin siyasi ve askeri gelişmeleri nedeniyle hareketli bir atmosfere tanıklık etmiştir. Geçmişe bakıldığında Boğaz, İstanbul’un savunma hattı ve Ege kıyılarının kontrolü için her zaman önemli bir nokta olmuştur. İnalçık’a göre (2013) “14.-15. yüzyıllar boyunca Venedik ve Haçlı birliğinin iki temel amacı, Osmanlı gemilerinin Çanakkale Boğazı’ndan Ege’ye geçişini engellemek ve Gelibolu’da konumlanan Osmanlı donanmasını yok etmek”tir (s.131). Osmanlı ile Venedik Çanakkale Boğazı’nın kontrolü için 1416-1419 yılları arasında ve 1463-1464 yıllarında savaşmıştır. 1456’da Venedik’in yer almadığı Papalık Donanması, Ege Adaları’na sefer düzenleyerek İstanbul’u tehdit etmiştir. Fatih Sultan Mehmed’in boğazın en dar noktasında inşa ettirdiği Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye Kaleleri, hem bu mücadelede üstünlük kurmak hem de yeni fethedilen İstanbul’u korumak için kullanılmıştır.

17. yüzyılda Giriş Savaşı (1645-1669) devam ederken Çanakkale Boğazı, geçmişte olduğu gibi yine Osmanlı-Venedik mücadelelerine tanıklık etmiştir. 1654 ve 1656 yıllarında Venedik donanmasının boğazı iki kez ablukaya almıştır. 1656 yılında Venedik’in Osmanlı donanmasını bozguna uğratması ve Bozcaada’yı ele geçirmesi hem Osmanlı hem de Avrupa’da büyük bir yankı uyandırmış ve dikkatleri Çanakkale Boğazı’na çekmiştir. Köprülü’nün müdahaleleriyle adalar geri alınmış, savunma konusunda yetersizliği anlaşılan Çanakkale Boğazı’nın Ege yönündeki çıkışına Seddülbahir ve Kumkale kaleleri inşa edilmiştir (İnalçık, 2013, s.115). 1683 Viyana Kuşatması sonrasında, “XIV. Louis’in İstanbul Fethi Projesi” kapsamında, Çanakkale Boğazı ve fethin önündeki en büyük engel olarak görülen “kaleler”in ayrıntılı çizimleri yapılmıştır (Bilici, 2004, 165). 1683 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Viyana Kuşatması sonrasında ise Osmanlı İmparatorluğu için tekrar savaş dönemi başlamıştır. Bu dönemde (1683-1699) Venedik donanması Ege adalarını ele geçirmek üzere tekrar harekete geçmiştir (İnalçık, 2013, s.116).

17. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın önemini arttıran bir diğer neden ise boğazın jeopolitik konumu nedeniyle hem İstanbul'a siyasi amaçlarla gelen diplomat ve elçilerin, hem Osmanlı liman kentlerinde ticaret yapmak isteyen tüccarların, hem de Doğu Akdeniz Seyahati kapsamında Osmanlı coğrafyasının önemli yerlerini görmek isteyen seyyahların rotasında yer almasıdır. Özellikle Osmanlı yönetimi tarafından Fransız, İngiliz ve Hollandalı denizcilere sunulan imkanlar, Çanakkale Boğazı'nı da içeren deniz rotasının kullanımını arttırmıştır. Bu dönemde boğaz bir ucunda imparatorluk başkenti İstanbul ile diğer ucunda *isolario* geleneğinin önemli temsil mekânlarından biri olan *Archipelego* (Adalar Denizi) arasında kalan ve giderek artan bir merak ve ilginin öznesi konumundadır. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı ve çevresine dair yazılı ve görsel temsillerin sayısında ve bu temsillerin niteliğinde dikkat çekici bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma 17. yüzyılda Akdeniz Dünyası için önemi daha da artan ve yoğun biçimde tasvir edilen Çanakkale Boğazı'nı konu almaktadır. 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın yazılı ve görsel tasvirlerinin niteliğinin ve üretildikleri bağlamın anlaşılması için Çanakkale'yi konu alan seyahatnamelerin ve gravürlerin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Seyahatnamelerin sunduğu veriler değerlendirilirken seyyahın kendisi, kültürel çevresi ve döneminin incelenmesi gerekliliğine bu alanda çalışmış araştırmacılar daima dikkat çekmiştir (Ortaylı; 2021; Arslan;1992, Özsoy; 2015, Üçel Aybet; 2003). Seyahatnameler bilgi ve deneyim aktarma amacı taşısa da, tür olarak çıkış noktası hatıratlar olduğu için nihayetinde okuyucuya öznel bir bakış açısı ve değerlendirme sunmaktadır. Faroqhi, “kesin bilgilerin ancak resmî belgelerden geleceğini düşünen kimi tarihçilerin, öznel metinler olarak nitelenen ve edebiyat alanına da giren seyahatnameleri bir kaynak olarak göz ardı ettiğini; resmi arşiv belgeleri ve öznel metinler arasında var olan kopukluğun son dönemde özgün çalışmalarla giderilmeye başlandığını” ifade etmiştir (Nalçacı, 2021, s. 18). Öte yandan Yerasimos, “seyahatnamenin edebiyatın bir alt türü olarak tanımlanmasına rağmen sadece edebiyat eleştirisiyle ele alınamayacağını ve sunduğu gerçeğin değerlendirilmesi gerektiğini” belirtmiştir (aktaran Gürer, 2013, s. 21).

Seyahatnamenin doğru yorumunun yapılabilmesi için söz konusu coğrafyanın, kültür ve toplum yapısının iyi bilinmesi ve seyahatnamenin ayrıntılarıyla incelenerek yorumlanması önemlidir. Bu değerlendirme sürecinde araştırmacıların benimsediği

yöntem genellikle tekrarlanan bilgilerin tespitini yapmak ve bu bilgileri mevcut arşiv kaynaklarıyla karşılaştırmaktır (Üçel-Aybet, 2003, s. 26-27). Çünkü seyahatnameler kimi zaman okuyucuya “yazarların kişilikleri, kültürleri ve önyargıları hakkında, seyahat ettikleri ülke ve halklara göre daha fazlasını söylemektedir” (Cintrat, Massau, Barreiro, & Soares, 1996, s. 35). Seyyahın kişiliği, seyahat amacı gibi seyyaha dair verilerin yanısıra, seyyahın mensup olduğu ülkeyle seyahat ettiği ülke arasındaki sosyo-politik durum, kendi dilinde yazılmış önceki seyahatnamelere dair zengin bir külliyyatın varlığı gibi faktörler de gözlemin niteliğini ve gözlemlenen yerleri çeşitlendirmiştir. Bu nedenle söz konusu öznel anlatımların karşılaştırılarak nesnel veriler ışığında incelenmesi, gerçeği yansıtan unsurları ve yaşanan değişimlere yönelik detayları tespit etmek açısından önemlidir. Ancak seyahatname yazarının bir kurgu yazarı olmadığı ve konusunu sınırlayan en önemli ögenin “mekân” ve bu “mekan ile etkileşimi” olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle seyahatname ve gravürler kent ve mimarlık tarihi açısından zengin verilere sahiptir. Arslan (1992) seyahatname metinleri ve gravürlerin en etkin kullanım alanının sanat tarihi olduğunu ifade ederken, Eyice’nin “seyahatnamelerin mimarlık tarihi literatürüne sunduğu verilerin önemine dikkat çektiğini” vurgulamıştır (s.12). Ancak mimarlık ve kent tarihi alanında, seyahatname ve gravürlerin birincil kaynak olarak ele alındığı akademik çalışmalar sosyal bilimlere nazaran oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmalar arasında genellikle belirli bir “yer”i konu alan ve farklı seyahatnamelerden çeşitli alıntılar yapılarak sunulan derleme niteliğindeki çalışmalar çoğunluktadır. Bu çalışmalar mimarlık tarihi alanı çerçevesinde bakıldığında önemli veriler sunmakla birlikte, gerekli karşılaştırma ve değerlendirmelere başvurulmaması nedeniyle sınırlı veri üretmiştir. Kimi zaman çalışmalarda ele alınan gravürler, metnin içeriğiyle veya gravürü çizen sanatçının ilgili yeri görüp görmediği detayı değerlendirilmeden gerçek olarak kabul edildiğinde ortaya yanıltıcı veriler çıkmaktadır.

Seyahatnameleri sosyal ve toplumsal yaşam açısından inceleyen araştırmalarda, seyyahların kendilerinden önceki seyyahları okumalarının gezdikleri yer hakkında benzer yargılara sahip olmalarına neden olduğu ve objektif bakış açılarının sınırlandığı vurgulanmıştır (Gürer, 2013, s.11). Çoğu seyahatname yazarı "gerçekliği kendi dillerine çeviren bir çevirmen gibi davranırken", "ait oldukları kültürü bu karşılaştırmada referans olarak kullanmıştır (Cintrat vd, 1996, s.40). Lefebvre “mekan temsili” kavramını açıklarken benzer şekilde sonuç ürüne üreticisinin ideolojisinin

veya bilgisinin nüfuz ettiğine, söz konusu temsilin kolektif belleğin yansımalarını içerdiğine dikkat çekmiştir (Lefebvre, 2019, s. 70-73). Bu bağlamda seyahatnamelerin ve görsel temsillerin değerlendirmesi aynı zamanda farklı kültürlerle ait algıları karşılaştırma meselesidir. Ortaylı'ya göre (2021) seyahatnameler, sundukları zengin tarihi verilerin yanı sıra “tarihçi için anlaşılması en zor olanı anlaşılır kılan, insanların zihniyetini, dünyaya ve komşularına bakış açılarını ortaya koyan” kaynaklardır (s.11). Bir yandan ait olduğu kültür, seyyahın bakış açısını etkilerken, seyyahın eserinde desteklediği mitler, kalıp sahneler ve dönem içerisinde üretilen görsel imajlar okuyucunun belirli bir toplum ve yer hakkındaki fikir ve algısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Batuman, görsel mekan temsillerinin “siyasal süreçler içinde sadece araç olmayıp farklı iktidar biçimleri üretiminde işlevsel olabildiklerini” ifade ederken benzer bir etkiye dikkat çekmiştir (Batuman, 2019, s. 17). Bu nedenle, bu tez kapsamında Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri tasvirleri üretildikleri bağlam çerçevesinde, literatürdeki mevcut verilerle karşılaştırılarak, dönemin siyasi ve kültürel gelişmeleri ışığında değerlendirilmiştir.

1.1 Tezin Amacı

Bu çalışma, 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin neden ve nasıl tasvir edildiği, bu dönemde bölgenin nasıl algılandığı sorularına kent ve mimarlık tarihi odağında yanıt aramaktadır. Bu soruların yanıtı için söz konusu tasvirlerin üretildiği kültürel ortam, 17. yüzyıl Akdeniz Dünyası'nın ekonomik ve siyasi durumu, yaşanan teknik gelişmeler; Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiği ve diğer ülkelerle olan ilişkileri göz önünde bulundurularak incelenmesi amaçlanmıştır. Tezin bir diğer amacı, Çanakkale Boğazı'nın bu dönemde sıklıkla tasvir edilen noktalardan birisi olmasının nedenleri üzerinde durularak 17. yüzyıl öncesinde Avrupa'da gelişen seyahat kültürü ve görsel üretim mekanizmalarının tasvirlere etkisinin sorgulanmasıdır. Bu amaca uygun olarak, çalışma Osmanlı ve Avrupa perspektiflerinde üretilmiş farklı tasvirlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi konusundaki eksiklik göz önünde bulundurularak kurgulanmıştır. Çanakkale ve kıyı yerleşimlerine dair elde edilen verilerin belge niteliği, 17. yüzyıl mimarlık tarihi literatürüne potansiyel katkısı açısından tartışılmış; incelenen kaynakların sunduğu farklı bakış açılarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.2 Tezin Kapsamı

Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin 17. yüzyılda yoğun olarak tasvir edilmesinde, bölgenin imparatorluk başkenti İstanbul ile ilişkisi kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Tez kapsamında İstanbul Boğazı'nın aynı dönemde üretilmiş yazılı ve görsel tasvirleri ayrıntılı olarak değerlendirilmemiş; İstanbul, Çanakkale Boğazı ile ilişkisi kapsamında kısıtlı olarak ele alınmıştır. 17. yüzyıl öncesinde üretilen yazılı ve görsel tasvirler arasında ise sadece 17. yüzyılda belirgin bir referans olarak kullanıldığı tespit edilen örnekler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası 17. yüzyılda üretilmiş Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri tasvirleridir. Araştırma kapsamında, Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair içerik sunan seyahatnameler ve farklı kaynaklarda yer alan görsel temsiller incelenmiştir. Bu inceleme, seyahat tarihleri 17. yüzyıl aralığında kalan seyyahların eserlerini kapsamaktadır. İncelenen seyahatnameler arasında Çanakkale Boğazı tasviri içerdiği tespit edilen elliye yakın seyahatnameden (çizelge B.1) tezin içeriğine ve amacına uygun kaynaklar seçilmiştir. Bu seçimde seyahatnamelerin konuyla ilgili gravür içermesi, yüzyıl içerisinde birçok baskı yaparak çeşitli dillere çevrilmiş olması ve kendisinden sonraki seyyahlar tarafından referans olarak kullanması faktörleri göz önünde bulundurulmuştur (çizelge 4.1). Sayıca daha kısıtlı olan görsel kaynaklarda ise çizim tarihi belirsiz olduğu için, 17. yüzyıl içerisinde basılmış örnekler tez kapsamına dahil edilmiştir (çizelge 5.1). Tezde belirlenen inceleme şablonu için kısıtlı veri sunan örnekler tez kapsamında ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Elde edilen verilerin arşiv kaynaklarıyla karşılaştırılarak taranması Osmanlı sosyal tarih incelemeleri açısından oldukça geçerli bir yöntem iken, 17. yüzyıla ait Osmanlı arşiv belgelerinde görsel materyal ve mimarlık tarihine yönelik bilginin kısıtlılığı nedeniyle bu yönetime değerlendirme kısımlarında, ancak yapı ölçeğinde kısıtlı olarak başvurulmuştur.

1.3 Tezin Yöntemi

Tez kapsamında incelenen seyahatnamelerin taranmasında Shirley Howard Weber'in 1953 tarihli Atina Gennodius Kütüphanesi arşivinden faydalanarak oluşturduğu "*Voyages and travels in Greece, the Near East, and adjacent regions: made previous to the year 1801*" isimli bibliyografya çalışması temel alınmıştır. 17. yüzyılda basılmış seyahatname ve gravürler ulaşılan dijital arşivler yardımıyla taranmış Çanakkale

Boğazı ve kıyı yerleşimlerine yönelik içeriklerin tespiti yapılmıştır. Aikaterini Laskaridis Vakfı'nın kurduğu “*Travelogues*” web sayfası 15. ve 19. yüzyıllar arasında Yunanistan ve Doğu Akdeniz'i gezmiş seyyahların eserlerini ve bu eserlerde yer alan görsel malzemeyi Atina Gennadios Kütüphanesi ve Benaki Müzesi arşivlerinden faydalanarak araştırmacıların hizmetine sunmuştur. *Travelogues*'de yer alan ve sürekli güncellenen kaynakça ve bibliyografya listesi, Weber'in bibliyografyası ile birlikte bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında yol gösterici olmuştur. Ulaşılan seyahatname ve gravürlerin yer aldığı eserlerin büyük bir bölümü açık kaynak sunan “Internet Archive” ve “Google Books” arayüzleri üzerinden incelenmiştir. Bunların yanısıra, *British Museum*, *Bibliothèque Nationale de France* (Bnf) kapsamındaki *Gallica*, *Stanford Digital Repository* ve Michigan Üniversitesi'nin dijitalleştirilmiş kütüphanesi *Early English Books Online Text Creation Partnership* sitelerinin dijital arşivlerinden faydalanılmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi dışında, tez kapsamında incelenen Batılı seyyahlara ait seyahatnameler İngilizce, Fransızca, Hollandaca, İtalyanca, Almanca dillerinde yazılmıştır. Türkçe'ye çevrilmiş olanların dışındaki kaynakların çevirisi yapılmıştır. Türkçeye çevirisi olan eserlerin değerlendirilmesi güncel çevirisi üzerinden yapılmış ancak ulaşılabilen ilk baskıyla karşılaştırma yapılarak incelenmiştir. Seyahatnamelerdeki ifadeler alıntılanırken dolaylı anlatıma başvurulmuş, ancak nicel gözlemler ve sayısal veriler içeren tasvir bölümleri Türkçe'ye çevrilerek doğrudan alıntıyla aktarılmıştır. Doğrudan alıntılanan bölümlerde gerekli görülen kısımlar metnin aslında geçen ifadeleriyle verilmiştir. İncelenen kaynaklarda geçen yer isimleri için metnin incelenen baskısındaki kullanımları esas alınmış, bu isimlendirmeler tezin değerlendirme bölümünde tartışılmıştır. İncelenen metinlerin 17. yüzyılda çeşitli dillerde yazılmış olması zaman zaman çeviride zorluklar yaratsa da, aynı eserin varsa İngilizce çevirileriyle karşılaştırma yapılarak metnin doğruluğunun kontrolüne mümkün olduğunca gayret gösterilmiştir. Tezde Troya Antik Kenti için Azra Erhat'ın İlyada çevirisinde ve Prof. Dr. Rüstem Aslan'ın çalışmalarında geçtiği şekliyle “Troya” ifadesinin kullanımı benimsenmiştir. Ayrıca incelenen seyahatname metinlerinde Yeniçeri Burnu olarak geçen günümüzdeki Kumkale bölgesi için, Prof. Dr. Rüstem Aslan'ın tercih ettiği “Yenişehir Burnu” ifadesi kullanılmıştır (Aslan, 2018). Tespit edilen yazılı ve görsel kaynakların içeriği, gözlem tarihlerine göre kronolojik olacak şekilde sıralanarak incelenmiştir. Seyahatnameler tezin dördüncü

bölümde ayrıntılı olarak açıklanan şablon alt başlıklarıyla kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Seyyahların mesleği, ekibi, kullandıkları kaynaklar, seyahat amaçları, rotaları, seyahat süreleri ve durak noktaları bu değerlendirmede göz önünde bulundurulmuştur. Bu yöntem kaynaklarda yer alan benzer ifade ve gösterimlerin kaynağını bulmak ve takibini yapmak konusunda faydalı olmuştur. Seyyahların aynı konuda birbirini doğrulayan yorumları ilgili kaynakların belge niteliğini güçlendiren veriler olarak değerlendirilmiştir. Gravürlerin ve yazılı tasvirlerin değerlendirilmesinde, topoğrafya incelemeleri ve saha gezilerine dayanan gözlemler kullanılmıştır.

Seyyahların yazılı olarak tasvir ettikleri Çanakkale Boğazı rotaları, incelenen seyahatnamenin alt başlığında şematik olarak görselleştirilmiştir. Bu görsellerde, seyyahın hangi yönde ilerlerken boğazı tasvir ettiği, ziyaret, bekleme noktaları işaretlenmiştir. Ayrıca gravür içeren seyahatnameler için gözlem noktaları ve çizilen gravürlerde temsil edilen yerleşim ve yapılar belirtilmiştir. Oluşturulan bu rota diyagramları, seyyahın yazılı tasvirleri ve seyahatnamede yer verilen gravürler ile karşılaştırılarak gravürlerin tutarlılığı, birincil gözleme dayanarak çizilip çizilmediği tartışılmıştır. Söz konusu diyagramlarda yerleşimlerin isimlendirmelerinde, incelenen metin referans alınmıştır. Sadece yer ve yapı isimlerinin Türkçe okunuşuna kendi dilinde yer veren seyyahların ifadeleri Türkçeleştirilerek belirtmiştir (Inghi hissar, Yeni hisar gibi).

1.4 Literatür Özeti

Osmanlı coğrafyasını konu alan Batı kaynakları ve seyahatname metinlerinin incelenmesi 1970'lere kadar ihmal edilen bir konu olup bu konudaki çalışmalar Heath W. Lowry'ye göre 1945 ve sonrasında sadece Osmanlı kaynaklarının incelenmesine odaklanan inceleme programı nedeniyle kısıtlıdır (Nalçacı, 2021, s. 46). Bu durumun eksikliği, 1980 sonrasında Hans Erich Kasper tarafından dile getirilmiş, bu kaynakların çeviri ve tasnifinin tarihçiler açısından önemine dikkat çekilmiştir (Üçel-Aybet, 2003, s. 23). Çoğu Babinger ve Charles Schefer tarafından Avrupa kütüphanelerinde keşfedilen seyahatnameler 19. yüzyıl sonunda yayımlanmaya başlanmıştır (Nalçacı, 2021, s. 46-49). Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden seyyahlar hakkında bilgi veren çalışmalar arasında: Jean Ebersolt'un "*Constantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant*" (1918), Weber'in "*Voyages and travels in Greece, the*

Near East, and adjacent regions: made previous to the year 1801” (1953) başlıklı bibliyografya çalışması, Yerasimos’un “*Le Voyageurs Dans l’Empire Ottoman XIV-XVI Siecle*” başlıklı 15. ve 16. yüzyıl seyahatnamelerini içeren bibliyografya çalışması (1991) önemli kaynaklardır. Ayrıca, Hans-Jürgen Kornrump’un seyyah listesi içeren çalışması “*Beitraege zur Osmanische Geschichte und Territorialverwaltung*” (2001), Amanda Wurner’in “*Western Travelers*” (2003) çalışması ve Ralph Müller’in (2006) 1396-1611 tarihleri arasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden 165 seyyahı tanıttığı 10 ciltlik çalışması (Özsoy, 2015, s. 13) önceki bibliyografya çalışmalarını tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca Elisabetta Borromeo, 2007 yılında yayımladığı, “*Voyageurs occidentaux dans l’Empire ottoman (1600-1644)*” isimli çalışmasında -Yerasimos’un bıraktığı noktadan- 17. Yüzyılın başından Girit Savaşı’na kadarki dönemde Avrupalı seyyahların Osmanlı İmparatorluğu’nda ziyaret ettiği bazı bölgelere dair gözlemlerini (İstanbul, Kırım, Balkanlar, Kiklad Adaları) incelemiştir. Bu örnekler dışında Semavi Eyice makalelerinde *Washington Dumbarton Oaks* ve *Atina Gennadios Kütüphanesi*’nin zengin seyahatname koleksiyonuna çalışmalarında dikkat çekmiştir (Üçel Aybet, 2003, s.21) Nalçacı, 17. yüzyıl ortalarından sonra bibliyografya çalışmalarının yapılmayışını tasnifin zorlaşması ve eser sayısının artışına bağlar (Nalçacı, 2021, s. 46-49).

Bahsedilen kaynakça çalışmaları doğrultusunda söz konusu metinlerin araştırmacılar tarafından değerlendirilmesi uzun süre ihmal edilmiştir. Suraiya Faroqhi, Osmanlı tarihi çalışmalarında öznel ve nesnel olarak yazılmış metinleri bir arada inceleyen araştırmacı sayısının azlığına ve bu tür bir incelemenin yararlarına dikkat çekmiştir (Faroqhi, 2013, s.21). Yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle Osmanlı sosyal tarihi odaklı olduğu görülmektedir.² Ancak Unesco’nun 2011 yılını “Evliya Çelebi’yi Anma Yılı” olarak ilan etmesiyle birlikte seyahatnamelerin kent ve mimarlık tarihi için kaynak olarak kullanıldığı akademik çalışmalar, sempozyum ve makale derlemeleri içeren yayınlar artmıştır (Yılmaz, 2013, s. 593).

² Gülgün Üçel-Aybet’in 1980 yılında doktora çalışmasını temel alarak yazdığı 2003 tarihli “Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699) adlı eseri, Serpil Gürer’in doktora tezini kitaplaştırdığı “*XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu*” (2013) isimli kitabı, Ergün Özsoy’un 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışmasını kitaplaştırdığı “16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerine Göre Akdeniz” ve 2021 tarihli “Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul” kitabı bu çalışmalara örnektir.

Seyahatnameleri birincil kaynak olarak kullanan ve Çanakkale ve kıyı yerleşimlerine dair veri sunan çalışmalar arasında Rüstem Aslan'ın "*Homeros'tan Günümüze Troya*" isimli çalışması tarihte Troya kentini bulmak amacıyla yola çıkmış seyyahlar ve özellikle 19. yüzyıl seyyahlarının oluşturdukları bölge haritaları hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunar (Aslan, 2018). Yine Çanakkale sınırları kapsamında Turan Takaoğlu'nun "*Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri*" çalışmasında Batılı seyyahların yel değirmenlerine dair gözlemleri önemli bir veri olarak kullanılmıştır (Takaoğlu, 2017). Akademik çalışmalar arasından 2014 tarihli Erhan Kurt'un tarih anabilim dalında hazırlamış olduğu "*İngiliz Seyahatnamelerine göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi*" başlıklı yüksek lisans tezi ve Şenol Çelik'in 2012 tarihli "*Evliya Çelebi'nin, Sultan IV. Mehmed ile Birlikte katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı Gezisi*" isimli makalesi göze çarpmaktadır. Bahsi geçen tez çalışması 17. yüzyıl olarak belirlenen süre kapsamı dışında yer alsa da; seyahatnamelerin kaynak kullanımını açısından yol gösterici olmuştur.

Tezde 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın tasvirler konusunda gravürleri görsel kültür ögesi olarak inceleyen ve Çanakkale Boğazı haritalarının da değerlendirildiği makalelere yer veren "*17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Üç Denizin Arasında: Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*" (2016) başlıklı derleme çalışmasından faydalanılmıştır. Benzer şekilde Faroqi'nin 1999 tarihli "*Approaching Ottoman History*" çalışması, Palmira Brummett'in Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan haritaları, görsel ve ilişkili olduğu metin ile birlikte incelediği "*Mapping the Ottomans Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*" isimli çalışması, 17. yüzyılda görsel temsil ve üretim ağları üzerine sunduğu literatür kapsamında tez için ufuk açıcı olmuştur. Ayrıca gravürleri inceleme yöntemi ve içeriği açısından Yasemin Nemlioğlu Koca'nın "*Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları*" (2017) makalesi yol gösterici olmuştur. Bu çalışmada Piri Reis, George Sandys ve G. Joseph Grelot'un Çanakkale Boğazı gravürleri incelenmiştir.

Akademik çalışmaların yanısıra 15. ve 19. yüzyıllar arasında yayımlanmış gravürlerin derlenmesinden oluşan ve Çanakkale Valiliği tarafından 2013 yılında yayımlanan "*Çanakkale Gravürleri*" kitabı ve Murat Çıtak'ın Çanakkale'deki kalelerin tarihine yer verdiği; gravür ve seyahatnameleri kaynak olarak kullandığı 2018 tarihli "*Kale Kent*" kitabı Çanakkale'yi konu alan çalışmalar arasındadır. Ancak bu çalışmalarda gravürler, bağlamlarından kopuk olarak sunulmuş ve belge nitelikleri

tartışılmamıştır. Çoğu gravür, eserin ilk baskısında bulunmayıp sonrakilerde eklendiği için söz konusu seyyahın gözlemlerini ve yapılı çevrenin işaret edilen yüzyıldaki durumunu yansıtmamaktadır. Ayrıca, doğruluğu kabul edilerek yorum yapılan bazı gravürlerin bulundukları eser eleştirel bir gözle incelenmediği için hatalı çıkarımlar söz konusudur.

Gravürlerin belge niteliğini tartışabilmek için kentin mimari öğelerinin 17. yüzyıldaki durumunun tespitine yönelik başlıca başvuru kaynakları: İsmail Utkular'ın “Çanakkale Boğazı'nda Fatih Kaleleri” adlı tezi, Ramazan Eren'in “Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri” adlı kitabı, Fevzi Kurtoğlu'nun “Gelibolu Yöresi ve Tarihi” adlı kitabı, Lucienne Thys Şenocak'ın “Çanakkale Boğazı'nı Savunmak: Seddülbahir, Kumkale ve Turhan Sultan'ın Mirası” başlıklı kitap bölümüdür. Gravürleri inceleme yöntemi ve içeriği açısından Çanakkale kalelerinin 17. yüzyıl öncesi durumuna dair sunduğu veriler nedeniyle, Semavi Eyice'nin “Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri” (1980) ve Aygöl Ağır'ın 2009 tarihli “Floransa Devlet Arşivi'nde Bulunan Anadolu ve Rumeli Kaleleri Çizimleri (1581)” makaleleri tezin başvuru kaynakları arasındadır.

2. 17. YÜZYILDA AKDENİZ DÜNYASI

Braudel Akdeniz'i sadece bir deniz değil “denizler bütünü” olarak tarif eder. Bu bütünlüğün ise, ancak “insan hareketleri, bunların getirdiği bağlantılar, onları bir yere ulaştıran yollar” sayesinde gerçekleşebileceğini belirtir (Braudel, 2021, s. 441). Akdeniz birçok yolun, kavmin ve kültürün kesiştiği bir “dünya sahnesi” olma özelliğini uzun süre boyunca korumuştur. Denizciler ve tüccarlar dışında, özellikle 15. yüzyıl ortasına kadar Hristiyan hacılar, “kutsal toprakları görme” amacıyla sayısız kez Akdeniz’de seyahat etmiştir (Tonini, 2010, s. s.107). İstanbul’un Türkler tarafından fethi ve Osmanlı Devleti’nin bir imparatorluğa dönüşme sürecinin hızlanması, Akdeniz’de dengelerin tekrar kurulmasına neden olmuştur. Akdeniz’in Türklerin hâkimiyetine girmesiyle birlikte kutsal yolculuğun devamı ve güvenliğini sağlamak isteyen devletler için, imparatorluk ile ilişkilerin iyi tutulması bir gereklilik haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa ülkeleri arasındaki ilk doğrudan ilişkiler, Kuzey Akdeniz kıyılarındaki Venedik, Floransa ve Napoli gibi İtalya kent devletleriyle kurulmuştur” (Ülken’den aktaran Asiltürk, 2021, s.78). 1571 yılında Kıbrıs’ın alınmasına kadarki süreçte, Kutsal Topraklar ziyareti Venediklilerin tekelinde gerçekleşmiştir (Özsoy, 2015, s. 21). Faroqhi, dönemin Venedikli girişimcilerini “yeniçağın seyahat acenteleri” olarak nitelemiştir (Özsoy, 2015, s. 37)

15. yüzyılın sonlarında Avrupa’da başlayan coğrafi keşiflerle birlikte yaşanan siyasi, kültürel ve toplumsal değişimler, Akdeniz’in dünyadaki etkin rolünün azalmasıyla sonuçlanan önemli bir değişim süreci yaratmıştır. Ancak 18. yüzyıla kadar uzanan bu süreç, keskin kırılma noktalarından ziyade; çok yönlü olayların etki ettiği homojen olmayan bir gelişim çizgisine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu bu ara dönemde genellikle Doğu Akdeniz ve Avrupa’da genişleyen sınırlarını koruma politikasını benimsemiş, bu durum Avrupa krallıklarıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Diğer yandan Avrupa’da Otuz Yıl Savaşlarının sona ermesi ve 1648 Westphalia Barış Antlaşması’nın imzalanması ticari ve diplomatik ilişkilerinin devamlılığı için olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Wallerstein, 17. yüzyılın ilk yarısında “Avrupa’da ekonomik büyüme döneminin sonlandığını ve

merkantilizm çağının başladığını” ifade eder (Bilkan, 2019, s. 57). Osmanlı İmparatorluğu ise bu modele karşılık, keşfedilen rotalarla oluşan yeni düzene karşı Akdeniz ticaretini canlandırmak amacıyla, Avrupa ülkelerine çeşitli imtiyazlar vermiş; hammadde alımları için önemli bir liman olmaya yönelik bir strateji geliştirmiştir. Bu sayede Avrupa ülkelerini İstanbul, Halep, İzmir, İskenderiye gibi liman kentlerine çekmeyi başarmıştır (Güneş, 2019, s. 50). Daha önceki yıllarda Ceneviz, Venedik, Fransa ile yapılan kapitülasyon antlaşmaları, 1580’de İngiltere ve 1612’de Hollanda ile yapılmıştır (Carretto, 2000, s. 35). Bu sayede Amerika ve Uzakdoğu ticaretinde İspanya ve Portekiz ile yarışamayan İngiliz ve Fransızlar için Akdeniz ticareti önemli bir ekonomik kaynak oluşturmuştur (Üçel-Aybet, 2003, s. 18). İngiliz ve Fransız bayraklı gemilerle imparatorluğun ticaret merkezlerinde aktif olarak ticaret yapan Flaman tüccarların faaliyetleri, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Venedik ve İngiltere’nin önüne geçmiştir (Umuç, 2009, s. 154). Ticari ve dini nedenlerin yanı sıra kurulan daimî elçilikler, konsolosluk ve ticaret ateşelikleri sayesinde birçok diplomat, tacir, araştırmacı ve din adamı Osmanlı topraklarına seyahat etme fırsatı bulmuştur. Bunların dışında Avrupa’da gelişen hümanist düşünce sistemi ve barok kültürünü özümseyen kişiler, merak duygusuyla seyahat etmiş, Akdeniz şehirleri bu seyahat rotasında önemli bir yer tutmuştur (Üçel-Aybet, 2003, s. 20-24).

Öte yandan 17. yüzyıl Akdeniz Dünyası, özellikle yüzyılın ilk yarısından sonra, söz konusu kırılgan dengeyi sarsan savaflara tanıklık etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu perspektifinden bakıldığında Venedik ile deniz mücadeleleri bu dönem için önemlidir. 1645-1669 yılları arasında devam eden Girit Kuşatması, Avrupa tarafından merak ve endişe ile takip edilmiştir. Venedik’in Çanakkale Boğazı’nı iki kez ablukaya alarak 1657 yılında Bozcaada, Semadirek ve Limni adalarını ele geçirmesi dönemin yazılı ve görsel kaynaklarında önemli bir yer tutmuştur. Venedik donanmasının Çanakkale’ye girdiği sırada İstanbul’da olan seyyah Jean Thévenot, seyahatnamesinde İstanbul’daki ortamı tasvir etmiştir. Yenilgi haberiyle halkın korkuya kapıldığını, diğer adalara da asker gönderilmesinin emredildiğini, surların yanındaki evlerin yangını yayması endişesiyle yıktırıldığını aktarmıştır. Thévenot, Türklerin askeri yeteneklerinden ve karadaki başarılarından övgüyle söz ederken “tam tersi şekilde denizcilikte zayıf olduklarını, yaptıkları mavnalarının yetersiz ve denizcilerinin tecrübesiz olduğunu” ifade etmiştir. “Venediklilerin gelmesiyle Türklerin İstanbul’u terk edeceklerini ve Asya’ya geçeceklerini, bozgunun zaten Türkler tarafından da tahmin edildiğine dair

görüşlerine” yer vermiştir. Hristiyanların Türk hakimiyetine karşı aldığı bu zafere Frenklerle birlikte gizlice de olsa sevindiklerini” aktarmıştır (Thévenot, 1664,s.139-146). Dönemin bir diğer önemli kaynağı olan, Paul Rycaut’un 1666 yılında yayımladığı "*The Present State of the Ottoman Empire*" eserinde Rycaut, Türklerin “Venedik Cumhuriyeti’ne daha önce birçok kez yenildiklerini” hatırlatmış ve Girit Seferinden sonra Türklerin Akdeniz’deki gücünü kaybettiğini belirtmiştir. Osmanlı’da “Tanrının denizleri Hristiyanlara, karaları kendilerine verdiği” dair bir inanışın olduğunu aktarmıştır. Ancak bu görüşün bir yanılgıdan ibaret olduğunu; “aksi halde düşünceleri ve harekete geçmeleri durumunda Türklerin Hristiyanların karşısına çıkarak dünyaya dehşet saçacak güçte olduklarını” da sözlerine eklemiştir (Ricaud , 2012, s. 325-326).

Thenevot ve Rycaut’un gözlemlerinden uzun süren Girit Kuşatması sürecinin, yüzyılın ikinci yarısında Batıda Türklerin Akdeniz’deki gücünün sorgulanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Bostan “*Osmanlı Akdenizi*” isimli çalışmasında genel kanının aksine Osmanlı’nın denizciliğe önem verdiğini belirterek 17. yüzyılı denizcilik açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olarak tanımlamıştır (Bostan, 2018, s. 349). Bostan’a göre Avrupa’da büyük coşku uyandıran 1571 İnebahtı Yenilgisi, imparatorluk için bir uyarı niteliği taşımış, uzun yıllar süren Girit Seferi (1645-1669), gemi yapımı ve yapım tekniklerinin gelişimini hızlandırmıştır. Savaşta “Akdeniz’deki en büyük rakibi Venedik donanmasına karşı hafif kaldığı görülen kadırgalardan kalyonlara (yelkenli gemi) geçiş süreci” başlamış; bu süreç yüzyıl sonuna doğru tamamlanmıştır. *Burtun* denilen ve savaşta kullanılmak üzere üretilen ilk kalyon 1644 yılında üretilmiş, Girit Savaşı sırasında eşya ve insan taşıma amacıyla İngiliz ve Fransız burtunları kiralanmıştır (Bostan, 2018, s. 150).

1656 yılında Çanakkale Boğazı’nda ilerleyen Venedik’in adaları alması, Valide Sultan’ın desteğiyle Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlık için sunduğu şartların kabul edilmesinde ve Osmanlı İmparatorluğunda önemli reformların gerçekleştiği “Köprülüler Dönemi”nin başlamasında etkili olmuştur (Carretto, 2000, s. 43). Köprülü Mehmed Paşa gerekli müdahalelerde bulunarak 1657 yılında Venedik ile Çanakkale Boğazı’nda üç gün süren savaşla adaları geri almıştır. Bu savaşta Osmanlı donanmasında 29 adet büyük yelkenli bulunduğunu belirten Wiener, çoğu ganimet olsa da Osmanlı’nın teknolojiadaki söz konusu geçiş sürecini başarıyla atlattığını ifade etmiştir (Müller-Wiener , 1998, s. s.50). Sonuç olarak, Akdeniz’deki Osmanlı-Venedik

mücadelesi, Osmanlı zaferinin ardından “Venedik’in Akdeniz ekonomisini yenilenen anlaşmalar zeminine oturttuğu bir modus vivendi” ile sonuçlanmıştır (Kuban, 2007, s. 251-252). Her ne kadar savaş Osmanlı lehine sonuçlansa da sürecin uzaması, bir yandan gümüş piyasasıyla baş etmeye çalışan Osmanlı parasının değerinin düşmesine ve iç karışıklıklarla birlikte mali krizlere zemin hazırlamıştır. Özellikle Viyana Kuşatması (1683) sonrası Akdeniz’in “Yenilmez Türk”ünün imajı giderek sarsılacak ve imparatorluğa karşı ittifak fikirleri giderek güçlenecektir (Gürer, 2013, s. 66).

2.1 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Batıyla İlişkileri

17. yüzyıl, hem Avrupa’da hem de Osmanlı İmparatorluğunda siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Ancak bu dönemi Osmanlı perspektifinde 16. yüzyılın son çeyreği ile başlatılan bir duraklama veya gerileme paradigması çerçevesinde okumak yüzyılı anlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Kafadar (1998), Braudel’in *Civilization and Capitalism* eserinde “19. yüzyılın ilk on yılından önce Osmanlı yönetiminde açıkça bir “gerileme”den bahsedilemeyeceği”ne yönelik değerlendirme yaptığını aktarmıştır (s.32). Bu değerlendirmenin 1970’lerden sonra Osmanlı gerilemesine yönelik kalıplaşan yorumların sorgulanmasına yol açtığını belirtmiştir. Gerek Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıfladığı algısına; gerek önemli Osmanlı aydınlarının dönem boyunca işaret ettiği düzensizliklere, göreceli ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla yaklaşılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir (Kafadar, 1998, s.33-35).

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarına bakıldığında bir Orta Avrupa devletiyle karşılaşmaktadır. Dış politikada Habsburglarla sınır savaşları 1664 yılında imzalanan Vasvar Antlaşması’na kadar devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu Katoliklere karşı Protestan Alman Prenslerini desteklemiştir. Doğu sınırına bakıldığında ise Safevi Devleti ile devam eden anlaşmazlıkların, IV. Murad döneminde yapılan Bağdat ve Revan Seferleri sonrası imzalanan Kasr-ı Şirin (1639) Antlaşması’yla büyük ölçüde çözüldüğü görülür (Kuban, 2007, s. 252-254). Fransızlar ile yüzyıl başında barışçıl bir atmosferde süregelen ilişkiler XIV. Louis (1643-1715) döneminde artan Katolik propagandası ile bozulmaya başlamıştır. 1648 yılında başlayan Girit Kuşatması sırasında Fransa’nın Venedik’e yardımı, 1664 yılında Osmanlı’ya karşı St. Gottard’ta Avusturya’ya destek vermesi ve aynı yıl Cezayir’e saldırması üzerine kapitülasyonlar 1673 yılında elçi Nointel’in dönemine kadar iptal

edilmiştir. Kapitülasyonların yenilenmesine kadarki süreçte Osmanlı Akdeniz’de Fransız ticaretini kısıtlayacak yüksek vergi yaptırımları uygulamıştır (Gürer, 2015, s.58-62; Üçel Aybet, 2003, s.295). İngilizler ise bu dönemde ticari ilişkilerin sürdürülmesi için imparatorluğa masrafları “Levant Company” tarafından karşılanan elçiler göndermiştir. Yüzyılın ikinci yarısında İngilizlere kendilerine verilen imtiyazlar genişletilmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 228-233). Hollanda ile diplomatik ilişkiler ise elçi M. Cornelis Haga’nın 1612 yılında I. Ahmet tarafından kabul edilmesiyle başlamıştır. Osmanlı topraklarında Hollanda konsoloslukları 17. yüzyılın ikinci yarısında açılmıştır (Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974, s. 6).

17. yüzyıl boyunca Osmanlı ve Avrupalı devletler siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda diplomatik ilişkilerini sürdürürken, Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan birliği karşısında önemli bir tehdit olarak görüldüğü gerçeği ise değişmemiştir. XIV. Louis II. Viyana Kuşatması’na görünür bir destek vermiyor gibi görünse de, Kutsal İttifak’ın yanında olduğuna dair imajını korumak amacıyla saray ressamlarına zafere ilişkin çalışmalar yapmalarını emretmiştir (Kırıkcı, 2020, s. 266). Nitekim II. Viyana Kuşatma sonrasındaki süreç, Osmanlı tarihinde “Felaket seneleri” olarak nitelenmiş; 1683-1699 yılları arasında birçok krallık, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaş açmıştır. Bu süreç Budin’in kaybı (1686) ve Karlofça Antlaşması’yla birlikte (1699) Mora ve Dalmaçya kıyılarının Osmanlı İmparatorluğu’nun elinden çıkması ile sonuçlanmıştır (Öztuna’dan aktaran Bilkan, 2019,s.27).

Osmanlı iç politikasında 17. Yüzyıl, Anadolu’da Celâli ve İstanbul’da yeniçeri isyanlarının yanı sıra Kadızadeliler Hareketi’nin getirdiği dini ve toplumsal tartışmalar nedeniyle krizlerle ilişkilendirilmiştir. Ekonomik sıkıntılar, yaşanan toplumsal krizleri derinleştirmiş, bu dönemde ilk defa bir Osmanlı padişahı “ulema ve yeniçeri sınıfının işbirliği ile” öldürülmüştür (Kuban, 2007, s. 252). Yeniçeri isyanlarının toplumda yarattığı karmaşa dönemin Avrupalı seyyahlarının metinlerine de yansımıştır. Ancak siyasi ve kültürel olayların uzun bir hazırlık dönemi yaşadığı bir gerçektir. Carretto (2000), 17. yüzyılda yaşanan ekonomik ve siyasi sıkıntıların temelini bir önceki yüzyıla dayandığını ve yaşanan gelişmelerin, “geleneksel yaşam biçimini değişime zorlamasından kaynaklanan bir bunalım” olduğunu ifade etmiştir (s.39). Kuban’ın da vurguladığı gibi, “İmparatorluğun gücünün zirvesinde olduğu II. Selim dönemi ile Osmanlı tarihçilerinin yıkılıştan bahsetmeye başladıkları 16. yüzyıl sonu arasında

sadece çeyrek yüzyıl vardır” (Kuban, 2007, s. 253). Nitekim, 17. yüzyıla odaklanan çalışmaların artmasıyla, “araştırmacıların tanımlandığından daha karmaşık ve çok yönlü bir imparatorluk manzarasıyla karşılaşıldığı” görülmektedir (Kültür Tarihi, 2017).

2.2 17. Yüzyılda Kültürel Gelişmeler, Seyahat Kavramı ve Görsel Temsil

Dünya tarihine bakıldığında 17. yüzyıl tüm siyasi ve ekonomik krizlere rağmen, bilimsel ve kültürel gelişmeler açısından oldukça zengindir. Avrupa’da Galileo, Descartes, Newton, Kepler ve Leibniz’in çalışmaları gözleme dayalı bilimsel anlayışın gelişmesinde kırılma noktası oluşturmuş ve gelecek çalışmalara sağlam bir zemin hazırlamıştır. Bu dönemde bilimsel düşüncenin statüsü değişime uğramış, bilim insanların birbirleriyle iletişim ağı kuvvetlenmiştir. *Académie Française* (1636), *Royal Society* (1662), *Académie Royale des Sciences* (1666), İtalya’da *Acedemia dei Lincei* (1603) ve *Accademia del Cimento* (1657) gibi çeşitli alanlarda krallar tarafından desteklenen bilim toplulukları kurulmuştur (Bilkan, 2019, s. 56; Gürüz, 2003, s.118). Teknik gelişmelerin her zaman diğer daha köklü değişimlerin başlangıcı olduğu bilinmektedir (Carretto, 2000, s. 30). *Académie Royale des Sciences* üyesi olan Auzout ve Picard 1669 yılında çeyrek çember (*quadrant*), M. Thevenot ise 1666’da su terazili nivoyu icat etmiştir (Lebouteiller, 2016, s. 189-190). Yerkürenin ölçümüyle ilgili en önemli keşifler bu yüzyılda yapılmıştır. Söz konusu keşifler kartografya ve atlasların daha doğru çizilmesinde etkili olmuştur. Özellikle Venedikli haritacı ve kozmograf Vincenzo Maria Coronelli (1650-1718)’nin kurduğu ilk coğrafya akademisi “*Accademia Cosmografica degli Argonauti*” yüzyıl sonuna doğru giderek artan gök küre üretimleri ve kartografik çalışmalar yapmıştır (Url-01).

Osmanlı İmparatorluğu için 17. yüzyılı “Çelebiler, *Hatunlar ve Mecmualar Çağı*” olarak nitelendiren Kafadar, bu yüzyıl ile ilgili yerleşik paradigmalardan ve anlatıların değişmesi gerektiğini ifade eder. 17. yüzyılda “artan bilginin nasıl ele alınacağına dair genel bir kaygı, dünyayı anlama ve yorumlama noktasında antik metinlerin yetersiz kalışına karşı yeni bir arayış” söz konusu olduğunu belirtir. Yüzyılın “başta çıkılması gereken en büyük enformasyon alanı”nın- seküler bilgi ile ilişkisine dikkat çekerek- coğrafya olduğunu vurgular. Bu dönemde Avrupa’da atlasların ortaya çıktığını, Osmanlı’da da aynı oranda yaygınlaşmasa da “makbul bir kitap türü” olduğunu ifade eder (Kültür Tarihi, 2017). Nitekim Evliya Çelebi, İstanbul’da denizcilere yönelik

çeşitli dillerde üretim konusunda uzmanlaşmış sekiz harita atölyesi olduğunu aktarmıştır (Soucek, 1992, s. 284).

1668 yılında Hollanda elçisinin, IV. Mehmed'e Wiliem ve Joan Blaeu'nun Atlas Maior eserini takdim ettiği bilinmektedir. Brummett bu durumu Avrupa'da olduğu gibi "bir Osmanlı sultanının, bu tür kartografik eserleri takdir eden soylu sınıfın parçası haline gelmesi" olarak yorumlamıştır (Brummett, 2015, s. 74). Öte yandan Osmanlı imparatorluğu yaşanan teknik ve bilimsel gelişmeleri -özellikle Kadızâdelilerin yarattığı kısır tartışmalar nedeniyle- Batı ile aynı ölçüde takip edememiştir. Söz konusu tartışmaların yarattığı ortamı, dönemin önemli isimleri Na'îmâ (1655-1716), Kâtip Çelebi (1609-1657), Bahâyi Efendi(1601-1653), Solakzâde Mehmed (öl.1658) ve Evliya Çelebi (1611-1685) eserlerinde dolaylı ya da dolaysız olarak yer vererek eleştirmiştir (Bilkan, 2019, s. 167-189).

17. yüzyılda yazılı basım açısından önemli gelişmeler yaşanmış, bu durum üretilen bilginin yayılması konusunda etkili olmuştur. İlk süreli yayın "*Strassburger Zeitung*" 1609'da, ilk İngiliz gazetesi 1621'de ve ilk bilimsel dergi kabul edilen "*Journal des Savants of the Parisian Academie*" 1631'de, ilk resmi gazete "*Gazette de France*" 1631 yılında yayımlanmıştır. Günlük ve haftalık gazeteler Floransa, Roma, Cenova, Danimarka, İspanya'da basılmaya başlanmıştır (Karmen'den aktaran Bilkan, 2019, s.59). Osmanlı'da ise gayrimüslimler kendi matbaalarını kursalar da etkin bir basım-yayın ağı oluşturulamamış, matbaanın kullanımı III. Ahmed döneminde yapılacak ıslahat çalışmalarını beklemiştir. 17. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Peçevi yaşanan gelişmeleri "*Kafirlerin basma hat ile kitap üretme icatları garip bir sanattır ve hakkını vermeli özge bir icattır. Bu sanatta bin cildin üretimi bir cildin hatla yazılması kadar zahmetli olmaz*" ifadeleriyle yorumlamıştır (Koloğlu, Kaçar, Özükan, & Öneş, 2008, s. 14).

Bu dönem kültür dünyası açısından da bazı ilkler barındırması açısından önemlidir. Edebiyat tarihinde ilk roman olarak nitelenen *Don Quijote* 1605 yılında basılmış, Shakespeare'in Hamlet'i ise (1600) ilk defa sahnelenmiştir. Avrupalıların başlangıcı 15. yüzyıla dayanan Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türklere olan ilgisi, kültür ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Osmanlı sultanlarıyla ilgili tiyatro oyunları İngiltere ve Fransa'da kaleme alınmıştır (Bilkan, 2019, s. 57). Ancak Joan Pau Rubiés'e göre, 17. yüzyılda Avrupa'da Türk ve Doğu algısı, geçmişin korkulan Türk imgesinden sıyrılarak daha "seküler" biçimde ele alınmıştır (Brummett, 2015, s. 9). Dönemin

Avrupalı yazarları Osmanlı İmparatorluğu'nun sistemli ve organize yönetimini anlama çabasına girişmiştir. Örneğin Doğu kültürlerine artan ilgi nedeniyle Hollanda'da Türkçe ve Arapça eğitiminin verildiği şarkiyat bölümleri 17. yüzyılda kurulmuştur (Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974, s. 6). Bu dönemde genellikle diplomatlar tarafından yazılan ve Osmanlı'yı anlatan eserlerin tercümesi yapılmış ve yenileri basılmıştır. 1603 yılında Soranzo'nun Macaristan'da süren savaşlar nedeniyle Hristiyan birliğine destek amacıyla yazdığı "*l'Ottomano*" (1579) isimli eseri İngilizce'ye tercüme edilmiş, aynı yıl Londra'da yayınlanan "*Generall Historie of the Turkes*" eseri 1638 yılına kadar beş kez basılmıştır. (Arı, 2012, XVII). 1667- 1678 yılları arasında İngiliz İzmir konsolosu Paul Rycaut'un (1628) Londra'da 1666 yılında basılan "*The Present State of Ottoman Empire*" isimli çalışması 1678 yılına kadar Fransızca, İtalyanca, Lehçe ve Almanca'ya çevrilmiştir. Bu eser 1678 yılında söz konusu ülkelerde en çok satan eserler listesinde yer almıştır (Arı, 2012, s. XIV). Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik artan yayınlar, imparatorluğa yönelik merakı tetiklemiştir. Bu merakın sonucu olarak Doğu seyahatine çıkan seyyahların eserleri kamuoyunda ilgiyle karşılanmıştır.

16.yüzyılda seyahate verilen önemin artmasında hümanistlerin dünyayı tanıma arzuları etkiliyken, 17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa entelektüel çevresinde "dünyanın okunması gereken bir kitap olması metaforu" kabul edilen bir görüş haline gelmiştir (Howell'den aktaran Pişkin, 2013, s. 268-271). Seyahatler ise bahsedilen okuma sürecinin en önemli pratiklerinden biri olarak algılanmıştır. 17. yüzyılda yazılan seyahatname sayısı geçmişe nazaran oldukça artmış ve seyahat nedenleri çeşitlenmiştir. 1606 yılında Palmer, seyyahları ait oldukları sosyal sınıf, seyahat zorunlulukları ve mesleklerine göre alt gruplara ayırmış; seyahatleri, nizami seyahatler ve esirlerin gerçekleştirdiği gayrinizami seyahatler olarak sınıflandırmıştır (Pişkin, 2013, s. 270). Bu dönemde seyahatnameler, çeşitli biçimleriyle Avrupa'daki izleyicilerin Osmanlıları en iyi "tanıdığı" türlerin başındadır. Örneğin Nicolas de Nicolay (1517–83), resimli seyahatnamenin etkili bir "öncüsü" olarak hizmet etmiş; Alam&Subrahmanyam'ın (2007) "büyük üçlü" olarak tanımladığı Jean-Baptiste Tavernier (1605–89), François Bernier (1625–88) ve Jean Chardin (1643–1713) seyahatnameleri yüzyıl boyunca ve sonrasında birçok baskı yapmıştır (Brummett, 2015, s. 57). Osmanlı'da da Evliya Çelebi on ciltlik ünlü *Seyahatname* eserini bu yüzyılda yazmıştır. Evliya Çelebi'nin yanı sıra Kâtip Çelebi ve Eremya Çelebi

Kömürciyan gibi Osmanlı aydınlarının eserlerinde “seyir ve temaşa” kavramları öne çıkmıştır.

Bu dönemde seyahatnamelerde incelenecek konulara ve görselleştirmeye yönelik tavsiyeler içeren bir literatür oluşmuştur. 1606 basım tarihli eserinde Palmer, bir yeri tanıtırken seyyahlara, “*şehrin çeperini öğrenmek, deniz kıyısında olup olmadığını ve surlarının sağlamlığını incelemek, şehirdeki yapıların malzemesi ve mimari özellikleri incelemek, saray, şehir kapısı, çeşme, köprü, kilise vb. yapılar hakkında bilgi edinerek bu yapıları incelemek, nüfus tahmini yapmak*” gibi tavsiyelerde bulunmuştur (Palmer’den aktaran Pişkin, 2013, s.275). Benzer şekilde Edward Leigsigh 1671 yılında yayımladığı eserinde “*Seyahat Öncesi Yedi Tavsiye*” başlığında seyyahlara “*şehrin kalesinin konumunu ve surun durumunu kağıda dökebilmek için mimariye yetenekli ve iyi resim yapabiliyor olmak*” ve “*gideceği ülkelerin kendi içlerinde hem de komşularıyla kıyaslanmasına imkan veren, taşınabilir özellikte coğrafi ve siyasi harita ile her ülkenin ayrı ayrı haritalarını edinmek*” tavsiyelerinde bulunmuştur (Leidsigh’den aktaran Pişkin, 2013, s.273). Ayrıca “seyyahın gözlemlerini notlar halinde kayda alması ve karşılaşılan antik eserler için yanında fazla para bulundurulması” genel tavsiyeler olarak dönem eserlerinde yer almıştır (Argyl’den aktaran Pişkin, 2013, s. 274-275).

Bu dönemde artan basın yayın olanakları, seyahatnamelerin dışında üretilen görsel temsillerin artmasında etkili olmuştur. Örneğin Fransa’nın büyük şehirlerinde her sene sonunda halka yönelik büyük boy, uygun fiyatlı almanak denen takvimler basılarak büyük meydanlardaki duvarlara asılmıştır. Bu takvimlerde yer alan gravürlerde, yılın önemli siyasi olayları betimlenmiştir (Weiss’den aktaran Kırıkcı, 2020, s.269). Kırıkcı (2020), “*II. Viyana Kuşatması sonrası Fransız Gravürlerinde Osmanlı Tasviri*” isimli çalışmasında 1683 sonrası basılan yedi adet almanağı içeriği ve ikonografisi açısından incelemiştir. Çalışmasında “sadece Fransa’nın değil Kutsal İttifak ülkelerinin Türklere karşı “resmî” bakış açısını, bu görsel anlatımlar üzerinden okumanın mümkün olduğunu” ifade etmiştir. Önceki yüzyıllarda da gravürlerde kullanılan Grek-Roma ve Hristiyan ikonografisiyle temsil edilen Hristiyan birliğine karşı “ebedi düşman”Türk/Osmanlı figürünün 17. yüzyılda gücü tükenmiş olarak tasvir edildiğine ve ilahi yardımın Hristiyanların lehine döndüğüne yönelik temsillere dikkat çekmiştir (s.287-288). Harita çalışmalarının yanı sıra Vincenzo Maria Coronelli 1684-87 Osmanlı-Venedik Savaşı’nı tasvir eden birçok harita üretmiş, bu harita gravürleri

İngilizce, Fransızca, Hollandaca ve Almanca'ya çevrilerek birçok eserde kullanılmıştır (Url-01).

17. yüzyılda birçok deniz haritası üreten Coronelli'nin gravürlerinde, özellikle Ege Takımadalarının bir Hristiyan mekânı olduğu iddiası, "fiziksel çizgilerle olmasa da tarihsel hak anlatısı" bağlamında okuyucunun zihninde canlanmaktadır (Brummett, 2015, s. 18). Brummet'e göre (2015), kartografik üretimlerinde güncel gelişmelere hâkim olmakla övünmesine rağmen 17. yüzyılın sonlarında Coronelli'nin haritaları hala geçmişe öykünmektedir. Bu durumun nedeni, görselleri talep eden izleyicilerin haritaların doğruluğundan ziyade, "ilahi hak" anlatısını görmeyi önemsemesidir (s. 18). Nitekim Coronelli'nin Çanakale Boğazı'nı da içeren, takımadaların antik dönemi ve modern durumunu görselleştiren 1696 tarihli gravüründe, Venedik "kanatlı bir aslan" figürüyle, Osmanlı İmparatorluğu ise "kaçışan sarıklı asker" figürleriyle temsil edilmiştir (şekil 2.1). Sonuç olarak 17. yüzyılda Akdeniz dünyasında, siyasi ve ekonomik krizlere rağmen eş zamanlı kültürel değişimler yaşandığı görülmektedir. Özellikle coğrafya alanındaki gelişmeler, artan iletişim ağları ve seyahatin yaygınlaşması sonucu, yerleşimlere dair yazılı ve çizili tasvirlerin sayısı hem Batıda hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek artmıştır.

Şekil 2.1 : Vincenzo Coronelli'nin "Parallelo Geographico Dell'Antico Col Moderno Archipelago" başlıklı 1696 tarihli isolario'sunda Ege Takımadaları gravürü (Brummett, 2015, s. Figure 1.3)

2.3 17. Yüzyılda Çanakkale Boğazı Yerleşimlerinin Durumu Üzerine Notlar

Çanakkale Boğazı'nı tanımlayan en önemli yapılar geçmişte olduğu gibi 17. yüzyılda da savunma yapıları olan kalelerdir. Boğazda inşa edildiği bilinen ve Bizans döneminde de kullanılan ilk kaleler antik dönem yazarlarının boğazın en dar kısmında karşılıklı olarak inşa edildiğini belirttikleri *Sestos* ve *Abydos* Kaleleridir. 16. ve 17. yüzyılda boğazdan geçen ve antik yazarları referans olarak kullanan birçok seyyah, Fatih döneminde inşa edilen Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kalelerini *Sestos* ve *Abydos* olarak adlandırmıştır. Halbuki bu kaleler, Kale-i Sultaniye yanından dökülerek denize ulaşan Sarıçay'ın getirdiği alüvyonlardan önce boğazın en dar noktası olduğu düşünülen Nara Burnu ve Akbaş bölgelerinde inşa edilmiştir (Hatip, 2013, s.21).

Bu dönemde konumlandırma ve isimlendirmede benzer bir karmaşa, Troya Antik kenti için geçerlidir. Homeros'un Troya'sı 16. yüzyıla kadar gerçekliği sorgulanmayan bir olay ve yer olarak görülmüştür (Aslan, 2018, s.156). Bu nedenle yolu Çanakkale Boğazı'ndan geçen seyyahların çoğu eserlerinde antik kent ile ilişkilendirdikleri kalıntılara dair anlatımlara yer vermiş; rotalarında yer alıyorsa bu toprakları görmek istemiştir. Antik dönem yazarlarının Tenedos'un karşısında olarak tariflediği şehri görme umuduyla yola çıkan çoğu gezgin, Roma döneminde kurulan Alexandria Troas'ın kalıntılarını antik şehirle eşleştirmiştir. Piri Reis, 1521 yılında Kitab-ı Bahriye'de "adanın karşısında Eski İstanbulluk ismiyle bilinen bölgenin kefereler arasında Troya olarak ün yaptığını" belirtmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 209). 17. yüzyıla kadar Troya'nın konumuna yönelik soru işaretlerinin olduğu belirgin bir şekilde ifade edilmemiştir.

17. yüzyılın başında boğaza hâkim olan Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kalelerinin denize bakan dış surları, henüz tabyaların inşa edilmediği bu dönemde sağlamdır. Günümüzde Çimenlik Kalesi ismiyle de bilinen Çanakkale'de Sarıçay'ın yanındaki düz alanda konumlanan Kale-i Sultaniye, İstanbul fethi sonrası 1462-63 yıllarında Gelibolu sancakbeyi Yakup Paşa sorumluluğunda yaptırılmıştır (Ayverdi'den aktaran Acioğlu, 2015, s.96). 1541 yılında "kaleye girişin yapıldığı kule" yenilenmiştir. Yapı dikdörtgen planlı olup surların ortasındaki ana kule, çokgen ve dairesel planlı iki veya üç katlı kulelere sahiptir. Kaleye giriş kuzey kapıdan yapılmaktadır. Avlunun doğusundaki cephanelik dairesel planlı olup, kuzey cepheye bitişik olan Fatih Mescidi, Fatih dönemi yapısıdır (Acioğlu, 2015, s.96-97).

Eceabat'ın Kilitbahir köyünde yamaç üzerine inşa edilmiş Kilitbahir Kalesi ise Kale-i Sultaniye gibi Fatih dönemi yapısı olup 1462-63 yıllarına tarihlenmektedir. Kanuni döneminde onarım geçiren kaleye kitabesindeki bilgiye göre 1541-42 yıllarında Kanuni Kulesi veya Sarı Kule olarak bilinen bir kule ve ikinci bir avlu eklenmiştir (Ayverdi'den aktaran Acıoğlu, 2015, s.97). Yapının mimarisi şehrin diğer kaleleriyle karşılaştırıldığında üç yapraklı yonca şeklinde özgün bir plana sahiptir. Dış sur, iç sur ve ana kuleden oluşan kalenin güneyinde Kanuni döneminde eklenen silindirik kule ve ikinci avlu bulunur. Eğimli bir topografyaya oturtulan kale hisarpeçe düzeneğine sahiptir ve bir hendek tarafından çevrelenmiştir. Kale girişi güney ve kuzey kapılardan sağlanmaktadır, iç surda iki adet işlevi bilinmeyen yapı bulunur (Acıoğlu, 2015, s.98). Özgüven (1997), Fatih döneminde inşa ettirilen Çanakkale Boğazı kalelerinin yapım amacının “Boğaz denetimini sağlamak” olduğunu belirtir. Önceleri geçiş vergisi alınması için gemilerin Kilitbahir Kalesi'ne yanaşmalarının planlandığını, ancak koşulların uygunsuzluğu nedeniyle bu karardan vazgeçilerek gemilerin Asya'da bekletildiğini aktarır (s.122-123).

Benzer şekilde Acıoğlu (2015), inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Bozcaada Kalesi'nin bugünkü planıyla ilk olarak Fatih döneminde inşa edildiğini ve sonraki yüzyıllarda çeşitli onarımlar geçirdiğini belirtmiştir (s.95). Daha önce adada bir kale olduğu Clavijo'nun 1403 tarihli seyahatnamesindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak bu kale, Venedik ve Cenevizlilerin karşılıklı anlaşması sonucunda yıktırılmıştır. Bu durum uzun bir dönem boyunca adanın korsan saldırılarına açık halde kalmasına neden olmuştur. (Uzunçarşılı, 2011, s.41).

Bozcaada Kalesi, iç ve dış surlara sahiptir. Yapının dış surları 10 m genişliğinde 250 m uzunluğunda bir hendek ile yapıdan ayrılmıştır. Kaleye giriş yapının güneydoğu kapısından köprü ile sağlanmıştır. Bu kapı dışında Deniz ve Mendirek kapıları bulunmaktadır. Kale içindeki caminin Fatih Sultan Mehmet döneminde yapıldığı, daha sonra caminin Kanuni ve IV. Mehmed döneminde tamir edildiği bilinmektedir (Aygen'den aktaran Acıoğlu, s.95-96). Ada 1660 yılında Venedikliler'den tekrar alındığında cami IV. Mehmed adına yeniden inşa ettirilmiştir. Gazi Hüdevendigâr olarak da isimlendirilen cami 20. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır (Orhonlu'dan aktaran Çıtak, 2018, s.90). Caminin dışında, Köprülü Mehmet Paşa adada hamam, okul, kahvehane gibi birçok yapının imar faaliyetinde bulunmuştur. Bunlar arasında 1661

vakfiyesinde yer alan” tokuz bâb yel değirmenleri” ifadesi dikkat çekmektedir (Takaoğlu, 2016,s.155).

17. yüzyılın ilk yarısında, Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir çevresinde gelişen yerleşimlerin yanı sıra, Gelibolu önemli bir yerleşim bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Haçlı Seferleri sırasında bölgeye gelen Katalanların Gelibolu’ya yerleştiği bilinmektedir. Daha sonra Katalan birlikleri ile işbirliği yapan Karesili askerler, Maydos (Eceabat) Kalesi’ni alarak bölgede akınlar düzenlemiştir (İnalcık, 2008, s.16). Osmanlı döneminde Süleyman Paşa’nın Çimpe Kalesi’ni almasıyla Avrupa’ya adım atan Türklerin ilerleyişi dönemin elverişli ortamının da etkisiyle devam etmiştir. Bu dönemde Gelibolu’nun karşısında Çardak’ta bir kale inşa edilmiş, Bolayır’daki kale alınmış ve Rumeli fetihleri hızlanmıştır. I. Murad döneminde ise Gelibolu Kalesi ve Karabiga Kalesi Bizanslılardan alınmış, fetret dönemine kadarki süreçte Gelibolu bölgede önemli bir üs olarak kullanılmıştır (Çıtak, 2018, s.41). Rumeli’nin ilk paşa sancağı olan Gelibolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkez sancağı olmuştur (Çıtak, 2018, s.138).

Erken Bizans dönemine ait olduğu düşünülen Gelibolu Kalesi’nin ilk yapım tarihi bilinmemektedir. Gelibolu Kalesi Yıldırım Bayezid döneminde yeniden inşa edilmiş ve 1390 yılında yapılan yenilemede dış kale yıkılarak, iç surlar güçlendirilmiştir. “İç içe iki büyük havuzdan oluşan liman” temizlenmiş, liman ağzında iki kule inşa edilmiştir. Burası Osmanlı’nın önemli tersanelerinden biri olarak kullanılmıştır (Acıoğlu, 2015, s.95). Kalenin içinde başlayan yerleşim nüfusun artışıyla birlikte sur dışına doğru gelişmiştir (Çıtak, 2018, s.139). 22 Ekim 1604 tarihli fermana göre kalenin harap kısımlarının imece usulüyle tamiri için emir verilmiştir (Sezgin’den aktaran Çıtak, 2018, s.139). Bu durumda 17. yüzyılın başında seyyahların Gelibolu Kalesi’ni rahatlıkla gözlemleyebileceği düşünülebilir. Lapseki, Bolayır ve Karabiga Kaleleri’nin ise kalıntı durumunda kalmış olması muhtemeldir. Bu kaleler dışında Eceabat Gelibolu yolu arasında konumlanan ve günümüze bazı surları ulaşan Kilye Kalesi’nin de 17. yüzyılda kalıntı halinde olsa da boğaz seyri sırasında gözlemlenmesi mümkündür. Kilye Kalesi’nin yapım tarihi bilinmemekle birlikte duvar örgüsü nedeniyle Bizans döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Acıoğlu, 2006, s.90).

Bahsedilen kaleler dışında Evliya Çelebi, Eceabat, Lapseki, Çardak, Karabiga, Gümüşçay bölgelerindeki yerleşimlere dair detaylar aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a). 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra bahsi geçen kalelere iki yeni kale

eklenmiştir. 1656 yılında Osmanlı'nın Venedik karşısında aldığı yenilgi boğazın güçlendirilmesi sorununu gündeme getirmiştir. Bu nedenle 1658-59 yıllarında karşılıklı olarak Kumkale ve Seddülbahir kaleleri Köprülü Mehmet Paşa kontrolünde yaptırılmıştır. İki kalenin de banisi padişahın annesi Hatice Turhan Sultan'dır (Şenocak, 2009, s.131-133). Evliya Çelebi kaleleri görmek üzere yola çıkan IV.Mehmed'e eşlik ettiği yolculuğunda kalelerin yapım sürecine dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.

3. ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN 17. YÜZYIL ÖNCESİNDE TASVİRİ ÜZERİNE NOTLAR

17. yüzyılda Çanakkale Boğazı ve çevresine ait tasvirleri ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce, bölgenin daha önce yazılı ve çizili kaynaklarda nasıl yer aldığı konusuna değinmek kullanılan geçmiş referansları anlamlandırmak için önemlidir. Çanakkale Boğazı ve çevresine dair ilk tasvirlerde, Homeros'un İlyada ve Odysseia destanları ve Antik Yunan mitolojisine dair hikayelerin izleri göze çarpar. Özellikle Yunanlı Akhalar ve Troyalılar arasında on yıl süren savaşın anlatıldığı İlyada, Batı'da edebiyat ve kültür dünyasını oldukça etkilemiştir. 12. yüzyıla tarihlenen ve erken dönem örneklerinden faydalanılarak çizildiği düşünülen Akdeniz merkezli Sawley Abbey haritasında Çanakkale Boğazı "*Hellespont*" ismiyle gösterilmiş ve çevresinde Asia Minor kısmında yer alan Troia dışında herhangi bir yerleşim adı işaretlenmemiştir (Nemlioğlu Koca, 2017, s. 116). Heredotos (M.Ö. 484-420) ve Strabon (M.Ö. 64- M.S 24) Pers kralı Kserkses'in Çanakkale Boğazı'nı gemilerinden kurduğu köprüyle geçişini anlatmış; *Abydos*, *Sestos*, *Dardanos*, *Lampsakos*, *Madytos*, *Perkote* ve *Paisos* gibi antik dönem yerleşimlerinden bahsetmiştir. Ovidius (M.Ö. 43 – M.S 17) gibi şairler Çanakkale Boğazı'nda geçen "Athamas'ın kızı Helle'nin boğazda boğulması, Hero ve Leander'in trajik aşkı" gibi mitlere eserlerinde yer vermiştir. Antik döneme dair tüm bu anlatılar, Çanakkale Boğazı'nda yolculuk yapan seyyahların metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun nedeni, gözlemlerini paylaşan seyyahın, bahsettiği yeri bir "ex nihilo" olarak değil tarihsel bağlamı çerçevesinde ele almasıdır. Bu ele alma biçimi, gezginin kendi zihin ve algı dünyasının yanı sıra, kendinden önceki yazarların ve gezginlerin incelemelerinin yorumlanmasını da içerir (Gomez-Geraud & Yerasimos , 2014, s. 37-39). Bu noktada irdelenmesi gereken soru, antik dönem metinlerini okuyan Avrupalı aydınların ve seyyahların Homeros'un ve Antik Yunan mitlerinin coğrafyasını ne kadar bildikleri ve güncel halini nasıl yorumladıkları sorusudur. Örneğin 16. yüzyıl seyyahlarından Otto Heinrich, Helen ve Paris hikayesini okuyucusuna aktarırken, Troya antik şehrinden "Ege'de yüksek surlarla çevrili bir ada" olarak bahsetmiştir (Özsoy, 2015, s. 109). Bu bölüm alt başlıklarında, görsel ve yazılı tasvirlerin 17. yüzyıl öncesine kadar

gelişimleri kısaca açıklanmış; Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerini içeren tasvirlerin üretildiği kültürel ortam, sonraki yüzyıllarda referans verilen örnekler üzerinden incelenmiştir.

3.1 Görsel Temsilin İlk Basılı Örnekleri: Gravürler

Çanakkale Boğazı'nın daha nesnel veriler içeren gözlemlere dayalı görsel temsillerini “*isolario*” geleneği kapsamında çizilen haritalarda bulmak mümkündür. Bu çizimler, 14. yüzyılda Ege denizi adalarını ve yakın kıyıları tasvir etmek üzere İtalya’da ortaya çıkan ve *isolario/isolaria* ya da “adalar kitabı” olarak adlandırılan bir tür haline gelmiştir. İtalya’da ortaya çıkan ve Ege coğrafyasını konu alan bu türdeki eserlerin büyük çoğunluğu 16. ve 17. yüzyıllarda yazılmıştır (Orbay, 2001, s. 142). Onaltıncı yüzyılda Piri Reis tarafından yazılan Kitab-ı Bahriye de içerdiği haritaların dili açısından *isolario* geleneği ile ilişkilendirilmektedir. Ancak eserin sadece denizcilik bilgisi içermemesi, haritalarla bir arada verilen metinler ve önsöz bölümü eserin dönemin portolan ve *isolario*’ları ile ilişki içerisinde; fakat özgün bir karakterde olduğunu göstermektedir (Orbay, 2001, s. 135-136). Tolias, bu türde üretilen çalışmaları, çalışmanın odaklandığı içeriğin yoğunluğuna göre denizcilik odaklı, hümanist ve antik dönem odaklı ve güncel durum odaklı şeklinde sınıflandırmıştır. Her *isolario*’da bu yaklaşımların az ya da çok bulunduğunu belirtmiştir (Tolias, 2007, s.81). *Isolaria* türünün ilk örnekleri adalar ve kıyıların çizimlerinin yanı sıra denizcilere yönelik bilgi veren talimatlar içermektedir. Onaltıncı yüzyıl sonunda basılan *isolario* örneklerini inceleyen Tolias (2007), bu dönemde pratik amaçların geride bırakılarak, söz konusu eserlerde Ege’de Osmanlı-Venedik, Osmanlı-Hristiyan mücadelesine dair özenilmiş sahneler yer verildiğini belirtmiştir. Bu dönemde *isolario* türü, bölgenin güncel durumu hakkında bilgi veren ve harita detayları giderek daha nitelikli bir hale getirilen bir çeşit albüme dönüşmüştür (s.273-275).

Aynı dönemde, söz konusu “*portalano*” ve “*isolaria*” türünde deniz kılavuzları ve sonrasında bu geleneği devam ettiren haritaların üretimi dışında gravürler de basılmıştır. Ancak 15. yüzyılın başında topografik harita geleneği köklü bir hale gelmemiştir. Yüzyıl sonuna gelindiğinde topografik harita ve kuşbakışı çizimlerde önemli bir artış yaşanmıştır (Manners, 1997, s. 73). Ortaçağın resimli haritaları ise, 16. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşan büyük ölçekli haritaların ve kuşbakışı topografik anlatımların atalarıdır. Bu “olağandışı üretimler” genellikle resmi çizen ve gravüre

işleyen tasarımcının topografik ilişkileri gözetmeden ürettiği, hayal gücü ile süslenmiş mimari öğeler ve kent tasvirleri içerir (Harvey, 1987, s. 464-466). Bu üretimlerde Rönesansın etkisi sonucu gelişen, görsel imajın gerçekliği yansıtmasına yönelik arayış etkili olmuştur. Nuti, 16. yüzyılda düzenli baskılar yapan haritacı ve matbaacıların, üretilen haritaların birbiriyle örtüşen bilgiler sunmasına ve üretilen haritanın “bir gezgin tarafından gerçekte deneyimleneceği şekilde gerçekleri yansıtmasına önem verildiğini” belirtmiştir.

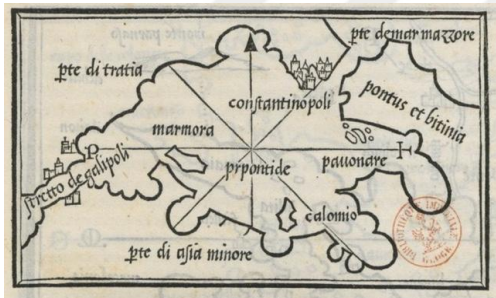
Gravür ise 15. yüzyılda Almanya’da yaygınlaşmaya başlayan bir resim tekniğidir. Sözlük anlamıyla, “metal, taş veya da ahşap levha üzerine kazınarak yapılan bir resim veya desenin kağıt üzerine mürekkeple basılmasıyla oluşturulan sanat yapıtı”dır (Arslan, 1992, s. 20). 17. yüzyılda ise gravürler genellikle kitapların resimlendirilmesi amacıyla üretilmiştir. Bu dönemde sanatçıların seyahat sırasında hazırladığı desenler, baskı sırasında kendisi veya başka bir gravür sanatçısı tarafından litografi atölyesinde levhaya geçirilmiştir. Üretilen gravürün sol alt köşesinde deseni yapan sanatçı, sağ alt köşede ise gravürünün adı yer almaktadır. Gravür kimi zaman metni süsleyen bir öğe olarak seyahatten bağımsız bir şekilde sipariş edilmiştir. Aynı eserde farklı gravür sanatçılarına ait çalışmalar kullanılmıştır (Arslan, 1992, s. 22).

Onyedinci yüzyılda kartografik gelişmeler sonucu harita ve gravürlerin kenti daha doğru tasvir etmesi mümkün olmuştur. Bu durum gravür baskılarında şehirlerin gerçekçi perspektif planlarının, topografik temsilin baskın biçimi haline gelmesini etkilemiştir (aktaran Manners, 1997, s.75-95). Ancak Manners (1997) “toplumsal yapılar” olarak nitelediği haritalara 15 ve 16. yüzyılda “hem bilinçli hem bilinçsizce sembolik anlamlar yüklenilmeye devam edildiğine” dikkat çekmiştir. Bu görsel temsillerin “belirli kültürel bağları, önyargıları açığa çıkardıklarını, güçlü fikir ve kavramlar içerdiklerini; yorumlanmalarının ise belirli tarihsel durumlar göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini” vurgulamıştır (Manners, 1997, s. 73). Benzer şekilde Brummett (2015, s.22), gravür olarak basılan ve yaygınlaşan haritaların ister bir metinle birlikte ister ayrı yayımlansın, içeriğinin “tarih, seyahat, savaş veya kutsal yerler” hakkında olduğunu ifade etmiştir. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında haber niteliği taşıyan haritaların savaş ve kuşatma sahneleri açısından zengin olduğunu; 1566 Zigetvar, 1571 İnebahtı Deniz Savaşı ve 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşı’nı betimleyen temsillerin Batı’da oldukça popüler olduğunu ifade etmiştir (Brummett, 2015, s. 139). Gerola ise “özellikle Venedikli ve Cenevizli sanatçı ve kopya

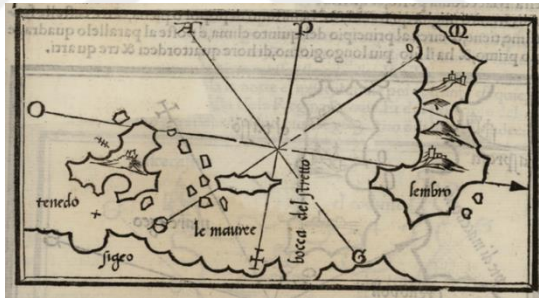
üreticilerinin, yer isimlerini kendi diyalektik eğilimlerine göre şekillendirme ve bazı husisi bilgileri vurgulama veya eklenme konusunda oldukça istekli olduklarına” dikkat çekmiştir (aktaran Manners, 1997, s.75).

3.2 Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimlerinin Görsel Tasvirleri

Çanakkale Boğazı’na dair ilk “basılı” haritalardan biri Benedetto Bordone (1460-1531) tarafından portolan haritalarından faydalanılarak 1528 yılında yayımlanmıştır (Tolias, 2016, s.33). Kendisi seyahat etmemiş olan Bordone, Buondelmonti, Batlamyus ve Bartolomeo da li Sonetti’nin “*isolaria* türündeki eserlerinden etkilenmiştir (Url-02). Bordone “*Helespóto*” dediği Çanakkale Boğazı’nın “*Stretto de Galipoli*” olarak isimlendirildiğini belirtmiş; karşılıklı iki kaleyi tasvir eden bir harita çizimi yapmıştır (Bordone, 1534, s. 63). İncelenen aynı eserde, “*bocca di streto*” ifadesiyle boğazın ağzını, Bozcaada (*Tenedo*) ve Gökçeada (*Lembro*) arasında göstermiştir (şekil 3.1, şekil 3.2). Çizimlerinde *Sigeo*, *Troia Capo’s Maria* [Bababurnu] yerleşimlerinin konumlarını belirtmiş; antik yazarlara referans veren bir metinle söz konusu yerleşimlerin tarihini anlatmıştır (Bordone, 1534, s. 58-59)

Şekil 3.1 : Bordone gravüründe Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı (Bordone, 1534, s. 63)

Şekil 3.2 : Bordone gravüründe Bozcaada ve Gökçeada (Bordone, 1534, s. 59)

Giovanni Francesco Camocio, 1571-1574 yılları arasında farklı baskılarında farklı gravürlerin yer aldığı, genel olarak Adriyatik kıyıları ve Ege adalarını içeren bir *isolaria* çalışması yapmıştır. Sadece gravürlerden oluşan bu çalışmanın 1574 tarihli baskısında, 1571 baskısından (Camocio, 1571) farklı olarak İnebahtı savaşı temsilleri, savaşta ele geçirilen bir Osmanlı sancağı çizimi ve Kilitbahir Kalesi ile Kale-i Sultaniye gravürlerine (şekil 3.3 ve şekil 3.4) yer verilmiştir (Url-03). Bu baskıda yer alan gravürün birebir aynısı Semavi Eyice’nin “*Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya’da Basılmış Gravürleri*” başlıklı makalesinde tanıttığı albümde de yer

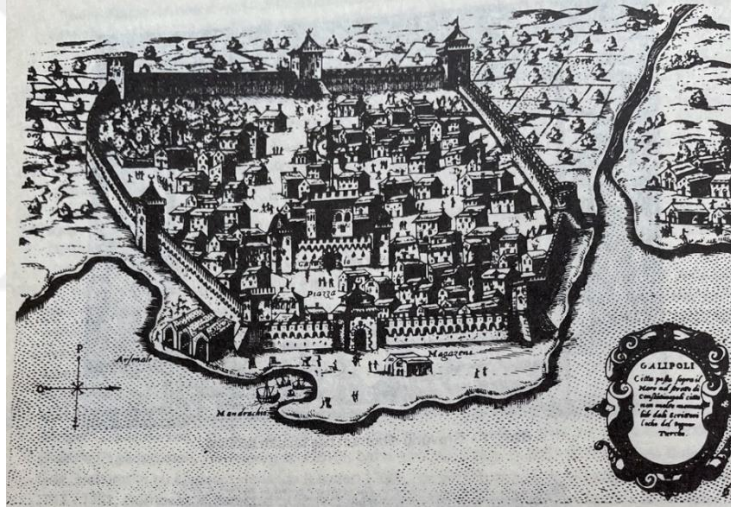
almaktadır. San Marco yayınevinin Venedik'te bastığı açıklama içermeyen albüm tarihsizdir. Ancak Eyice'ye göre albüm "Osmanlı- Venedik savaşlarının kamuoyunda uyandırdığı ilgi üzerine Camozzi Gianfranco'nun 1571-72 yılında düzenlediği albümün ucuz ve küçük boyda tekrar basımı"dır. Bu albüm 88 levhadan oluşmaktadır. Levhalarda Osmanlı- Venedik deniz savaşlarının geçtiği yerler tasvir edilmiştir. Ayrıca İnebahtı Savaşında Türk ve Venedik donanma düzenlerine yer verilmiş, Yunanistan haritası ve Yunanistan ada ve kaleleri tanıtılmıştır. Daha sonra gelen gravürler ise Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerini tasvir etmektedir. Albümde sırasıyla Gelibolu Kalesi (63. Levha), Kilitbahir (64. Levha) ve Kale-i Sultaniye (65. Levha) gravürlerine yer verilmiştir. Eyice (1980), "gravürü çizen kişinin yapıyı denizden gördüğünü ancak planını tam olarak kavrayamadığı için yonca biçimli iç kaleyi yuvarlak, ortasındaki ana bedeni (*donjon*) ise gerçekte üçgen olmasına rağmen kare olarak çizdiğini" ifade etmiştir. Gravürde resmedilen "kıyıya paralel uzanan surların ortasında denize doğru çıkan köşeli istihkâm (*bastion*)" dikkat çekmektedir. Eyice (1980) incelediği Kilitbahir gravüründe Kanuni döneminde eklendiği bilinen güneydeki Sarı Kule ve surların yer almadığını belirtmiştir. Bu durumu gravürün kulenin inşasından önce çizilmiş başka bir örneğin kopyası olması ihtimaliyle açıklamıştır (s. 260-261). Söz konusu albümde yer alan Gelibolu Kalesi gravüründe (şekil 3.5) ise mevcut topoğrafya ile ilişki tutarsızdır. Gravür kalenin 16. yüzyıldaki durumunu yansıtmamaktadır; belge niteliği yoktur. Bu nedenle, gravürlerin bölgeyi hiç görmemiş bir gravür sanatçısı tarafından yazılı tasvirler doğrultusunda işlenmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Şekil 3.3 : Giovanni Francesco Camocio'nun 1574 tarihli Kilitbahir Kalesi gravürü (Url-04)

Şekil 3.4 : Giovanni Francesco Camocio’nun 1574 tarihli Kale-i Sultaniye gravürü (Url-05)

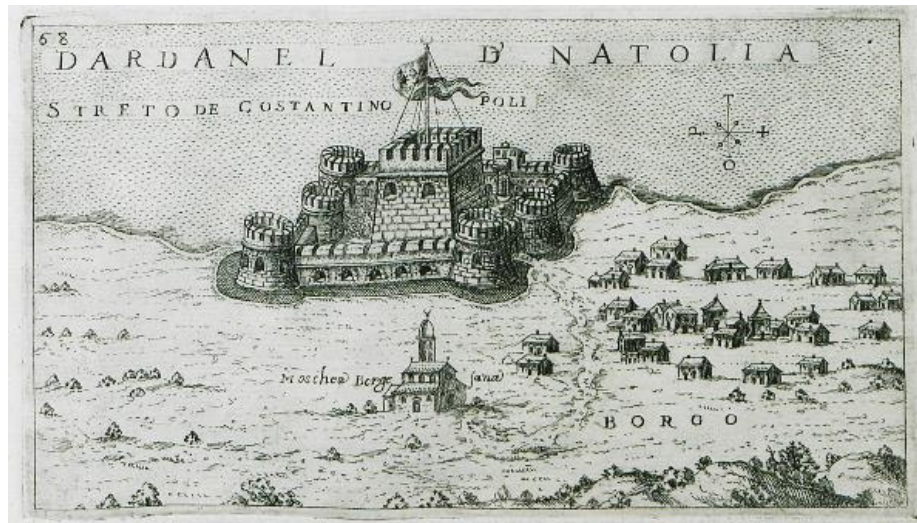
Şekil 3.5 : Giovanni Francesco Camocio’nun 1574 tarihli Gelibolu gravürü (Eyice, 1980, s. 266)

Bu dönemde ada haritaları çizen bir başka isim Giuseppe Rosaccio (1530-1620)’dur. Laskaridis Vakfı Özel Koleksiyonu’na ait 1598 tarihli “*Viaggio da Venetia, a Costantinopoli per mare, e per terra & insieme quello di Terra Santa...*” isimli eserde, kaleler “*Dardanel D’Anatolia*” ve “*Dardanel verso Grecia*” isimleriyle gösterilmiştir. Ayrıca gravürde Bozcaada (*Tenedo*) ve karşı kıyısında Troya (*Troia*) yerleşimleri tasvir edilmiştir (şekil 3.6; şekil 3.7; şekil 3.8). Çanakkale Boğazı ise gravürlerde Camacio’da olduğu gibi “*Streto de Constantinopoli*” ismiyle gösterilmiştir. Vingopoulou, Rosaccio’nun kendisinden önceki deniz haritalarını kopyaladığını, “kutsal yolculuk rotasını resmeden bu tür görsel kaynakların 16. yüzyılda oldukça ünlü

olduğunu” ifade etmiştir (Url-06). Rosaccio’nun birçok baskısı bulunan çalışması, içerdiği gravürler açısından çeşitlilik göstermektedir. Eserin aynı yıla ait başka bir baskısında Çanakkale kalelerini gösteren gravürler yer almıyorken; 1606 tarihli baskıda söz konusu gravürler tespit edilmiştir (Rosaccio, 1606). İncelenen her iki baskının içeriğinde İnebahtı Savaşı’nı tasvir eden iki gravür bulunmakta ve “Kıbrıs’ın kaybı ardından Haçlı ittifakının 1571 yılında Akdeniz’deki muazzam başarısı” ayrıntılarıyla anlatılmaktadır (Rosaccio,1598, s.35-38; Rosaccio,1606, s.35-38). Dolayısıyla 16. yüzyılda Rosaccio’nun baskılarındaki artışta İnebahtı Deniz Savaşı’nın etkin bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3.6 : Rosaccio’nun 1598 tarihli “*Dardanel Ver Grecia*” başlıklı Kilitbahir Kalesi gravürü (Url-07)

Şekil 3.7 : Rosaccio’nun 1598 tarihli “*Dardanel D'Natolia*” başlıklı Kale-i Sultaniye gravürü (Url-07)

Şekil 3.8 : Rosaccio'nun 1598 tarihli “Tenedo” başlıklı Bozcaada gravürü (Url-07)

1582-1591 yılları arasında haritacı ve denizci Antonio Millo, kendi çizdiği deniz haritalarında, *Europa* ve *Asia Minor* topraklarını ayıran Çanakkale Boğazı için “*Streto di Costantinopoli*” ve “*Dardanei*” ifadelerini kullanmış; boğazın, girişindeki adalarla ilişkisini, karşılıklı iki kaleyi ve *Macedonia* ismiyle kuzey topraklarını göstermiştir (Url-08). Bu isimlerin yanısıra 16. yüzyılda Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriye eseri Çanakkale Boğazı tasvirine yer veren dönemin en önemli kartografya eserleri arasında önemli bir yere sahiptir.

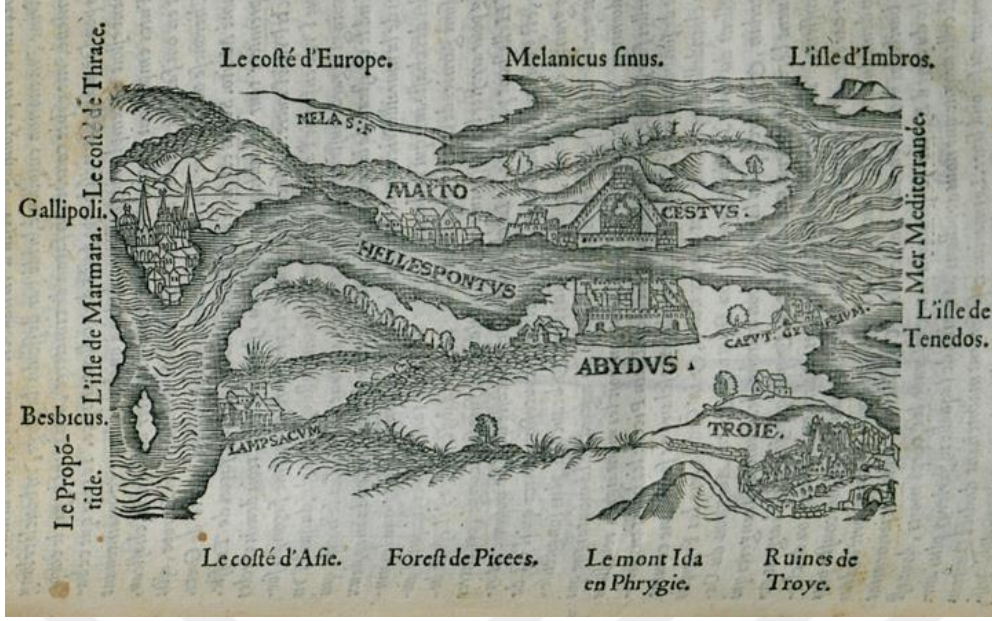
3.3 Avrupalı Seyyahların Gözünden Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri

Osmanlı İmparatorluğu topraklarını gezen ilk seyyahlar “ağırlıklı olarak 15. yüzyılda ve Batı Avrupa'dan” gelmeye başlamıştır (Ortaylı , 2021, s. 9). 15. yüzyıl başlarında coğrafya ve tarihi anlatıyı birlikte alan “ilk edebi Yunanistan rehberi”ni hazırlayan Cristoforo Buondelmonti, kendisinden sonra hümanistlerin “Homeros ve Hesiodos okuyarak Anadolu'yu gezme geleneğinin” başlatıcılarından olmuştur. Ancak 16. yüzyılın ilk yarısına kadar Akdeniz'de korsanlar oldukça etkindir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'de güvenlik problemini çözmesiyle birlikte seyyahlar için görece güvenli bir ortam oluşmuştur (Üçel-Aybet, 2003, s. 293). Bununla birlikte Akdeniz'de ülkeler arası ticaretin ve diplomasinin gelişmesi, Fransa ve İngiltere'ye verilen ticari imtiyazlar ve gelişen diplomatik ilişkiler gibi nedenlerle birçok elçi, konsolos ve tüccar Osmanlı topraklarında seyahat etmiştir. Elçilik

maiyetindeki eğitimli kişilere, Avrupalı krallar tarafından bilimsel ve arkeolojik araştırmalar yapma ve bunları raporlama; imparatorluğa yönelik bilgi toplama gibi görevler verilmiştir. Bu isimler ülkelerine dönüşlerinde krala ithaf ettikleri seyahatnameler yayınlamıştır. Ana rotalarında imparatorluk başkenti İstanbul olan ve genellikle deniz yolculuğu yapan söz konusu elçiler için Çanakkale Boğazı kaçınılmaz bir geçiş noktası olmuştur.

16. yüzyıl sonuna doğru, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü (1566) ve Akdeniz'de İnebahtı yenilgisi (1571) gibi önemli gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik birebir gözlemcilerin yazdığı eserlere talebi daha da arttırmıştır (Stein, 2014, s. 239). Seyahatnamenin bir yazın türü olarak anı, günlük ve mektup şeklinde yazılan metinlerden sıyrılması da bu döneme rastlamaktadır (Gürer, 2013, s. 34). *Ars apodemica* bir seyahat yazın türü olarak 16. yüzyılın son çeyreğinde Almanya ve Benelüks ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Stagl, 2006, s. 55). Bu bağlamda seyahat öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenler ve seyahati belgeleme üzerine kurallardan oluşan bu literatür, 16. 17. yüzyıl hümanist programının parçası olarak görülür (Rubiés'den aktaran Pişkin, s.268). Türün Avrupa'da yaygınlaşması ise 17. yüzyıl ortalarını bulmuş; gelişen bu gelenek sonraki yüzyılda “*Grand Tur*” olarak şekillenmiştir (Stagl, 2006, s. 82). Onaltıncı yüzyılda kendini “seyyah” olarak tanımlayan farklı disiplinlerdeki birçok yazarın seyahat kavramına nasıl baktığını ise kendi yazdıkları satırlarda görmek mümkündür. “Birçok insan, kent ve gelenekler gören *Odyseus*” dönemin seyyahları için önemli bir figür olarak kabul edilmiş ve ilham kaynağı olmuştur (Belon, 2020, s.14; Nicolay, 2014, s.49-62).

Bu dönemde seyyahların sıklıkla başvurduğu Rönesans döneminde “coğrafya alanındaki kutsal kitabı” olarak görülen Sebastian Münster'in 1552 tarihli “*Cosmographie Universalle*” eseri basılmıştır. Münster çalışmasında Çanakkale Boğazı'nı (Hellespont veya Euripus), İstanbul Boğazı (Bosphorus) ile birlikte ele almıştır. Boğazın artık “*Stretto de Callipoli*” olarak isimlendirildiğini, Türklerin “Boğaz Hisarları” dediği karşılıklı iki kaleye sahip olduğunu, antik şehirler Sestos ve Abydos'un bir zamanlar “Serhas'ın köprüsüyle birbirine bağlandığını” yazmıştır (Tolias, 2016, s.35). Bu dönemde seyahatname yazarları arasında Pierre Belon (1517-1564), Çanakkale Boğazı ve çevresini ayrıntılı olarak inceleyen ve kendisinden sonraki seyyahlara referans oluşturan ilk isimlerdendir. Bu nedenle seyahatnamesinin içeriği tezin bu bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Şekil 3.9 : Pierre Belon Seyahatnamesi’nde Çanakkale Boğazı Gravürü (Belon, 1553, s.80)

Belon’un yolculuğu II. Henri döneminde D’Aramon’un büyükelçiliği sırasında gerçekleşmiştir. Belon, İstanbul’a gönderilen ve Nicolas de Nicolay, André Thevet, Guillaume Postel gibi benzer şekilde gözlemlerini yazmış isimlerden oluşan bir ekip ile yolculuk yapmıştır (Belon, 2020, s. 9). İstanbul- İskenderiye arası deniz yolculuğunda Çanakkale gözlemlerini ayrıntıyla yazmış (Belon, 1553, s.78-84); bölgeyi anlatan kuş bakışı bir çizim yapmıştır. Bu çizimde Avrupa kıyılarında *Sestos*, *Maitto* ve *Gallipoli* yerleşimleri; Asya kıyılarında ise *Abydos*, *Lampsacum*, büyük bir alanda gösterilen *Troie* kalıntıları ve metinde *Cavo de Genissari- Sigeum* olarak geçen Yenişehir Burnu’nda *Caput Gymneseum* kalıntılarını göstermiştir. Ayrıca *Tenedos* ve *Imbros* adaları boğaz önü adaları olarak çizimde yer alırken Propontis tarafında *Besbicus* adası ve Trakya kıyıları *Le coste de Thrace* ismiyle ifade edilmiştir (Belon, 1553, s.80; şekil 3.9).

Belon, seyahatname metninde Gelibolu’yu Marmara Denizi’nin bitip Hellespont’un başladığı yer olarak tanımlar (Belon, 1553, s.78). İstanbul tarafından gelirken Gelibolu’dan önce büyük gemiler için uygun bir liman bulunmadığını belirtir. İstanbul’da geçiş iznini almamış gemilerin hisarlara ibraz etmek üzere Gelibolu’da durup izin almaları gerektiğini; eğer ticaret gemisi ise üç gün kalelerin olduğu bölgede beklemek zorunda olduğunu ifade eder. Boğazın Türkiye’deki en büyük geçiş noktalarından biri olduğunu ve bu nedenle iyi korunduğunu belirtir (Belon, 1553, s.79). Gelibolu’da çok sayıda geminin “meşe çatılar altında sahil boyunca yan yana

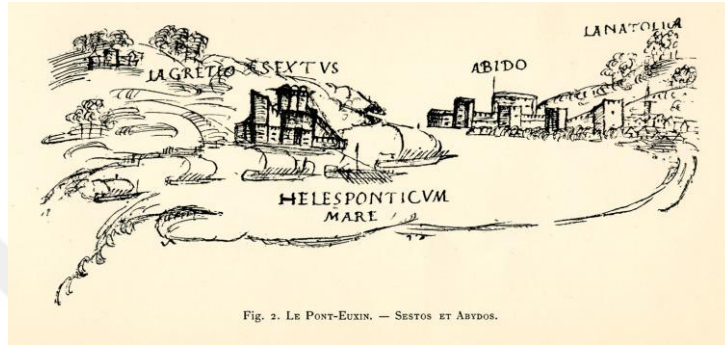
dizili” olduğunu; buradan İstanbul’a doğru birçok mavnanın yola çıktığını ifade eder (Belon, 2020, s.69). Sonraki bölüm başlığında ise boğazı “*Bosphere de Thrace*” şeklinde tanımlamıştır. Bu bölümde Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye’yi Sestos&Abydos kaleleri ismiyle tasvir eder. Abydos Kalesi’ni “bataklık bir alana kurulu, dörtgen şeklinde ortasında bir kule bulunan ve dört köşesinde küçük dört burca sahip; yeterince güçlü görünmeyen bir kale” olarak tanımlar. Tahkimat taşlarının “hisarlara yarım günlük mesafede yer alan eski adı *Scamandria* olan antik şehir kalıntılarından getirildiğini düşündüğünü” belirtir. Bu yeri “bir tepe üzerinde, iki tarafı açık ve çayırırla çevrili, çok sayıda beyaz mermer ve sütunun bulunduğu bir kasaba” olarak tanımlar. Sestos Kalesi yani Kilitbahir Kalesi’ni ise “yonca planlı (*trèfle*), birbirine bitişik üç daire şeklinde inşa edilmiş, üçgen görünümlü, ortasında daha büyük bir kule bulunan tepeye bakan bir kale” olarak tasvir eder. Anadolu’daki kalenin daha güçlü olduğunu ifade eder (Belon, 2020, s.70-71).³ Kale-i Sultaniye, ayrı bir bölümde daha ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Belon, “kalenin ortasındaki kulenin Türklerin fethinden önce burada olduğunu” iddia eder. Yirmi yedi adet top ve kaleyi çevreleyen hendeklere değinir (Belon, 2020, s.74). Sonraki iki bölüm Troya kalıntılarının ayrıntılı tasvirini içerir. Belon, Troya kalıntılarını Kale-i Sultaniye’de gemiden indikten sonra karadan ilerleyerek ulaşmıştır.

Belon, Çanakkale Boğazı’ndan sonra Akdeniz’e geçildiğini, “eskilerin Mastusia dediği Hekabe’nin mezarını bulunduran burnu”nun bu noktadan görüldüğünü ifade eder. Daha sonra “*Caput Gymneseum*” denilen hisarın kalıntılarının görüldüğü “*Cavo de Genissari- Sigeum*” burnunu geçtiklerini belirtir (Belon, 2020, s.76). Kalıntıları anlattığı bölümde “biri deniz kıyısında kırmızı-beyaz mermerden yapılmış; diğeri surların yanında tepede konumlanmış iki hisar” olduğundan bahseder. Bölgede çeşitli sarnıçlar, haç işlemeli taşları nedeniyle Hristiyanlık dönemi ile ilişkilendirdiği kilise kalıntıları bulunduğunu ifade eder. Ayrıca denize yakın bir noktada özellikle toplandığını düşündüğü mermer parçalara değinir. Sağlam kalmış surlarda bir dizi kapının olduğunu belirtir. Üzerinde hala okunabilen yazılar bulunan sütunlardaki metinleri çözümlemeye çalışır. Troya’dan sıcak kaplıcalara giden yolda birçok kalıntının olduğunu aktarır. Sıcak su kaynağının yakınlarında tuğladan inşa edilmiş

³ Söz konusu eserde Belon, Meriç Nehri’nden bahsettiği 1. kitap 62. bölümde Sestos ve Abydos’u “Gökçeada karşısında Gelibolu Yarımadası’nı saran körfezle aynı ismi taşıyan Melane Nehri yakınındaki kaplıcalar çevresinde” konumlandırmıştır (Belon, 2020, s.32).

kemerli odaların bulunduğunu ancak hamam olarak kullanılamayacak kadar harap durumda olduklarını ifade eder (Belon, 2020, s.76-81).

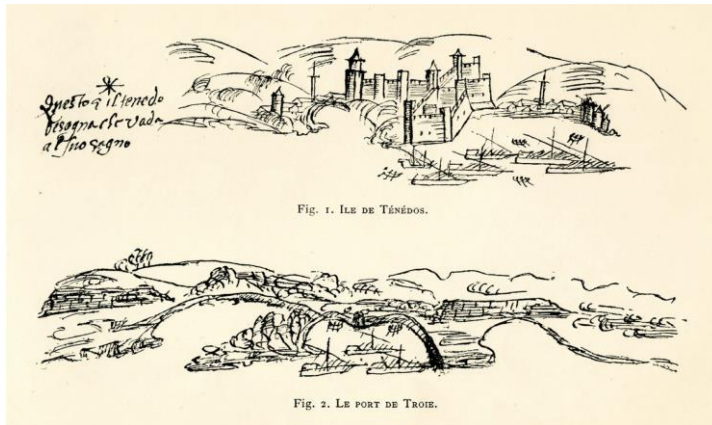
Belon'un seyahatnamesi ilk olarak 1553 yılında yayımlanmış; daha sonra 1588 yılına kadar beş ayrı baskısı yapılmıştır. Belon seyahatname genelinde bitki ve hayvan türlerine dair de detaylı bilgiler vermiştir. Vingopoulou, Belon için "bilinçli olmadan Yunan kültürü coğrafyasını antik söylemler ve efsanelerden uzakta, hümanist bir doğa bilimci coşkusu ve merakıyla inceleyen ilk kişi" yorumunu yapmıştır (Url-09).

Şekil 3.10 : Jérôme Maurand'ın 1544 tarihli Çanakkale Boğazı eskizi (Url-10)

Şekil 3.11 : Jerome Maurand'ın 1544 tarihli Gelibolu eskizi (Url-11)

Şekil 3.12 : Jerome Maurand'ın 1544 tarihli Troya ve Bozcaada eskizleri (Url-12)

16. yüzyılda bölgeyi gezen Nicolas de Nicolay, Hans Jacob Breüning, Philippe de Fresne Canaye, Salomon Schweigger, Jérôme Maurand ve Michael Heberer Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri hakkında gözlemlerine seyahatnamelerinde yer vermiş diğer isimlerden bazılarıdır. Belon ve Nicolay'ın eserleri aynı yüzyıl içerisinde basılırken; Schweigger'in eseri ilk olarak 1608 yılında; Breüning'in eseri ise 1612 yılında basılmıştır. Maurand ve Canaye'nin metinleri ise 19. yüzyıl sonunda kütüphanelerde bulunarak seyahatname literatürüne katılmıştır. Yukarıda ismi geçen ve Pierre Belon'dan daha önce bölgeyi gezen ancak seyahatnamesi 1901 yılına kadar yayımlanmayan Fransız papaz Jérôme Maurand, 1544 yılında Barbaros Hayrettin Paşa'nın diplomatik seferine eşlik etmiştir (Url-13). Yaptığı eskizlerde Çanakkale Boğazı'nı "*Helesponticum Mare*" ismiyle göstermiş, *L'Anatolia* kıyılarındaki *Abydos*, *La Greto* kıyılarındaki *Sestos* Kalesi'ni tasvir etmiştir. Ayrıca eskizlerinde İda Dağları, Gelibolu, Troya kıyıları ve Bozcaada'yı tasvir etmiştir. Çizimlerindeki topografik detaylar gerçeğe oldukça yakındır. Bu nedenle, 17. yüzyıldaki görsel tasvirlerin değerlendirilmesinde referans olarak göz önünde bulundurulmuştur (şekil 3.10, şekil 3.11, şekil 3.12).

Pierre Belon ile aynı elçilik heyetinde seyahat eden ve çalışmasında Münster'in eserinden faydalandığını ifade eden coğrafyacı Nicolas de Nicolay (1517-1583) 1567 yılında bir seyahatname yayımlamıştır. Çanakkale Boğazı tasviri, eserin "Midilli adasından Gelibolu'ya Deniz Yolculuğu" bölümünde yer alır. Bu bölümde Nicolay, öncelikle "*Sigea Burnu*" ilerisindeki Bozcaada'yı (Tenedos) tasvir eder. Plinius, Strabon'dan alıntıyla adada eskiden yoğun bir şekilde ziyaret edilen bir Neptün Tapınağı olduğunu belirtir. Ancak bu bilgi Tenes Adası'na aittir. Benedetto Bordone da 1528 yılında yayınladığı *isolaria*'sında aynı hatalı alıntıyı yapmıştır (De Nicolay, 2014, s. 143). Nicolay, Bozcaada karşısında Troya kalıntılarına dair gözlemlerine yer verdikten sonra, Çanakkale Boğazı'nın (Ellispontos) Scamander nehrinin Mesaulon vadisi boyunca inerek denize kavuştuğu noktadan başladığını [Yenişehir Burnu] ifade eder (De Nicolay, 2014, s. 143). Boğaza dair Hero ve Leander hikayesine değinir. Boğazı koruduğunu söylediği Sestos ve Abydos kalelerini Belon'un tasvirlerine benzer ifadelerle betimler. Farklı olarak Kale-i Sultaniye yanındaki kasabanın girişinde pazaryeri olarak kullanılan büyük meydana ve güzel bulduğu bir cami'ye değinir. Seyyah daha sonra Eceabat'ta (*Mayton*) tepe üzerinde eski bir kale ve antik dönem kalıntılarından, deniz kıyısındaki otuz altı adet on kanatlı yel değirmeninden

bahseder. Buradan “üç mil uzaklıkta bulunan Dullar Kalesi’nin Türklerin Asya’dan Yunanistan’a (Avrupa kıyıları için Yunanistan ifadesi kullanılmıştır) geçerken fethettiği ilk yer olduğunu” belirtir. Bu geçişte Cenevizli denizcilerin payı olduğunu ifade eder. *Lampsakos* [Lapseki] karşısında yer alan *Gallipolis* [Gelibolu] şehrinin *Caligula* tarafından kurulduğunu ve daha önce burada Fransızlar yaşadığı için isminin “Gallerin şehri”nden geldiğini belirterek şehri tasvir eder. Kalesinin harabeden farksız olduğunu, sağlam kalan gözetleme kulesini, denize uzanan bir burun üzerinde yer alan deniz fenerini ve bölgede birçok yel değirmeni olduğunu belirtir. Limanı “oldukça büyük ve iyi durumda” olarak tanımlar; ayrıca iki imaretten bahseder. Şehrin İstanbul yönündeki çıkışındaki ilk imaretin Fatih döneminde, Sinan Paşa tarafından diğerinin ise “muazzam bir kabre gömülen” Sultan Bayezid tarafından yaptırıldığını belirtir. Her iki imaretin çevresinde güzel camilerin olduğunu, bölgede padişahın yaptırdığı güzel bir çeşme olduğunu ve su ihtiyacının buradan karşılandığını ifade eder (De Nicolay, 2014, s. 142-150). Nicolay’ın Seyahatnamesi 16. yüzyılda mevcut yapılar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Eser ilk kez 1567 yılında basılmış, yüzyıl sonuna kadar Almanca, İngilizce, Hollandaca ve İtalyanca’ya çevrilerek Avrupa’da büyük başarı elde etmiş ve Batıdaki Türk imajı algısında önemli bir rol oynamıştır (Gomez-Geraud & Yerasimos , 2014, s. 41).

Diplomatik ilişkiler kapsamında seyahat etmiş başka bir isim, Habsburgların elçilik maiyetinde papaz olarak görev yapmış Alman asıllı seyyah Salomon Schweigger (1551-1622)’dir. Schweigger, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında oldukça önyargılı gözlemlerde bulunmuştur. 1577-1581 yılları arasında seyahat eden seyyah, Viyana’dan karayoluyla İstanbul’a gelmiştir. Çanakkale Boğazı ve çevresini gözlemlememiştir. Ancak İstanbul’dayken camileri anlattığı bölümde taşların Troya Antik Kenti ve Cyzicus’tan getirildiğini; Fransızlar ve Türklerin Troya Kentinin varoluğu günden bu yana dost olduklarını ve Osmanlı’nın İtalya’ya (Napoli) karşı Fransa’yı desteklendiğini ifade etmiştir. Ayrıca Sultan Murat döneminde Çanakkale Boğazı’ndaki kaleler arasından 300 Hristiyan tutsağın top atışlarından zarar görmeden geçtiğine dair bir anlatıya yer vermiştir (Schweigger , 2014, s. 119-133). Schweigger’ın Seyahatnamesi’nde yer verdiği Troya antik kalıntılarının İstanbul’da kullanıldığına dair bilgi, “bilinen bir gerçeklik” olarak sonraki seyyahların eserlerinde de tekrarlanması açısından önemlidir. İlk olarak Nürnberg’de 1608 yılında basılan eser daha sonra 1609,1613,1614,1619,1639,1644,1664 yıllarında tekrar basılmış;

1660,1661,1665 yıllarında bazı bölümler tekrar yayımlanmıştır (Stein, 2014, s. 14-15). Bu açıdan 17. yüzyıl seyyahlarının gözlemlerini oldukça etkilediği yorumu yapılabilir.

16. yüzyılda diplomatik ilişkiler haricinde seyahat eden ve bölge hakkında gözlemlerini yazan ilk isimlerden biri Alman seyyah Hans Jacob Breüning (1552-1616)'dir. Breüning Dük Johan Friedrich'e ithaf ettiği eserinin ön sözünde eski seyahatname yazarlarının "Haçlı Seferi sonrası ülkeye dönen ve gözlemlerini yazan askerler, savaşçılar ve Kutsal Toprakları ziyaret eden hacılar" olduğunu belirtir. "Artık aynı yerler hakkında seyahatname yazılmasına gerek kalmadığı düşünülse de söz konusu yerlerin sürekli değişim halinde olduğunu ve yaşam koşullarının değiştiğini" ifade eder. Aynı yer hakkında benzer zaman diliminde yazılan eserlerin bile içerik olarak farklılaştığını; çünkü "her gezginin yola çıkma amacı ve merakının farklı olduğunu" belirtir. Kendisinin de seyahat etmeyi ve farklı kültürler görmeyi kendine amaç edindiğini; bu amaçla 1579 yılında "bir ülkenin öncelikle başkentine gidilmesinin faydalı olacağını düşündüğü için Jean Carlier de Pinon ile birlikte Venedik'ten İstanbul'a yola çıktığını" aktarır. Önceki dönemlerde olduğu gibi artık Kudüs'e gitme amacıyla toplu gemiler kalkmadığını öğrenen seyyah, bir ticaret gemisiyle anlaşarak önce Korfı adasına oradan İstanbul'a uğrayacak şekilde planlamalarını yapar. Eserinde Homeros, Vergilius, Strabon, Aenas Syvlius, Çiçero, Plinius gibi isimlerin yanısıra Sebastian Münster ve Pierre Belon gibi faydalandığı altmış iki isimden oluşan bir kaynakçaya yer verir (Breüning, 2020, s. 11-29).

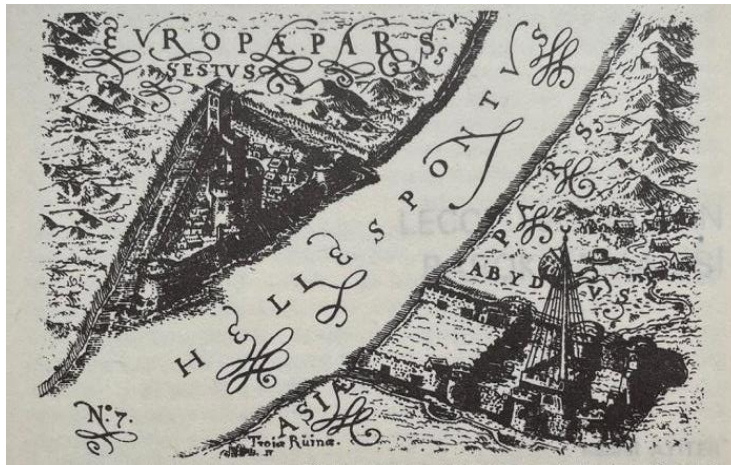
Breüning Adalar Denizi'nde İstanbul'a yolculuğu sırasında sırasıyla Bozcaada, karşısındaki Troya kalıntıları, "*Capo de Janitzari*" [Yenişehir Burnu]'nda Troya surlarının devamı ve bir kuleden bahseder. Troya kalıntılarının İstanbul'daki cami, hamam ve sarayların yapımında kullanıldığının bilindiğini belirtir. Antik dönemde Hellespontus ismiyle bilinen Çanakkale Boğazı'nın "*il Stretto di Gallipoli*" olarak isimlendirildiğini ve "boğazın Gelibolu'da sonlandığını" ifade eder. Abydos ve Sestos kaleleri arasından yıllar önce 300 kadar Hristiyan köle yüklü geminin durma emrini dinlemeden geçmeyi başardığını aktarır. "*Maiete*" [Ecaabat] yerleşiminde yel değirmenlerini ve karşı kıyıda "*La punta de pescaton*" burnunu gördükten sonra Gelibolu'ya vardıklarını ve buradan Marmara Denizi'ne geçtiklerini ifade eder (Breüning, 2020, s. 89-92). 1612 yılında yayımlanan seyahatnamede Çanakkale Boğazı'nın yer aldığı ahşap bir gravür bulunmaktadır (Şekil 3.13). Bu gravür içerik ve

anlatım dili olarak Belon'un boğaz tasvirinin -aksının değişmesi dışında- neredeyse birebir aynısıdır.

Şekil 3.13 : Çanakkale Boğazı ve çevresi (Breüning, 1612, s.42)

16. yüzyılda esaret anıları kapsamında Çanakkale gözlemlerini yazmış önemli bir isim Michael Heberer (1560-1623)'dir. Söz konusu eser, Çanakkale Boğazı kalelerinin gerçeğe yakın tasvirlerini içeren bir gravüre (şekil 3.14) yer vermesi açısından önemlidir. Heberer, 1583 yılında Akdeniz'de Türklere esir düşüp özgürlüğüne kavuştuktan sonra esaret anılarını 1610 yılında Heidelberg'de "*Aegyptiaca Servitus*" adıyla yayımlamıştır (Heberer , 2013, s. 6). Heberer, eserinde Midilli Adası sonrası "*Capo Trojano*"ya kadar kürek çektikten sonra esen rüzgarla Çanakkale Boğazı'nda (Hellespontos) "*Dardanelli*" denilen kalelere kadar geldiklerini ifade etmiştir. "*Abydos*" önünde dinlendikten ve "*Galipoli*"ya uğradıktan sonra İstanbul'a doğru yola devam ettiklerini aktarmıştır (Heberer , 2013, s. 152-153)

Şekil 3.14 : Heberer'in seyahatnamesinde 1610 tarihli Çanakkale Boğazı tasviri (Heberer , 2013, s. 152)

Genel olarak değerlendirildiğinde ilk görsel ve yazılı tasvirlerde Çanakkale Boğazı'nın “*Hellespont*” ismiyle ve antik dönem referanslarıyla ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde seyyahlar görsel temsillerde, mevcut deniz haritalarından faydalananarak krokiler oluşturmaya çalışmıştır. Metin ve gravürlerde kaleler, antik şehirler Sestos ve Abydos'un isimleriyle ön plana çıkmıştır. Belon'un kuşbakışı çizimi her ne kadar topografik açıdan tamamen doğru detaylar vermese de kale planları açısından gerçeği yansıtmaktadır. Benzer şekilde Heberer'in (1610) daha yakın planda ele aldığı kalelere dair kuşbakışı perspektif çizimi de *isolaria*'lar kapsamında basılan gravürlerle karşılaştırıldığında gerçeğe daha uygundur. Kilitbahir Kalesi içerisindeki yerleşim gravürde gösterilmiştir

İncelenen gravürlerin dışında, Aygül Ağır “*Floransa Devlet Arşivi'nde Bulunan Anadolu ve Rumeli Kaleleri Çizimleri (1581)*” makalesinde “*Konstantinopolis Boğazı Kaleleri*” başlığıyla “gravür tarzının dışına çıkan ve askeri amaçla çizilmiş” üç ayrı kale çizimini incelemiştir. Ağır, bu çizimlerin yapılma nedenini, “7 Ekim 1571 İnebahtı Zaferinden sonra İstanbul'u alma fikirlerinin tekrar yeşerdiği bir ortamda Papalık ve Medici ailesinin Çanakkale Boğazı'nın iki kalesini ayrıntılı olarak inceleme isteği” olarak yorumlamıştır (Ağır , 2009, s. 39). Benzer şekilde, tezin bu bölümünde incelenen 16. yüzyıla ait *isolaria* çalışmalarında, İnebahtı Zaferi'ne yönelik gravürlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum İnebahtı Savaşı sonrası Avrupa'da Osmanlı hâkimiyetindeki Akdeniz'e yönelik görsel talebinin varlığına işaret etmektedir.

İncelenen tasvirlerde kalelerin yanısıra Gelibolu, boğazın tanımlanmasında ve sınırlandırmasında önemli bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Boğaz önü adaları olarak Bozcada ve Gökçeada ile Anadolu kıyısında betimlenen Troya, metinlerde Çanakkale Boğazı ile aynı bağlam içerisinde yer alan ve ayrıntılandırılan yerleşimlerdir. Bölgenin ilk görsel temsillerinden birini yapan Bordone ve seyyah Breüning boğaz için “*Gelibolu Boğazı*” ifadesini kullanırken, Antonio Millo boğazı “İstanbul Boğazı”, Belon ise “Trakya Boğazı” olarak adlandırmıştır. Gravürlerde ise genellikle “*Hellespont*” ifadesiyle işaretlenmiştir. Söz konusu kaynaklar arasında özellikle seyahatnamelerin 17. yüzyılda yoğun şekilde baskısının yapılmış olması, bu dönemde üretilen verilere olan talebin giderek arttığını göstermektedir.

4. 17. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ

Bu bölüm tez kapsamında yapılan kaynakça tarama çalışmasında belirlenen 17. yüzyıl seyahatnamelerinin ayrıntılı değerlendirmelerini içerir. Söz konusu seyahatnameler seyyahların bölgeyi ziyaret tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Seyahatnamelerin mimarlık tarihi kapsamında sunduğu verileri ve seyyahın algısını detaylı bir şekilde incelemek için şablon alt başlıkları oluşturulmuştur. Üç alt başlığa sahip bu şablonda ilk olarak “Seyyah ve seyahatname hakkında” başlığı altında seyyahın mesleği, birlikte seyahat ettiği kişiler, seyahat amacı ve rotası, seyahatnamenin kurgusu ve dili ve seyyahın faydalandığı kaynaklar irdelenerek seyahatnamenin yazıldığı kültürel ortam ve seyahatin bağlamı incelenmiştir. İkinci olarak, “Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimlerine Dair Gözlemler” başlığında “Çanakkale Boğazı”, “Kıyı Yerleşimleri ve Adalar”, “Antik Yerleşimler”, “Savunma Yapıları” ve “Diğer Yapılar” hakkında seyahatnamenin sunduğu veriler kent ve mimarlık tarihi kapsamında incelenmiştir. Son olarak eğer varsa “Gravürlerin Değerlendirmesi” ve “Seyahatnamenin Odak Noktaları ve Değerlendirme” alt başlıklarıyla tezin soruları olan tasvirlerin belge niteliği ve seyyahın bölgeyi algısına yönelik söz konusu seyahatnamenin ayırt edici nitelikleri değerlendirilmiştir. Bölüm içeriğinde incelenen seyyahlar ve eserlerinin basım tarihleri, seyyahların bölgeyi gözlemleme tarihlerine göre kronolojik olarak Çizelge 4.1’de sıralanmıştır.

Çizelge 4.1 : Tez kapsamında incelenen 17. yüzyıl seyyahları ve seyahat tarihleri

Seyahat Tarihi	Seyyahın Adı	Eserin Basım Yılı	Seyyahın Mesleği	İthaf
1604	Henri de Beavau	1608	Diplomat-asker	Prens Henry
1605	Savary de Brèves	1628	Büyükelçi diplomat	C.Savary (büyük oğlu)
1610	George Sandys	1615	Gezgin-şair	Prens I. Charles

Çizelge 4.1 (devam) : Tez kapsamında incelenen 17. yüzyıl seyyahları ve seyahat tarihleri

1614	Pietro Della Valle	1650	Aristokrat- Hacı-	Ailesi
1621	Deshayes de Carmenin	1624	Diplomat	Louis XIII
1631	Vincent Stochove	1643	Gezgin	-
1634	Henry Blount	1634	Yazar-gezgin-	-
1641	Clausier Du Loir	1654	Soylu aydın	Çeşitli isimler (mektup)
1655	Jean de Thévenot	1664	Gezgin	Madam Maret (annesi)
1656	Jan Jansen Struys	1676	Yelken yapımcısı	-
1665	Bernard Randolph	1687	Tüccar	-
1670	G. Joseph Grelot	1680	Gezgin-ressam	XIV. Louis
1675	Jacob Spon	1678	Doktor	La Chaise (XIV.Lo is'in papazı)
1675	George Wheler	1682	Botanik Uzmanı	II. Charles
1680	Cornelius de Bruyn	1698	Gezgin-ressam	Brunswick Dükü Anthony Ulrich

4.1 Henri de Beavau Seyahatnamesinde Çanakkale

4.1.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Beauvau ve Manonville Baronu, Fleuville Lordu olan Henri de Beavau, Lorraine Dükü'ne danışmanlık yapmış bir diplomat ve askerdir (Url-14). Fransa elçisi De Salignac'a İstanbul yolculuğunda eşlik eden ekibin arasında yer alır. 1604 yılında başlayan seyahatini anlattığı eserinin baskısı 1608 yılında yapılmıştır (Beavau, 1608,

xv). Bu kitap dışında IV. Charles döneminin diplomasisini ve önemli olaylarını anlattığı 1667 tarihli “*Mémoires du marquis de Beauvau: Contenant ce qui s'est passé de plus mémorable...*” isimli bir hatıra kitabı yayımlamıştır (Beavau, 1667). Bu bölümde incelenen eserini Lorraine Dükü Prens Henry’e ithaf etmiştir. Beavau, eseri yazma amacının “gezdiği yerleri raporlamak ve ülkesine hizmet etmek” olduğunu ifade etmiştir (Beavau H. , 1608, vii-ix).

Beavau’nun yolculuğu 1 Kasım 1604 yılında Venedik’te başlar. 1605 yılının kasım ayında Napoli’ye dönmesiyle sona erer (Url-15). Seyahatnamenin ilk bölümü Venedik- İstanbul arası deniz yolculuğu anlatır. Venedik’ten sonra izlenen rota Lyo, Istrie, Pola, Zara, Kotor Körfezi, Budva, Korfu ve Kefalonya adaları, Modon, Milos, Sakız, Midilli adası ve ardından Çanakkale Boğazı’ndan İstanbul’a geçiş şeklindedir. Mil cinsinden uzaklıkların verildiği tablo seyyahın kronolojik olarak uğradığı yerleri takip etmek açısından kolaylık sağlar (Beavau, 1608, s. 243-246). Seyyah İstanbul’da dört ay kaldıktan sonra aynı yoldan tekrar Ege Adalarına doğru yola çıkmıştır (Beavau, 1608, s. 105). Diğer dört bölümde ise sırasıyla Kudüs, hac yolları, Kahire ve Napoli’ye yer verilmiştir (Beavau, 1608). Seyyahın Çanakkale Boğazı’ndan geçişinde bahsettiği yerler ise sırasıyla Troya, Bozcaada (*Tenedos*), Sestos ve Abidos, *Nacara Limanı*⁴ [Nara Burnu] ve Gelibolu’dur (Beavau, 1608).

1608 yılında yayımlanan ilk baskı 249 sayfadır ve 6 bölümden oluşur. J. Garnich’in düzenlemesi ve gravürlerin eklenmesiyle yenilenen 1615 baskısı ise 181 sayfadır. Çanakkale Boğazı’na dair gözlemler eserin ilk bölümünde, 22-26. sayfalar arasındadır. Eserin giriş bölümünde Beavau, “ülkesine hizmet etme arzusuyla birçok yer gördüğü için memnun olduğunu” ifade eder. “Okuyucuları sıkmamak amacıyla bölümleri kısa tutmaya karar verdiğini” belirtir (Beavau, 1608, x-xii). Giriş bölümünden sonra kitabın izinsiz çoğaltılmasına karşın Nancy’de kral tarafından 4 Şubat 1608’de imzalanan yazıya yer verilmiştir. İlk baskı Toul’da kralın matbaacısı Francois du Bois tarafından basılmış; (Beavau, 1608, s. v). 15 mart 1608 tarihinde yayımlanmıştır (Beavau, 1608, x-xv). Bu bölümün ardından çeşitli isimlerin yazara övgülerine yer verilmiştir. Dönem şairlerinden Du Souhait -Lord Beavau’ya Övgü- başlıklı metninde *Ulysses*’in yolculuğuna ve seyahatin önemine değinmiştir (Beavau, 1608, xv). 1615 yılı

⁴ Beavau’nun Eceabat karşısında tanımladığı Nacara Limanı’nın, günümüzde Nara Burnu’nun güneybatısındaki koy olması muhtemeldir.

bahseder (şekil 4.1). Bu kısımda Hero ve Leander'in hikayesine değinir. Gelibolu'ya giderken gemileri kumsalda karaya oturma tehlikesi geçirdiği için 8- 23 Aralık arasında Eceabat (Maito) karşısında, bahsettiği kalelerden beş mil uzaklıktaki *Nacara Limanı*'nda demirlemek zorunda kaldıklarını aktarır. Gelibolu'yu anlatırken karşı kıyısındaki *Cardera Limanı*'nın (?) rüzgâra karşı çok daha korunaklı ve Gelibolu'dan daha iyi olduğu yorumunu yapar (Beavau, 1608, s. 24-25). Dönüş yolunda Marmara Körfezi'nde (Golf de Marmorat) hava şartlarının yol almalarını engellediğinden bahseder. Bölüm İstanbul'a giriş ile sona erer (Beavau, 1608, s. 22-26).

4.1.2.1 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gelibolu (*Galipoli*)

Beavau, Gelibolu'nun 1363 yılında I. Murad ve askerleri tarafından alındığını belirtir. Karşı kıyıya geçmek için Türklerin iki Ceneviz gemisine ödeme yaptıklarını ve burasının Türklerin Avrupa'da aldıkları ilk yer olduğunu ifade eder. Şehrin küçük tepeler üzerine kurulduğunu ancak çok güçlü olmadığını belirtir (Beavau, 1608, s. 24-25).

4.1.2.2 Troya Antik Kenti

Beavau on yıl boyunca Yunanlıların kuşatmasına dayandıktan sonra yakılan Troya'nın (*Troye la Grande*) bazı kalıntılarının hala denizden görülebildiğini aktarır. Bu kalıntıların “denizden yirmi-beş mil mesafe içerisinde yer aldığını, aynı kalmasa da muhteşem olduklarını” ifade eder. Bölgeyi “gezi boyunca gördüğü en hoş tepelerden biri” olarak tanımlar. *Siche* denen limanın *Xantus Nehri*'ne yakın olduğunu belirtir. Bölgenin karşısındaki Bozcaada'yı “güzel bir limanı olan ve her zaman gemilerin bulunduğu bir ada” olarak tanımlar (Beavau, 1608,s.22-23). 1615 baskısında ek olarak antik şehrin “kral Priam ve Laemedon döneminde zenginliklerle dolu olduğu ancak bu şehrin kuşatmada harap olduğu” ifade edilmiştir ve Tenedos adasının gravürüne (şekil 4.2) yer verilmiştir (Beavau, 1615, s.31).

4.1.2.3 Savunma yapıları

Sestos ve Abidos Şatoları (*Chasteaux de Seste&Abide*)

Beavau Asya'daki ünlü kalenin “Abide Şatosu” olarak isimlendirildiğini ifade eder. Kalenin ortasında kare planlı terassız bir kulesi olduğunu; hendeksiz duvarları ve donatılmış silahlarıyla şehri koruduğunu belirtir. “Avrupa tarafında yani

Yunanistan'da ise tarihçilerin *Sesto* dediği bir dağ eteğine oturmuş, diğerine benzer şekilde topraklarla donatılmış; ancak onun kadar güçlü olmayan bir kale bulunduğunu” ifade eder. Kaleler arasında sadece bir top menzili olduğunu aktarır. Leandre ve Hero’nun acıklı hikayesine değinir (Beavau, 1608, s. 23).

4.1.3 Gravürlerin değerlendirilmesi

Eserin 1615 baskısında Çanakkale Boğazı yerleşimlerini içeren “*Tenedo*”, “*Abide*” ve “*Sesto*” başlıklarıyla üç adet gravür (şekil 4.2, şekil 4.3, şekil 4.4) yer alır (Beavau, 1615, s.31-34). Eserin genelindeki gravürlerde stil ve işaretlendirme açısından dil birliği hakimdir. Her biri plan yerleşimi üzerinde mimari öğelerin perspektifin çizilmesiyle oluşturulan ölçeksiz ve yönün belirtilmediği kroki çizimleridir. Söz konusu üç gravür, Camocio (1574) ve Rosaccio (1598) eserlerinde yer alan gravürlerin -isimlendirmelerdeki farklılar dışında- neredeyse aynısıdır. Açıklamalar Fransızca’ya çevrilmiştir. Bozcaada (*Tenedo*) gravüründe işaretlenen yer isimleri sırasıyla “*Port Premontor*, *Ville de Tenedo*, *Cad de Pointe Dure*, *Port de Troye*, *Port Ireo* ve karşı kıyıda *Troie*” şeklindedir (Şekil 4.2) . Gravür açıklamalarında Çanakkale Boğazı “*Detroy de Constantinople*” olarak gösterilmiş ve “*Dardanelli*” ifadesine yer verilmemiştir. Cami yapısı “*Mosque Borgesana*” ve köy “*Le bourque*” ifadeleriyle işaretlenmiştir. Topografik detaylar gerçeği yansıtacak biçimde çizilmemiştir. Gravürler belge niteliği açısından zayıf olsa da yerleşimler ve yapılar hakkında genel bir perspektif sunmaktadır.

Şekil 4.2 : Beavau (1615)
Seyahatnamesinde Bozcaada (s.31)

Şekil 4.3 : Beavau (1615)
Seyahatnamesinde Kale-i Sultaniye
(s.33)

Şekil 4.4 : Beavau (1615) Seyahatnamesi'nde Kilitbahir (s.34)

4.1.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Onyedinci yüzyılın ilk seyahatnamelerinden biri olan Beavau'nun Seyahatnamesi'nde seyyahın Çanakkale Boğazı'nı bir geçiş noktası olarak karşımıza çıkar. Çanakkale Boğazı kıyı yerleşimleri, seyyahın rotası üzerindeki çoğu yer gibi üzerinde durulmadan tasvir edilmiştir. Beavau metninde Homeros, Vergilius gibi antik yazarlara ve antik dönem isimlendirmelerine yer vermiştir. Ancak bu isimlerin bölge hakkında yazdıklarına dair ayrıntılara değinmemiştir. Öte yandan metinde nicel gözlemlere dair ayrıntılar da sınırlıdır. Seyyah, Gelibolu ve çevresinde iki hafta geçirmesine rağmen bölgeye dair detaylı bir tasvir yapmamıştır. Kullandığı isimlendirmelerde ise diğer seyyahlarda sık rastlanmayan— *Nacara* Limanı, *Cardera*— gibi bölge isimleri kullanmıştır. Seyyahın en ayrıntılı gözlemleri kitabın ikinci bölümünde İstanbul'da kurumların işleyişi hakkındadır. Genel olarak İstanbul dışındaki şehirlere yönelik anlatımı kısadır. Bu durum Beavau'nun seyahatine diplomatik bir görev çerçevesinde baktığını göstermektedir. Seyyahın 1615 baskısında kullandığı gravürler de eseri okunabilir kılma amacıyla metne eklenmiştir. Bu gravürler mevcut örneklerin yeni bir kopyası olarak tanımlanabilir. Bu nedenle seyahatname, yüzyılın erken dönem örneklerinden biri olsa da, hem metin hem görsel olarak şehir ve mimariye dair yeni veri sunmamaktadır. Buna rağmen, seyahatname kapsamında bölgenin okuyucuya tanıtılmasına ve görselleştirilmesine yüzyılın ilk yıllarından itibaren önem verildiği anlaşılmaktadır.

4.2 Brèves Seyahatnamesinde Çanakkale

4.2.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Savary de Brèves (1560-1628), 1592-1604 yılları arasında İstanbul'da Fransa büyükelçisi olarak görev yapmıştır. “Typographia Savariana” isimli doğu dillerinde kitapların da basıldığı bir yayınevi kurmuştur. 1615 yılında “Fransa Padişahı ile Al-i Osman Padişahı mabeyninde münakid olan ahitnamedir ki zikrolunur” şeklinde Türkçe başlık içeren kendisi aracılığıyla imzalanan kapitülasyonları içeren bir kitap yayınlamıştır (Acaroğlu , 1992, s. 275). Duverdier, Brèves’in doğu bilimleri konusundaki yayınlar yapan basımevinde reforma karşı olan bir Papa’nın arması altında yayın yapmasını “dinsel gelenekçilikle uzlaşma zorunluluğu” olarak yorumlamıştır (Acaroğlu , 1992, s. 275).

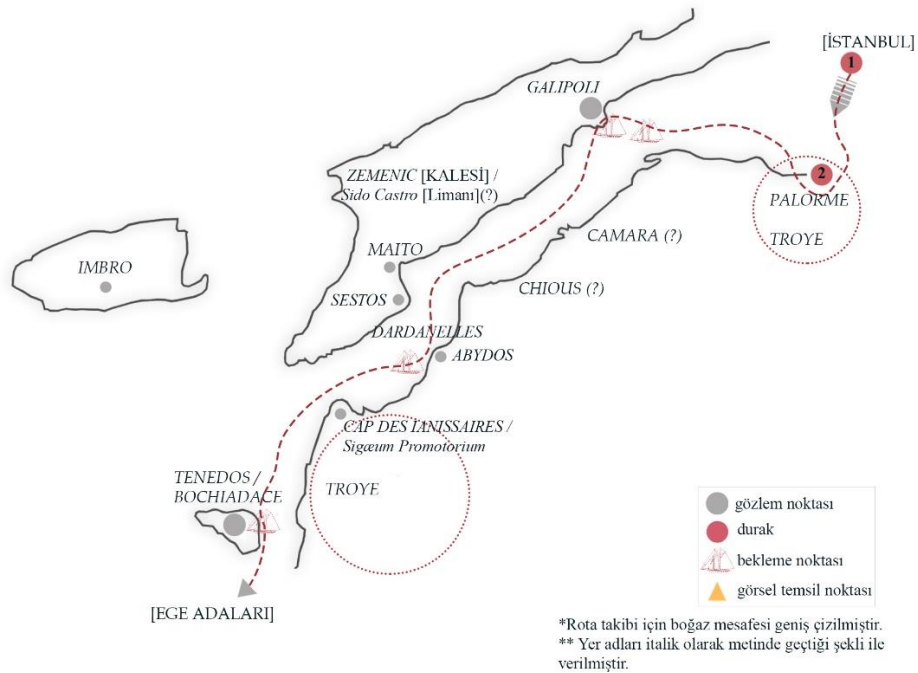
1605 yılında Fransa Kralı IV. Henry, Brèves'in İstanbul'daki büyükelçilik görevini, verdiği yeni bir görevle sonlandırmıştır. Bu görev Tunus'ta Fransız gemilerine yapılan korsan saldırılarını Osmanlı Padişahı'na bildirmek ve bu durum için yeni bir düzenleme talebinde bulunmaktır. Bu nedenle Brèves, 1605 yılının mayıs ayında Akdeniz kıyılarını gözlemlemek amacıyla Pera'dan kalkan kalyon yolculuğuna başlamıştır. Bu yolculukta kendisine Babıali'den bir Türk'ün de bulunduğu kalabalık bir ekip eşlik etmiştir. Seyahat metni Brèves'in ölümünden sonra Jacques Du Castel (D.C) tarafından derlenerek 1628 yılında basılmıştır. Bu nedenle metnin bazı kısımlarında olayları aktaran kişi Castel'dir. Seyahatnameyi Brèves'in en büyük oğluna ithaf etmiş ve bu bölümde Brèves'i anmıştır (Brèves, 1628).

Söz konusu seyahat metnine Brèves'in yazdığı “*Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie de Princes Ottomans (Osmanlı Hükümdarlığını Yıkma ve Ortadan Kaldırma için (kısa) Söylemler*” ve “*Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la chrestienté (Kralın Osmanlı Padişahı ile İttifakı ve Bu İttifakın Hristiyan Topluluğuna Katkısı Üzerine Bir Söylev)*” başlıkları yazıları ve kendisi aracılığıyla Fransa ile imzalanan kapitülasyon anlaşması maddelerini içeren bir metin eklenmiştir (Gözübüyük , 2017). İncelenen metinde Brèves, “İstanbul'un alınmasında Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin (Dardanelles) büyük bir engel oluşturduğunu” belirtmiştir. Seyyah, kaleleri çok güçlü olmamasına rağmen oldukça dar olan Boğaz'ı aşmanın zorluğuna dikkat çekmiştir. (Breves, 1628, s. 39-40). 1605 tarihli kapitülasyonların kabulüne dair metinde ise,

Fransız gemilerinin İstanbul'da arandıktan sonra Çanakkale Boğazı'nda tekrar durdurulmamasına yönelik bir talebin olduğu görülür (Breves,1628, s. 21).

İstanbul'dan yola çıktıktan sonra İstanbul adaları ve Saint André -antik adıyla *Besbicus*- adasını [söz konusu ada Kapıdağı Yarımadası yakınındaki Fener Adası veya İmralı olmalı] geçerek ilerleyen ekip “*Palgrm*” isimli bir köyde Mösy Breves'i bekler. Bu sırada körfezde Büyük Troya Kenti'ne ait olduğu söylenen kalıntıları görmek amacıyla yola çıkarlar. Metnin yazarı bildiği kadarıyla asıl Troya kentinin Tenedos'un karşısında olduğunu, eğer iddialar doğruysa söz konusu kentin orantısız bir büyüklüğe sahip olduğunu; yine de kalıntıları görmek istediklerini belirtmiştir (Brèves, 1628, s. 4). Yazarın antik dönem kalıntıları ve bölgenin topografyasına dair verdiği detaylardan Kyzikos Antik Kenti'ni tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yazar, burada bölge halkının “Priam Sarayı” dediği yapıyı incelediklerini belirtmiştir. Gördüğü işçilerin bölgedeki mermerleri “Büyük Lord'un [Sultan I. Ahmed] emri üzerine, İstanbul'da babası Sultan Mehmet adına yaptırdığı türbede kullanmak üzere” taşıdıklarını ifade etmiştir (Breves S. , 1628, s. 7). Brèves'in İstanbul'dan *Palorme*'ye [Panorma-Bandırma] gelmesiyle yola devam ettiklerini; deniz ile aynı ismi taşıyan Marmara Adası yönünde ilerleyerek Gelibolu Boğazı'na vardıklarını aktarmıştır.

4.2.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.5 : Brèves'in Çanakkale Boğazı Rotası

Seyahatnamede Çanakkale gözlemlerine Ege kıyıları ve adalarının anlatıldığı ilk bölümde yer verilmiştir (Brèves, 1628, s. 9-11). Metnin yazarı, sabah beşte Gelibolu Boğazı'na girdiklerini, Anadolu'da deniz kıyısında "*Camara*" isimli bir köyü geçtiklerini; rüzgâr kötüleştiği için yedi sekiz mil gittikten sonra kıyıdan uzaklaşarak demir attıklarını ifade eder. Ertesi gün rotalarına geri dönerek Gelibolu limanının önünde demirlediklerini, ardından buradaki küçük burunda yer alan "*Sido Castro*" limanında, Türklerin "*Zemenic*" dediği yerin önünden geçtiklerini belirtir. Söylenenlere göre Murat döneminde, Türklerin Avrupa'da ele geçirdiği ilk kalenin burası olduğunu aktarır. Kıyılardan devam ederek "*Chious*" ve "*Maito*" (Eceabat) isimli iki büyük köyü geçtiklerini, buraların tüm ülkede şaraplarıyla ünlü olduğunu belirtir (Brèves, 1628, s. 9). Daha sonra kalelerin anlatımına yer verilir ve Bozcaada'da durduktan sonra ekip, Ege adalarına doğru ilerler (şekil 4.5).

4.2.2.1 Kıyı Yerleşimleri ve Adalar

Yenişehir Burnu (*Sigæum Promotorium/ Cap des Ianissaires*)

Breves, Boğaz'dan ayrılırken eski adı "*Sigæum Promotorium*" olan ve üzerinde Akhilleus'un ve Troya Kuşatması'nda ölen birkaç Yunanlının mezarının bulunduğu Yeniçeri Burnu'nu geçtiklerini, kalıntıların Tenedos'a kadar tüm kıyı boyunca görülebildiğini belirtir (Brèves, 1628, s. 11).

Bozcaada (*Tenedos/ Bochiadace*)

Breves, *Mauria* isimli üç küçük adayı ve Gökçeada'yı (*Imbro*) sağda bıraktıktan sonra Türklerin "*Bochiadace*" dedikleri Tenedos'a vardıklarını; burada Bozcaada Kalesi'ni ziyaret eden Mustafa Ağa'yı beklediklerini aktarır. Adanın iyi bir limanı ve kıyıda birçok yel değirmeninin olduğunu ifade eder. Bozcaada'dan Limni'ye doğru yola çıktıklarını aktarır (Brèves, 1628, s. 11).

4.2.2.2 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Dardanelles*)

Breves, *Hellespont*'un iki kıyısında yer alan karşılıklı iki kaleye "*Dardanelles*" denildiğini ve bu kalelerin "İstanbul'un anahtarları" olduğunu; izinsiz boğazdan geçmenin mümkün olmadığını ifade eder. Kaleler arasında üç mil olduğunu söyleyerek eskiden kalelerin *Sestos* ve *Abydos* olarak isimlendirildiğini belirtir. Anadolu'daki kaleyi "deniz kıyısında düz bir zeminde konumlanan, arkasında denizin ulaşmadığı bataklık bir bölgenin bulunduğu kare planlı bir yapı" olarak tanımlar.

Kalenin her iki tarafında üçer kule ve ortasında bir iç kule (*donjon*) olduğunu belirtir. Avrupa'daki kalenin ise "*Chersonese*"de [Gelibolu Yarımadası] bölgeye hâkim yüksek bir tepenin eteğinde konumlandığını ve diğer kaleden daha büyük, güzel ve güçlü olduğunu ifade eder. Tüm gemilerin boğazdan geçerken beklemesi gerektiğini ve gemilerin geçiş sırasında uygulaması gereken standart işlemleri aktarır (Brèves, 1628, s. 9-10).

4.2.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Brèves Seyahatnamesi bir büyükelçinin ziyaret noktalarını ve bölgeye bakış açısının yorumlanması açısından önemli bir metindir. Ancak metnin seyyahın kendisi tarafından derlenmemiş olması bu açıdan kısıtlı bir bakış açısı sunmaktadır. Seyahatname metninin sonuna eklenen yazısında Brèves, Çanakkale Boğazı'nı İstanbul'un alınması için büyük bir engel olarak gördüğünü ifade etmiştir. Seyahatname metninde, Brèves'in bekleyen ekibin Kyzikos harabelerini gezmesi ve antik şehirden Büyük Troya Kenti olarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Özellikle 16. yüzyıl gravürlerinde, bu bölge zaman zaman Troya olarak gösterilmiştir. Metne göre bu durumun bölge halkının iddiaları kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Ekip içerisinde bir Türk'ün de bulunması, bölgedeki mermer kaynaklarının İstanbul'da III. Mehmet Türbesi için kullanılmak üzere götürüldüğü iddiasının doğruluğunu kuvvetlendirmektedir. Nitekim türbenin I. Ahmed Dönemi'nde, 1604-1609 yılları arasında inşa edildiği bilinmektedir (Çobanoğlu, tarih yok). Seyahatnamede Türklerin Avrupa'da fethettiği ilk kale olarak tanımlanan "*Zembenic*" Kalesi⁵, Gelibolu'nun güneyinde, Çanakkale yönünde tasvir edilmiştir. Bu nedenle söz konusu kale Bolayır'da bulunan Çimpe Kalesi olamaz. Kalenin Bizans dönemi yapıları olan Akbaş veya Kilye Kaleleri'nden biri olması daha muhtemeldir. *Camara*, *Chious* köyleri ve *Sido Castro* Limanı'nın hangi bölgeleri tanımladığı tespit edilememiştir. Metinde Bozcaada'nın 17. yüzyılın başında "*Bochiadace*" (Bozcaada) olarak isimlendirildiği ifade edilmiştir. Bölgede uzun süre kalmamaları nedeniyle Çanakkale'ye dair gözlemler, karşılıklı kaleler ve Troya savaşı kalıntılarıyla ilişkilendirilen Kumkale ve Bozcaada yerleşimleriyle sınırlı kalmıştır.

⁵ Türklerin Avrupa kıyılarında fethettiği ilk kalenin Bolayır'daki Çimpe Kalesi olduğu bilinmektedir (Çıtak, 2018, s.125).

4.3 George Sandys'in Seyahatnamesinde Çanakkale

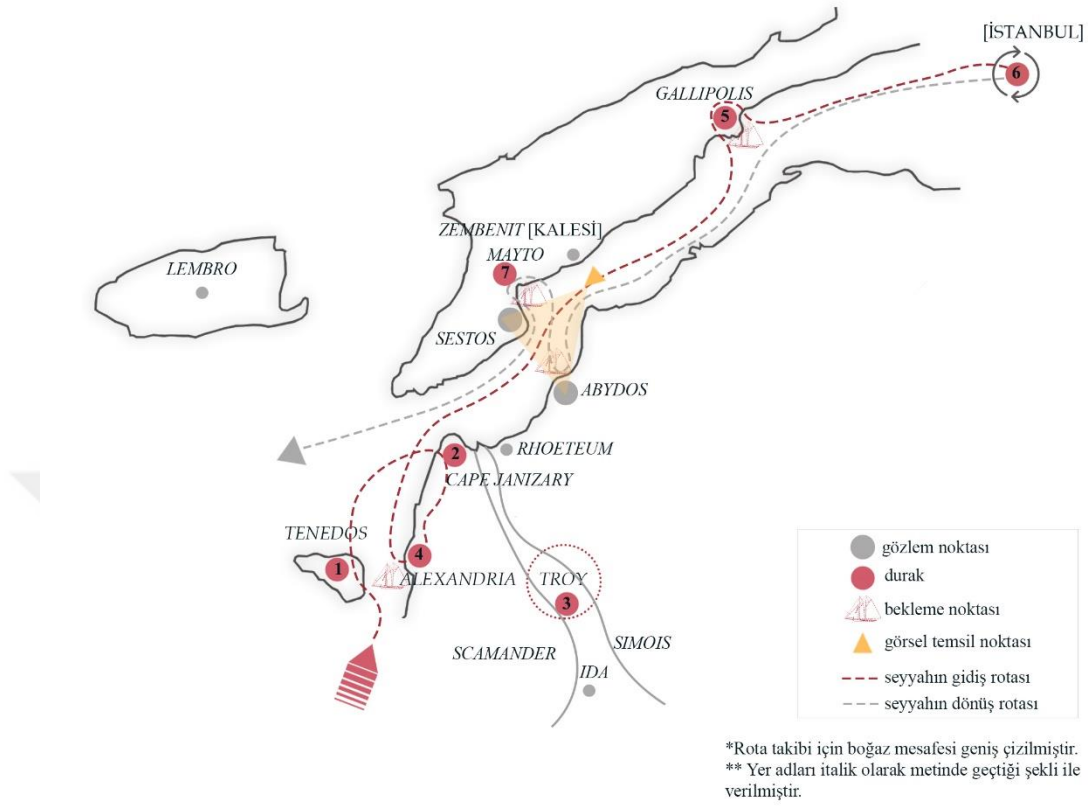
4.3.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

York başpiskoposunun oğlu olan George Sandys (1578-1644), Oxford'da eğitim görmüştür. Döneminin çoğu eğitilmiş insanı gibi, Yunanistan ve Roma edebiyatı hakkında derin bir bilgiye sahiptir. Tez kapsamında incelenen seyahatnamesinde sık sık alıntılardığı Ovid'in *Metamorphoses* eserinin çevirisini yapmış; aynı zamanda Vergilius'un *Aeneis* eseri üzerinde çalışmıştır (Toner, 2013, s. 3). Weber (1953), George Sandys'i "İngiltere'nin ilk klasik turisti" olarak nitelemiştir (s. 54). Sandys söz konusu seyahatini 1610-1611 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Seyahati sonrası yazdığı kitabı 1615 yılında William Barrett tarafından Londra'da basılmıştır. Büyük ilgi gören eser 17. yüzyıl boyunca dokuz kez yeniden basılmış, Almanca ve Hollandaca dillerine çevrilmiştir (Url-16). Toner (2013), eserin "Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında olan Doğu Akdeniz için standart bir referans kaynağı haline geldiğini", seyyahın bu yeni ve güçlü dünyayı "antik anlatılar aracılığıyla İngiliz okuyucusuna tanıttığını" ifade etmiştir (s. 4).

Seyahatname, 4 kitap olarak kurgulanmıştır, Prens I. Charles'a ithaf edilmiştir. Kitabın ilk sayfasında seyahat edilen yerleri gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Metin bakır gravürlerle zenginleştirilmiştir. Sandys, metin içinde ve sayfa kenar notlarında birçok antik dönem yazarına atıfta bulunmuştur. Başlıca kullandığı eserler: *Homeros-İlyada*, *Vergilius-Aeneis*, *Ovidius-Metamorphoses*'dur. Ayrıca Lucan, I.C. Scal., Aristotle gibi yazarlara ve bölgeyi daha önce ziyaret eden Pierre Belon (Bellonis)'un gözlemlerine metninde yer vermiştir.

Önsöz bölümünde Sandys seyahat amacını açıklarken "Eskiyle olan bu karşılaştırmalar sayesinde Tanrı'nın lütfu ve koruması dışında kalan her şeyin geçiciliği ve insanın kırılganlığı hakkında doğru bir imaj çizmeyi umduğunu" ifade etmiştir. Ayrıca "gezdiği yerlerin sadece mevcut durumuyla ilgili gözlemlerini değil, bu ülkelerin ve insanların antik dönemlerini de özetleyeceğini" belirtmiştir (Sandys , 1615, Önsöz Bölümü). Toner'e göre (2013) Sandys'in Seyahatnamesi, İngiliz kamuoyunda, "uzak topraklar hakkında artan bilgi talebi" için bir yanıt niteliğindedir (s. 3).

4.3.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.6 : Sandys'in Çanakkale Boğazı rotası

Sandys Doğu Akdeniz şehirlerini içeren rotasına 20 Ağustos 1610 yılında Venedik'ten başlamıştır. Deniz yoluyla adalar, Çanakkale Boğazı, İstanbul ve sonrasında Mısır ve Kudüs'e doğru devam etmiştir (şekil 4.6). Kudüs'ten dönerken ise Kıbrıs, Sicilya ve Roma rotasını izlemiştir (Sandys , 1615, s. 1). Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemlerine ise, Venedik- İstanbul ve İstanbul-Mısır arasındaki deniz yolculuklarında yer vermiştir (Sandys , 1615, s. 19-30; 87-88). “Hellespont'un kaleleri sayesinde korsan korkusundan kurtulduğu için hiç olmadığı kadar rahat zamanlar yaşadığını” belirten seyyah, ilk olarak Bozcaada'yı tasvir etmiştir. Bölge hakkında bilgi verirken mitolojik ve tarihi anlatılardan oldukça faydalanmıştır. Eserinde yerleşimlerin antik dönem isimlerine ve okuduğu şairlerin dizelerine kapsamlı bir şekilde yer vermiştir. İlk olarak Homeros'un dizeleriyle Tenedos'a ismini veren Tenes'in hikayesini aktarmıştır. Mitolojik kahraman Tenes'in adada, *Apollo Smintheus* Tapınağı'nı inşa ettirdiğini belirtmiştir. Anlatıya göre bu tapınağa müzisyenlerin girmesinin ve tapınakta Achilleus'tan bahsedilmesinin yasak olduğunu

aktarmıştır (Sandys , 1615, s. 15). Çanakkale Boğazı'nın zengin tarihi ve mitolojik anlatılarına birçok yerde değinmiştir. Bunlardan bazıları, Troya şehri kurucularının atası “Mitik kral *İlus*”, Çanakkale Boğazı'nda boğularak boğaza ismini veren “*Helle*”, Gelibolu Yarımadası'nda bulunduğu söylenen, Troya kralı Priam'ın eşi *Hecuba*'nın mezarı “*Cynossema*”, Sestos ve Abydos antik şehirlerinde yaşamış “talihsiz aşıklar Hero ve Leander”dir. Ayrıca Lucan'ın dizeleriyle Pers Kralı “Boğaz”ı kırbaçlatan Pers Kralı Kserkes ve gemileriyle kurduğu köprü”den ayrıntılı olarak bahsetmiştir (Sandys , 1615, s. 20-25)

4.3.2.1 Çanakkale Boğazı

Sandys, Çanakkale Boğazı'nı mitolojik kahraman Helle'nin denize düşerek boğulduğuna inanılan yer olarak tanımlar. Boğazın isminin -Hellespont- bu isimden geldiğini belirtir. Daha sonra boğazın fiziksel sınırlarını tasvir eder. Boğaz'ın sol tarafını sınırlayan yarımada, “*Thracian Chersonesus*” [Gelibolu Yarımadası] veya “kaba bir deyişle *St. George'un Kolu*” olarak adlandırıldığını ve güneybatıya doğru uzandığını belirtir. Burada denizcilere yol gösteren, “*Cynossema*” Burnu'nun bulunduğunu söyler.⁶ Boğazın sağ tarafında ise Küçük Asya (*Lesser Phrygia*) topraklarının bulunduğunu ifade eder.

Sandys, boğazın Avrupa ve Asya kıtalarını çeşitli noktalarda ayırdığını; genişliğinin bir milden fazla olmadığını, uzunluğunun ise 40 mil olduğunu belirtir (Sandys , 1615, s. 24). Boğazın artık “İstanbul Kanalı (*Chanel of Constantinople*)” olarak adlandırıldığını aktarır. Boğazda Ege yönünde kuvvetli bir akıntı olduğunu aktarır. Zaman zaman bu akıntıya zıt yönde bir ticaret rüzgarı estiğini belirtir. Ayrıca boğazın iki yanındaki dağlardaki çamlardan zift çamı çıkarıldığını aktarır. Boğazın girişinin üç fersah yukarısında, boğazın en dar olduğu noktada Sestos ve Abydos yerleşimlerinin konumlandığını belirtir. Bu iki şehrin “talihsiz aşıklar Hero ve Leander” ile ünlü olduğunu ifade eder (Sandys , 1615, s. 25).

⁶ Dictys Cretensis'in anlatısına göre Troya kralı Priam'ın eşi Hecuba, Troya Savaşı sonrası Yunanlılara esir düşmemek için Çanakkale Boğazı'na atlamış, ancak bir köpeğe dönüşmüştür. Cynossema köpek mezarı anlamına gelmektedir. Çanakkale Boğazı'nda Hecuba'nın gömülü olduğu burna ismini vermiştir. Cynossema, günümüz Kilitbahir bölgesini tanımlamaktadır. (Mackie, Atabay, Körpe, & Sagona , 2016, s. 10-12)

4.3.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Bozcaada (Tenedos)

Sandys, Limni adasını geride bıraktıktan sonra Eylül ayının 23'ünde rüzgârın sakinleşmesiyle tatlı su temini için Asya kıtasına çıktıklarını belirtir. Ardından geceyi Bozcaada'da geçirdiklerini aktarır. Vergilius'un yazdığı *Aeneis* eserinden alıntılarla "Troya'nın hemen karşısında, Priam'ın hüküm sürdüğü zengin ve ünlü ada, şimdi sadece gemiler için güvenilmez bir koy" dizeleriyle adayı okuyucuya tanıtır. Adanın büyük bir öneme sahip olmayan bir kalesi olduğunu belirtir. *Sigean* kıyılarına 5 mil uzaklıkta bulunan adanın çevresinin ise 10 mil olduğunu ifade eder. "Kuzeye doğru yükselen yuvarlak bir dağ çevresinde, adanın Rum sakinlerinin güçlü şaraplar ürettiği üzüm bağlarının bulunduğunu" belirtir. Şehrin ilk zamanlarda isminin "*Leucophryn*" olduğunu, daha sonra "Troas şehrinin bir kolonisi olan adada hüküm süren *Cynus*'un oğlu *Tenes*'e ithafen" adının Tenedos olarak değiştirildiğini aktarır (Sandys , 1615, s. 19)

Gelibolu (Callipolis)

Sandys Gelibolu'yu "bir *Chernesus* kenti" [Gelibolu Yarımadası'nda bir kent] olarak tanımlar. Kentin boğazın sonunda bulunduğunu ifade eder. Tüm boğaz boyunca, gemilerin genellikle kentin kuzeyindeki, çok derin olmayan limanda demirlediklerini aktarır. Brennus ve Pierre Belon gibi bazı isimlere göre, şehrin isminin Galyalılara ithafen "*Gallipoli*" olduğunu belirtir; farklı kaynaklarla ismin kaynağını tartışır (Sandys , 1615, s. 26). Şehrin topografik detaylarına ve Asya kıtası ile ilişkisine değinir:

"Uzaktan oldukça hoş görünen şehre yaklaşıldıkça vaadettiğinden azıyla karşılaşılır. Bir kısmı deniz kıyısında, kalanı ise dağ boyunca uzanan yerleşimin ne surları, ne bir iç kalesi ne de kalesi var. Kıyı boyunca kadırgaların sıralandığı çeşitli kuru havuzlar/kızaklar görülür. Şehrin güneyindeki düzlükte ise bazı yuvarlak tepeler görülmektedir. Bu tepeler, söylediklerine göre Trakya Krallarına ait tümülüslerdir. Ayrıca tepelerin her iki yanında sonsuz sayıda Türk mezarı görülmektedir. Bu Türklerin çok uzun süredir burada yaşadığını

gösteriyor. 1338 yılında Süleyman'ın⁷ önderliğinde Türklerin Avrupa'da aldığı ilk yer burasıdır. Burada Asya kıtası ile ulaşımı sağlayan bir gemi bulunur.”

Sandys Gelibolu'da Türk, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşadığını; şehirde diğer dinlerdeki insanların ibadet yerlerinin bulunduğunu belirtir. Ayrıca burada bir Katolik Manastırı olduğunu, Frenk konsülünün de yakınlarda ikamet ettiğini ifade eder. Konsül evinde olmadığı için konaklamak üzere gemiye döndüklerini belirtir. Türkiye'de (*Turkie*) eğlence amaçlı hanların olmayışına sitem eder. Ancak şehirde oldukça hesaplı alışveriş yapılabildiğini ve ürün çeşitliliğin çok olduğunu belirtir. Gelibolu'dan 27 Eylül'de ayrıldıklarını; şehrin görüş mesafesinde bulunan *Procennesus* [Marmara] adasına doğru ilerlediklerini söyler. Marmara Adası'nda birçok Hristiyan esirin “İstanbul'da sultan için yapılmakta olan muhteşem bir cami için taş yonttuğunu” belirtir (Sandys , 1615, s. 26-27). Sandys ikinci kitabının başında, İstanbul'dan Mısır'a gitmek üzereyken Gelibolu'da bahsi geçen konsüle uğradıklarını yazmıştır. Bu kısımda, İstanbul'dan gelen Hristiyan gemilerin kalelerin yanında üç gün bekletildiğini; esir, kaçak mal gibi aramaların yapıldığını detaylı olarak anlatmıştır (Sandys , 1615, s. 87).

Eceabat (Mayto)

Sandys İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kalelerde demirledikleri yerin sağ karşısında, Avrupa tarafında eskiden “*Macitos/Maditos*” olarak bilinen Mayto [Eceabat] isimli büyük bir kasaba olduğunu belirtir. Burada katıldıkları düğünü ayrıntılarıyla anlatan seyyah, kasabada tamamen Rumların yaşadığını aktarır. “Yuvarlak bir tepenin zirvesinde sakinlerinin *Virgin Tower* [Kız Kulesi] dedikleri oldukça eski bir dönemden kalma harabe bir yapı” olduğunu aktarır (Sandys , 1615, s. 68-69). İstanbul'dan dönen birçok geminin burada hiçbir yerde olmadığı kadar ucuz olan şarap ve erzak temin etmek için durduğunu belirtir.

Seyyah Eceabat'ta kaldıkları gece, Marmara'daki taş ocaklarında çalışan Hristiyan köleler tarafından gasp edilen bir kalyonun demirlemesi için kaleler tarafından uyarıldığına ve gemidekilerin yakalanmalarına şahit olur. Kısa zaman önce, çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu bir kadirganın boğazdan geçmeyi başardığını aktarır (Sandys , 1615, s. 87-88).

⁷ Türklerin Avrupa kıtasındaki ilk fetihlerinin 1350'li yıllarda Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından Çimpe Kalesi'nin alınmasıyla gerçekleştiği kabul edilmektedir (Çıtak, 2018, s.125).

Gökçeada (*Lembro*)

Sandys Gökçeada'dan kısaca bahseder. Troya kalıntılarını gördükten sonra gemiye döndüklerini, sol tarafta Limni adasına oldukça yakın “eskiden Imbrius şimdi ise Lembro olarak adlandırılan; bir zamanlar Merkür’e adanmış, *Vulcan*’ın muhteşem düşüşüyle ünlenmiş ada”nın yanından geçtiklerini belirtir (Sandys , 1615, s. 23).

4.3.2.3 Antik yerleşimler

Troya Antik Kenti (*Troy/Ilium*)

Sandys Bozcaada'dan ayrıldıktan sonra kendi ifadesiyle "Bir zamanlar Asya'nın görkemli şehri Ilium'un bulunduğu toprakları, tehlikeli de olsa ziyaret etmek" amacıyla karaya çıkmak ister. Kendisine eşlik eden 2-3 kişilik ekiple Yeniçeri Burnu'ndan (*Cape Janizary*) karaya çıkarlar. Burada "tamamı görülmeyen surlardan oluşan harap şehri, geniş tonozları ve su temini için inşa edilmiş birçok sarnıcı tasvir eder. Gördüğü kalıntıları, yeni imparatorluğunu burada kurmak isteyen Büyük Konstantin'in atmış olduğu temeller olarak yorumlar. Bu bölgenin, Büyük İskender'in de ziyaret ederek çiçekler bıraktığı Achilles Tümülüsü'nün (Sepulchre of Achilles) bulunduğu ünlü Sigeum Burnu (Promontory of Sigeum) olduğunu ifade eder. Bölgenin ilk kralının *Teuver* ve ardından *Dardanus* olduğunu belirtir. Büyük selden sonra arkasında uzanan ovalara yerleşen ilk kurucunun ise *İlus* olduğunu ve bu bölgede İlium şehrinin kurulduğunu söyler. Daha sonra buraya fark gözetilmeksinin *Tros* veya *Troy* denildiğini aktarır. *Laomeodon* döneminde şehrin surlarla çevrildiğini söyler.

Sandys, bölgenin iç kesimlerini gezme fırsatını bulamaz (Sandys , 1615, s. 19-20). Sigeum Burnu'nun kuzeyinde ise *Rhoeteum* denilen yerin olduğunu ve burada Ajax'ın tümülüsü ve Antonius'un Mısır'a naklettiği Ajax heykelinin bulunduğunu belirtir. İki burun arasında uzanan geniş bir vadi olduğundan bahseder. Sigeum'un yakınında - İlyada'da anlatıldığı üzere- Yunan ordusunun konaklamış olduğunu ve *Simois* nehrinin *Rhoeteum*'un yanından Hellespont'a döküldüğünü ifade eder. *Simois* Nehri'nin Phrigia bölgesinin en yüksek dağı olan İda'dan doğduğunu ve doğuya doğru birçok ayağının olduğunu belirtir. Homeros'a göre “tanrıların *Xanthus*, insanların ise *Simois* ve *Scamender* dediği” nehirlerin oluşturduğu vadinin antik İlium kentinin var olduğu yer olduğunu belirtir (Sandys , 1615, s. 21). Bu anlatım Sandys'in alıntıladığı antik şehri adanın karşısında tasvir eden Vergilius yorumlarını değil, Homeros'u ana kaynak olarak gördüğünü göstermektedir.

Alexandria Troas (Alexandria)

Sandys metinde nehirlere yer verdiği kısımdan itibaren günümüzde Alexandria Troas Antik Kenti olarak bilinen bölgeyi tasvir etmiştir. Anlatımına daha önce bölgeyi gezen Pierre Belon'un gözlemlerini yanlış bulduğunu belirterek başlar. "Nehirlerin akıntıda fakir olduğunu; ancak Belon'un betimlediği kadar zayıf olmadığını, dağdan gelen birçok dere olduğu için Belon'un belki de bunları karıştırmış olabileceğini düşündüğünü" ifade eder. "Açıkça gözlemlenen harabelerin konumunun deniz ve antik şehir ile birlikte değerlendirildiğinde, şairler ve coğrafyacıların anlattığı savaş alanı için yetersiz olduğu" gözlemini yapar (Sandys , 1615, s. 22). Bu bölgede gördüğü yapıları, Belon'un gözlemleriyle karşılaştırarak aktarır. "Sert, siyah ve süngerimsi büyük kare taştan oluşan ve hala ayakta olan duvarların (Bellonus'un daha ayrıntılı tasvir ettiği gibi)", çeşitli yerlere dağıldığını ifade eder. Duvarların birbirinden yaklaşık iki metre uzaktaki sütunlarla içeriden desteklendiğini; çoğu harap olmuş taretlerin yağmur suyunu toplayan sarnıçlar içerdiğini belirtir. Kumlu toprakları olan bölgede çeşme olmadığını ifade eder. Burada zamana direnmiş temellerin bir Hristiyan Tapınağı ve iki Mermer Kule'ye ait olduğunu belirtir. Daha az dayanıklı temellerden birinin tepenin zirvesinde diğerinin ise denize yakın vadide bulunduğunu aktarır. Antik şehir surlarının yer yer payanda destekli yer yer yıkılmış şekilde İda Dağı'na kadar uzandığını daha sonra *Satellie* Körfezi (?) yönünde uzandığını belirtir. Yarım mil ötede ve söz konusu kalıntıların batısında, Bozcaada'nın karşısında, sıcak su hamamları olduğunu ve bunların yanında mermerden yapılmış oldukça güzel yapıların bulunduğunu belirtir. Bu iki hamamdan birinin "hala basit bir çatı örtüsü yardımıyla kullanıldığını; diğerinin ise yıkık durumda olduğunu" ifade eder. Buradaki kalıntıların her gün Türkler tarafından götürüldüğünü; bu nedenle yapıların aynı durumda kalamadığını belirtir. *Kyzikos*'ta olduğu gibi "sütun ve taşların İstanbul'daki büyük yapıları (*bassae* ?) süslemek için taşındığını" ifade eder (Sandys , 1615, s. 22).

Sonuç olarak Belon'dan farklı olarak bu bölgenin "eski İlyalıların küçük bir köyü" olabileceğini, kalıntıların İlium yıkıldıktan sonra kurulan yeni yerleşime ait olduğu tespitini yapar. Büyük İskender'in yeni kurulan şehirdeki Minerva Tapınağı'nı ziyaret ettiğini ve burada çok daha gelişmiş bir şehir kurduğunu belirtir. İskender'in ölümünden sonra *Lysimachus*'un şehri surlarla çevrelediğini ve Alexandria ismini koruduğunu; ancak bölge koloni haline geldikten sonra şehrin büyük bir öneminin kalmadığını" aktarır. Kendine özgü şiirsel üslubuyla "Agememnon'un 10 yılda

zorlukla aldığı toprakların, kendini ordunun başı ilan eden konsül Valerius Flaccus tarafından, 11 gün içinde ele geçirdiğini” ifade ederek anlatımını sonlandırır (Sandys , 1615, s. 23).

4.3.2.4 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Abydos&Sestos*)

Sandys, Çanakkale Boğazı’nı tanımladıktan sonra boğazın en dar yerinde konumlandığını söylediği antik Abydos ve Sestos şehirlerine değinir. Abydos’un Miletoslular tarafından Lidya Kralı Gyges’in izni alınarak Asya kıtasında kurulduğunu aktarır. Orhan Bey döneminde şehrin Osmanlı yönetiminin eline geçtiğini belirtir. Kalenin ele geçirilişinin, kale yöneticisinin kızının ihaneti sonucu gerçekleştiğine dair bir hikayeye yer verir. Sestos şehrini ise “Bir zamanlar Gelibolu Yarımadası’nın (*Chersonesus*) ana şehri” ve “çok büyük olmasa da yeterince güçlü” ifadeleriyle aktarır. Kalenin tahrip edildikten sonra yeniden inşa edildiğini belirtir (Sandys , 1615, s. 25). Sandys mevcut kaleleri Abydos ve Sestos Kaleleri olarak okuyucusuna tanıtmıştır:

“Abydos alçak bir seviyede konumlanmışken, Sestos denize inen bir dağın yamacına kurulmuştur. Birincisi kare planlı, diğeri ise üçgendir. Deniz seviyesine yerleştirilmiş toprak sayıca ve ölçek olarak oldukça büyüktür. Ayrıca kaleler güçlü garnizonlar tarafından korunmaktadır. Ancak biri yaslandığı yüksek tepe, diğeri ise kara tarafında azalan tahkimatları nedeniyle yenilmez değildir. Bugün basitçe “Kaleler” olarak adlandırılırlar. Saldırı tehdidi oluşturmayan gemilerin buradan geçişine izin verilir (Sandys , 1615, s. 26)”.

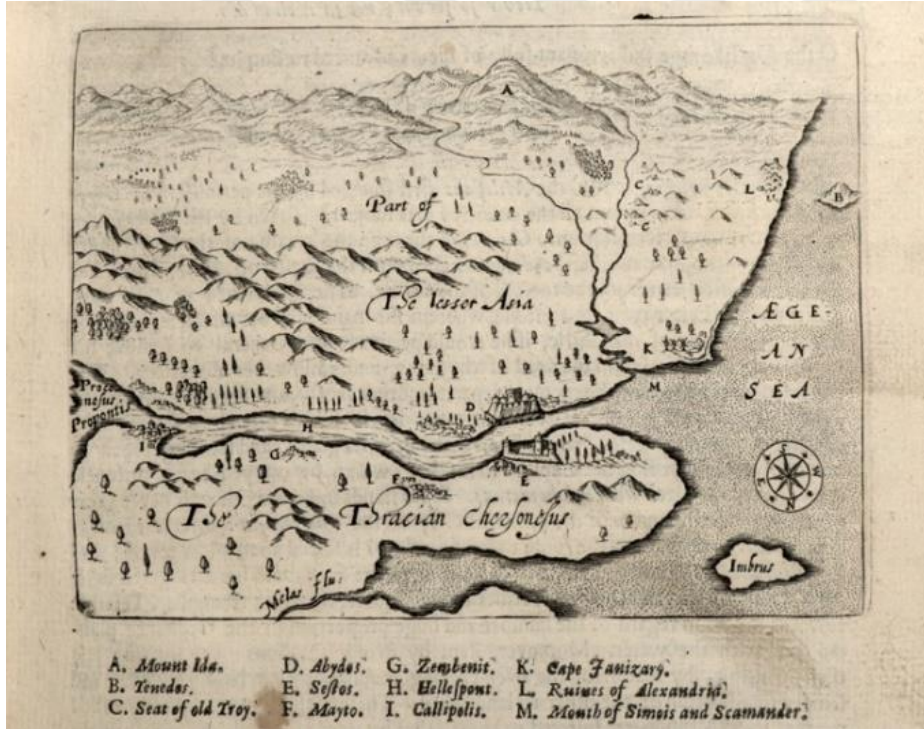
Zembenit Kalesi (*Zembenic*)

Sandys, Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye Kalelerini geçtikten sonra Türk karamürsel ve kanyonlarının top atışıyla selamladığı eski bir kale kalıntısının yanından geçtiklerini söyler. Bu kalenin Türklerin Avrupa’da aldıkları ilk kale olduğunu ve “*Zembenic*” olarak adlandırıldığını belirtir. Kalenin Orhan Bey’in büyük oğlu Süleyman tarafından Cenevizlilere adam başı bir düka verilerek bir gece vakti alındığını söyler (Sandys , 1615, s. 26). Sandys’in gravürde işaretlediği konum Gelibolu ve Kilitbahir arasındadır. Bu nedenle söz konusu kale kalıntısı, Sestos Antik Kenti yakınlarındaki Akbaş Kalesi (Sestos Kalesi) veya Kilye Kalesi olmalıdır.

4.3.3 Gravürlerin değerlendirilmesi

4.3.3.1 Hellespont gravürü

“Ve şimdi Hellespont’a girdik” ifadesinin hemen altında yer verilen Çanakkale Boğazı gravürü, okuyucuya metinde vurgulanan noktalarla örtüşen bir panoroma sunmaktadır. Gravürde Çanakkale Boğazı, Ege Denizi ve küçük bir iç deniz olarak gösterilen Propontis arasında kalan dar bir boğaz olarak temsil edilmiştir. Boğaz, Küçük Asya ve antik dönem adıyla ifade edilen Gelibolu Yarımadası’nı ayırmaktadır. Gravürde boğaz kıyılarında yer almasa da, Bozcaada ve Gökçeada adalarına yer verilirken, metinde geçmesine rağmen Limni Adası gösterilmemiştir. Gravürde Troya kalıntıları ve boğazın ilişkisi okunaklıdır. İda Dağı’ndan boğazın Ege yönündeki ağzına dökülen nehirler işaretlenmiştir.

Şekil 4.7 : Sandys Seyahatnamesi’nde Çanakkale Boğazı (Sandys, 1673, s. 19)

Ölçüleri “10,5 x 15,5 cm olan bakır gravürde” Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri, perspektif detayları içeren kuşbakışı bir haritalamada aktarılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2017, s. 121). Yön belirten pusuladan da anlaşıldığı üzere doğu-batı yönünde çizilen harita ölçeksizdir. Harflerle işaretlenen noktalar sırasıyla: “İda Dağı, Bozcaada (Tenedos), Eski Troya, Abydos, Sestos, Eceabat (Mayto), Zembenit Kalesi, Çanakkale Boğazı, Gelibolu, Yenişehir Burnu (Cape Janizary), Alexandria Harabeleri ve Simois ile Scamander nehirlerinin ağzı”dır. Ayrıca görselde “Melas” Nehri ve Gökçeada

(Imbrus) işaretlenmiştir. Metinde de ifade edildiği şekliyle Gelibolu Yarımadası “*Thracian Chersenosus*” ve Asya kıtası ise “*The Lesser Asia*” olarak tanımlanmıştır. Yerleşim olarak ise Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kaleleri çevre yerleşimleri ifade edilerek gösterilmiştir. Gelibolu ve Eceabat ev çizimleriyle işaretlenmiştir. Ayrıca Gelibolu’nun karşı kıyısında, Yenişehir Burnu’nda ve Alexandria Troas çevresinde yerleşime işaret eden tasvirler kullanılmıştır. Yenişehir Burnu’nda metinde geçmeyen 3 adet yel değirmeni çizimi göze çarpmaktadır. Yapılar arasında kubbeli figürler, Kale-i Sultaniye’nin solunda, Eceabat (*Mayto*) ve Gelibolu yerleşimlerinde seçilebilmektedir (şekil 4.7). Sandys atıfta bulunduğu Pierre Belon’un aksine Troya şehrini Alexandria Troas bölgesinde tanımlamamıştır. Burayı Alexandria isimli ayrı bir kent olarak işaretlemiştir. Troya Antik Kenti’ni ise İlyada’da ismi geçen nehirler ve İda Dağı ile ilişkilendirmiştir. Gezdiği kalıntılardan yola çıkarak antik kenti kıydan uzakta bir noktaya konumlandırmıştır. Ancak İlyada da açıkça belirtildiği şekilde antik kentin Simois ve Scamander arasında kurulduğu (Homeros, 2014, s. 17) bilgisini göz önünde bulundurmamıştır. Topoğrafik detaylar sınırlı olarak ifade edilse de gravür, seyyahın yolculuğunu temsil etmesi ve Çanakkale Boğazı’nı nasıl algıladığını yansıtmaları açısından oldukça açıklayıcıdır.

4.3.3.2 Sestos&Abydos gravürü

Şekil 4.8 : Sandys Seyahatnamesi’nde kaleler ve Çanakkale Boğazı (Sandys, 1673, s. 68)

Aynı eserdeki bir diğer gravür, kaleleri ve boğazı tasvir eden aynı ölçülerde çizilmiş manzara resmi niteliğinde bir perspektiftir (şekil 4.8). Yön işareti ve numarandırmalar ile okuyucunun gravürü okuması kolaylaştırılmıştır. Gravürde Kilitbahir Kalesi ve Kale-i Sultaniye'ye odaklanıldığı ve boğazın Ege yönündeki çıkışının ifade edildiği görülür. Arkaplanda Bozcaada ve uzaktan iki ada gibi görüldüğü belirtilen Yeniçeri Burnu, gravürün altında yer alan açıklamalarla işaretlenmiştir.

Kilitbahir Kalesi metinde anlatıldığı gibi dağın eteğinden kıyıya uzanan bir yerleşim olarak betimlenmiştir. Boyutundan dolayı detaylar çok nitelikli okunmasa da kalelerin topografyaya oturuşu gerçeğe yakındır; fakat ölçek abartılıdır. Kilitbahir Kalesi'nin dış surları, güneyde Kanuni dönemi eklentisi olan daire planlı güney kulesi ve iç kalenin yonca planı, gravürde ifade edilmiştir. Biri sahilde, diğeri ise kalenin kuzeybatısında yer alan kırma çatılı iki cami göze çarpmaktadır. Düz bir alana konumlanan Kale-i Sultaniye çevresinde ise biri sekiz kanatlı iki adet yel değirmeni gösterilmiştir. Kalenin hemen arkasında şehrin en eski yerleşim bölgelerinden olan Sarıçay bölgesi betimlenmiştir. Kalenin deniz seviyesindeki topları, surlardan yüksekte olan iç kalesi abartılı bir oran-orantıyla da olsa gerçeği yansıtmaktadır. Kale surları dışında tepede yer alan bir cami minaresiyle temsil edilmiştir. Her iki gravürde de boğazdaki gemi sayısı yoğun olarak betimlenmemiş, sakin bir atmosfer seçilmiştir. Gravürlerin sunduğu detaylarla mimarlık tarihi için belge niteliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Onyedinci yüzyılın en çok basılan seyahatnamelerinden biri olan Sandys'in Seyahatnamesi Çanakkale ve kıyı yerleşimleri açısından oldukça zengin ve özgün veriler sunmaktadır. George Sandys, gerek aldığı eğitim gerekse söz konusu coğrafyanın mitolojik zenginliği nedeniyle, metinde antik dönem anlatılarına yoğun olarak yer vermiştir. Ancak seyyahın bu tutumu, tarihsel anlatılara ve incelediği literatüre eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmasına engel olmamıştır. Vingopoulou, Sandys'in seyahatnamesini "16. yüzyıldan 17 yüzyıl seyahatname türüne geçişin haberci örneklerinden biri" olarak nitelemiştir. Bu dönemin seyahatnamelerinin coğrafya, tarih ve otobiyografi anlatısını iç içe barındırdığını belirtmiştir (Url-16). Seyahatname metni daha çok antik döneme referans verse de; özellikle kaleleri odağına alan ikinci gravür belge niteliği açısından önemli veriler sunmaktadır.

Sandys'in Çanakkale Boğazı gravüründe Bozcaada, Gökçeada ve Yenişehir Burnu'na yer vermesi boğazı bu yerleşimler ile ilişkilendirerek ele aldığını göstermektedir. Ayrıca Troya kentinin konumlandırılmasına önem vermiştir. Seyyahın tarihi bilgiler ile gördüklerini eşleştirme çabası, Abydos, Sestos ve *Zembenic* Kalesi örneklerinde olduğu gibi tarihi bilgileri çarpıtmasına neden olmuştur. Ancak Gelibolu ve Eceabat bölümlerinde yerleşimlerin güncel durumlarına değinmiştir. Katolik manastırı, sinagog gibi dini yapılardan ve Eceabat'ta "*Virgin Tower*" kalıntısından bahsetmiştir. Troya'daki antik mezarların konumları hakkında bir değerlendirme yapmıştır. Yel değirmenleri, camiler, kalelere ilişkin detaylar metinde yer almasa da gravürler aracılığıyla temsil edilmiştir. Seyyahın ekibinde ve karşılaştığı kişiler arasında gezdiği coğrafyadan yerel bir ismin olmaması tespitlerini kısıtlamıştır. Sandys, antik dönem parçalarının İstanbul'daki inşaatlarda kullanıldığı bilgisini genişleterek *Kyzikos*, Marmara Adası ve Alexandria Troas bölgeleri için tekrarlamıştır.

4.4 Pietro Della Valle'nin Seyahatnamesinde Çanakkale

4.4.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

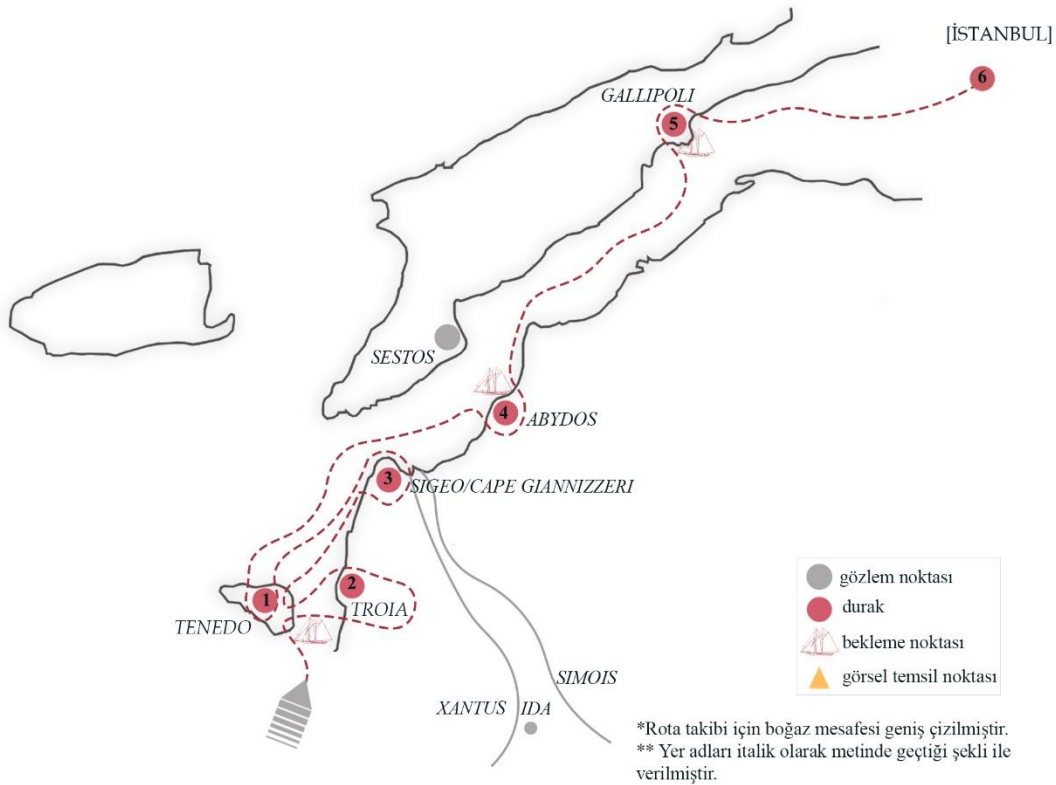
Pietro Della Valle (1586-1652), Roma'da doğmuş bir aristokrattır. Katolik din eğitiminin dışında, müzik, edebiyat ve antik dönem kültürleriyle ilgilenmiştir. Seyahatlerine Napoli'de akademisyen olan yakın arkadaşı Mario Schipano'nun tavsiyesiyle başlamıştır. Mektup türünde yayımladığı eserinde, söz konusu mektupların muhatabı "V.S" olarak bahsettiği Schipano'dur. Rubiés seyyahı "dünya vatandaşı ve hümanist bir gezgin" ifadeleriyle okucuyuca tanıtmıştır (Darnault & Ağır, 2018, s. 157-158).

Della Valle 1650 tarihli seyahatnamesinin kapak sayfasında metnin Türkiye, İran ve Hindistan şeklinde üç bölümden oluştuğunu belirtmiştir. Seyyahın 12 yıl süren Doğu Seyahati'nin maddî destekçisi ise Roma'da kurulmuş "*Congregatio de Propaganda Fidei*" topluluğudur (Şakiroğlu, tarih yok). İlk olarak 1650 yılında "Viaggi" ismiyle Roma'da yayımlanan mektuplar, 17. yüzyılın ikinci yarısında Fransızca, Hollandaca ve Almanca'ya çevrilerek Avrupa'nın çeşitli kentlerinde basılmıştır (Darnault & Ağır, 2018, s. 154).

Eserinde kendisini hacı "*il pellegrino*" olarak tanımlayan Della Valle, seyahat amacının Kudüs'ü görmek olduğunu belirtmiştir (Rossi'den aktaran Şakiroğlu).

Eserini ailesine “a tutti discenti della sua casa della Valle” ithaf etmiştir (Della Valle, 1650). Della Valle seyahatine 8 Haziran 1614 yılında Napoli ve Roma üzerinden ulaştığı Venedik’ten başlamıştır. Yolculuğunu Gran Delfino isimli çeşitli millet ve mesleklerden insanın bulunduğu 500 kişilik bir kalyonla yapmıştır (Della Valle, 1650, s. 19-20). Osmanlı toprakları, İran ve Hindistan’ı içeren rotasını 1626 yılında Roma’ya dönerek tamamlamıştır. Seyyahın Doğu ülkelerinden getirdiği kitaplar Vatikan Kütüphanesi’nin kurulmasında ve İtalya’da Doğu eserlerinin basılmasında etkili olmuştur (Rossi’den aktaran Şakiroğlu, tarih yok).

4.4.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.9 : Della Valle’nin Çanakkale Boğazı Rotası

Seyyahın Çanakkale Boğazı ve çevresine yönelik gözlemleri, İtalya’dan ayrıldıktan sonra İstanbul’a gidiş rotasında yer almaktadır (şekil 4.9). Tasvirlerine ilk mektubunda 19-50. sayfalar arasında yer vermiştir (Della Valle, 1650, s. 19-50). Della Valle ve ekibi, Sakız Adası’na uğradıktan sonra ilk olarak 3 Ağustos 1614 günü Bozcaada’da demirlemiştir (Della Valle, 1650, s. 20). Kalelelere gitmek üzere yola çıktıklarında,

rüzgar nedeniyle ilerleyemedikleri için Anadolu kıyılarında tekrar karaya çıkmışlardır. Bu süreçte Della Valle, Alexandria Troas ve Yenişehir Burnu'ndaki kalıntıları gezme fırsatı bulmuştur. İncelediği kalıntıları çoğunlukla Antik Troya ile ilişkilendirmiştir. Köylülerin Scamander Nehri'nin ismini bilmediklerini ve bu nehre "Troas Nehri" veya "Troas İda Nehri" dediklerini aktarmıştır. Rüzgâr elverişli olmadığı için boğazda ilerleyemeyen seyyah, Bozcaada'ya geri dönmüş ve 6 gün boyunca adada beklemiştir. Boğazda zorlukla ilerleyen Della Valle, Çanakkale'de (Abydos) karaya çıktıktan sonra Bozcaada'ya dönmemeye karar vermiş; başka bir gemi ile Gelibolu'ya geçmiştir. Gelibolu'da bir gün kaldıktan sonra İstanbul yönündeki yolculuğuna devam etmiştir (Della Valle, 1650).

4.4.2.1 Çanakkale Boğazı (Stretto trà l'Europa e l'Asia)

Della Valle, Çanakkale Boğazı'nda -benzettiği Messina'dan farklı olarak- akıntı yönünün sürekli değiştiğini ve boğazda ilerlemenin çok zor olduğunu aktarmıştır (Della Valle, 1650, s. 44-45). "Talihsiz Leander'in evi" olarak tanımladığı Abydos'a akşam vaktinde varabildiklerini, burada Frankların konsolos yardımcısı olarak görev yapan bir Türk'ün evinde yemek yediklerini belirtmiştir. Abydos ve karşısındaki Sestos Kalesi'nin sadece "Kaleler" ismiyle anıldığını ifade etmiştir.

Kalelerin özelliklerinden ziyade Hero ve Leander'in hikayeleriyle ilgilenen Della Valle, akşam Bozcaada'ya dönmemeye karar vermiş, başka bir gemiyle tüm gece yolculuk yaparak Çanakkale'den Gelibolu'ya geçmiştir. Gelibolu'dan İstanbul'a geçmek için ise yine farklı bir gemiye binen Della Valle, "boğazdaki yolculuğun keyifli bir seyir sunduğunu" ifade etmiştir (Della Valle, 1650, s. 45-46). Metinde Çanakkale Boğazı için ayrıca bir isim kullanmamış, boğazdan Asya ile Avrupa'yı ayıran kanal olarak bahsetmiştir.

4.4.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Bozcaada (Tenedo)

Della Valle Troya kalıntılarını ziyaret ettikten sonra aynı gün Bozcaada'ya dönmüştür. Adayı Vergilius'un anlattığından daha canlı; birçok geminin uğradığı bir ticaret noktası olarak tanımlamıştır. Adadaki Rumların giyim tarzının Ege Takımadaları ve Avrupa'da yaşayan Rumlardan oldukça farklı olduğunu belirtmiştir. Bu giyim tarzının Troya'ya uzanan bir geçmişi olabileceğini düşündüğü için örnek bir parça hazırlatarak yanına aldığını ifade etmiştir (Della Valle, 1650, s. 41-42)

Yenişehir Burnu (Cape Giannizzeri)

Della Valle Bozcaada'dan kalelere varmak amacıyla ayrılmış ve ilk olarak Yenişehir Burnu'nda durmuştur. *Sigeo* da denilen *Cape Giannizzeri* Burnu'nun, Giulio Solino'nun bahsettiği gibi “*Hecuba*'nın Mezarı” ile ünlü olduğunu ifade etmiştir. Burada Belon'un da bahsettiği “bir şehir veya kaleye ait harabeler” gördüğünü; büyük yapılara ait mermer, heykel ve benzer kalıntılar bulduğunu belirtmiştir. Bölgede az sayıda Rum'un yaşadığını ve evlerin dağınık bir şekilde dağın çevresine yayılmış olduğunu ifade etmiştir. Belon'un bahsetmediği, *Xantus* ve *Simois* nehirlerinin birleşerek denize döküldüğü yeri gördüğünü ifade etmiştir. Nehirleri Vergilius ve Homeros'un anlatılarıyla karşılaştırdığında oldukça zayıf bulduğunu belirtmiştir (Della Valle, 1650, s. 41-44)

Gelibolu (Gallipoli)

Çanakkale'den Gelibolu'ya geçen Della Valle, burada Fransisken bir rahibin evinde kalmıştır. Kenti ertesi gün gezdiğini ifade etmiştir. Gelibolu'yu “büyük ve iyi derecede iskan edilmiş bir yerleşim yeri” olarak tanımlamıştır. Kentte “oldukça alçak, sokak yönünde penceresi olmayan, çoğunlukla toprak ve ahşaptan (kerpiç) yapılmış evlerin bulunduğunu” aktarmıştır. Gelibolu'da en çok hoşuna giden yerin, “malların satıldığı, güneşten koruması için ahşapla kapatılmış, bazı pencerelerden ışık alan sokaklar” olduğunu belirtmiştir. Sıcak havalarda bu sokaklarda yürümenin keyifli olduğunu ifade etmiştir.

4.4.2.3 Troya Antik Kenti (Troia)

Della Valle, Sakız Adası'ndan ayrıldıktan sonra 3 Ağustos 1614 günü Bozcaada'ya ulaşmıştır. Bozcaada ile Troya'nın bulunduğu Anadolu kıyıları arasında bir noktada demirlediklerini belirtmiştir. “Eski ataların toprakları” olarak bahsettiği Antik Troya kalıntılarını görmek amacıyla yardımcısı Tomasetto'yu kayık ayarlaması için karaya göndermiştir. Ertesi gün, kalıntıları görmek isteyenlerle birlikte karaya çıkmıştır. Umduğundan daha fazla kalıntıyla karşılaştığını belirten Della Valle, bölgede modern dönem kalıntılarının, antik döneme ait kalıntılarla karıştığını ifade etmiştir. Vergilius'un belirttiği gibi antik şehrin Bozcaada karşısında inşa edildiğini; ancak ülke sınırlarını deniz kıyısındaki iki burnun çizdiğini belirtmiştir. Bu sınırların güneyde *Capo Santa Maria* [Bababurnu], ve İstanbul'a doğru uzanan ve antik dönem adı *Sigeo* olan *Capo Giannizzeri* (Yeniçeri Burnu) olduğunu ifade etmiştir. Bölgenin kıyı kesimlerinin hala kabaca *Troada* ismiyle anıldığını aktarmıştır. Ayrıca şehre

uzaklığını bilmesede de İda Dağı'nın [Kaz Dağı] denizden görülebildiğini ifade etmiştir (Della Valle, 1650, s. 34-35).

Ayrıca şehrin çevresinde İda Dağı'na kadar genellikle düz tepelerin bulunduğunu belirtmiştir. Toprakların kurak olarak nitelenemeyecek olsa da ekili alanlardan yoksun olduğunu ifade etmiştir. Yerleşim yerlerinin yakınında Simos ve Xantus nehirlerini göremediğini ve herhangi bir su kaynağına rastlamadığını belirtmiştir. Ancak nehirleri yerleşim yerlerinin birkaç mil uzağında bulmayı umduğunu ifade etmiştir. İda Dağı'nın arkasında Belon'un “*Olimpo di Frigia*” olarak tanımladığı; ancak Belon'un ifade ettiği kadar yüksek olmayan bir dağın görüldüğünü aktarmıştır.

Della Valle ilk olarak deniz kıyısında oldukça kalın duvarlara ait kalıntılar ve sütunları tasvir etmiştir. “İyi ve sağlam bir mermerden yapılmış sütunların, gemilerin bağlandığı bir iskeleye ait olabileceği” yorumunu yapmıştır. Denizin ve rüzgarın yıpratıcı etkileri nedeniyle pürüzlü pomza taşına benzeyen sütunlardan aldığı bir parçayı yanına aldığını belirtmiştir. Bulunduğu yeri “şimdi toprakla dolmuş eski bir rıhtım” olarak yorumlamıştır. Gördüğü sütun kaidelerinin büyüklüğünü Roma'daki Rotunda'nın [Pantheon] sütunları ile karşılaştırmıştır. Sütunların oldukça büyük olduklarını ifade etmiş ve birinin uzunluğunu 39 ayak olarak ölçtüğünü belirtmiştir.

Della Valle, bölgede birçok mermer sütun ve mezarın bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca deniz seviyesinin altından devam eden ve kıyıda denize ulaşan, bir insan boyu genişliğindeki bir kanal tespit ettiğini ifade etmiştir. Ancak bu kanalın su kanalı, köprü gibi işlevlerden hangisini karşıladığı konusunda kesin bir sonuca ulaşamamıştır (Della Valle, 1650, s. 36-38).

Ayrıca Della Valle, Belon'un da tespit etmiş olduğu geniş evler, kuleler ve tapınaklara ait duvar kalıntıları gördüğünü ifade etmiştir. Belon'un görmemiş olabileceğini düşündüğü iki adet Latince yazıt bulduğunu ve bu yazıları kopyaladığını belirtmiştir. Söz konusu yazıtların, “Roma döneminde tekrar kurularak yeniden yerleşilen şehre ait olduğu” yorumunu yapmıştır. Denizden bir mil içeride, köylülerin *İlion Sarayı* dediği, kendisinin daha geç bir döneme ait olabileceğini ifade ettiği bir yapıyı tasvir etmiştir. Bu yapıyı “dönemi ne olursa olsun, geniş portikoları ve kalın duvarlarıyla krala ait bir saray veya kale” olarak yorumlamıştır. Yüksek duvarlardan birine çıkarak çevreyi daha iyi gözlemlemek istediğini, burada bir bitki eskizi yaptığını belirtmiştir.

Della Valle, Belon'un büyük bir fener/kule kalıntısı olarak bahsetmiş olduğu yapıya benzer bir yapı gördüğünü aktarmıştır. Ancak tespit ettiği benzerliğe rağmen yapının ışık vermek için denize oldukça uzak olduğunu belirtmiştir. Aynı yapıyı, Vergilius'un savaşta yok olduğunu ifade ettiği yapının özellikleriyle karşılaştırmıştır. Söz konusu yapının kraliyet sarayı olarak adlandırılan kalıntılara bir mil uzaklıkta olduğunu; ancak Vergilius'un yapıyı saray bitişik olarak tasvir ettiğini aktarmıştır. Sonuca ulaşamasa da, yapının oldukça güzel olduğuna dikkat çekmiştir.

Ayrıca Belon'un çalışmasında birkaç kez bahsettiği siyah taşlardan yapılmış sarnıçlardan bir tane tespit edebildiğini ve buradaki suyun tadına baktığını ifade etmiştir. Kalıntılar açısından oldukça zengin olan bölgeden, antik dönem anlatılarını hatırlayarak büyük bir hassaslıkla geçen Della Valle, “yok olan büyük şehrin karşısında hem merhamet hem de öfke duyduğunu” ifade etmiştir (Della Valle, 1650, s. 39-41).

4.4.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Pietro Della Valle'nin ilk mektubundaki anlatım incelendiğinde Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinden ziyade Antik Dönem Troya kalıntlarına önem verdiği görülmektedir. Roma imparatorları “Julius Caesar, Hadrian ve Caracalla tarafından bir nevi hac gibi ziyaret edilen Troya”, Vergilius'un anlatısına göre Romalıların soyunun dayandığı topraklardır. Bu nedenle kendini "hacı" olarak tanımlayan Pietro della Valle için Troya ziyareti manevi bir önem taşımış olmalıdır (Darnault & Ağır, 2018, s. 160).

Della Valle gözlemlerinde, Vergilius'un yazdıklarını ve Pierre Belon'un gözlemlerini referans olarak kullanmıştır. Hava şartlarından dolayı uzun süre Bozcaada'da beklemek zorunda kalması, karşı kıyıya yaptığı keşif gezilerinin kapsamını ve süresini arttırmıştır. Bu nedenle okuduklarından farklı olarak antik şehrin sınırlarını oldukça geniş bir çerçevede, Bababurnu ve Kumkale arasında çizmiştir.

Uzun süre kaldığı Bozcaada'da kale yapısından veya mimariden bahsetmeyen seyyah, Gelibolu'daki evleri ve ilginç bulduğu bedesten yapısını çok daha ayrıntılı ifadelerle tasvir etmiştir. Della Valle kalelerin güncel durumlarına değinmemiş, sadece “Kaleler” olarak isimlendirildiklerini aktarmıştır. Çanakkale'den Gelibolu'ya olan deniz yolculuğunu, gece ve zor şartlarda yapmış olması seyyahın Çanakkale Boğazı'ndaki gözlemlerini kısıtlamıştır. Ancak yine de Gelibolu'dan ayrılırken boğazın karşılıklı kıyılarının verdiği seyir zevkine değinmiştir.

4.5 Louis Deshayes de Courmenin'in Seyahatnamesinde Çanakkale

4.5.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

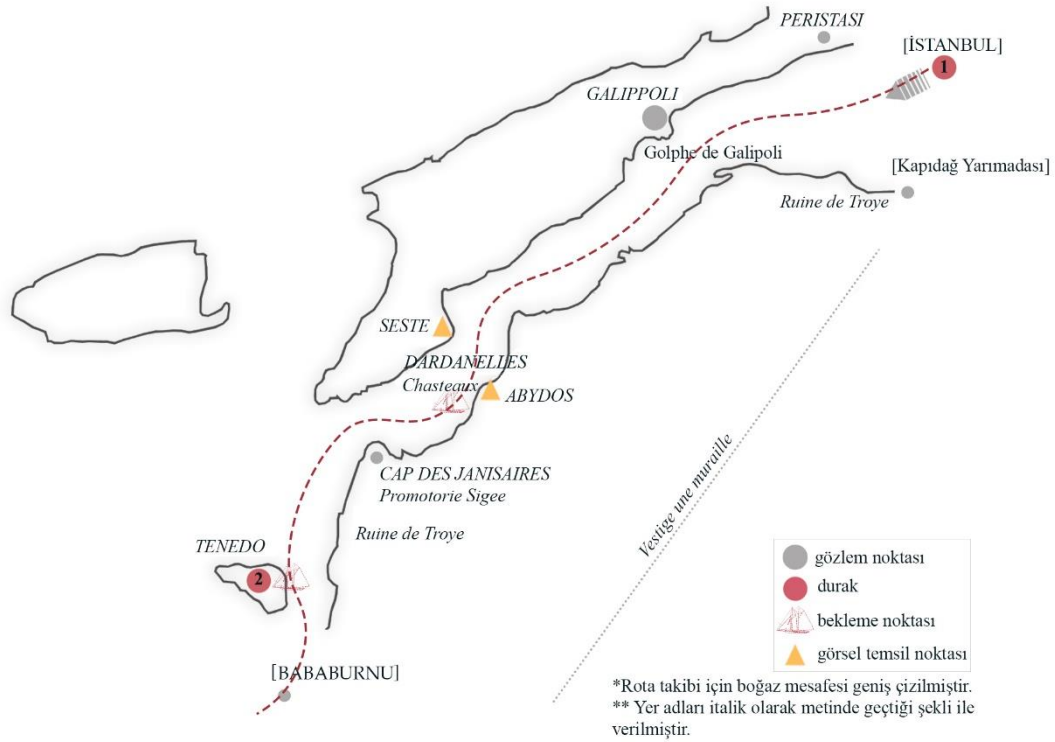
Orléans burjuvazisine mensup olan Deshayes'in büyükbabası avukat, babası ise mübaşir ve Montargis yöneticisidir. Seyyahın babası daha sonra Lorris yakınlarındaki Courmenin senyörlüğünü satın almıştır. 1600'lü yılların başında doğan Courmenin eğitimi barbabit keşişlerinden almıştır. Gezginiğine yol açan olay babasının görevi nedeniyle katıldığı 1621 yılında başlayan Doğu seyahatidir. Pillorget, Deshayes'i bir "diplomasi maceracısı" olarak tanımlamıştır. Nitekim, Deshayes yaşamının kalanında uzak ülkelerde diplomasi görevleriyle Louis XIII hükümetince görevlendirilmiştir (Pillorget, 1975, s.65-66). 1621 yılında Türkiye'yi de içeren seyahati dışında Kardinal Richelieu'nun talebiyle 9 Temmuz 1626'da İstanbul'a başka bir görev için tekrar gelmiştir. Ancak Fransa büyükelçisinin engellemeleri sonucunda padişahla görüşmeden geri dönmüştür. Rusya ve Almanya gibi çeşitli ülkelerde görevine devam ederken 12 Ekim 1632'de casuslukla suçlanarak idam edilmiştir (Pillorget, 1975, s. 67-68).

Deshayes doğu seyahatini kralın emriyle 1621 yılında gerçekleştirmiştir. Bahsi geçen görev, Ermeniler tarafından hakları ihlal edilen ve Kutsal Topraklarda yaşayan Fransiskanlar ile ilgilidir. Deshayes'in görevi sonucunda Kudüs'te Hristiyanların çıkarlarını gözetmekten sorumlu bir Fransız Konsolosluğu kurulmuştur. On bir ay on dokuz gün süren yolculuğa dair izlenimler, 1624'te Paris'te yayımlanmıştır. Eser, ilerleyen yıllarda 1629-1632 ve 1645'te tekrar basılmıştır (Pillorget, 1975, s. 65-68).

Seyahatin başlangıç rotası Paris'tir. Deshayes, İstanbul'a kara yoluyla ulaştıktan sonra deniz yoluyla Kudüs'e doğru yola çıkmıştır. Seyyahın Çanakkale gözlemleri Kudüs'e gidiş rotasında yer alır. Metnin bazı kısımları Deshayes'in yanındaki bir yazman tarafından kaleme alınmıştır. Metin bir seyir defteri gibi kronolojik ilerler ve çeşitli anekdotlar içerir. Didaktik yapısının yanısıra yaşanan kazalar gibi günlük ayrıntılar ve hatırlatmalar anlatımın canlılığını korur. Metinde "tarihçiyi daha az ilgilendiren yemek fiyatları gibi pratik gözlemler" yer alır. Ayrıca çevre kasabalar, insanlar, gelenekler gibi ayrıntılara yer verilmiştir. Bu gözlemler sade bir dille aktarılmıştır (Pillorget, 1975, s. 69-70). Pillorget, dönem itibarıyla "Pascal, Racine, Molière ve Mairet gibi önemli yazarların Deshayes'in eserini okumuş olabileceğini ve onun doğuyu temsil etme biçiminden etkilenmiş olmalarının olası olduğunu" ifade etmiştir. Aynı yüzyıl

içerisinde birçok baskısı yapılan eserin içeriği, çeşitli kitaplarda kaynak verilmeden kullanılmıştır. Pillorget 1643 yılında Brüksel’de yayınlanan Voyage de Levant adlı eseriyle Flaman gezgin Stochove ve XVI. Louis saltanatının sonlarında eser veren Paul Lucas’ı bu isimler arasında saymıştır (Pillorget, 1975, s. 80).

4.5.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.10 : Deshayes’in Çanakkale Boğazı Rotası

Seyahatin Çanakkale’ye dair gözlemleri içeren kısmı metnin 334-340 sayfalarında ve seyyah’ın İstanbul dönüşü Kudüs’e gidişi sırasında yer alır. Seyyah, İstanbul’dan çıktıktan sonra Koyun Adası’nı (Perinthe) tarifledikten sonra eskiden Propontis olarak adlandırılan ve bu denize adını veren Marmara Adası’nı solunda bırakarak Rodosto Körfezi’ni geçtikleri ve Çanakkale Boğazı’na ulaştıklarını aktarmıştır (Deshayes , 1629, s. 334). Seyyahın kronolojik olarak bahsettiği noktalar: Gelibolu, Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi, Yenişehir Burnu (*Cap des Janissaries-Promontoire Sigée*), Troya, Bozcaada ve Bababurnu rotasını izler (şekil 4.10). Deshayes, Çanakkale Boğazı’ndan ayrılırken yüzyıl içerisinde ve sonrasında Çanakkale gravürlerinde de sıklıkla görünecek olan *Athos Dağı*’na ve orada yaşayan keşişlerin hayatına da değinmiştir (Deshayes , 1629, s. 338). Deshayes, Gelibolu’dan sonra

gördüğü boğaz manzarası için “Denize kadar inen orman ve çayırların daha hoş görülemeyeceğini ve yolculuğun kalanının benzer olmasını dilediğini” ifade etmiştir. Ancak Marmara Denizi’nden gelen hızlı akıntı nedeniyle çok kısa sürede kalelere ulaştıklarını aktarmıştır (Deshayes , 1629, s. 335).

4.5.2.1 Çanakkale Boğazı (Hellespont/ Destroit des Chasteaux-Galippoli)

Deshayes’e göre, Marmara Denizi, İstanbul karşısındaki *Chalcedoine* (Kadıköy) Burnu’ndan, Asya ve Avrupa kıtalarının 30 mil (48 km) kadar yakınlaşmaya başladığı ve Rumların *Peristaßi* dediği köye kadar 130 mil (209 km) kadar bir uzunluğa yayılır. Sürekli birbirine yaklaşmaya devam eden kıtalar arasındaki mesafe, Hellespont’un başlangıcı olan Gelibolu’da 6-7(9 km) mile iner. Desyahes Peristassi Köyü’nde Rumlara hizmet eden St. George Kilisesi’nden bahseder. Bu kilisenin ismini eskiden “Saint George’un Kolu” olarak adlandırılan 46 mil uzunluğundaki kanaldan aldığını söyler. Bu kanalın, kıyıdaki şehirlerden birinin de ismi olan Gelibolu Körfezi (*Golphe of Galippoli*) olarak adlandırıldığını belirtir (Deshayes , 1629, s. 334). Benzer şekilde boğazın Gelibolu veya Şatolar Boğazı (*Destroit des Chasteaux*) adlandırıldığını ifade eder. Antik isimleri Seste ve Abydos olan kalelerin ise “Dardanelles” olarak adlandırıldığını belirtir (Deshayes , 1629, s. 335). Metinde yer alan gravürde, Çanakkale Boğazı için kullandığı tüm adlandırmalara yer vermiştir. Deshayes’in boğaz için verdiği uzaklıklar gerçeği birebir yansıtmasa da okuyucunun zihninde doğru bir panorama çizer.

4.5.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gelibolu (*Galippoli*)

Seyyah Gelibolu’yu “Avrupa yakasında, bir tepenin yamacında, evleri ve sokakları çok güzel olmasa da oldukça hoş bir kasaba” olarak tanımlar. Kentin surlarının olmadığını, ancak boğazdaki kaleler sayesinde korsanlardan korunduğunu belirtir (Deshayes , 1629, s. 335).

Bozcaada (*Tenedo*)

Troya’yı gezmeye vakit ayırdıktan sonra Deshayes ve ekibi geceyi geçirmek üzere Bozcaada’ya geçer. Adanın eskiden Aşağı Frigya (Küçük Asya) ve şimdi *Troada* olarak adlandırılan Anadolu kıyılarından altı mil uzaklıkta olduğunu belirtir. Adayı aşağıdaki cümlelerle tasvir eder:

“Bu ada otuz mil civarındadır, ancak çok taşlı olduğu için, sadece adayı besleyen- çünkü buğday çok az- asmaların ve çok miktarda kavunun ekildiği bazı kesimler tarıma uygundur. Yunan ordusunun ordusunu saklayarak on yıl boyunca savaşa direnen Troyalıları şaşırttığı ada burasıdır (Deshayes , 1629, s. 339).”

Yenişehir Burnu (Cap des Ianissaires/ Promontoire Sigée)

Kalelerden sonra Troya Antik Kentine doğru yol alan Deshayes bölgeye eskiden Promontoire Sigée olarak adlandırılan Yeniçeri Burnu’ndan çıktıklarını söyler. Burnun konumunu:

“Böylece boğazın geri kalanında 15 millik mesafedeki Yeniçeri Burnu'na doğru yola çıktık. Burası Asya'da, Yunanistan'a bakan bir konumda. Böylece tüm boğazın yaklaşık 39 mil uzunluğa sahip olduğu söylenebilir. Bu iki burnu hızla geçer geçmez, boğazdan sonra bir açık deniz olan Ege Denizi'ne girdik. Burada birçok ada olmasına rağmen, Avrupa Kıyıları ile Asya kıyıları tamamen uzaktır”

ifadeleriyle tasvir eder (Deshayes , 1629, s. 337).

Bababurnu (Bababournon)

Deshayes Troya bölgesini gezerken kötü hava şartları nedeniyle Bababurnu’nda demirlemek zorunda kaldıklarını belirtir.

“Kötü hava bizi bu limanda uyumaya zorladı: ama ertesi gün, ağustosun yirmi beşinde, Troya kıyısının geri kalanını görmek için şartlar kolaylık sağladı ve saat üçte oraya vardık. Türkler *Bababournon* adını verdikleri, kendi dillerinde Babanın burnu anlamına gelen Sainte Marie Burnu'nda, bir peygamberin gömülü olduğuna inanıyorlar. Bu nedenle oradan geçerken aç kalan kuşlar için ekmek parçaları hazırlayıp atıyorlar” (Deshayes , 1629, s. 340).

4.5.2.3 Troya Antik Kenti

Deshayes kalıntıları günümüz Kumkale ve Kumburnu arasındaki bölgede tasvir ederek topografyası hakkında bilgi verir:

“Troya harabelerini attan inmeden de olsa görmeden buradan geçip gitmek istemedik. Bu nedenle *Xantus* Nehri ile eski adı *Promontory Sigée* olan Yeniçeri Burnu arasında bir araştırma yaptık. *Xantus* veya diğer adıyla *Scamander* nehrinin ağzı bu burundan bir mil uzaktadır. Nehri gördüğümüzde bir dereden

biraz daha geniş akıyordu ancak orada yaşayanlardan önceleri çok daha güçlü aktığını öğrendik. Bütün bu bölge hala *Troade* olarak adlandırılıyor ancak toprakları anlatılarda tasvir edildiği gibi verimli görünmüyor” (Deshayes , 1629, s. 338).

Ayrıca Deshayes, Yenişehir Burnu ilerisinde, birçok kalıntının olduğunu belirtir. Yerde uzanan tonoz ve kemer parçaları dışında tamamlanmış bir yapı görmediğini aktarır. Ancak tüm kalıntılar incelendiğinde yapıların çok güzel ve heybetli olduklarını ifade eder. Bölgede hergün çok sayıda mermer ve sütun keşfedildiğini belirtir. Orada yaşayanların ifadelerine göre kalıntıların 20 mil boyunca devam ettiğini aktarır. Sonuç olarak antik şehri “Metelin Adası’nın karşısında tüm Marmara Denizi’ni kapsayan her yeri içine alan, mevcut haritadan da görülebileceği gibi, bir kasabadan çok bir ülke” ifaderiyle tanımlar (Deshayes , 1629, s. 338-339).

4.5.2.4 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Chasteaux*)

Deshayes, Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi’nden basitçe “Şatolar” olarak bahseder. Gelibolu’dan 30 mil; İstanbul’dan ise 200 mil uzaklıkta bulunan kalelere, Marmara denizi’ndeki hızlı akıntı sayesinde kısa sürede vardıklarını aktarır. Boğazı temsil eden bir gravürün ve kale planlarının metne konulmasını istediğini belirtir (Deshayes , 1629, s. 335). Deshayes’e göre Çanakkale’deki kaleler, “İstanbul Boğazı’ndaki Rumeli ve Anadolu Hisarlarıyla birlikte bütüncül bir koruma planının tamamlayıcısı”dır. Bu yapıların İstanbul’u kuzeyden koruduğunu ve boğazdan geçişe izin vermediğini ifade eder (Deshayes , 1629, s. 119).

Deshayes kalelerin özelliklerini karşılaştırarak savunma sistemleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. “Kale-i Sultaniye’nin, bir tepenin yamacına konumlanan Kilitbahir Kalesi’nden daha iyi bir zemine sahip olduğunu; kalenin çevresinde bir insan boyu kadar derinliği olan hendeklerin bulunduğunu” aktarır. Bu hendeğin perde duvar yanında uzanan küçük bir dere tarafından beslendiğini belirtir. Kale çevresindeki yerleşimin Avrupa’dakinden büyük olduğunu ve farklı olarak bir limana sahip olduğunu ifade eder. İki kale arasında yarım fersahtan fazla bir uzaklık olmadığını söyleyen Deshayes, gemilerin boğazdan izinsiz geçişinin imkansız olduğunu belirtir. Toplamda 46 adet topun deniz seviyesindeki geniş kemerlere yerleştirildiğini ve bu kemerlerin - denizden girilmesini önlemek için- ahşap kapılarla kapatıldığını aktarır.

Her iki kalede topların birbirine yöneltilmeden eğik durduğunu belirtir. Her iki kalede bulunan "basilique" [oldukça güçlü Osmanlı topları] toplarının attığı ağır taş güller ve kullanılan barut miktarı hakkında bilgi verir. Her iki kalede surlarda gece gündüz bekleyen iki nöbetçi ve iki topçu olduğunu; kale sorumlularının genellikle yaşlı askerlerden seçildiğini ifade eder. Gemilerin geçiş sırasında atması gereken top sayıları ve geçiş usülleri hakkında bilgi verir. İstanbul'dan gelen Hristiyanlara ait gemilerin- olası bir takip durumu nedeniyle- üç gün boğazda bekletildiklerini aktarır (Deshayes , 1629, s. 335-336).

Bozcaada Kalesi (*Chateau de Tenedo*)

Deshayes Bozcaada Kalesi'ni denizden tasvir etmiştir:

“Parlayan güneşte gözümüze çarpan Bozcaada Kalesi on iki parça top bulunan yuvarlak kulelerle çevrili, kabaca üçgen şeklinde bir yapıdır. Aşağısındaki köye ve limana hükmeden bir tepeliğin üzerinde bulunur. Kale köy sakinlerini korsanlardan korumak için yeterli ancak daha büyük bir saldırı için yetersizdir (Deshayes , 1629, s. 340).

4.5.3 Gravürlerin değerlendirilmesi

4.5.3.1 Çanakkale Boğazı gravürü

Şekil 4.11 : Deshayes'in Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı (Deshayes , 1629, s. 334)

“*Helespont a present Destroit de Galipoli*” başlıklı gravür (şekil 4.11), Çanakkale Boğazı’nın sınırlarını Gelibolu ve Kumkale olarak tariflemiştir. Gravürde Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalelerinin planlarına odaklanılmıştır. Konumları işaretlenen kalelerin büyük ölçekli ifade biçimleri dönemine göre oldukça özgündür. Parşömen sayfası şeklinde çerçevelenen altlıklar içerisinde kale planlarının ana hatları çizilmiştir. Kale planlarının kolayca okunması için güneydoğu-kuzeybatı aksı seçilmiş olabilir. Kilitbahir Kalesi planı incelendiğinde surlar, iç kalenin yonca planı, güneyde Kanuni dönemi eklentisi kule ve iç avlu doğru şekilde tasvir edilmiştir. Söz konusu çizimin ölçekli olduğu düşünülürse, denize bakan doğu kulesi ve tepeye bakan batı kulesinin neredeyse Sarı Kule büyüklüğünde olduğu görülmektedir. Kale çevresinde hendek sınırları ve kuzeydoğu-güneybatı cephelerindeki girişleriyle çizilmiştir. Kale-i Sultaniye çiziminde ise kalenin çevresinde hendek ve üç farklı giriş işaretlenmiş; köşedeki dairel planlı kulelerin yanısıra tahkimatlar gösterilmiştir. Gravürde yön gösteriminin yanısıra, Ege Denizi’ne doğru belirtilen oklar, seyahat rotasını ya da , rüzgar/akıntı yönünü ifade ediyor olmalıdır. Çizimde ölçek sağ alt köşede mil olarak verilmiştir Kaleler antik isimlerinin (*Seste&Abide*) yanısıra bulundukları kıtayla (*Chasteau Asie&Europe*) isimlendirilmiştir. Çanakkale Boğazı ise metindeki gibi Gelibolu’yla ilişkilendirilerek isimlendirilmiştir. Ayrıca Gelibolu önünde boğazın genişlediği bölge “*Golphe de Galipoli*” olarak işaretlenmiştir. Gelibolu’da iki adet cami göze çarpmaktadır; ancak metinde bu yapılara yer verilmemiştir. Kale-i Sultaniye çevresindeki Sarıçay ve Kumkale’den boğaza ulaşan nehir (metinde Skamandros) belirgin şekilde ifade edilmiştir.

4.5.3.2 Çanakkale Boğazı ve Troya sınırları gravürü

Başlığı olmayan diğer gravür (şekil 4.12) Marmara Denizi ve Ege kıyılarını kapsayan ölçekli ve rüzgar yönlerini gösteren bir harita çizimidir. Metinde Troya’nın anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Nitekim çizimde “*Ruines de troie*” ile tanımlanan bölgelere odaklanıldığı görülür. Sağ alt köşedeki çizgi ölçek ve ortada yön çizgileriyle rüzgargülü, çizimin referans noktalarını oluşturur. Yelkenliler ve efsanevi deniz canavarları gösterimleri yüzyılın harita çizme geleneklerini devam ettirir. Çizimde, Troya harabeleri köşeleri, Kumkale, Bababurnu ve Kapıdağ Yarımadası olan bir üçgen içerisinde tasvir edilmiştir. Antik duvarın kalıntıları kuzeydoğuda Marmara Denizi’ne doğru uzanmaktadır.

Şekil 4.12 : Deshayes’in Seyahatnamesi’nde Troya Antik Kenti Sınırları (Deshayes , 1629, s. 338)

Çizimde işaretlenen diğer noktalar, Avrupa kıtasında Seddülbahir bölgesi “*Cap de la Greece*”, Kilitbahir’in doğusunda “*Maitarie*” ve *Peristasi* [Yunanca’da Şarköy]; Asya kıtasında ise Kumkale bölgesinde işaretlenen Yeniçeri Burnu ve Gelibolu karşısında işaretlenen “*Camanar*” [Çardak] isimli bölgedir. Çizimde Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız ve Marmara adaları yer alırken Gökçeada’ya yer verilmemiştir. Deshayes’in gravürü, incelenen seyahatnameler arasında Çanakkale Boğazı-İstanbul ile ilişkisini görselleştiren ilk örnektir.

4.5.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Deshayes’in seyahatnamesinin- yola çıkış amacı da düşünüldüğünde- ana odak noktasının siyasi ve askeri olduğu görülür. Metin Osmanlı İmparatorluğu’nun güncel siyasi durumuna dair ayrıntılı yorumlar içerir. Deshayes giriş bölümünde Türkiye’de yaşanan isyan ve savaşların devleti değiştirdiğini aktarmış, Yeniçerilerin padişaha olan saygısının azaldığını belirtmiştir. Bu bakış açısı Deshayes’in savunma yapılarını ayrıntılı olarak ele almasını anlaşılır kılar. Kaleleri tasvir eden gravürde, okuyucunun merakına hitap eden görsel öğeler bulunsa da; manzaraya değil, planlara odaklanılmıştır. Diğer gravürde de kıyı uzaklıkları ve yön verileri ayrıntıyla işlenmiştir. Ancak antik Troya Kenti’ne dair sınırlandırmaların gösteriminde seyyahın kişisel merakları göze çarpar. Buradaki tasvirlerinde Deshayes, tarih ve mitolojiyi

değil, mevcut coğrafyayı ve kendi gözlemlerini referans almıştır. Pillorget, siyasi amaçlarına rağmen “Batı Avrupa’yı geçtikten sonra metinde sınırlı bir yere sahip olan "manzara"nın ve yazarın doğaya olan ilgisinin giderek arttığını” ifade eder (Pillorget, 1975, s. 71). Öte yandan çevreyi algılamakten yerleşimlerin nüfusuna ve idari sınırlarına da değinmiştir. Her ne kadar imparatorlukta siyasi çalkantıların başladığını okuyucuya aktarsa da - Çanakkale gözlemlerinde- Bozcaada Kalesi’nin savunma için yetersiz olduğunu belirtmesi dışında-herhangi bir savunma zâfiyetinden bahsetmemiştir. Deshayes Türkler’in çok az inşa faaliyetinde bulunduğunu ve evleri konusunda özensiz oldukları gözlemini yapmıştır (Pillorget, 1975, s. 76). Bölgenin mimarisi ve Troya’da ayakta kalmış bazı kalıntılar dışında yapılar hakkında yorum yapmamıştır. Sadece Şarköy’de (Peristasi) bulunduğunu ifade ettiği Rumlara ait St. George Kilisesi’ne, bölgeye ismini vermesi nedeniyle değinmiştir.

4.6 Stochove Seyahatnamesinde Çanakkale

4.6.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Vincent Stochove (1605-1679), Brugge’de doğmuş ve yazdıklarından anlaşıldığına göre Fransız büyükelçiliğiyle bağlantısı olan bir seyyahdır. Doğu Akdeniz seyahati hakkında yazdığı “*Voyage du Sieur de Stockhove (with Fermanel, Fauvel, and Baudouin] faict es années 1630-1633)*” isimli çalışması oldukça ünlü olmuş; yüzyıl sonuna kadar çeşitli dillerde birçok edisyonu yapılarak basılmıştır (Url-17). Tez kapsamında eserin Brüksel’de 1650 yılında basılan “*Voyage du Levant du Sr. De Stochove*” başlıklı ikinci baskısı incelenmiştir.

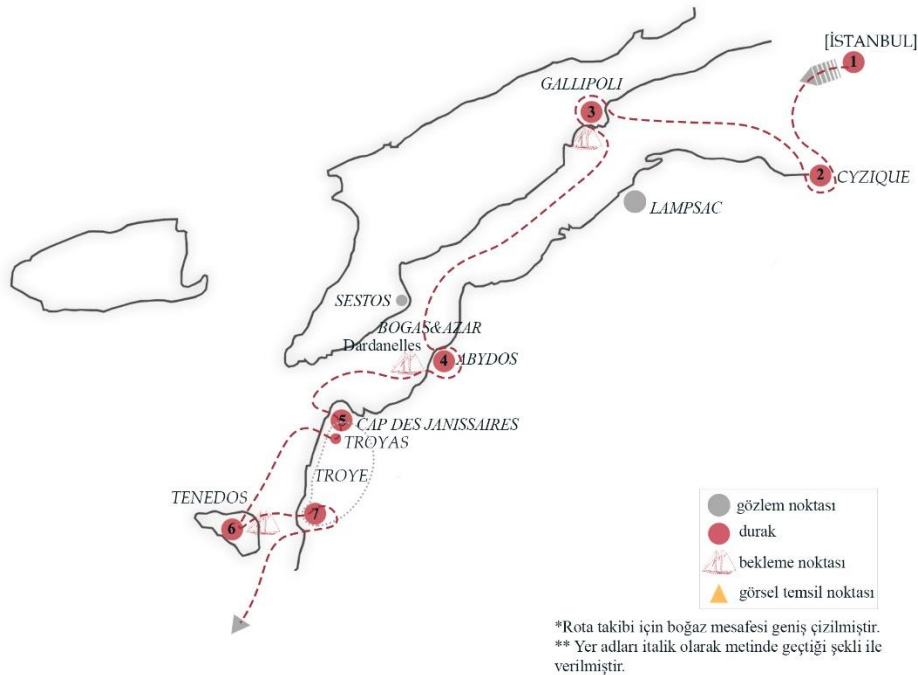
Stochove ilki 1643 yılında yayımlanan seyahatnamesinin ikinci baskısının (1650) önsözünde ilk eserin büyük ilgiyle karşılandığını ve bazı hataların düzeltilerek çalışmanın tekrar yayımlandığını belirtir. Çalışmanın içeriğinden bahseder. “Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünü benzersiz bir yere koyan önceki seyyahlardan farklı olarak gözlemlerinin Avrupa’daki okuyucuları şaşırttığını ancak güncel gelişmelerin kendi gözlemlerini doğruladığını” ifade eder. “Tahta çıkan padişahın oldukça küçük olduğunu ve divan tarafından yönetildiğini, yeniçeri maaşlarının ödenmesi konusunda devletin zorluk yaşadığını ve son yıllarda iki padişahın bu nedenle öldürüldüğünü” aktarır. Türklerin özellikle Girit Savaşı sürecinde gücünün zayıfladığını, Venedik’in tek başına denizlerde birçok kez bu “ortak ve tarihi düşmanı” yenerek donanmasını Çanakkale Boğazı’nda ablukaya aldığını” hatırlatır. “Olası bir Hristiyan Birliği

sayesinde düşmana karşı daha üstün durumda olunacağını, yazdığı eserde okuyucuların Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflığına dair detayları bulacağını” ifade eder (Stochove, 1650, s. x-xv).

Önsöz bölümünün ardından Osmanlı İmparatorluğu tarafından kendilerine verilen Sultan Ahmed tuğralı ve 1631 mart ayı tarihli geçiş izninin Fransızca’ya çevrilmiş metni yer alır. Bu metinde “Fransız büyükelçiliği için çalışan Fauvel, Férmanet, Baudowin ve S. Catharine isimli dört Fransız beyefendiye yolculuklarında kolaylık sağlanması”na yönelik ifadeler bulunur. Ardından Stockhove’nin bir portresi ve yazar “*Vincencio Stochove, Sr. des . Catalina*” adına Antoine de Bourgogne, Jacques Philippe gibi isimler tarafından yazılmış övgülere yer verilmiştir (Stochove, 1650, s. xv-xxvi).

Stochove İtalya’ya gitme amacıyla Brugge’den ayrıldığını ve Fransa’da yolculuğuna eşlik eden Fauvel, Fermanet ve Baudowin ile tanıştığını belirtir (Stochove, 1650, s.1). Çalışmanın ilk bölümü Brugge’den İstanbul’a yolculuk ve Osmanlı İmparatorluğu’nun ayrıntılı anlatımını içerir. İstanbul’dan Halep, Kudüs, Kahire gibi şehirleri gezdikten sonra seyyahın Brugge’e dönüşü 1632 yılının eylül ayını bulur.

4.6.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.13 : Stochove’nin Çanakkale Boğazı rotası

Stockhove ve ekibi ilk olarak İzmir'den 12 Kasım'da yola çıkıp İstanbul'a giderken Çanakkale Boğazı'ndan geçer (şekil 4.13). Stockhove, Tenedos, kaleler ve Gelibolu üzerinden geçerek 20 Kasım'da İstanbul'a vardıklarını; bu bölgeye dair ayrıntılara daha sonra yer vereceğini belirtir (Stochove, 1650, s. 23). Seyahatnamenin Çanakkale ve kıyılarına dair ayrıntılarının yer aldığı bölüm (s.186-194) İstanbul'dan Ege Adalarına ve ardından Halep'e gidiş rotasında yer alır. Stockhove ve ekibi 1631 yılının mart ayında İstanbul'dan ayrılır (Stochove, 1650, s. 176). Yolculuk sırasında "Cyziue" harabelerini ve oraya bir fersah uzaklıkta Ermenilerin yaşadığını belirttiği "Palorme" [Panormo/ Bandırma] köyünü ziyaret ettiklerini aktarır. Stokhove, diğer yerlere nazaran daha iyi şarap yapıldığı için İstanbul'daki büyükelçilerin genellikle bu köyde birini bulundurdıklarını belirtir (Stochove, 1650, s. 183). Buradan Çanakkale Boğazı'na geçtiklerini aktarır.

4.6.2.1 Çanakkale Boğazı

Stochove, Çanakkale Boğazı'nı, "Marmara Denizi'nde Asya ve Avrupa kıtalarının birbirine altı fersah kadar yaklaştığı, Gelibolu'ya üç fersah uzaklıktaki *Peristasi* [Şarköy] isimli köyden sonraki kanal" olarak tanımlar. Boğazın Hellespont olarak adlandırıldığını belirtir (Stochove, 1650, s. 185).

4.6.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Lapseki (*Lampsac*)

Stochove, Marmara Denizi'nde ilerlerken "*Lampsac*" şehrinin kalıntıları önünden geçtiklerini ve denize dökülen granit nehrini gördüklerini aktarır. Antik yazarların Darius'a karşı savaşan İskender'in bu nehri atıyla geçtiğini yazdıklarını belirtir. Bu noktadan sonra kuru toprakların ve -orada yaşayanların söylediğine göre- Troya şehrinin korunması için inşa edilen büyük yüksek duvar kalıntılarının görülebildiğini ifade eder (Stochove, 1650, s. 185).

Gelibolu (*Gallipoli*)

Stochove Gelibolu'yu "görünüşünü hoş kılan bir tepenin yamacına kurulu, korsan saldırılarına karşı Çanakkale Boğazı'ndaki kaleler tarafından korunan bir yerleşim yeri" olarak tanıtır. Şehrin "etrafı surlarla çevrili olmayan küçük bir kaleye sahip olduğunu" belirtir. Hristiyan gemilerin genellikle ucuz şarap almak için burada durduklarını aktarır. Bölgede İnebahtı Savaşı'ndan kalan 9 adet gemi gövdesi dışında kayda değer bir şey görmediklerini ifade eder. St. François tarikatından bir keşişin

burada konsolosluk görevi de gören bir evi olduğunu, ayrıca ayin için küçük bir şapel bulunduğunu belirtir (Stochove, 1650, s. 186).

Bozcaada (*Tenedos*)

Stochove, adanın, “on yıl boyunca direnen Troya halkını şaşırtmak için Yunanlıların saklandığı yer” olduğunu belirtir. Çevresinin on fersah olup, adanın dağlık ve tarım açısından verimli olmadığını ifade eder. “*Muscat*” denen şarabının Doğu Akdeniz’de çok ünlü olduğunu ve İngilizlerin her yıl bu şaraplar için adaya gemi gönderdiklerini aktarır. Adanın “kıyı boyunca uzanan ve Levant’a bakan büyük bir kasabası olduğunu”, “birkaç kulesi olan üçgen şeklinde alçak bir kale” tarafından korunduğunu belirtir. Söz konusu kalenin yedi-sekiz parça top ile donatıldığını aktarır. Kalenin bölgeyi korsanlardan koruduğunu ancak daha nitelikli bir savunma için yetersiz olduğunu ifade eder (Stochove, 1650, s. 190-191).

4.6.2.3 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Dardanelles*)

Stochove, Batılıların *Dardanelles*, Türklerin ise *Bogas&Azar* dediği İstanbul’a 85 fersah uzaklıktaki kalelerin eski isimlerinin *Sestos* ve *Abydos* olduğunu ifade eder. Asya’daki kalenin daha önemli olduğunu çünkü İstanbul’dan gelen gemilerin üç gün bekletilerek aramalarının burada yapıldığını belirtir. Kalenin düz bir alanda oldukça iyi ve modern tarzda güçlendirilmiş iyi tahkimatlara (*ravelin*) sahip olduğunu ifade eder. Kalenin arkasında; hendeği sulayan küçük bir nehir ve onu çevreleyen büyük bir kasaba olduğunu belirtir.

Avrupa’daki kalenin ise “bölgeye hâkim bir tepenin eteğine kurulu” olduğunu ve surlarında dairesel ve kare planlı kulelerin bulunduğunu belirtir. Topların birbirine bakmayacak şekilde yönlendirildiklerini ve boğazdan izinsiz geçişin mümkün olmadığını, toplardan ayrıntıyla bahsederek anlatır. Burada geçiş izni için üç gün boyunca beklediklerini ancak atlarıyla istedikleri zaman gemiden ayrılma özgürlükleri olduğunu belirtir (Stochove, 1650, s. 187-188).

4.6.2.4 Troya Antik Kenti

Stochove, ekibiyle birlikte boğazda geçiş iznini beklerken Troya (Troye) kalıntılarını görmeye karar verdiklerini belirtir. Çanakkale’de iki saat kaldıktan sonra, üç saatlik bir deniz yolculuğu ile boğazın sonundaki “*Archipel*” [Adalar Denizi- Ege] olarak

adlandırılan açık denize ulaştıklarını aktarır. Asya kıtasında eski adıyla "*Promontoir de Sigée*" yani Yeniçeri Burnu (*Cap des Janissaires*) itibariyle Troya (*Troye*) kentine ait kalıntıların görülebildiğini aktarır. Burada Türklerin *Mendres* dediği *Schamandre/Xantus* nehrinin denize döküldüğünü, kaynağının ise "Paris ve üç Tanrıçanın bulunduğu İda Dağı" olduğunu ifade eder. Kıyıda içeriye yarım saat yürüdüklerini heykel ve mermer sütunları incelediklerini belirtir.

Stochove ayrıca, Yeniçeri Burnu'na tırmandıklarını ve burada Troya şehrine ait olduğu düşünülen mezarlar ve eski mermer parçalar gördüklerini ifade eder. Yakınlarda Rumların "*Troyas*" olarak adlandırdıkları iki yüzden fazla kişinin yaşadığı büyük bir köy olduğunu belirtir. Stochove, geceyi Bozcaada'da bir Yahudi'nin evinde geçirdikten sonra, ertesi gün tekrar Troya Antik Kenti kalıntılarını görmek üzere yola çıktıklarını aktarır (Stochove, 1650, s. 189-190). Önceki gün gezdikleri noktadan üç fersah uzakta bir yerden karaya çıktıklarını, burada kalıntıların daha fazla olduğunu söylediklerini aktarır. Kıyıya çıkarken sığ suda oldukça zorlandıklarını ve denizin mermer parçalarıyla dolu olduğunu ifade eder. Tırmandıkları tepede birçok heykel ve mermer kalıntılarının olduğunu aktarır. Keşfettikleri büyük harap yapının, yakın bir noktada tespit ettikleri doğal sıcak su kaynağı nedeniyle, hamam ("*bain*") yapısı olabileceği yorumunu yapar.

Geceyi bölgede geçirdikten sonra ertesi gün limana doğru ilerlerken küçük kubbeli bir tapınak gördüklerini ve yazıtında "*Antonio Principi*" yazısını okuduklarını aktarır. Yapının Romalılar tarafından bir zafer onuruna inşa edildiğinin anlaşıldığını belirtir. Her gün İstanbul'dan iki geminin taş yüklemek üzere bölgeye gelmesine rağmen kalıntıların fazlalığına şaşırdığını ifade eder. Bölgedeki sütun ve mermerlerin Sultan Ahmet'in emriyle İstanbul'un en büyük camilerinin inşası için götürüldüğünü belirtir (Stochove, 1650, s. 191-192). Stochove, "Antik çağ hakkında hiçbir bilgisi olmayan Türklerin buraya eski Konstantinopolis anlamına gelen "*Esquy Stambol*" dediğini ancak bölgenin aslında Troya antik kentine ait kalıntılara sahip olduğunu ifade eder. Duyduklarına göre, iç kesimlere doğru beş altı mil gidince kıyıda daha fazla harabe bulunduğunu; "işçilerin her gün dünyanın en güzel heykellerini bulup buradan topladıklarını" aktarır. Son olarak antik kentin Ege adalarına bakan hoş manzaraları tepelerinden ve verimli topraklarından övgüyle bahseder (Stochove, 1650, s. 194).

4.6.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Stockhove'un Çanakkale Boğazı'nın sınırlarını tanımlama çabası içerisinde olduğu görülür. Bu sınırları kuzeydoğuda Peristasi Köyü ve güneydoğuda Kumkale (metinde Yeniçeri Burnu) olarak ifade etmiştir. Kendisinden önceki seyyahlardan farklı olarak Troya kalıntıları için gezdiği bölgenin bölge sakinleri tarafından “Eski İstanbul” olarak adlandırıldığı bilgisini vermiş; ancak bu adlandırmanın yanlış olduğunu, kalıntıların Troya antik kentine ait olduğunu ifade etmiştir.

Stockhove Troya'yı Alexandria Troas kalıntıları ile sınırlandırmamış; Yenişehir Burnu'nda gördüğü yapıların da antik kente ait olduğunu belirtmiştir. Bölgedeki mermerlerin Osmanlı yapılarında kullanımına dikkat çekmiş; Sultan Ahmed'in yaptırdığı cami için Troya bölgesindeki mermerleri kullanıldığını ifade etmiştir. Stockhove'nin gözlemlerine göre özellikle Batılı tüccar ve büyükelçi gibi görevliler için uygun fiyatlı şarap ticareti, söz konusu yerleşimin önemli bir uğrak nokta olmasında önemlidir. Bandırma, Gelibolu ve Bozcaada'yı bu kapsamda uğrak noktalar olarak tanımlamıştır.

Kalelerdeki bekleme sürecini Troya kalıntılarını görmek için kullanan seyyah, hamam ve tapınak olarak tanımladığı iki ayrı yapıdan, mezarlıklar ve mermer kalıntılardan ayrıntıyla söz etmiştir. Kalelere aynı yüzyılda yazmış, kendisinden önceki seyyahlardan farklı olarak “*Boğas&azar*” dendiğini belirtmiştir. Yapı ölçeğinde Bozcaada Kalesi, Kilitbahir Kalesi ve Kale-i Sultaniye dışında bir yapıyı tasvir etmemiş, sadece Gelibolu'da konsolosluk görevi de gören keşişin evinden ve küçük bir şapelden bahsetmiştir.

Seyahatnamede Pillorget'nin (1975, s. 80) iddia ettiği gibi Deshayes'in seyahatnamesindeki temel gözlemlerin benzer ifadelerle tekrar edildiği görülmektedir. Ancak Stockhove'un verdiği ayrıntılar daha çok bölgenin güncel durumuna odaklanan pratik bilgiler içeren gözlemlerdir. Ayrıca Troya kalıntıları kapsamında öznel ve ayrıntılı yorumlar yapmıştır. Avrupa'da birçok baskı yapan eserinde Stockhove'un, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olumsuzlukları tespit etme amacıyla olduğunu vurgulaması ve 1650 baskısındaki önsözde bu konudaki yorumlarının tüm şaşkınlıklara rağmen haklı çıktığını belirtmesi; özellikle Batı dünyasında imparatorluğun zayıfladığına yönelik algının, yüzyılın yarısında kuvvetlendiğini göstermektedir.

4.7 Henry Blount'un Seyahatnamesinde Çanakkale

4.7.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Sir Henry Blount (1602-1682) Hertfordshire'da doğmuş, Trinity College Oxford ve Gray's Inn'de avukatlık eğitimi almıştır. Fransa, İtalya ve İspanya'ya kısa geziler yapmış; Doğu Akdeniz'e de kendi merakı sonucu yolculuğa çıkmıştır. I. Charles tarafından şövalye ilan edilmiş ve birçok savaşta kraliyet yanlılarının yanında yer almıştır. Ancak bu durum onu barodan uzaklaştırmamış çeşitli komisyonlarda görev almaya devam etmiştir (Parker, 1999, Özet bölümü). Yayınladığı kısa metinle yazar ve gezgin olarak ünlenmiştir.

“A voyage into the Levant: A breife relation of a iourney, lately performed by H.B. gentleman, from England by the way of Venice, into Dalmatia, Sclavonia, Bosnah, Hungary, Macedonia, Thessaly, Thrace, Rhodes and Egypt, unto Gran Cairo : with particular observations concerning the modern condition of the Turkes, and other people under that empire. London: Printed by I.L. for Andrew Crooke” başlıklı bu eser, Vingopoulou'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli halklar üzerine yaptığı eleştirel bakışı sebebiyle devri için öncü nitelik taşımaktadır (Url-18). Eserin ilk baskısı 1634'te Londra'da yapılmıştır. Tez kapsamında incelenen eser ise 1636 baskısıdır. 1707 tarihli Hollandalı yayıncı Pieter van der Aa tarafından yayımlanan versiyonunda bir gravür çizimi eklenmiştir (Blount, 1707).

Blount kitabının ilk sayfalarında öncelikle seyahat rotasını; sonra da amacını dört ana maddede açıklar. Blount Dünya'nın güney ve doğu bölgelerinin şimdi "oradaki tek modern halk olan Türklere ait olduğunu; Dünya'yı birdenbire kuşatan Türklerin savaş konusundaki başarılı olduğunu ve daha önce kimsenin yapmadığı kadar sağlam temeller üzerine bir imparatorluk kurduklarını" belirtir. Kendi zamanının görkemli yerlerini görmek için, "Türkiye'den (*Turky*) daha iyi bir sahne bulamayacağı" düşüncesiyle buraya seyahat etmeye karar verdiğini söyler (Blount, 1636, s. 2).

Genel amacının dört ana başlık etrafında şekillendiğini aktarır. İlki, olabildiğince tarafsız şekilde - bu bir yolcunun değil de bir yerlinin görevi olsa da- Türklerin din, ahlak ve politikasını gözlemlemek; ikincisi özellikle Yahudiler başta olmak üzere Türklerin hakimiyeti altında yaşayan Rum, Ermeni, Frenk ve *Zinganaes* (Çingene?) halkları hakkında bilgi vermektir. Üçüncü amacının ise Türk ordusunun Polonya'ya gidişlerine tanıklık ederek askeri disiplinleri konusunda karşılaştırma yapmak ve

Hristiyanlarla karşı karşıya gelme durumunda güçlerini anlamak olduğunu ifade eder. Son amacının ise Büyük Kahire'yi görmek olduğunu belirtir. Kahire'yi görme isteğini açıklarken, "kentin önceden olduğu gibi insanlığın en büyük buluşma noktalarından biri olduğunu; bu nedenle bu kadar yoğun insan kalabalığının olduğu bir yerde yönetimle uyum sağlayan bir ruh olması gerektiğini" düşündüğünü ifade eder. Aksi takdirde, "çoğu Hristiyan'ın düşündüğü gibi, Türk egemenliği yetersiz olsaydı, burada kısa sürede karışıklık, kıtlık doğardı ve tam bir harabeye dönüşürdü" yorumunu yapar. Diğer neden olarak ise Mısır'ın tüm ilim ve sanatın kaynağı kabul edildiğini ve bu "henüz söndürülmemiş küllerden bir kıvılcım bulmayı umduğunu" aktarır (Blount, 1636, s. 2-3). Seyahatname yazma amacını ise "unutulmuş bir deneyimi yaşanmamış bir deneyimle eş gördüğü için yolculuğunu başkalarına aktarmak için olmasa bile kendisi için anı olarak kaydetmek" olarak açıklar (Blount, 1636, s. 4-5).

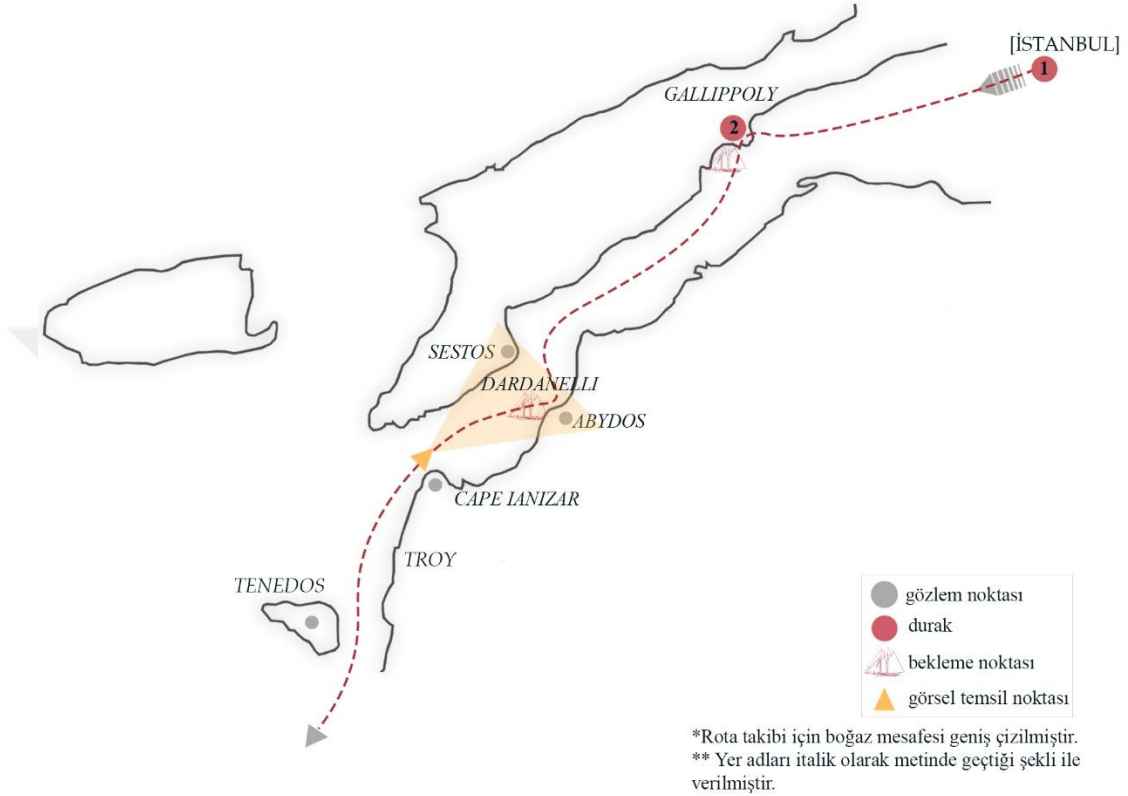
Blount seyahatnamesinde bir gezginin gözlemleri ve çevreyi algılaması konusundaki görüşlerine yer verir. "Tüm duyuların ötesinde göz, ruhla en doğrudan ve hızlı alışverişe sahip olsa da, seyyahın yorumlamalarına çoğunlukla yanlış bilgisi, gururunun karıştığını; dolayısıyla değerlendirmelerin seyyahın kendi yargılarıyla çerçevelendiğini" ifade eder. "Buna rağmen doğru eleştiriye önyargısız bir bakış açısıyla ulaşılabileceğini ve kendi yönteminin de bu olacağını" belirtir (Blount, 1636, s. 3) Blount seyahatini günce gibi kronolojik olarak anlatır, yerlerin güncel adları konusunda yorumlarına yer verir. 11 ay süren seyahat, 126 sayfalık kısa bir metinde anlatılır. Çanakkale gözlemleri (26-27) sayfalar arasında yer alır. Kitap tek bir akış halinde, bölümler olmadan ilerler.

Blount'un yolcuğu 7 Mayıs 1634'te içerisinde Türk ve Yahudilerin olduğu kervanlarla Levant'a giden Venedik kadirgasına binmesiyle başlar. Venedik'te bir yeniçeri ile İstanbul'a kadar at, konaklama geçiş ücretleri gibi konuları çözmesi için anlaşır. Yolculukta yanında hiçbir Hristiyan'ın bulunmamasını bir avantaj olarak gördüğünü böylece insanları ve kültürlerini daha iyi tanıma fırsatı bulduğunu belirtir (Blount, 1636, s. 5).

Blount yolculuğu sırasında Türk ordusunun Lehistan seferine eşlik ederek Belgrad'a ulaşır. Daha sonra Edirne üzerinden İstanbul'a varır. İstanbul'da tanıştığı İngiliz elçi vesilesiyle İskenderiye'ye gidecek olan gemi filosunda oda kiralar ve Marmara'dan denize açılarak boğaza ulaşır. Gemiler iki gün içinde Gelibolu'ya varır (Blount, 1636,

s. 26). Daha sonra Mısır ziyareti için Türk donanmasına biner. Dönüşünde bir Fransız gemisiyle Palermo, Roma, Venedik üzerinden İngiltere'ye geri döner (Parker, 1999).

4.7.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.14 : Blount'un Çanakkale Boğazı Rotası

Blount İstanbul'dan Kahire'ye dahil olduğu gemi filosu aracılığıyla giderken Çanakkale Boğazı'ndan geçmiştir (şekil 4.14). Seyahat kendi belirlediği zaman ve duraklarla gerçekleşmediği için boğaza yönelik yorumları kısa ve önceki seyyahları tekrar eden anlatımlardır. İstanbul'dan Gelibolu'ya iki günde ulaştıklarını aktaran Blount, Gelibolu (*Gallipoly*) isminin kökeninin, "Doğu Akdeniz'de (*Levant*) birçok anıta sahip Fransızlar"a dayandığını belirtmiştir.

Blount ve ekibi "kendilerini korsanlara ya da Hristiyanlara karşı koruyacak kadırgaları beklemek üzere" geceyi Gelibolu'da demirleyerek geçirmiştir (Blount, 1636, s. 27). Seyyah sırasıyla Kilitbahir Kalesi, Kale-i Sultaniye (Sestos-Abydos) ve Troya hakkında bilgi vermiştir. Boğazdaki kaleleri "Dardanelli" olarak isimlendirmiştir.

4.7.2.1 Çanakkale Boğazı

Blount, Çanakkale Boğazı'nı:

“Gelibolu'nun otuz mil kadar aşağısında yarım milden fazla olmayan genişliğiyle boğazın en net ve doğrudan geçişi bulunur. Burası Kserkes'in köprüsü ve daha görkemli olduğu zamanlar Hero ve Leander'in aşkıyla ünlenmiştir. Dardanelli olarak adlandırılan kaleler geçidi korur ve İstanbul'un bu yöndeki güvenliğini sağlar” (Blount, 1636, s. 27).

ifadeleriyle anlatır. Çoğu seyyah gibi Blount, boğazın iki yakasındaki yerleşimlerden, antik şehirler Sestos ve Abydos olarak bahseder. Blount, tarihi savlar üzerinden değil genel geçer yorumlar üzerinden bölgeyi tanımlar. Bölgeden yavaş geçmeleri sayesinde topları gözlemleyebildiğini ve sayılarını not ettiğini belirtir (Blount, 1636, s. 27).

4.7.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Yenişehir Burnu (*Cape Ianizar*)

Blount bölgeyi şu şekilde tasvir eder:

“Kalelerden sonra kırk mil ilerleyince, Asya tarafında, eski ismi “Promontorium Sigaum” olan ve Troya'nın bulunduğu *Cape Ianizar*'a ulaştık. Günümüzde denizin yakınında kırk elli adım boyunca uzanan ve bu nedenle Vergilius'un şiirinde Neptün tarafından inşa edildiğini söylediği eski duvar kalıntılarından başka bir şey görünmüyor” (Blount, 1636, s. 28).

Bozcaada (*Tenedos*)

Blount adayı Troya ile ilişkilendirerek okuyucusuna tanıtır: “Troade bölgesinin yaklaşık iki fersah batısında Yunan ordusunun Troya'yı almadan önce arkasına gizlenmesiyle bilinen Tenedos adası bulunur.” Bozcaada'dan “antik öykülere ses veren” diğer adalara doğru yelken açarak yolculuğuna devam eder (Blount, 1636, s. 29).

4.7.2.3 Troya Antik Kenti

Blount Yeniçeri Burnu'nun denizle yaptığı keskin açısının ötesinde kalan çorak kumlu arazinin şimdi “*Troy*” olarak adlandırıldığını ifade eder. Denizden 15-20 mil içerde tepeler tarafından çevrilen bir arazi olduğunu aktarır. Bu tepelerin en yücesinin ise Türklerin “*İde*” olarak adlandırdığı kendisinin ise “*İda*” olarak bildiği – mitolojide

Prens Paris'e altın elmanın sunulduğu ve seçim yaptığı İda Dağı olduğunu belirtir (Blount, 1636, s. 28). Antik kalıntılar seyyahın beklentilerini karşılamamıştır:

"O ünlü kasaba şimdi ölümsüzlüğü giydi, hiç var olmamışçasına, ancak şiirlerde, düşleri gerçekliğin ötesinde tutan insanın hayal gücünde... Böyle bir harabenin azametinin yanında, antik çağın yargılarını göz önünde bulundurmaya özen göstersem de; olağanüstü olduğunu düşündüğüm bir keyif, hoşnutluk ya da ilginç bir şey bulamadım" (Blount, 1636, s. 28).

4.7.2.4 Savunma yapıları

Kilitbahir Kalesi ve Kale-I Sultaniye (*Dardanelli*)

Blount kalelerin "*Dardanelli*" olarak isimlendirildiğini; antik dönemde ise adlarının Sestos ve Abydos olduğunu belirtir. Kalelerin özelliklerini aşağıdaki ifadelerle tasvir eder:

"Avrupa'da antik adıyla Sestos, oturduğu zeminin yükselen eğiminden dolayı en içteki daha yüksek olmak üzere iç içe iki bölümden oluşur. Her biri yarım daire şeklinde üç duvar, dış duvarın üçgen şeklini oluşturur. Asya kıtasındaki diğer kale, çok daha sağlamdır. Deniz seviyesinde konumlanan, dörtgen şeklindeki kalenin her köşesinde dört adet yuvarlak küçük kule bulunur. Kalenin ortasında çevresine hükmeden yüksek kare planlı bir kule vardır. Kalenin tepesinde seyrekleşen toprak, kalenin temeline doğru artarak deniz seviyesinde oldukça etkili bir koruma sağlar. Antik dönemdeki adı Abydos olan bu yerleşimde binalar aynı kalmasa da, sıklıkla eskilerin yerine yenileri inşa edilmiştir" (Blount, 1636, s. 27).

4.7.3 Gravür değerlendirmesi

İncelenen eserde yer almasa da 1707 Hollandaca çevirisinde Çanakkale Boğazı tasvirine yer verilmiştir (şekil 4.15). Bu gravür, eserin 28. sayfasında yer alır ancak görselin kaynağı konusunda bilgi verilmemektedir. (Blount, 1707, s. 28). Bu gravürdeki görsel verilerin, Blount'un seyahatnamesindeki tasvirlerden elde edilmediği açıktır. Gravürde Çanakkale Boğazı'ndaki kalelere odaklanılmış; ufukta İstanbul ve sağında yükselen bir dağ tasvir edilmiştir. Kilitbahir Kalesi plan ve topografya detayları açısından gerçeği yansıtmaktadır. Kilitbahir yerleşiminde manzaraya yönelen sıralı evler ve iki adet cami göze çarpmaktadır. Kale-i Sultaniye

ve kaleni ardındaki yerleşim kısıtlı bir şekilde gösterilmiştir. Belge niteliği açısından doğru veriler sunan gravür 17. yüzyılda biriken görsel imaj kataloğuyla üretilmiş bir kolaj olarak yorumlanabilir.

Şekil 4.15 : Blount (1707) Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı Tasviri (s.28)

4.7.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Henry Blount'un benzer örnekleriyle karşılaştırıldığında oldukça kısa olan seyahatnamesi yüzyıl boyunca birçok baskı yapmıştır. Blount'un seyyahlık hakkında kapsamlı görüşlerine yer verdiği giriş bölümü, bir seyyahın gözünden gözlenenin aktarımı konusundaki kısıtlılığa ve olası yanlı görüşlere dikkat çekmesi açısından dikkate değerdir. Seyahatname metninin genelinde seyyahın fikirleri ve öznel yorumları, yapılı çevreye dair gözlemlerine göre daha ayrıntılıdır. Çanakkale gözlemlerine yer verilen bölümde Blount, kalelerin görece ayrıntılı tasviri dışında mitolojik anlatılara kısaca değinmiştir. Antik Troya kentinin nerede konumlanmış olabileceği ya da kalıntıların kapsamı seyyahın sorularından biri değildir. Nitekim seyahat ettiği kapsamlı ekibe bağlılığı nedeniyle gözlemlerini ayrıntılandırma fırsatına da sahip olmamıştır. Bu nedenle yorumları, geçiş rotasında bahsedilmesini gerekli gördüğü yerler ile sınırlı kalmıştır.

4.8 Du Loir Seyahatnamesi'nde Çanakkale

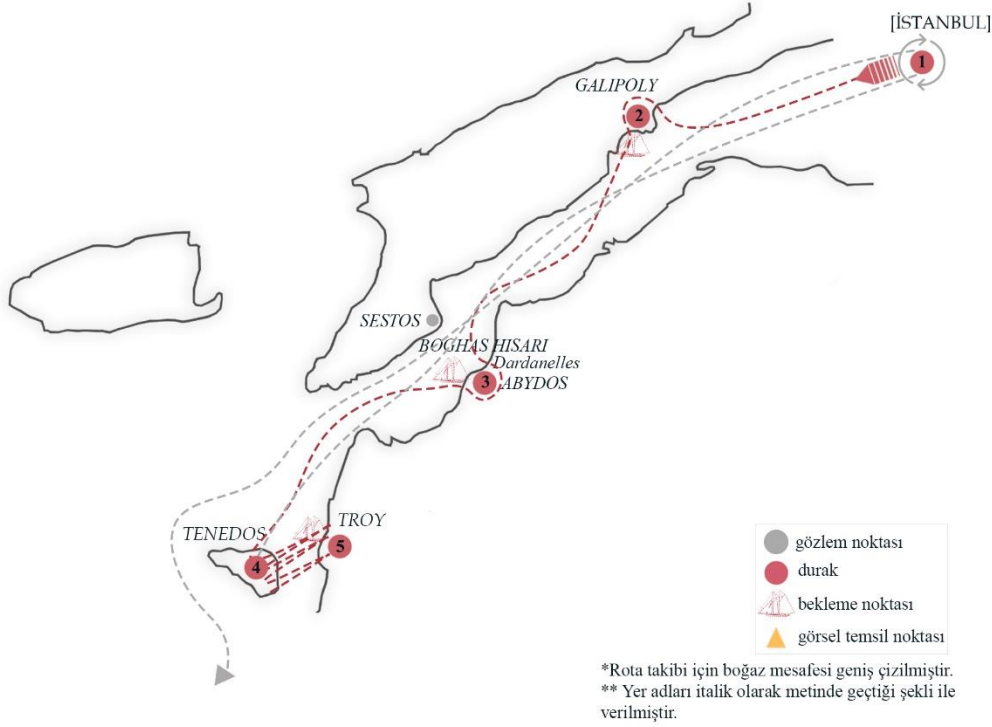
4.8.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Clausier Du Loir, 1639 yılında İstanbul'a elçi olarak atanan Jean de la Haye ile birlikte seyahat etmiş; 17. yüzyıl Fransız entelektüellerinden birisidir. Hayatı ve seyahat amacı hakkında kendi yazdıkları dışında bilgi edinilemeyen Du Loir, 1641 yılına kadar gezdiği yerler hakkında Fransa'da farklı kişilere on mektup yazmıştır. 1654 yılında bu mektupları seyahatname türünde yayımlamıştır. "Doğu'da seyyahların rotalarını kendi istekleri doğrultusunda çizemediklerini, örneğin bir kervanla yolculuk yapıyorlarsa ancak ticaret rotalarındaki belli duraklar hakkında bilgi sahibi olabileceklerini" ifade eden Du Loir, kendi seyahatini "uzun olmayan fakat çok özel bir yolculuk" olarak tanımlar. Gezdiği yerler için "Halkının hiç seyyah görmediği, sadece haritalarda ve tarih kitaplarında bahsedilen Antik Çağ'ın en ünlü yerlerinde bulundum" ifadesini kullanır. Diğer seyyahlardan en önemli farkının kendi çabasıyla öğrendiği ve Fransızca gibi konuştuğu Türkçe bilgisi olduğunu ifade eder. Bir yeri tanıma konusunda lisan bilgisinin önemini vurgular. Sadece görevi kapsamındaki kişilerle kendi dilinde iletişim kuran insanların, kervanlardaki tüccarlardan ya da yeniçerilerden öğrenebilecekleri bilginin kısıtlı olduğunu; amacının "samimi, ilginç ve hakikati içeren" bir seyahatname sunmak olduğunu belirtir (Du Loir, 2016, s.13). Bu durum her ne kadar metinleri mektup şeklinde yazmış olsa da yazdıklarını yayınlama amacını taşıdığını düşündürür. Eserin 1654 Paris baskısının yanısıra 1671 İtalyanca Venedik baskısı bulunur (Weber, 1953).

4.8.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Du Loir tüm seyahati boyunca Çanakkale Boğazı'ndan üç kere geçer. Boğaz'a dair ayrıntılı gözlemlerine ise 30 Kasım 1640 tarihli VII. mektubunda yer verir. Sultan İbrahim'in tahta çıkışı nedeniyle Venedik elçilerinin geleceğini öğrenen Du Loir, elçilerin kadırgasıyla İtalya'ya dönmeyi planlar. Bu amaçla İstanbul'dan Gelibolu'ya gelir. Gelibolu'da bir gün kaldıktan sonra Beylerbeyi Kasım Paşa'nın gemisiyle Çanakkale'ye varır. Burada Kale-i Sultaniye'yi ayrıntılı olarak inceleme fırsatı bulur. Daha sonra Bozcaada'ya geçer (şekil 4.16). Geciken Venedik kadırgalarını beklerken adanın karşısındaki Troya antik kenti kalıntılarını gezme fırsatı yakalar. Yenişehir Burnu'nda demirleyen Venedik gemilerine ulaşır. Ancak İstanbul'daki veba nedeniyle

Venedik Senatosu “İstanbul’dan gelen kişilerin kırk gün geçmeden gemiye alınmaması” kararı aldığı için İstanbul’a geri döner (Du Loir, 1654, s. 209-220).

Şekil 4.16 : Du Loir’nın Çanakkale Boğazı rotası

Du Loir’in Venedik’e dönüşü bir sene sonra gerçekleşir. Du Loir mektubunda, Çanakkale Boğazı’nı geçtikten sonra Limni yönünde ilerlerken kaptanların, Bozcaada ve Troya arasından mı yoksa daha kısa ancak tehlikeli olan, adanın arkasındaki rotanın mı takip edileceği konusunda kararsız kaldıklarını aktarır. Seçtikleri kısa olan rotada sert rüzgâr ve dalgalar nedeniyle kadirgalarının atlattığı tehlikeye ayrıntılı olarak değinir (Du Loir, 2016, s.192-198).

4.8.2.1 Çanakkale Boğazı

Du Loir İstanbul’u gördüğü “en avantajlı konuma sahip şehir” olarak tanımlarken, “doğanın bu bölgeyi Asya ve Avrupa’yı yönetmek için tasarladığını” ifade eder. Çanakkale’de denizin daralarak oluşturduğu Boğaz’ın (Dardanelles) güneyde İstanbul için kapı görevini üstlendiğini; kuzeyde ise aynı işlevi İstanbul Boğazı’nın gördüğünü belirtir (Du Loir, 2016, s.40-41). Du Loir yolculuğu sırasında “Vergilius gibi yazarları okuduğunu ve özenle araştırma yaptığını, vakit buldukça merakla yaptığı

gezintilerinden geri durmadığını” ifade eder (Du Loir, 2016, s.161). Eskiden olmuş olayları anımsamaya çalıştığını belirtir. Lapseki’de (*Lampsaco*) Priape’nin bahçelerine, Kserkes’in köprüsüne, *Hellé* ve şanssız Leandre’ye değinir. Troya ve Bozcaada gezisi sırasında Ovidius’un dizlerinden alıntı yaparak Paris’in İda Dağı’ndaki macerasına değinir. Plinius ve Cicero’nun yazdıklarıyla Troya Savaşı’nın geçtiği yerleri anlamaya ve yorumlamaya çalışır.

4.8.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gelibolu (*Galipoly*)

Du Loir Gelibolu’yu “Eskiler bu şehirden fazla bahsetmeseler de burası komşusu olan şehirlerden daha değerlidir” sözleriyle okuyucuya tanıtır. Türklerin Avrupa kıtasındaki işgalleri sırasında ün kazanan şehrin, Edirne başkent olmadan önce deniz üssü olarak kullanıldığını söyler. Antik dönemde deniz kıyısında inşa edilmiş, büyük kuleleri olan kalenin yakınında İnebahtı Savaşı’ndan kurtarılan altı kadirga gövdesinin (*six corps de galleres*) hala görülebildiğini belirtir (Du Loir, 2016, s. 157).

Bozcaada (*Tenedos*)

Kalelerin önünden Bozcaaada’ya on iki millik mesafe olmasına rağmen rüzgar nedeniyle zorlukla adaya vardıklarını belirten Du Loir, “coğrafya haritalarında *Sigee* Burnu’na daha yakın çizilen adanın gerçekte burundan iki kat daha uzakta olduğunu” ifade eder. Adadaki “Hristiyanların evlerini liman boyunca inşa ettiklerini, Türklerin ise tepenin yamacında antik dönemde inşa edilmiş kalenin sınırları içerisine yerleştiklerini” belirtir. Plinius’a göre adanın antik isimlerinin “*Leucopris*, *Phenic* eve *Tyrnestos*” olduğunu; Cicero’ya göre ise adanın ismini, *Cycnus*’un oğlu *Tenes*’ten aldığını aktarır (Du Loir, 1654, s. 213). Plinius’a göre “Troya Savaşı’ndan kurtulanların adayı yeniden inşa ederek Grekler’den koruduğunu” belirtir. Cicero’nun ise adayı “*Priamos* dönemindeki zenginliğini kaybeden, ıssız ve güvensiz bir yer” olarak tasvir ettiği şiirini alıntılar. Adanın ihtişamına dair izlerin hala görülebildiğini, Plinius’un bahsettiği “güneşin batışından sonra akmaya başlayan çeşmeyi” merak ettiğini belirtir. Tüm adayı gezerek bu çeşmeyi aradığını fakat bulamadığını, nüktedan bir ifadeyle muhtemelen söz konusu çeşmenin kurumuş olduğunu ifade eder.

Adanın nüfusunun Fransa’daki herhangi bir köy kadar olduğunu belirten Du Loir, Doğu’nun en lezzetli şarabının adada yetiştiğini, adanın bağları ve keklik sürüleri açısından ünlü olduğunu ifade eder. Adada asıl merak ettiği konunun, Akhaların Troya

Savaşı'nda donanmalarını nereye sakladıkları meselesi olduğunu belirtir. Rum bir ruhbanın inşa ettirdiği manastır ve şapelinin yakınındaki kayalıklarda, Plinius'un *Hecuba*'nın Mezarı *Cynomessa*'nın olduğu yer olarak tariflediği *Mastusia* Burnu'na⁸ bakan küçük bir koruluğu tarifler (Du Loir, 1654, s. 215-216).

4.8.2.3 Troya Antik Kenti

Du Loir Bozcaada'nın altı mil karşısında yer alan eski ihtişamlı şehrin artık otlarla kaplı olduğunu Ovidius'un dizeleriyle aktarır. Scamander Nehri ağzındaki değirmeni işleten bir marangoz dışında antik kent çevresinde yaşayan kimsenin olmadığını, burada pamuk ve susam yetiştirildiğini belirtir. Nehri Paris'teki *Gobelins*⁹ ile karşılaştırır. Troya surlarına ait “temel kalıntılarının 12 millik bir alanı kapladığını ve kentin çok büyük olduğunu anlaşıldığını” ifade eder. Güneydeki tepede, kıyıya nazaran daha fazla kalıntının olduğunu, bazı büyük taşlardan yapılmış mezarlar bulunduğunu belirtir. Söz konusu tepede önceden mermer bir kale olduğunu ifade eder (Du Loir, 1654, s. 217).

Du Loir, “bahsettiği yapıların en güzel parçalarının genellikle cami ve sarayları süslemek için kullanıldığını, ancak hala çok değerli kalıntıların görülebildiğini” belirtir. Kalıntılar arasında “haç işaretli mermerlere rastladığını, kısa süre önce topraktan iki çocuk heykeli çıkarıldığını bu heykellerin Bozcaada'ya getirilerek Kasım Paşa'nın yaptırdığı çeşmede kullanılmak üzere yontulduğunu” aktarır. Bütün olarak kalan tek eserin deniz kıyısında gemiden de görülebilen kemer olduğunu ifade eder. Bu kemerden bir buçuk fersah mesafede üç sıcak su kaplıcası olduğunu, bu kaplıcaların Galien'in (Calinus MS. 130-200) anlattığı kaplıcalar olup olmadığını merak ettiğini belirtir. Kaplıcalara giden yolun “neredeyse tamamen Yunan ve Latin karakterlerin hala görülebildiği mezar kalıntılarıyla kaplı” olduğunu ifade eder. Paris'in tanrıçalarla karşılaştığı İda Dağı'nı da görmeyi çok istediğini ancak beş altı gün geciken Venedik kadırgalarını takip etmek için her gün Bozcaada'ya geri dönmek zorunda kaldığını belirtir (Du Loir, 1654, s. 217-218).

⁸ “A peine un Caloyer Grec a t'il trouvé dessus assez d'espace pour y bastir son hermitage, & une petite Chapelle dediee a la Vierge. Proche de ces rochers entre le Levant & le Septentrion il y a un petit bouquet de bois le haute fustaye qui regarde le promontoire Mastusia, a la pointe du quel (dit Pline) estoit Cynomessa, le Sepulchre d'Hecube, & la Station des Achaiens.” (Du Loir, 1654, s. 215-216)

⁹ Grelot(1998)'nın da kullandığı bu benzetmede Paris'teki Goblen Fabrikası'nın atık suları kastedilmektedir (s.4).

4.8.2.4 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Dardanelles; Boğaz Hisarı*)

Du Loir kalelerin isimlendirmesinde “Bizim “Dardanelles Şatoları” (Chasteaux que nous apellons Dardanelles) dediğimiz, Türklerin ise “*Boghas Hisari*” dedikleri kaleler” ifadelerini kullanır. Asya kıtasındaki yerleşimin adının Abydos olduğunu, İstanbul’a gitmek isteyen gemilerin burada üç gün bekletildiğini belirtir (Du Loir, 2016, s. 157). “Kale’nin etrafında güneşin batışından bir saat öncesine kadar gezilebildiğini, girişinin Hristiyanlara ve diğerlerine gece boyu yasak olduğunu” belirtir (Du Loir, 1654, s. 210). “Abydos’un tasviri” kenar notuyla kaleyi aşağıdaki ifadelerle tasvir eder:

“Kalenin kapısı doğuya ve kuzeye (“*entre le Levant & le septentrion*”) açılıyor, kare planlı ve ortasında iç kale şeklinde bir kule (*donjon*) bulunuyor. Kaleyi çevreleyen hendekler o kadar dolmuş ki batıya doğru hiç hendek kalmadığı söylenebilir. Eğer Simois Irmağı’nın Çanakkale Boğazı’na (*Hellespont*) döküldüğü yerde oluşan bataklıkta daha fazla su olsaydı, bizim için tehlikeli olabilirdi ancak bulunduğum zemin kuruydu” (Du Loir, 1654, s. 210).

Du Loir kale topraklarının sayısına ve yönlerine ayrıntılarıyla yer verir.

“Kalenin surlarında kuleler arasındaki mazgal deliklerinden ve surun dibine mevzilendirilmiş ve de aynı yöne çevrilmiş büyük parça toplar görülüyor. Toplar deniz tarafını vurmak üzere eski adıyla Promonterie Sigee, şimdiki adıyla “Yeniçeriler Burnu” (Yengnitcheri) veya Yenişehir (Yengny cheheri) denilen buruna doğru mevzilendirilmiştir. Bu toplar fevkalade büyük kalibrede olmasına rağmen Boğaz’dan geçişi engelleyemezler. Birçoğu monte edilmemiştir. Bazıları çok alçağa yerleştirildiğinden hendeğin açısı gülleyi durduracaktır” (Du Loir, 2016, s. 160).

Du Loir böylesine önemli bir kalede gördüğü eksikliklerin şaşırtıcı gelse de doğru olduğunu “Türklerin kıskançlıkla ellerinde bulundurdıkları bir yeri bu kadar kötü bir düzende tutmaları ve ihmalkârlıkları”na şaşırdığını ifade eder. En az 60 parça topun sadece taş gülle atabildiğini, deniz kıyısında dizilmiş 7 topun diğer 27 parça topla desteklenerek Avrupa tarafındaki Sestos Kalesi’ne (*Chasteu de Sestos*) çevrili

olduğunu belirtir (Du Loir, 2016, s.160). Sestos Kalesi'nin ise “üçgen şeklinde olup ortasında büyük bir kule olduğunu” aktarır (Du Loir, 1654, s. 211).¹⁰

Çanakkale Boğazı'ndan durmaksızın geçmeye çalışan bir gemiyi batırmak için yapılacak top müdahalelerinin yeterli olduğu söylene de, Du Loir “kalelerin kendisinin toplarından daha güçlü” olduğunu belirtir. Avrupa'daki Sestos Kalesi'nin hâkim bir dağın eteğinde konumlanması ve Asya'daki kalenin - Sestos'dan farklı olarak- her iki tarafında büyük gemilerin çapada kalabilecekleri bir alana sahip olması nedeniyle daha avantajlı olduğunu söyler. Ayrıca Asya kıyısının manzara ve çevresi açısından da Avrupa'dan daha hoş olduğunu belirtir. Ancak iç kesimlerde Troya'ya (*Troade*) doğru gidikçe hırsız ve haydutların arttığını belirterek bir zamanlar babasının bu kişileri kovmakla görevlendirdiği “Yakışıklı Paris”e atıfta bulunur (Du Loir, 1654, s. 211).

4.8.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri iki farklı yönüyle, İstanbul'un savunulmasındaki rolü ve Troya gibi mitolojik anlatılarının zenginliği ile, Du Loir'in dikkatini çekmiştir. Seyyah anlatımında geçmiş ve günceli durumu bir arada yansıtır. Kaleler hakkındaki genel tanımlamaları gerçeği yansıtır. Özellikle gemilerinin geçişi için ertesi günü beklerken karaya çıkarak Kale-i Sultaniye'yi ayrıntılı gözlemleme fırsatı bulmuştur. Anlatımında odak noktası kalelerin top sayıları, stratejik konumları ve kalelerin savunma potansiyelidir. Önceki seyyahlardan farklı olarak kaledeki topları işlevsiz bulduğunu ayrıntılarıyla ifade etmiştir.

Antik dönemle şehrin güncel durumunu bir arada vermeye çalışırken zaman zaman isimlendirmelerde hata yapmıştır. Kalenin çevresindeki hendekten bahsederken Sarıçay'ı Hellespont'a dökülen Simois olarak tanımlamıştır. Anlatımının genelinde özellikle Bozcaada ve karşısındaki Alexandra Troas bölgesini gezerken eski yazarların ifadelerini çevresinde bulmaya odaklanması, onun Latin harfli işlemeli mermerlerin dönemini objektif bir biçimde değerlendirmesini engellemiştir. Ancak bakış açısı sadece okuduklarıyla sınırlı değildir. Osmanlı tarihi konusunda da bilgi vererek Gelibolu'nun eskilerin anlatımında yer almasa da bölge için diğer yerleşimlere göre

¹⁰ Eserin tezde başvurulmuş Türkçe çevirisinde, Kilitbahır Kalesi (Sestos) Akbaş Kalesi olarak ve “dikdörtgen planlı” ifadesiyle yanlış ifade edilmiştir (Du Loir, 2016, s.160).

önemini vurgulamıştır. Türkçe bilmesi ve seyahat sırasında Türklerle iletişim kurabiliyor olması nedeniyle birçok yerin güncel ismine değinmiştir. Çanakkale Boğazı'nın Türkler tarafından “*Boğaz Hisari*” olarak adlandırıldığını aktarmıştır. Antik kalıntılar arasında toprak altında bulunan çocuk heykellerinin, çeşme yapımında kullanılmasına dair yazdıkları dönemin devşirme malzeme kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Mimari olarak antik dönem kalıntıları ve kaleler dışında, Bozcaada'da bulunan manastır ve şapel dışında herhangi bir yapıya değinmemiştir.

4.9 Thévenot Seyahatnamesi'nde Çanakkale

4.9.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Thévenot (1633-1667) Fransa'da doğmuş ve burada eğitim almış; Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dillere hâkim bir seyyahdır. Roma'da tanıştığı ve bu dillere dair bilgisini borçlu olduğu d'Herbelot de Molainville, Doğu Akdeniz seyahatine çıkmasında etkili olmuştur (Thévenot, 1664, s.1-4). Seyyah metninin ilk bölümünde, seyahat amacından bahsetmiştir. Bu bölümde “seyahat etme tutkusunun insanlık kadar eski olduğunu”, kendisinde de bu eğilimi fark ettiğini ve 1652 yılında Fransa'da İngiltere, Hollanda, İtalya gibi birçok yere seyahat etmeye başladığını belirtir. Mösyö Herbelot ile birlikte çıkmayı planladıkları Doğu Akdeniz gezisine, planların değişmesi nedeniyle, 31 Mayıs 1655 yılında Roma'dan kalkan Papalık kadırgalarından birine binerek seyahatine tek başına başlamıştır (Thévenot, 1664, s.1-4).

İlk olarak 1664 yılında Paris'te basılan seyahatnamenin içeriği incelendiğinde, ilk sayfadaki gravür, seyyahı Doğu kıyafetleriyle sağında bir dünya küresi ve harita ile betimlemektedir. Eserin ithafı, annesi Madam Maret'e yapılmıştır. Önsöz bölümünde Türklerin takvim yılı arasındaki farklara ve çalışması içerisinde doğru telaffuz için Arap harfleri yerine kullandığı harflere değinmiştir. Fransa kralının Türkçe katip ve tercümanı La Croix Paitis'in Türkçe söylenişiyile yazdığı bir gazel “*Thévenot Çelebi Hazretlerinin Sefer Kitabı Üzerine Gazeller*” başlığıyla önsözden sonra yer alır. Kitabın içeriği bir tablo halinde bölüm isimleriyle sıralanmıştır. İlk bölüm yolculuğun başlangıcının anlatılması, Ege adaları, İstanbul ve Türklere dair gözlemleri içerir, İskenderiye'ye varış ile biter. İkinci bölüm seyyahın Kahire, Halep, Kutsal Topraklar ve dönüş yolu hakkındaki gözlemlerini içerir. “*Extraict du Privilege du Roy*” başlığında kitabın basımı için 30 Aralık 1663 yılında izin alındığı ve ilk baskının 7 Ocak 1664 yılında yapıldığı bilgisi verilmiştir.

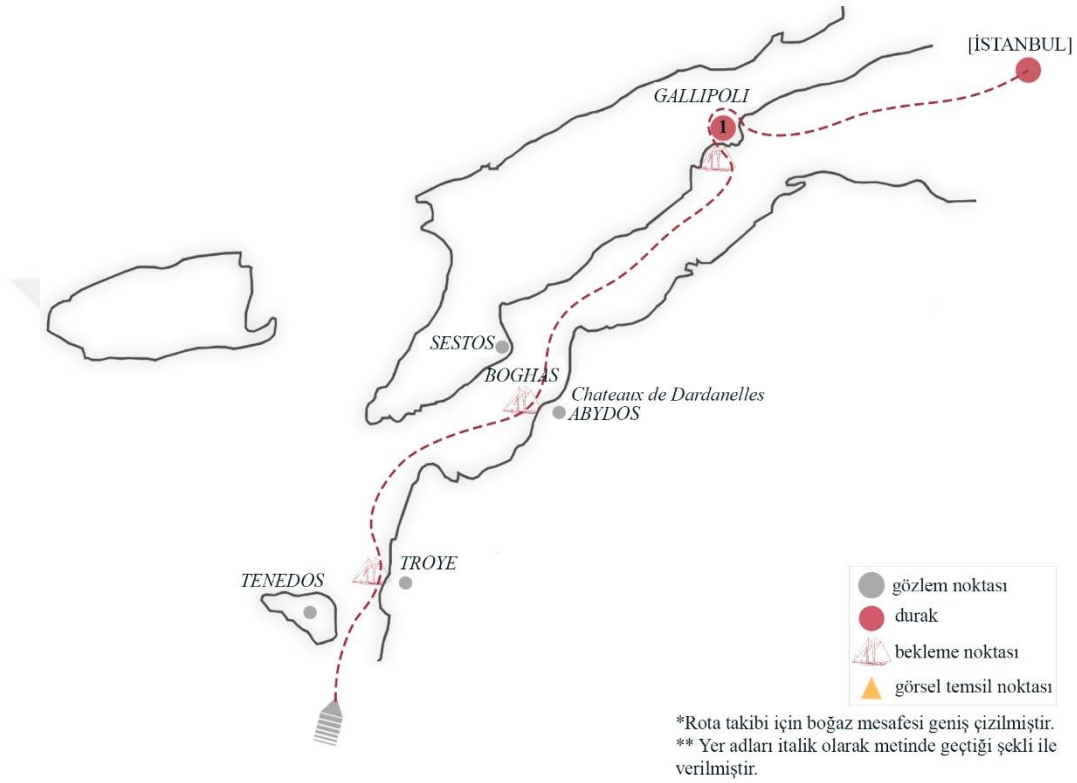
Thévenot, ayrıca 1663 yılında İran ve Hindistan'a doğru başka bir yolculuğa çıkmış; Fransız tüccar Tavernier ile birlikte seyahat etmiştir. Seyyah bu yolculuk sırasında hayatını kaybetmiştir (Url-19). Seyahatnamenin ilk bölümü 1664 yılında Fransa'da yayımlandıktan sonra seyyahın ölümünden sonra diğer bölümlerin eklenmesiyle 1674, 1684 yılında tekrar Fransızca olarak basılmıştır. Ayrıca tüm ciltler birleştirilerek 1687'de Londra, 1693 yılında birçok gravür eklenerek Frankfurt'ta tekrar yayımlanmıştır (Weber, 1953, s. 70-71). Seyahatnamenin 1687 tarihli İngilizce versiyonunu çeviren ve derleyen A. Lovell, çevirmenin önsüzü bölümünde, Thévenot'u "ayrıntılara önem veren, dönemin almanaklarından daha doğru tarifler sunan bir gözlem yeteneğine sahip bir seyyah" olarak tanıtmıştır. Aynı yıllarda çevrilen John Chardin'in eseriyle Thévenot Seyahatnamesi'ni karşılaştırarak, seyyahın dil konusundaki üstünlüğünden övgüyle bahsetmiştir. Bu versiyonda ayrıca seyyahın arkadaşı, Fransa kralı tercümanı Mösyö de la Croix'in metindeki Türkçe ifadelerin bazılarının açıklanmasına dair bir mektup yer almaktadır (Thévenot, 1687). A. Lovell, zaman kısıtı olsa da derlemenin olabildiğinde hızlı bir şekilde yapılmaya çalışıldığını aktarır. Bu durum seyahatnamelerin 17. yüzyılda yoğun bir okuyucu kitlesine sahip olduğunu ve çevirilerinin önemsendiğini göstermektedir.

4.9.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Seyahatnamenin on dördüncü bölümü "*Des Dardanelles de Gallipoly, arrivée à Constantinople*" seyyahın Çanakkale gözlemlerini içerir (Thévenot, 1664, s.32-34). Thévenot adalar denizinde ilerlerken Sakız Adası'nı geçtikten sonra rüzgârın yön değiştirmesine rağmen ilerlediklerini ve Bozcaada'yı geçerken kasım ayının yirmi birinde Troya (Troye) yakınlarında bir noktada gemilerinin karaya oturduğunu aktarır (şekil 4.17). Zemin kayalık olmadığı ve rüzgâr uygun yönde esmeye başladığı için geminin büyük bir hasar almadığını ve yola devam edebildiklerini belirtir. Denizciler gemiyi temizlerken uzaktan geniş bir alana yayılan eski ve ünlü şehir Troya'nın harabelerini düşündüğünü ifade eder. Geminin hareket etmesiyle Çanakkale Boğazı'na (*Canal de Helespont*) vardıklarını belirtir. Burasının Türklerin ilk kez Asya'dan Avrupa'ya geçtikleri yer olduğunu ifade eder. Ertesi gün üç top atışıyla (*petrara*) kaleleri selamlayarak burada demirlediklerini belirtir (Thévenot, 1664, s.31).

Thévenot daha sonra sekiz gün Gelibolu'da kaldıktan sonra 1 Aralık 1655 günü gece yolculuğuyla Marmara Denizi'nden (Marmora/ antik adıyla Propontide) İstanbul'a

doğru yola çıktıklarını; burada Fransa Kralı büyükelçisi Mösyö Haye ile buluştuğunu aktarır (Thévenot, 1664, s.32-34). Ayrıca, Thévenot “*De la bataille des Dardanelles donnee l'an 1656*” isimli” isimli elli üçüncü bölümde 1656'da Çanakkale'de Venedikliler ve Türkler arasındaki deniz mücadelelerine ve bu durumun başkentteki yansımalarına ayrıntılı olarak yer vermiştir (Thévenot, 1664, s.141-147).

Şekil 4.17 : Thévenot'un Çanakkale Boğazı rotası

4.9.2.1 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gelibolu (Gallipoli)

Çanakkale'den ayrılırken rüzgâr nedeniyle çoğu kez beklemek zorunda kalan Thévenot ve ekibi kasım ayının yirmi dördünde otuzbeş mil uzaklıkta hesapladığı Gelibolu'ya bir saatte varabildiklerini aktarır. Burada sekiz gün kaldıklarını, daha çok yürüyüşe vakit ayırdıklarını ancak kayda değer herhangi bir şey gözlemlemediklerini belirtir. Gallipoli isminin şehri inşa eden Atina Prensi Callias'ın şehri *Calliopolis*'in bozulmasıyla oluştuğunu ifade eder. Çarşı dışında pek insan görünmediğini ve nüfusun yoğun olmadığını belirtir. Çarşıdaki birçok Rum'un rakı veya brandy sattığını aktarır. Evlerin kapılarının iki ayak yüksekliğinde yapıldığını, böylece "sarhoş olan Türklerin genellikle yaptıkları gibi at sırtında evlere girip ortalığı dağıtmamaları için onları

oyaladığını" belirtir. Şehirde “kare planlı bir kale ve kale duvarlarına bağlanan bir kule” bulunduğunu ifade eder. Bu kalenin eskiliği nedeniyle Hristiyanlar tarafından yapıldığını düşündüğünü belirtir. Deniz tarafında bir tersane bulunduğunu, burada bulunan yedi adet eski geminin Türklerin söylediğine göre Kıbrıs Savaşı'nda Venediklilerden alındığını, gerçekte ise bu gemilerin İnebahtı Savaşı sonrası Korint Kıstağı üzerinden zorlukla getirilen gemiler olduğunu ifade eder (Thévenot, 1664, s. 33).

4.9.2.2 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (Chateaux de Dardannelles)

Thévenot, “İstanbul’un anahtarları” olarak tanımladığı kalelerin, dost veya düşman boğazdan izinsiz geçmeye çalışan gemiler için büyük tehlike oluşturduğunu ifade eder. İstanbul’dan gelen her geminin Anadolu’daki kalede kaçak mal ve köle araması için üç gün bekletildiğini belirtir (Thévenot, 1664, s.32-33). Kalelerin bulunduğu konumla ilişkilendirdiği antik şehirler Abydos ve Sestos’un Leander ve Hero’nun aşkıyla ünlendiğini, ayrıca burada Pers kralı Kserkes’in gemilerden oluşturduğu köprüyle ordularını Asya’dan Avrupa’ya geçirdiğini belirtir (Thévenot, 1664, s.33).” Kaleleri aşağıdaki ifadelerle tasvir eder:

“Çanakkale Boğazı'nın iki kalesi, Türklerin sadece "*Boghas*" dediği kanalın Avrupa ve Asya kıtalarında yer alır. Bu iki kale birbirinden boğazın genişliği - iki mil - kadar uzaktadır. Avrupa'da yani Romania'da yer alan kale antik dönemde Sestos adıyla bilinen yerde üçgen formunda inşa edilmiştir. Çevreye hâkim bir tepenin eteğinde konumlanmıştır ve burada küçük bir kasaba bulunur. Kalenin üç kulesi kurşunla kaplıdır. İki kule karaya doğru uzanırken, en büyüğü olan üçüncü kule liman üzerindedir. Bu kulede, perspektif camıyla ayırt edebildiğim kadarıyla, yirmi delik ve deniz ile aynı hizada o kadar büyük çaplı toplar vardı ki, herhangi birinin kolayca bu noktalardan içeri sızabileceğine eminim. Asya'da yani Anadolu'da bulunan diğer kale ise, bir zamanlar Abydos'un bulunduğu yerde konumlanmıştır. Düz ve bana kare gibi görünen bir şekle sahiptir; her iki tarafında üçer kule ve ortasında bir baş kule bulunur. Ancak bu kalede diğeri kadar mazgal ve top yoktur. Her iki kaleyi de II. Murad'ın oğlu II. Mehmet (Mahomet) yaptırmıştır. Bu kaleler iki yüz mil uzaklıkta bulunan İstanbul şehrinin tam anlamıyla "anahtarları"dır” (Thévenot, 1664, s.32).

4.9.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Thévenot Çanakkale’yi İstanbul’a geçiş rotası kapsamında gözlemleme fırsatı bulmuş, Venedik ile savaşların yoğunlaştığı bir dönemde seyahat etmesi nedeniyle Çanakkale Boğazı’nın önemini İstanbul ve Osmanlı denizciliğinin gelişimi açısından değerlendirmiştir. Kaleleri İstanbul’un anahtarları olarak nitelemiş; diğer seyyahlardan farklı noktalara değinmemiş olsa da yalın bir dille gözlemlerini aktarmıştır. Gelibolu’da görece uzun bir süre kalmasına rağmen mimarisi hakkında yorum yapmamış; sadece çarşının şehir dokusundaki önemine değinmiştir. Rum evlerinin kapı eşikleri konusunda bir yoruma yer vermiştir. Zaman zaman antik dönem yer isimleri hakkında verdiği bilgileri sorgulamadan aktarmıştır. Türkçe dahil birçok dil bilen seyyahın odak noktası daha çok şehirdeki yaşayış biçimi ve insanlar olduğu için şehrin tarihi ve mimari dokusu hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Kilitbahir Kalesi kulelerin kurşunla kaplı olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Çanakkale Boğazı’nın Venedikliler tarafından ablukaya alındığı haberini İstanbul’dayken alan seyyah, bu haberin İstanbul’daki ve Avrupa’daki yansımalarına odaklanarak Çanakkale’nin İstanbul savunmasındaki önemin ve bu savunmanın kırılganlığına dikkat çekmiştir.

4.10 J.S.Struys Seyahatnamesinde Çanakkale

4.10.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Jan Jansen Struys, ülkesinde yelken yapımcısı olarak çalışmış ömrünün çoğunu seyahatle geçirmiş Flaman bir seyyahıdır. Struys’un yolculuğu 26 Aralık 1647 tarihinde Texel’den başlar (Struys, 1683, s. 2). 1673 yılına kadar devam eden üç farklı yolculuğunu anlattığı seyahatnamesinde ikinci bölüm 1656 Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı’nın ayrıntılı anlatımını içerir. Struys, savaşta görev almış, esir düşmüş, esaretten kurtulduktan sonra Venedik gemilerinde yelken yapımcısı olarak çalışmaya devam ederek Ege Adaları’nı gezmiştir (Struys,1683). Seyyahın başka bir eğitimi olmadığını belirten Vingopoulou, “bazı yerlerinde eksiklikler ve gravür isimlendirmelerinde hatalar olsa da metnin zengin bir hayalgücü ile yazıldığını” belirtir. Seyyaha ait az sayıdaki gravürün başka eserlerde farklı başlıklarla görüldüğüne dikkat çeker (Url-20).

Struys'un seyahatnamesinin Çanakkale açısından önemi, Osmanlı İmparatorluğu açısından yüzyılın en önemli deniz savaşlarından birine tanıklık etmesi ve bu tanıklığı ayrıntılı bir şekilde metne aktarmasıdır. Eser ilk olarak 1676 yılında Amsterdam'da Hollandaca dilinde yayımlanmıştır. Gennadius Kütüphanesi'nde 1687 İtalyanca, 1684 Fransızca ve 1694 İngilizce edisyonlarının yanı sıra 18. yüzyılda da farklı dillerde yeni baskılarının yapıldığı tespit edilmiştir (Weber, 1953, s. 81). Tez kapsamında 1683 tarihli İngilizce baskısı incelenmiştir.

4.10.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Struys 1656 yılının Mayıs ayında, Midilli adasından sonra "Constantinople Nehri" dediği Çanakkale Boğazı'na geldiklerini; ünlü Troya'nın karşısında Venedik Deniz Kuvvetleri ile karşılaştıklarını söyler. "Troya kentinin tam olarak neresi olduğunu kestirmenin zor olduğunu ancak beyaz mermer bir kapının seçilebildiğini ve şehrin etrafını dairesel değil ama bir yılan gibi dolaşan eski surların görüldüğünü" belirtir. Türklerin Çanakkale Boğazı'nı (Propontis Geçidi ya da İstanbul Kanalı) savunmak için son günlerde yaptıkları, denize doğru uzanan toprak siperleri tasvir eder. İki gün sonra "Little Princess" isimli gemiye geçerek savaşa katıldığını, bu sırada erzak yardımı için gelen *Midleton* isimli bir İngiliz gemisinin Türkler tarafından batırıldığını ve kaçan askerlerin köle olarak alındığını belirtir (Struys, 1683, s. 78-79). Gemide taze su eklikliği nedeniyle bir hastalık başladığını, kendisiyle birkaç kişinin su almak umuduyla kıyıdaki nehre çıktıklarını aktarır. Nehirde pusu kuran Türk askerleri tarafından yakalan Struys, önce eski Troya'nın bulunduğu küçük bir köye; ardından da ömür boyu kürek cezası çekmek üzere kalelere götürüldüğünü belirtir (Struys, 1694, s.80). Bağlı olduğu Rus esirle kaçmayı başaran Struys, Venedik armadasına geri dönmeyi başarır. Güçsüz kalan Venedik kuvvetlerine Malta ve Hollanda gemilerinin katılmasıyla sayılarının 24 savaş gemisi, 24 kalyon ve 7 kadirga (galleass) çıktığını belirterek; gemideki herkesin isimlerini ve görevlerini listeler. Türk ordusunda ise 28 savaş gemisi, 60 kalyon ve 9 kadirga olduğunu belirtir. Türklerin kalelere çekilerek top atışına başladıklarını aktarır.

Türklerin 26 Haziran'da Dardanelli'den çıkıp geldiklerini ve savaşın başladığını belirtir. Uygun olmayan rüzgâr yönü ve akıntıya rağmen cesaretle savaşan Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'na giremediklerini ifade eder. Ancak t"üm Hristiyanların katıldığı bir savaşla zaferin gelebileceğini" ifade eder. Ardından

rüzgârın aniden ters dönmesiyle “yaklaşık yüz sene önce İnebahtı’da (*Lepanto*) olduğu gibi”, Tanrının Hristiyanlara yardım ettiğini ve karşı saldırıya geçildiğini belirtir. Türklerin büyük bir yenilgiye uğratıldığını ancak, özellikle Mustafa Paşa’nın cesaretle savaştığını ayrıntılarıyla aktarır. Venediklilerin birçok gemiyi ele geçirmesine rağmen her iki tarafta da büyük kayıp olduğunu, birçok kölenin özgür bırakıldığını ve Osmanlı donanmasının sadece 14 gemiyi kurtarabildiğini ifade eder. Boğaz girişinin savaştan sonraki acıklı durumunu tasvir eder (Struys, 1683, s. 83-90).

Aynı eserin altıncı bölümünde ise Struys, Bozcaada Kuşatması’nın anlatımına yer vermiştir. Çanakkale Boğazı’nın ağzında yer alan Bozcaada’nın boğazın (*River of Constantinople*) bir nevi anahtarı olduğunu ve geçişleri kontrol ettiğini ifade etmiştir. Adanın güneyinde ve kuzeyinde iki sağlam tahkimat yeri olduğunu ve bu tahkimatların oldukça kalın duvarları olduğunu söyleyen Struys, kaleyi ondört gün boyunca kara ve denizden kuşattıklarını ve özellikle limandan top atışına tuttuklarını aktarır. Nihayetinde kalede beyaz bayrak çektiklerini ve teslim için "adadaki Türklerin zarar görmeden bölgeden uzaklaştırılması, "renegadolar"ın ise Hristiyanların insafına bırakılması şartlarını sunduklarını belirtir.

Anadolu kıyısına yakın konumda olan ve Türkler tarafından "Bouchadde" olarak anılan adanın tepelerle çevrili ancak verimli toprakları olduğunu ifade eder. Adanın Senyör Loredano ve 700 kişilik İtalyan garnizonuna teslim edildiğini belirtir. Kendisinin Limni’ye gitmek üzere adadan ayrıldığını ifade eder. Limni’deki subaşların Bozcada’nın teslim olduğunu öğrenince adayı savunmadan verdiklerini belirtir. Struys, sonraki süreçte “Dardanelli” önünde duran Venedik armadasında, yelken yapımcısı olarak tekrar Venedik hizmetine girer ve Ege kıyılarında seyahatine devam eder (Struys, 1683, s. 91-96). Eserin 91. sayfasında Tenedos’un Tasviri olarak yer alan gravürde ise hatalı olarak Tenes Adası tasvir edilmiştir.

4.10.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Struys’un Seyahatnamesi diğer seyyahlardan farklı olarak Çanakkale Boğazı’nın savaş halindeki durumunu tasvir etmiştir. Struys, kalelerin durumu ve Çanakkale Boğazı’nda savaş için stratejik noktalar konusunda bilgi vermiştir. Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı’na katılan denizcilerin isimlerini listeler halinde titizlikle yazıya geçirmiş, canlı bir anlatımla savaşın seyrini okuyucuya aktarmayı başarmıştır. Seyyahın Çanakkale Boğazını “İstanbul Nehri” veya “Marmara Geçidi” olarak ifade etmesi, boğazın

jeopolitik konumu açısından önemini vurgulamaktadır. Struys'un aktardıklarına göre savaş sırasında Kale-i Sultaniye'nin boğaz girişi yönünde atış yaptığı ve savunmada etkili olduğu görülür. Nitekim Venedik kuvvetleri kalelere doğru ilerleyememiştir. Anadolu kıyıları ise Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı toprak siperlerle desteklenmeye çalışılmıştır ancak bu savunma sistemi yeterli olmamıştır. Bu durum Kumkale Kalesi'nin yapım kararında ve yer seçiminde etkili olmuş olmalıdır.

Struys Bozcaada'nın boğaz ulaşımı açısından önemine dikkat çekmiştir. Bozcaada Kalesi, önceki dönemdeki seyyahların dikkat çektiği gibi savaş sırasında yetersiz kalmıştır. Yayımlandığı dönemde hızlıca çok satan eserler arasına giren ve birçok dile çevrilen seyahatname, savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda esir düşen ve kurtulmayı başaran bir gezginin yaşadıklarını içeriyor olması, hem de bir romanı andıran kurgusu nedeniyle büyük ilgi çekmiş olmalıdır. Ayrıca Struys'un Kutsal İttifak konusundaki yorumları ve Girit Savaşı'nın seyrinin değiştiğine yönelik verdiği umut, eserin kamuoyunda heyecanla karşılanmasında etkili olmuştur.

4.11 Bernard Randolph Seyahatnamesinde Çanakkale

4.11.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Bernard Randolph (1643-?) hakkında fazla bilgi olmasa da, 17. yüzyıl ortalarında yaşamış ve özellikle Ege adaları çevresinde ticari faaliyet göstermiş bir İngiliz tüccar olduğu bilinmektedir. İlk eserini 1686 yılında "*The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponneus. Which Hath Been Near Two Hundred Years Under Turks Dominion, and Is Now Very Much Depopulated*" adıyla yayımlamıştır. Yoğun ilgi nedeniyle aynı yıl kitabın ikinci baskısı yapılmış, 1689 yılında Londra'da üçüncü baskısı yapılmıştır. Tez kapsamında incelenen yazarın ikinci kitabı 1687 yılında "*The Present State of The Islands In The Archipelago (Or Arches) Sea of Constantinople, And Gulph Of Smyrna; With The Islands Of Candia And Rhodes*" adıyla Oxford'da yayımlanmıştır. Randolph çalışmasında, kendisi ve çevresindeki insanlar hakkında bilgi vermemiştir. Metinde bahsettiği konulara daha önce sıkça değinildiğini belirten ifadelerinden, kendisinden önceki seyyahları okuduğu anlaşılmaktadır. 1689 tarihli kitabında George Wheler'in Atina hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi verdiğini yazmıştır (Randolph, 1689, s. s.24). Diplomasiye dair verdiği nadir bilgilerden biri olarak, 1665 yılında Lord Winchelsea ile iletişimde olan ve Dover'de yaşayan bir Ouaker'in padişahı inanç konusunda etkileme umuduyla İstanbul'a geldiğini, fakat

saraya giremediğini anlatır. Bu şahsı İstanbul’da gördüğünü ve Protestanlık konusunda ikna çalışmalarına şehirde devam ettiğini belirtir (Randolph, 1687, s. 68).

Randolph rotasını ve seyahat amacını seyahatnamesinde paylaşmamaktadır. Okuyucuyla arasına mesafe koyan üslubuyla eser, Ege Takımadalarının güncel isimleri ve durumları hakkında kısa bilgiler içeren başlıklar şeklinde düzenlenmiştir. Dolayısıyla eserin içeriği de kronolojik bir gezi rotasını takip etmemektedir. İncelenen diğer seyyahlardan farklı olarak Randolph yerlerin güncel durumlarına odaklanmıştır. Çanakkale Boğazı’ndan 1665 yılında Kaptan Samuel Chamblet komutasındaki Sampson gemisiyle İzmir’den İstanbul’a giderken geçtiğini belirtmiştir. Bu geçişin “yazın hakim olan kuzey rüzgarları ve boğazda herkesin bilmediği sürekli seyreden ters akıntı nedeniyle mayıstan ağustos ayına kadar uzadığını, bu süreçte Yeni Kaleler’de demir atarak beklemek zorunda kaldıklarını” ifade etmiştir (Randolph, 1687, s. 66).

İlk kitabının yazılış sürecinde Mora Venediklilerin eline geçmiştir. Seyyahın gözlemleri Osmanlı- Venedik arasındaki deniz hakimiyeti savaşlarının yoğun olduğu bir döneme aittir. Yazarın 1686’da ilk baskısı yapılan “*The Present State of the Morea.*” isimli çalışması Venedik ve Osmanlı deniz ordularını İnebahtı Savaşı sırasında betimleyen bakır bir gravüre yer vermiştir (Randolph, 1689).

İncelenen seyahatnamede (1687) ilk olarak Negro Ponte (Eğriboz) adası bir gravür ile birlikte anlatılır. Randolph daha çok korsan hikayeleri, adaların işgaline dair anekdotlar ve özellikle Venedik-Osmanlı deniz savaşlarının geçmişi ve güncel durumuna dair bilgiler vermektedir. Metin içeriği incelendiğinde Rodos’a uzanan bir rota üzerinde diğer adalara sırasıyla yer verildiği görülür. Rodos’tan sonra Anadolu kıyılarına yakın olan Ege adaları anlatılır. Seyyah Limni adası başlığının ardından Bozcaada ve Gökçeada’yı tasvir eder. Adaların anlatımından sonra ayrı bir başlıkta “Çanakkale Boğazı (Hellespont) ya da İstanbul Denizi’nin (Marmara Denizi) Girişi” isimli bölümde boğaz hakkındaki gözlemlerini aktarır. Eserde ayrıca Girit hakkında uzun ve ayrıntılı bir bölüm ve Venediklilerin Girit çevresinde sahip olduğu adalar hakkında bir bölüm yer alır. Son olarak İngiltere’ye dönüş yolculuğunda karşılaştıkları fırtınayı anlattığı bir bölüme yer vermiştir. Eserin eklerinde, metinde geçen yerlerin Londra’ya *leagues* cinsinden uzaklıklarının belirtildiği bir tablo yer alır. Ayrıca eserin ilk sayfasında “*Yazarın yakın zamanda yayınladığı Yeni Yunanistan haritasında belirlenen bütün yerlerin enlem ve boylamlarını gösteren baş harflere göre*

düzenlenmiş bir indeks” başlığıyla verilen bir indeks metne eklenmiştir. Çalışmada, Negreponte, Yunan rahibi, Ege adalarında bir kadın, Tenedos ve Galata’dan Topkapı sarayını resmeden bir gravür bulunmaktadır. Ayrıca gravür değerlendirilmesi alt başlığında incelenen “enlem ve boylamlarıyla “Yunanistan ve Batı Anadolu Haritası”na yer verilmiştir.

4.11.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

4.11.2.1 Çanakkale Boğazı

Yerlerin isimleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Randolp, Türklerin Hellespont’a “*Bogass Hisar*” dediklerini , bu boğazın Avrupa ve Asya’yı ayıran güneydeki son boğaz olduğunu belirtir. Avrupa kıyısında *Cape Grego*, Asya kıyısında ise *Cape Janizary* burunlarının birbirine 2 mil mesafe olduğunu ve karşı karşıya inşa edilen yeni kalelerin 1656 Osmanlı-Venedik Savaşı’ndan sonra inşa edildiğini aktarır (Randolph, 1687, s.65). Bu iki kaleye sadece Yeni Kaleler (New Castles) denildiğini, aynı ifadeyle “New Castle” bölgedeki Yenihisar Burnu’nun denizciler tarafından asker anlamındaki “yeniçeri” ile karıştırılarak “*Cape Janizary*” olarak adlandırıldığını belirtir (Randolph, 1687, s. 65).

Yeni kalelerden 20 mil ötede olan eski kalelerin arasındaki mesafenin 1 milden az olduğunu; Sestos ve Abidos antik şehirlerinin bu bölgede bulunduğunu ifade eder. İtalyanların kendi görüşüyle, boğazdan çok uzak olmayan antik şehir Dardanum’a ithafen boğazın bu bölümünü Dardanelli olarak isimlendirdikleri yorumunu yapar (Randolph, 1687, s. 66). Her birinde deniz seviyesinde yüzer topun bulunduğu kalelerin arasından boğazı geçmenin mümkün olmadığını, kalelerde görevlendirilen topçuların maharetlerine, 1670 yılında Kaptan Paşa oradayken bizzat şahit olduğunu aktarır. Paşa’nın Yenihisar’dan ayrılırken iki pare top atışıyla selamlandığından bahseder. Randolph boğazdaki kuvvetli akıntıyı ayrıntılandırarak anlatır ve bu akıntının en güçlü tekneler için bile zorlu bir yolculuğa neden olduğunu belirtir (Randolph, 1687, s.66-67).

4.11.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Bozcaada (*Bosh Adası*)

Randolph Türklerin adayı boş/kıraç anlamında (*barren*) “Bosh Adası” olarak isimlendirdiklerini söyler. Adanın Limni’nin doğusunda Hellespont ya da Dardanelli

girişine 12 mil uzaklıkta olduğunu belirtir. Çoğu yerinin kayalık olan adanın ana kalesinin, kuzayde yüksek ve yuvarlak bir dağın aşağısında ve kıyıya yakın konumlandığını belirtir. Kalenin neredeyse kare şeklinde olduğunu, denize bakan yüksek duvarlara ve iki adet tahkimat kulesine, 20 büyük borda topuna sahip olduğunu belirtir. Ayrıca limanın güney ucunda yükselen bir zemin üzerine inşa edilmiş ve içinde yaklaşık 10 top bulunan bir kale olduğunu söyler. Bu kalenin hem şehre hem de limana daha hâkim bir noktada olduğunu belirtir. Yerleşimin güneybatı yönünde uzandığını ve şehirde daha çok Rumların yaşadığını ifade eder. Şehirdeki görkemli çeşmelerin Troya (Troy) harabelerinden getirilen mermerlerle yapıldığını belirtir (Randolph, 1687, s. 43-45). Venedik filosunun General Marco Bembo önderliğinde zorlu bir mücadele sonucu adayı Türklerden aldığını ancak Vali Loricanno'nun yakınlarından birinin ihaneti sonucu adanın tekrar Türklerin eline geçtiğini belirtir. Bu nedenle “Loricanno ailesinin Venedik Cumhuriyeti'ne dönmeye cesaret edemediklerini ve onlara hiçbir görev verilmediğini” aktarır (Randolph, 1687, s.44). Gökçeada'ya ise metinde “Taşoz, Semadirek ve İmboz” başlığında değinir. Adanın boğaz girişinin 10 mil batısında, sürekli korsan saldırısına uğradığı için bakımsız ve diğer iki ada gibi iki-üç köyden oluşan bir yerleşime sahip olduğunu belirtir. (Randolph, 1687, s.44).

4.11.3 Gravürlerin değerlendirilmesi

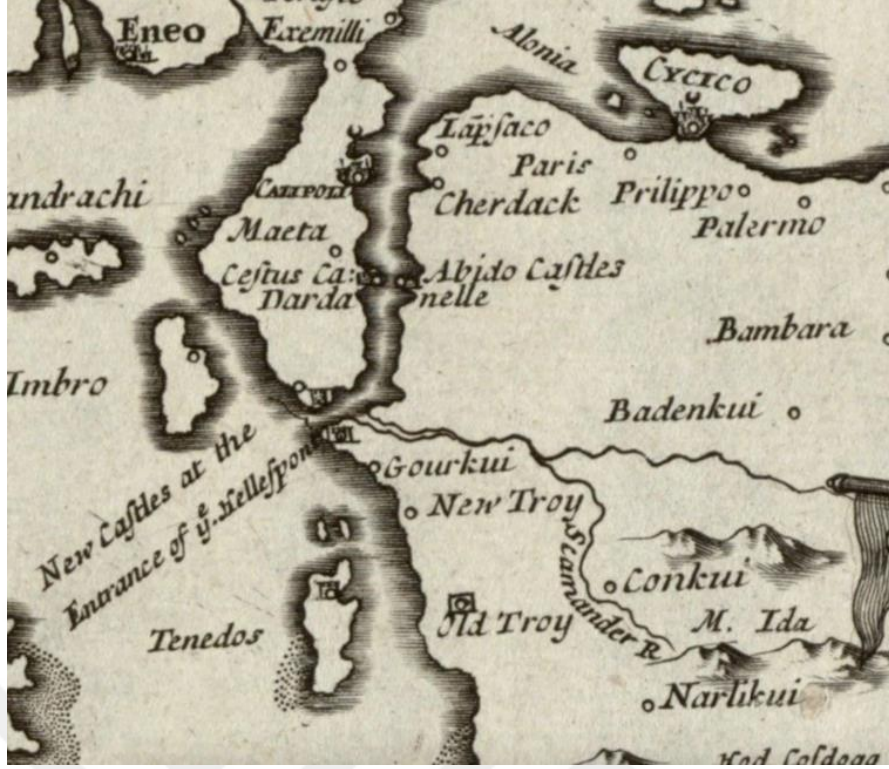
Randolph'un 1687 tarihli eserinde “*Greece with part of Anatolia = La Graecia con parte della Natolia*” başlığıyla yer alan Yunanistan haritası (şekil 4.18) aynı zamanda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını da içeren Anadolu topraklarını da kapsamaktadır. Ölçüleri 48x 56 cm'dir. Ayrıca haritanın sol alt köşesinde İstanbul'un ayrıntılı bir tasvirine yer verilmiştir. Türkiye topraklarının üzerine yerleştirilen hilal amblemi, yeniçeri başlıkları ve silahlarla süslenmiş barok kıvrımlarına sahip açıklama notu, dönemin yaygın kullanılan ifade biçimlerine sahiptir. Harita kuzey yönünü gösteren bir pusulayla enlem ve boylamlar belirtilerek çizilmiş, İngiliz miline göre çizgi ölçek sağ alt köşede belirtilmiştir. Haritanın ölçeği 1:2,500,000'dir. Enlem ve boylamlar günümüzü yansıtmamakta; kuzeydoğu güneybatı yönünde devam eden Çanakkale Boğazının konumlandırılması ve bazı yerleşimlerin (*Imbros-Tenedos*) çizimleri hatalı görünmektedir. Haritada açıklamalar İngilizce ve İtalyanca olarak iki dildedir. Açıklama kısmında şehirler, kasabalar, kaleler, manastırlar, antik kalıntılar, Türklerden alınan yerler ve köyler için ilgili semboller seçilerek haritada

işaretlenmiştir. Haritanın odağı Archipelago (Adalar Denizi) olup Marmara Denizi “*Sea of Constantinople*” olarak isimlendirilmiştir. Gravür, Çanakkale ve çevresine dair Randolph’un metinde yer vermediği ayrıntılar içerir (Şekil 4.19). Bozcaada’da bir kale işaretlenmiştir. Çanakkale Boğazı kıyı yerleşimlerine bakıldığında Anadolu’da *Lapsaco, Cherdack, Abido Castles*; Avrupa’da *Gallipoli, Maeto, Cestus Castle* ve “*New Castles at the Entrance of the Hellespont*” ifadesiyle yeni kaleler işaretlenmiştir.

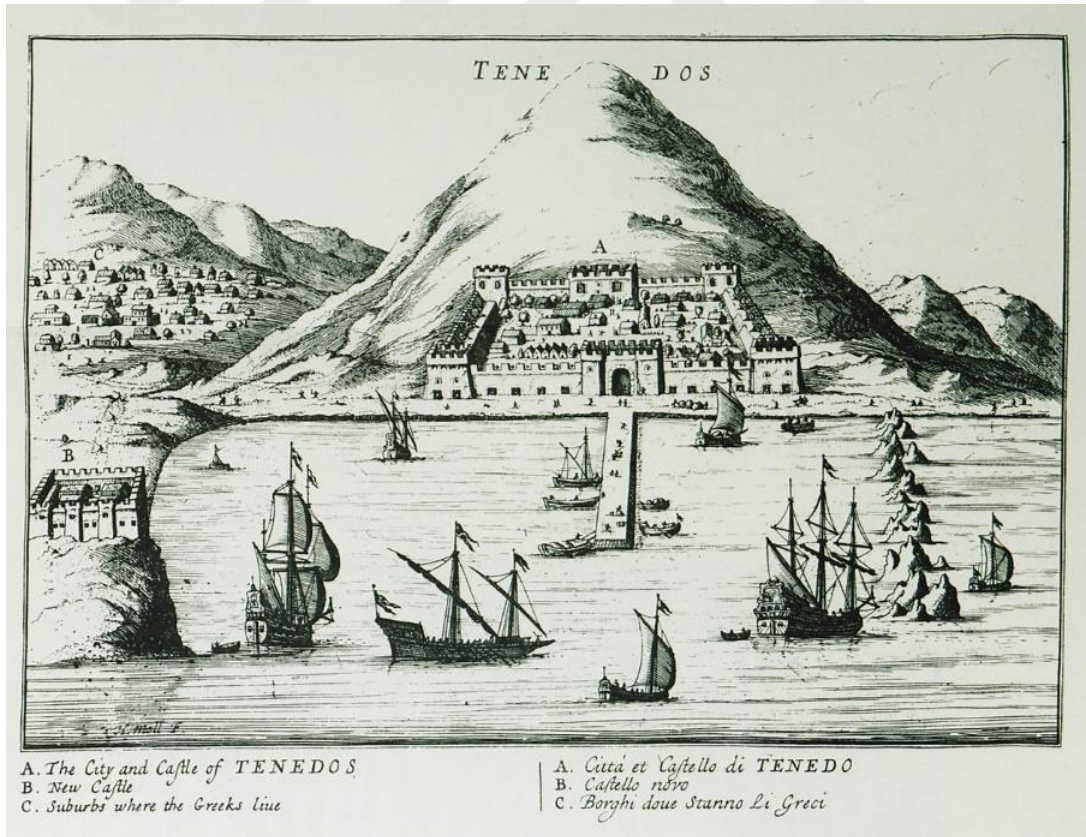
Boğaz *Hellespont* ismiyle belirtilmiştir. Boğazın yanısıra *Old Troy* ifadesiyle Bozcaada’nın karşısındaki Alexandria Troas kalıntıları işaretlenmiştir. *New Troy* ifadesiyle ise günümüzde *Achilleus Tümüsü*’nün konumlandığı Yeniköy yerleşiminin güneybatısında yer alan Sivritepe ve çevresi işaretlenmiştir. Ayrıca bölgenin iç kesimlerinde dönem metinlerinde geçen *Gourkoi* (Gavurköy), *İda*, *Narlıkui* (Narlıköy), güneyde *Bababurnu* işaretlenmiştir. Gravürün künyesinde yazar Bernard Randolph ve 1660 ifadeleri ve sağ alt köşede gravürü yapan “R. Palmer Sculp” ismi yer alır.

Şekil 4.18 : Randolph’un eserinde Yunanistan ve Anadolu Haritası

Şekil 4.19 : Randolph'un 1687 tarihli haritasında Çanakkale Boğazı kıyı yerleşimleri ve adalar

Şekil 4.20 : Randolph'un eserinde Bozcaada gravürü

Bozcaada gravürü ise (şekil 4.20) aynı eserde yer alan harita gibi İngilizce ve İtalyanca açıklamalar içermektedir. Metinde anlatılan büyük kale “A.Bozcaada Kalesi” olarak belirtilirken daha küçük ölçekli B ile işaretlenen kale Yeni Kale olarak adlandırılmıştır. Rumların yaşadığı bölge, adanın batısında resmedilmiştir. Bozcaada Kalesi’nin içinde tasvir edilen yerleşim Türklere ait olmalıdır. Gravürde yük taşıyan insanlar ve gemi figürleriyle canlı bir liman tasvir edilmiştir. Ayrıca resmin sağ tarafında kıyıya yakın bir alanda sınır oluşturan kayalık alanlar dikkat çekmektedir. Gravürün ismi sol alt kısmında *H. Moll F.* ismi okunmaktadır. Randolph metinde, boğazdaki akıntıların yönlerini çizen sanatçı olarak tanıttığı *Mr. Frith* isimli bir kişiden bahsetmiştir. Gravürü çizen aynı isim olabilir (Randolph, 1687, s. 66). Benzer bir Bozcaada tasvirine dönem içerisinde rastlanmadığı ve metindeki anlatımla gösterdiği paralellik nedeniyle gravür çizimini Randolph’un kendisinin yapmış olması da mümkündür.¹¹

4.11.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Bernard Randolph çalışmasında Ege adalarının güncel durumlarına dair ayrıntılı bilgi vermiştir. Eser, ansiklopedik tarzda düzenlenmiş, indekse sahip, güncel siyasi olaylara dair bilgi veren kısa metinler şeklinde düzenlenmiştir. Bu bakımdan çalışma, tezin beşinci bölümünde incelenen isolaria tarzındaki çalışmalara içerek ve üslup olarak daha yakındır. Randolph diğer seyyahlardan farklı olarak boğazın mitolojiyle bağlantısına değil; denizin akıntısı, kalelerin güncel durumları, boğazdan geçiş işlemleri gibi konulara değinmiş; güncel siyasi durum hakkında bilgi vermiştir. Metinde verilen ayrıntılar tüccar olan seyyahın İtalyan denizcilerden bilgi aldığını düşündürmektedir. Ancak yazarın kendisi hakkında sınırlı bilgi vermesi ve biyografisinin eksikliği gravürlerin iki dilli olması ve çizerlerinin kim olduğu sorularını aydınlatmamaktadır. Dolayısıyla Bozcaada gravürünün belge niteliği tartışmalıdır. Metinden farklı olarak incelenen harita gravüründen boğaz yerleşimlerine dair birçok ismin, Troya antik kenti gösterimlerinin yer alıyor olması harita çiziminin Randolph tarafından yapılmadığını açıkça gösterir. Bozcaada gravüründe ise topografik detaylar gerçeği yansıtmamakla birlikte, kalelerin güncel durumunun temsili olarak ifade edilmiş olması belge niteliği açısından dikkate değerdir. Evliya Çelebi’nin anlatımına göre Köprülü, Bozcaada 1657 yılında

¹¹ Eserde yer alan Topkapı Sarayı gravüründe ve söz konusu Bozcaada gravüründe seçilen farklı isimler, çizimlerin baskı sırasında yapıldığına işaret ediyor olabilir.

Venediklilerden geri alındıktan sonra kaleyi tekrar inşa ettirmiştir. Dolayısıyla gravür metinle birlikte ele alındığında 1665 yılı sonrasında adada iki sağlam kalenin varlığına dair veri sunmaktadır.

4.12 Grelot'un Seyahatnamesinde Çanakkale

4.12.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Guillaume Joseph Grelot, 1630 doğumlu Fransız gezgin ve ressamdır. Seyyah hakkındaki bilgiler kısıtlı olup ölüm tarihi bilinmemektedir. İstanbul, İsfahan ve Avrupa'ya çeşitli seyahatler gerçekleştiren Grelot, 1670'li yılların başında çıktığı İstanbul yolculuğunu çizimleriyle anlattığı 1680 tarihinde basılan "*Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*" eseriyle tanınmaktadır. Bu kitabını kral XIV. Louis'e ithaf etmiştir. Sonraki yıllarda eserin birçok baskısı yapılmıştır (Nemlioğlu Koca, 2017, s. 122). Grelot okuyucularını Türkiye'de çizim yapmanın zorlukları ve gördükleri yerleri "sadece seyredip dönmekle yetinmek zorunda kalabilecekleri" konusunda uyarır. Önsözünde belirttiği gibi giysileri, sakalları ve Türkçe konuşması çoğu seyyahın aksine birçok mekâna tekrar tekrar girebilmesinde ve gözlem yapmasında kolaylık sağlamıştır (Grelot, 1998, Önsöz Bölümü).

Grelot'un seyahat rotasının ve eserin odağı İstanbul'dur. Seyahatnamesinde ziyaret ettiği birçok adanın çizimini de yaptığını belirtir. Ancak amacının sadece İstanbul'u ilgilendiren konulardan bahsetmek olduğu için bu çizimlere eserinde yer vermediğini ifade eder. İstanbul'a deniz yoluyla ulaşmak isteyen kişilerin "Marsilya, Livorno, Venedik veya başka bir Akdeniz limanından her gün kalkan uygun bir gemi aracılığıyla" şehre ulaşabileceğini belirtir (Grelot, 1998, s. 1).

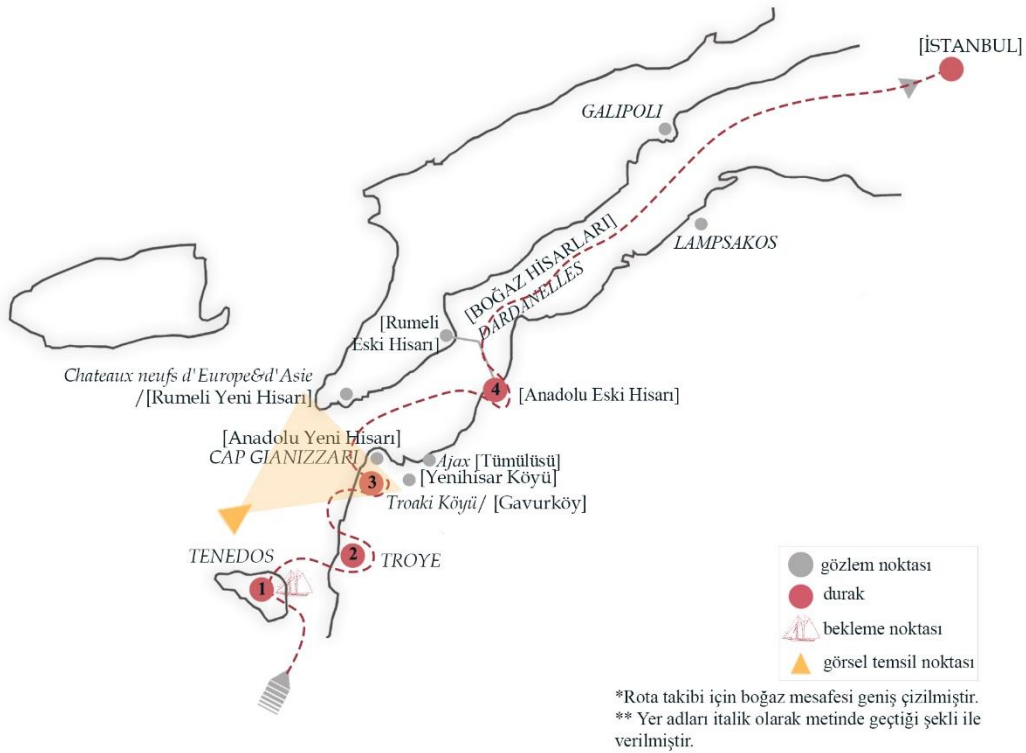
Grelot İstanbul yolculuğu için, "Konstantinopolis'e yolculuk şüphesiz en keyifli yolculuklardan biridir ve bu yolculukta doğanın sunduğu eşsiz güzellikler ve Doğu'nun büyük imparatorluklarının ihtişamlı kalıntıları hayranlıkla seyredilebilir" ifadelerini kullanır (Grelot, 1998, s. 2). Eserin giriş kısmında, seyahatnamesini kamuya sunmasına izin verdiği için krala şükranlarını sunar. Okuyucuya hitap ettiği ikinci giriş yazısında ise eserinin diğer seyahatnamelerden farklı yönleri olmasına özellikle dikkat ettiğini şu sözlerle ifade eder:

"Doğu hakkında yazılanların önemli kısmı gereksiz tekrarlardır (...). Dönüşüm üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen kitabımı biraz daha güzelleştirmek

amacıyla basmakta geciktim. Benden önceki birçok seyyahın kaleminden çıkan çoğu seyahatnamenin birbirine benzediğini farketmiştim. Pek çoğu kopya ya da alıntı bilgilerle dolu olan bu tür eserleri aşmadıkça , adımı verdiğim bir eseri dürüstçe yayınlamazdım. Ayrıca basılmış seyahatnamelerin çoğunda plan, elevasyon ya da aslına uygun bir resim bulunmadığını da saptadım. Bu nedenle, Doğu’da çizdiğim planlarla resimlerin bazılarını kitabıma almaya karar verdim” (Grelot, 1998, s. IX).

Grelot çizdiği resimlerin doğruluğu konusunda Antonie Galland gibi önemli isimlerin onay yazılarına eserinin başında yer vermiştir. Seyahatnamenin giriş kısmı genel bir rehber niteliğindedir. Okuyucuya yola çıkmadan önce yapması gerekenler ve rota konusunda tavsiyeler bulunmuştur (Grelot, 1998, Giriş Bölümü).

4.12.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.21 : Grelot’nun Çanakkale Boğazı Rotası

Grelot İstanbul’dan bahsederken ilk sırada *Hellespont* veya *Dardanelles* olarak anılan kapılarıyla Marmara Denizi’nden bahsedeceğini belirtir (Grelot J. , 1998, s. XI). “İstanbul’a deniz yoluyla giderden Çanakkale Boğazı’ndan zorunlu olarak geçildiğini,

bu yolculukta rüzgârın süreyi oldukça farklılaştırabilen bir faktör olduğunu ifade eder (Grelot, 1998, s.2). Seyyahın Çanakkale gözlemleri 306 sayfalık eserin “*Description de L’Hellespont des Dardanelles*” başlıklı ilk bölümünde yer alır (Grelot, 1680, s.3-33).

1670 yılında seyahatine başlayan Grelot, Asya kıtasındaki Yenişehir Burnu itibariyle Çanakkale Boğazı’na dair gözlemlerini aktarmıştır. İlk olarak “Yeni Şatolar” olarak adlandırdığı kalelere, daha sonra Troya kalıntılarına ve hava şartlarından dolayı demirlemek zorunda kaldıkları Bozcaada’ya değinmiştir (şekil 4.21). Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye’yi anlatmadan önce diğer birçok seyyah gibi boğaza dair mitolojik ve antik alıntılara yer vermiştir. Son olarak ise Gelibolu ve Lapseki’yi tasvir etmiştir (Grelot, 1680).

4.12.2.1 Çanakkale Boğazı

Grelot Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri’ni geçtikten sonra “*Hellespont*” ya da “S.George’un Kolu olarak isimlendirilen deniz yoluna girdiklerini belirtir. Çanakkale Boğazı için “Savaşlarının sayısıyla ünlü olduğu bilinen bir yer varsa, burasıdır” yorumunu yapar. Yunanca, Latince ve Modern Tarih eğitimi almış kişilerin burada geçmiş önemli olayları (*théâtre des belles actions*) zevkle hatırlayacağını ifade eder. Avrupa ve Asya’nın birbirine oldukça yaklaştığı bu noktayı bir bakışta görmekten son derece memnun olduğunu belirten Grelot, karşılıklı kıtaları “aynı fatihin egemenliği altında birleşmek isteyen; ya da sadece onun cesur teşebbüslerini kolaylaştırmak ve önünü açmak için ayrılan” kıyıları olarak tasvir eder (Grelot, 1680, s. 19). Boğaz’ın konumunu ve büyüklüğünü nicel verilerle okuyucuya aktarır:

“Eskiden Hellespontos olarak adlandırılan bu ünlü boğaz, 37 derece 42 dakika kuzey enlemi ve 55 derece boylamında yer alır.¹² Tüm uzunluğu on ila on iki fersahtan fazla değildir. Genişliği boğazın ağzında bir buçuk fersah, daha sonra ise en fazla yarım fersahtır. Günbatımında, boğaza girerken solumuzda, Avrupa’da bulunan Trakya ve doğuda Asya’nın bir bölgesi olan Troad bulunur. Kuzeyde Propontis, güneyinde ise Ege Denizi ve Takımadalar vardır” (Grelot, 1998, s. 2).

¹² “1884 Greenwich düzenlemesinden sonra bölge 26-27 derece doğu boylamları arasında gösterilmektedir” (Grelot,1998,s.2).

Grelot, boğazın en dar yeri olan bölgede “Pers Kralı Kserkes’in Yunanistan’a geçme planını engelleyen dalgalara karşı denizi kırbaçlattığını, burada gemileri yanyana dizerek bir köprü oluşturduğunu Petrarca’dan alıntıyla aktarır. Ancak denizin kısa süre içinde intikamını aldığını ve gemileri paramparça ettiğini belirtir. Kserkes’in bir balıkçı teknesi sayesinde Abydos’a gittiğini, Hellepont’un onun tüm ordusunu mahvettiğini” belirtir (Grelot, 1998, s.26). Buradaki anlatımda Grelot’un doğanın aldığı intikamı vurgulaması dikkat çekicidir. Boğaz’dan ayrılırken, denizcilere güvenli bir yolculuk için denizdeki kayalıklar ve kum yığıntıları hakkında bilgi veren Grelot, “*medio tutissimus ibis*” yani kıyılara çok yaklaşımadan ortada bir seyir önerir (Grelot, 1998, s.28).

4.12.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Grelot Çanakkale Boğazı’nda eski ve yeni kaleler dışında kayda değer herhangi bir şey olmadığını; adları ancak antik çağ yazarları tarafından öğrenilen bazı kasaba ve köylerin bulunduğunu ifade eder. Bölge halkının antik dönem hakkındaki bilgisizliğini eleştirir: “Buranın yerlileri olan Rumlar ve Türkler cehalet içindeler, bu nedenle onlara bu yerlerin durumlarını, boğaza ismini veren Hellé’nin hikayesini sormamalısınız (...) Ne Homeros’un ilahi sıfatını verdiği Arisbe şehrini, ne de cesur Ajax’ın mezarının hangi burunda ya da köyde olduğunu biliyorlar” (Grelot, 1680, s. 20).

Troiaki Köyü

Grelot Yenişehir Burnu yakınlarında, gezginlerin yiyecek-içecek temini için uğradıkları büyük bir pazara sahip *Troaki* isimli köyü aşağıdaki ifadelerle tasvir eder:

“Boğazdan girişte sağ tarafta bugün “Cap Gianizzari” denen antik Sigeum Burnu’nu (Promontoire Sygée) görüyoruz. Buranın yakınlarında Hristiyan Rumların küçük bir köyü bulunur. Türkler burayı “Giaourkioi” (Gavurköy) olarak adlandırır. Bu cami olmayan yerlere verdikleri genel bir isimdir. Burası ünlü antik şehir Sigeion’a (Ville de Sygée) çok yakındır. Halk buraya Troiaki - Küçük Troye- diyor” (...) “Buranın içme suyu çok iyidir. Ayrıca yarım fersah ötedeki Tenedos adasının harika şarabı burada yok pahasına satılır” (Grelot, 1680, s. 3-4).

Yenihisar Köyü (Anadolu Yeni Hisar)

Türklerin “*Natoli - inghi – issar*” dedikleri bu yeni kale ile Yenihisar Burnu arasında, kuzeyde “*Inghi isar – kioi*” dedikleri Yeni Kale’nin ilçesi anlamına gelen Yenihisar

Köyü bulunur. Burada *Sygée* Burnu'na giden yolda bulunan sekiz yel değirmeni dışında önemli bir şey yoktur. Bu değirmenler Türkiye'nin (*Turquie*) birçok bölgesinde olduğu gibi sekiz kanatlıdır (Grelot, 1680, s.6).

Bozcaada (*Tenedos*)

Grelot ve ekibi, İstanbul yönünde devam ederken esen kuvvetli kuzey rüzgarının yatışmasını beklemek amacıyla Bozcaada'da demir atmıştır. Kendileri gibi iki Fransız tartanının da aynı nedenle adada demir atmak zorunda kaldığını aktaran seyyah, Bozcaada'yı, "Troya'nın karşısında, mükemmel şaraplarıyla içmeyi ve avlanmayı sevenler için hoş bir ada" olarak tanımlar. Limanın özelliklerini ve adanın stratejik konumunu vurgular:

"Adanın limanı birkaç kayık veya orta boy Türk gemilerini alabilen, balıkçı tekneleri ve hafif gemiler için uygun bir sığınaktır. Ancak uzun süre öncesine kadar sadece "*Nune tantum finus & statio malefida carinis*" -gemiler için güvensiz liman- olarak biliniyordu. Ancak bu liman ne olursa olsun, yine de tüm Hellespont'u, Propontis'i ve Trakya Boğazını hatta Takımadaları kolayca kontrol etmek için iyi bir askeri depo ve cephaneliktir" (Grelot, 1998, s.8).

Gelibolu (*Galipoli*)

"Lampsakos'un karşısında, sol yakada *Caligula*'nın kenti, *Caligulaepolis* bulunur. Adı zaman içinde değişerek "*Galipoli*" olmuştur"(Grelot, 1998, s.27). Grelot kentin büyük bir kent olduğunu ve geniş bir limanın olduğunu söyler. Yerleşim kıyı boyunca devam ettiği için şehrin denizden kolayca görülebildiğini, Türk İmparatorluğu'nun birçok kıyı kentinde olduğu gibi Hristiyan, Yahudi ve Türklerin bir arada yaşadığını aktarır. Kentte birçok kilise, sinagog ve cami olduğunu, halkın ticaret – ipek, yün, pamuk, meyve, zeytinyağı ve şarap- ve el sanatları ile geçindiğini belirtir (Grelot, 1998, s.27-28).

Lapseki (*Lampsakos*)

Grelot, Lampsakos şehrinde geçmişinin görkeminden herhangi bir iz kalmadığını, yoksul bir kasaba olduğunu ve "Kserkes'in egemenliğine girdikten sonra ordunun şarap ihtiyacını karşılaması amacıyla ganimet olarak verilen kente benzemediğini" ifade eder. Çevresindeki bağlardan, az miktarda üretilen lezzetli üzüm ve şaraplardan bahseder. Şehri Lydia'nın merkezi *Magnesia* ve Ionia kenti *Myous* ile karşılaştırır. (Grelot, 1998, s.27).

4.12.2.3 Antik yerleşimler

Troya/Ilium (Troye)

Grelot ünlü Ilium harabelerinin Sigeon Burnu'ndan, hatta Tenedos adasından bile görülebildiğini ifade eder. Akhilleus ve diğer Yunan liderlerden de, antik kentte bulunduğu bu bölümde bahsedildiğini ifade ederek anlatımına başlar. Büyük Troya'nın (Troye) kendisinden önce birçok seyyah tarafından betimlendiğini ancak kentin tamamen harabeye döndüğünü ifade eder. Ancak kalıntılar göz önünde bulundurduğunda Troya'nın “zamanının en güzel, en büyük ve en zengin şehri olduğunu” belirtir. Lucanus'un dizeleriyle “şehrin artık çalılıklarla kaplı bir yere dönüştüğünü” ifade eder (Grelot, 1998, s. 6).

“Sütunlar ve öteki mermer parçalarının önemli bir kısmı, İstanbul'un Hristiyan ve Türk İmparatorlarınca kilise, cami, saray, hamam ve diğer kamusal binalarının inşasında kullanılmak üzere yerinden sökülüp götürülmüştür. Kalıntılar dikkatle incelendiğinde, Korint mimarisinin birçok güzel örneğine rastlanır. Roma egemenliğine girdikten sonra, Augustus gibi imparatorlar, yeni bir Troya kurmak üzere buraya göçmenler göndermişlerdi. Bugünkü kalıntılar, aşağı yukarı kentin geçirdiği yangından önceki döneme aittir” (Grelot, 1998, s.6).

Grelot “eski Troya Limanı” olarak tanımladığı bölgenin zaman içinde dolduğunu ve kıyıyla bağlantısının kesildiğini belirtir. Çalılıklar ve harabeler arasında kente yarım fersahlık bir yol sonunda ulaşıldığını ifade eder. Bölgeye yaptığı dört farklı gezide de kentin eski görkemini yansıtan herhangi bir kitabe ya da anıt bulamamaktan dolayı üzüntü duyduğunu belirtir (Grelot, 1998, s.7). Ayrıca bu bölümde “*Compendium aureum seu volumen antiquorum Kicanidorum*” başlıklı Yunanca el yazması bir kitaptan söz ederek “Antik dönemden bir yazar bu kitabın Troya'da ilk kral *Kicanis*'in kemiklerinin gömülü olduğu bir mezarda kilitli olduğuna dair teminat verse de; onu bulma şerefini benden daha şanslı bir gezgine bıraktım” ifadelerini kullanır (Grelot, 1998, s.8).¹³

¹³ Bain, Grelot'un bahsettiği kayıp Yunan metnine dair gözlemlerinin ironi içerebileceğini, antik metinler hakkında yaptığı alıntılar dolayısıyla konu hakkında bilgi sahibi olan seyyahın, ilk Troya kralının Roy Kicanis olmadığını farkında olduğunu belirtir. Ancak bu başlığı oluşturan referansı nereden aldığı konusunda henüz keşfedilmemiş belirsizliklerin bulunduğu dikkat çeker (Bain, 2001).

Ajax Tümölüsü

Grelot Ajax tümölüsünün yeri konusunda bölge halkının bilgi sahibi olmadığını belirttikten sonra mezarın konumu için “büyük ihtimalle Yeni Asya Şatosu’nun [Kumkale Kalesi] kurulduğu yüksek burunda ya da Ksanthos ile Simois deltasının bulunduğu dil üstündeydi. Gerek denizden, gerekse karadan, yol üstünde bu türden bir kalıntıya rastlanmaz” yorumunu yapar (Grelot,1998,s.17).

Scamender ve Simois Nehirleri

Önceki seyyahların betimlemelerinde sadece isimleriyle yer alan nehirler konusunda ayrıntıların Grelot’un seyahatnamesinde arttığı görülür.

“Sigeion Burnundan Troya’nın iki fersah kuzeydoğusundaki ünlü İda Dağı’ndan doğan *Xante&Scamendre* [Karamenderes] ve *Simois* [Dümrek] nehirlerini ve Troad’ın tüm güzel kırsalını keşfedebilirsiniz. Sularından çok adlarının ünüyle ses getiren bu iki nehir, Paris'teki *Gobelins* sularından pek de bol değil. Hatta bazı yazlar kurur ve Troye'nin bulunduğu yerin altında birleşip geniş bir bataklık oluşturduktan sonra birkaç taş sütun üzerine oturtulmuş tahta bir köprü'nün altından geçerler; sonra bu burnun yaklaşık yarım fersah yukarısında, Yeni Asya Şatosu (*Nouveau Chateau d'Asie*) [Kumkale Kalesi] yakınında Hellespont'a dökülürler” (Grelot, 1998 ,s.4).

Dardania

Grelot, antik şehir Dardania’dan bölgenin ismini nereden aldığı konusundaki görüşlerine yer verirken bahsetmiştir. Ayrıca antik kent sakinleri hakkında söylenen bazı genel yargıları aktararak bu yargıların güncelliğini koruduğunu belirtmiştir.

“Türkiye'ye seyahat eden Franklar veya Avrupalılar bu iki kaleye *Dardanelles* derler, çünkü Dardanus bu ülkenin ilk kralıydı ve orada aynı zamanda çevreyi de kapsayan yerde adı Dardania olan bir şehir inşa etti. Vergilius ise , bu şehrin Troya ile aynı olduğunu, söz konusu Dardanus'un torunu Tros'un ona ismini verdiğini ve çevre eyaletlere Troade dendiğini söyler. Ancak eski bazı yazarlar eski Dardania'nın Çanakkale Boğazı'nda inşa edildiğini ve adını her zaman koruduğunu; yeni şehrin Scamandre nehrinin olduğu yerde inşa edildiğini ve isminin Troye & Ilion olarak değiştiğini iddia eder. Durum ne olursa olsun, bu kadim Dardania sakinleri gibi bugünkü Dardanelles ahalisi de pek iyi bir üne sahip değildir. Columella'nın onlar hakkında söylediklerine göre, bu insanlar büyücü geçinirler” (Grelot,1998,s.19).

Ayrıca Grelot başka bir şairin “ *Dardanius merces divendit carius emptas*” (Dardaniyalı tüccar aldığından daha pahalıya satar) sözünü de alıntılar. Kaleler çevresinde yaşayan Yahudilerin gemilerden ucuza mal alıp iç kısımlarda yüksek kârla sattığını aktarır (Grelot, 1998, s.21). Seyyahın sosyolojik açıdan antik dönem anlatılarıyla güncel durum arasında bağ kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Abydos ve Sestos

Grelot, Abydos ve Sestos antik şehirlerinin kalelerin bulunduğu konumla eşleştirilmesine eleştirel yaklaşarak bölgeye yaptığı dört gezide de bu savı kanıtlayacak bir gözlemi olmadığını belirtmiştir:

“Birçoğu kalelerin ve yakınlarındaki iki köyün, antik kentler Sestos ve Abydos'un kalıntıları üzerinde olduğuna inanıyor; ama kimileri bu konuda şüphe duyduğundan ve bazı meraklı gezginlerin daha sonra buna dair daha inandırıcı kanıtlar bulup bulmadığını tespit etmek çok zor olduğundan, kendi adıma bu belirsiz konuyu bir yana bırakıyorum” (Grelot, 1998, s.22).

Ayrıca bu bölümde “bilinenlere yeni bir şey katmadığını ancak aynı yerleri bir kez daha anlatmaktan ve geçmişten söz etmekten keyif duyduğunu ve fazlaca takılı kalsa da okuyucuya da bölgede olup bitenlerin bazılarını hatırlatmak istediğini” ifade eder (Grelot, 1998,s.26). Bu bağlamda Hero ve Leander, Kserkes’in köprüsü Helle’nin boğazda boğulması anlatılarına değinir. Grelot, İstanbul’da Kız Kulesi’ni anlattığı bölümde Avrupalıların ona temelsiz bir şekilde “Leandros Kulesi” demelerini anlayamadığını çünkü söz konusu anlatının kitabında aktardığı üzere Hellespont’ta geçtiğine dikkat çeker (Grelot, 1998, s.58).

4.12.2.4 Savunma yapıları

Kumkale ve Seddülbahir Kalesi (Yeni Şatolar /*Chateaux neufs d'Europe&d'Asie*)

Grelot mimari hakkındaki yorumlarını ve “Yeni Şatolar” olarak bahsettiği kaleler hakkındaki gözlemlerini,

“Kendini güzel sanatlara hiç vermemiş olan Türkler, güzel sivil veya askeri mimarinin kurallarına göre yenilerini inşa etmektense, antik dönem binalarını yıkmaya ve onları tamamen görmezden gelmeye her zaman daha yatkın olmuşlardır. Bu nedenle ne Avrupa’daki ne de tam karşısından bulunan Asya’daki yeni kale inşasına şaşırmmamak gerekir. Zaman zaman inşa etmek

zorunda kaldıkları diğer kalelerinde de hiçbir kurala uygunluk yoktur” (Grelot, 1998, s.4-5).

cümleleriyle ifade etmiştir.

Kumkale Kalesi için:

“Denize doğru uzanan bir kara parçası üzerinde konumlanan kale, her köşesi birer kuleyle tahkim edilmiş dört büyük duvardan oluşan kare plan üzerine oturur. Bu kulelerden denize doğru olan ikisi kare şeklinde olup tek taraflı dış açısı oluşturan bir tahkimata (redant) sahiptir; karaya doğru konumlanan diğer ikisi daireseldir. Bu dört kulenin arasında surları destekleyen dördü kare, biri de dairesel olmak üzere beş kule daha bulunmaktadır. Kuleler boyutları ve aralarındaki mesafe açısından eşit değildirler. Bu kulelerin denize temas edenlerinin duvar ve basamaklarında çeşitli sayıda mazgallı siper bulunur. Burada hepsi toplarıyla iyi şekilde döşenmiş ve izinsiz herhangi bir geçişi önlemeye hazır kırkın üzerinde siper saydım” (Grelot, 1998, s.5).

ifadelerini kullanır.

Ancak Grelot “bu savunma sisteminin İstanbul'a gitmeyi hedefleyen bir deniz ordusunu durdurmak için yetersiz olacağını, topları ateşledikten sonra yeniden doldurmanın uzun zaman alacağını” ifade eder. “Denizden seri bir şekilde ateşleme yapıldığında arkasında herhangi bir tahkimat olmayan sur duvarlarının kolayca yıkılabileceğini ve topçuların üzerine düşeceğini bu nedenle de kalenin savunmasız kalacağını” aktarır (Grelot, 1998, s.5). Ayrıca bu bölümde kalenin camisini tasvir eder: “Kale meydanının girişi kuzeydedir, geniş bir yol ile kubbe ve minaresinin limandan görülebildiği limana yakın, oldukça güzel bir camiye ulaşılır (Grelot, 1680, s.6).

Seddülbahir Kalesi’ni ise:

“Tenedos'tan ayrıldıktan ve Avrupa ve Asya'nın iki yeni kalesi arasında yer alan Sigeion Burnu'nu geçtik. İlkini yeterince açıkladım ve şimdi diğerini tanımlamak gerekiyor. Türklerin *Rumeli-ughi-icjar* dedikleri bu Yeni Avrupa Kalesi de [Seddülbahir Kalesi]– tam karşısında konumlanan Asya'daki gibi şu anda hüküm süren Türklerin yirmi üçüncü [yirmi bir] imparatoru IV. Mehmed tarafından yaptırılmıştır” (Grelot, 1998, s.12). “Her iki kale de tepelerden yönetilir; ama bu konuda Avrupa'dakinin durumu Asya'nınkinden daha büyük bir önem kazanır. Avrupa Kalesi Yunanistan (*Grèce*) Burnu'nun yakınında

konumlanır, tamamen düzensiz bir plana sahiptir. Çevresinde Ağa'nın ve askerlerin evleri yer alır. Çoğu tepede inşa edildiğinden binalar, kubbesi ve minaresiyle cami denizden ayırt edilir. Bu kaleye yakın, tavsiye edilecek herhangi bir şeyi olmayan küçük bir köy ve kaleye su taşıyan birkaç yeraltı kanalına hava vermek için kullanılan beş büyük pilastr [duvarayağı] vardır” (Grelot, 1998, s.19).

ifadeleriyle tasvir eder.

Grelot Akdeniz’de Türk gemilerinin fazlalığına rağmen, sayısız başarı kazanıldığını ve imparatorluğun askeri güç konusunda zayıf kaldığını belirtir (Grelot, 1998, s.19) . Kalelerin yapım nedenini anlatırken daha önce boğazın savunması için yeterli görülen Çanakkale kalelerinin yetersizliğinin ortaya çıktığı Venedik-Osmanlı savaşına ayrıntılı bir şekilde yer verir. Savaşa dair ayrıntıları doğu seyahati sırasında tanıştığı “iki soylu beyefendi olan ve savaşa bizzat katılan Venedikli Seigneur Marco ile Seigneur Ambrosio Bembo”dan bizzat dinlediğini ve onlardan öğrendiklerini aktaracağını ifade eder. Venedik’te “Bembo Sarayı’nda Dardanelles seferinin oldukça iyi temsil edildiği büyük bir tablo”yu kendisine gösterdiklerini belirtir (Grelot, 1998, s.14). Bu bölgedeki Venedik ve Osmanlı savaşlarının çok öncesine dayandığını ve tekrarlandığını hatırlatır. Çok fazla anlatılmayan General Delfino’nun 1654 Savaşı’nın da okuyucuya hatırlatılmasını önemli bulduğunu olduğunu belirtir (Grelot, 1998, s.17).

“Bu Büyük Sultan, yabancı devletlerin saldırırlarının başarısız kalmasını, Propontis’e girişi engelleyen ve dolayısıyla da İstanbul’u ele geçirilemez kılan Dardanelles’in avantajlı konumuna bağlamıştı.” (...) Ancak, 1656’da ve izleyen yıllarda gözüpek bir kaptanın bir yılı biraz aşkın bir süre içinde, iki kez, bu güvenilir şatoların Osmanlı donanmasının uğradığı bozgunu seyretmek için bir amfiteatr işlevi yaptığını, (...) yardıma gelen donanmanın açtığı top ateşinin, Venediklilere adeta talim atışı gibi geldiğini ve onların amaçlarına ulaşmalarını engelleyemediğini gördü” (Grelot, 1998, s.11-12).

Grelot, “Lord Bembo ve Mocenigo'nun cömert başarılarından sonra inşa edilmiş yeni kalelerin” de savunmada çok etkin olamayacağını düşündüğünü belirtir. Kaleler arasındaki mesafe- beş fersah- uzun olduğu için gemilerin bu noktadan atışlara isabet olmadan geçebileceğini ifade eder” (Grelot, 1998, s.19).

Kilitbahir Kalesi ve Kale-i Sultaniye (*Anadolu Eski Hisarı- Rumeli Eski Hisarı*)

Grelot, Türkiye'ye seyahat eden Frenkler veya Avrupalıların bu iki kaleye *Dardanelles* dediğini aktarır (Grelot, 1998, s.21). Bu kalelere denizden yaklaşanların top atışıyla selam vermek zorunda olduğunu belirtir. İstanbul'a giden gemilerin yollarına durmadan devam ettiklerini ancak İstanbul'dan çıkan gemilerin boğazda en az üç gün bekletildiğini aktarır (Grelot, 1998, s.22). Bu konuyla alakalı 1669 yılında Fransa'daki görevi bitip İstanbul'a dönen Mustafa Ağa'nın köle kaçırma olayı nedeniyle, "Yedikule'den Dardanelles'e söz konusu gemilere geçiş izni verilmemesi konusunda haber iletildiğini" aktarır (Grelot, 1998, s.23).

"Sonunda Türklerin "Boghase-issari & Châteaux du gozier" dedikleri kalelere ulaştık. Natoli iski issar - Anadolu Eski Hisar- olarak adlandırılan Asya'daki eski kale, köşedeki kuleleriyle -denize bakan taraftakiler kare, diğerleri ise dairesel- kare planlı bir yapıdır. Bu kalenin ortasında kare planlı büyük bir kule (donjon) vardır; üstündeki platformda birkaç coulevrine- denizde kullanılan ortaçağ topu- bulunmaktadır (...) Bu kalenin arkasında, çok az sayıda Hristiyan, kalanı ise Yahudi ve Türklerden oluşan yaklaşık üç bin kişinin yaşadığı büyük bir köy vardır. Burası yalnızca geçiş nedeniyle önemli bir yerdir. Yeni kalelerde olduğu gibi topların çoğu sipersiz ve su hizasına yerleştirilmiştir" (Grelot, 1680, s.20-21).

Grelot Kilitbahir Kalesi'ni ise şu cümlelerle tasvir eder:

"Türklerin *Rumeli-iski-issar* dediği Avrupa Kalesi, Asya'nınkinden bile daha düzensiz ve daha az güçlüdür, Kendisine hâkim olan bir tepenin eğimine karşı yerleştirilmiştir ve şekli bir kalbe yaklaşan üçgen şeklinde birleşen üç büyük kuleden oluşur. Bu kuleler, *Château d'Asie* ile aynı kalibre ve aynı menzile sahip yaklaşık otuz topun bulunduğu limana inen surlar ve alçak kuleler ile çevrilidir" (Grelot, 1680, s. 22).

Grelot, 1657 yılında İstanbul'a ilerlemeye karar veren Lazzaro Mocenigo'ya gelen ölümcül darbenin Kale-i Sultaniye'den geldiğini belirtir. Top güllerinin ağırlıklarına rağmen karşı kıyıya kolaylıkla eriştiğini; çünkü iki kıta arasındaki mesafenin yarım fersahı aşmadığını ifade eder. "Kaledekilerden birinin diğerine ateş ederek saldırması korkusuyla hepsinin uygun bir açıda yerleştirildiğini" aktarır (Grelot, 1680, s.21-22).

4.12.3 Gravür değerlendirmesi

Şekil 4.22 : Grelot'un Seyahatnamesi'nde Çanakkale Boğazı (Grelot, 1680, s.32)

Ölçüleri 33,5 x 50 cm olan “*Veve de l'Hellespont et de la Propontide*” başlıklı gravür (şekil 4.22) kitabın ilk bölümünün bitişinde, 32-33 sayfaları arasında yer alır (Grelot, 1680,s.32). Gravür Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerini kuşbakışı bir perspektif içerisinde sunar. Denizin ortasında gösterilen yön oku dışında, ölçek veya lejand kullanılmamıştır. Boğaza bakış güneybatı yönündendir. Bütüncül bir bakış açısıyla ele alınan Çanakale Boğazı'nın İstanbul ve Marmara Denizi ile ilişkisi okunaklıdır. İstanbul dışında gravürde, *Le Monte Olympe de Bitinie* (Uludağ), *Golfe de Nicee* (İznik Körfezi) ve *Isles de Marmara* (Marmara adaları) işaretlenmiştir. Metinde geçen topografik öğelerden Mont İda (İda dağı), Simois ve Scamander nehirleri ve nehirlerin boğaza karıştığı tahta köprü de haritada gösterilmiştir. Yenişehir Burnu hizasında Grelot, dalgalı denizle birlikte, kalelerden ve gemiden ateş edildiği hareketli bir kompozisyon tercih etmiştir. Nemlioğlu (2017), boğazdaki kalyonların, Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı ablukasını canlandığı görüşündedir (s.123). Ancak savaşa dahil olan Struys'un anlatımından gemilerin Yenişehir Burnu'nu aşamadıkları bilinmektedir. Söz konusu gösterim daha ziyade boğazı geçiş sırasında top atışı yapmak zorunda olan gemileri ve kalenin cevabını temsil ediyor olabilir.

Grelot'un odak noktası Çanakkale yerleşimleri olmadığından İstanbul'u savunan kalelere odaklansa da; gravürde kıyı yerleşimleri hakkında ayrıntılara yer vermiştir. Yeni Şatolar olarak adlandırdığı kaleler ve kale içlerindeki camilerin gösterimi dikkat çekicidir. Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi çevreleriyle birlikte gösterilmiştir. Ayrıca Kilitbahir- Gelibolu arasındaki diğer camiler minareleriyle göze çarpmaktadır. Ancak Kilitbahir Kalesi metinde yonca planlı iç kalesitle tasvir edilmişken, gravürde kare şeklinde gösterilmiştir. Gelibolu ve Lapseki konumları işaretlense de yerleşimlerin mimari ayrıntıları ifade edilmemiştir. Troya kalıntıları, bir kemer ve çevresindeki yıkılmış duvarlarla temsil edilmiştir. Bunun dışında sekiz kanatlı yel değirmenleri ve Yenişehir Burnu'na yakın olduğu söylenen Troaki köyü dar ve yüksek pencere evlerle tasvir edilmiştir.

4.12.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Grelot'un seyahatnamesinin odak noktası seyyahın kendisinin de belirtildiği gibi İstanbul'dur. Bu nedenle Çanakkale gözlemlerinin odağı İstanbul'u koruyan kaleler olmuştur. Önceki seyyahlardan farklı olarak kalelerin geçilemezliği sorgulamış, hatta kaleleri zayıf ve düzensiz yapılar olarak değerlendirmiştir. Grelot, antik dönem konusunda bilgili diğer Avrupalı seyyahlar gibi mitolojik ve tarihi anlatılara değinmiştir; ancak yerinde gözlem yaparak rasyonel yorumlarda bulunmaya çalışmıştır. Eski yerleşimler hakkında söylenenleri kesin bir gerçek olarak değil farklı yazarların görüşlerini karşılaştırarak paylaşmıştır. Sestos ve Abydos'un konumu gibi, gözlem ve bilgi eksikliği nedeniyle tarafsızlığını koruduğu noktaları ifade etmiştir. Gravürlerinin doğruluğunu, çalışmasının başında çeşitli isimlerin onayıyla okuyucuya sunması da bu rasyonel tutumun göstergelerinden biridir. Kumkale çevresini Troya kalıntılarından bağımsız bir şekilde, güncel yerleşimler hakkında bilgi vererek incelemiştir.

4.13 Jacob Spon ve George Wheler Seyahatnamesi'nde Çanakkale

4.13.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Her ikisi de arkeoloji konusunda meraklı olan George Wheler (1650-1723) ve Jacob Spon (1647-1685), İtalya yolculukları esnasında tanışarak 1675 yılında Küçük Asya seyahatine beraber çıkmıştır. Vingopoulou, aslen tıp doktoru olan Spon'u "bilimsel seyahat türünü başlatan ilk isim" olarak tanıtmış, seyyahın antik diller, madalyon ve

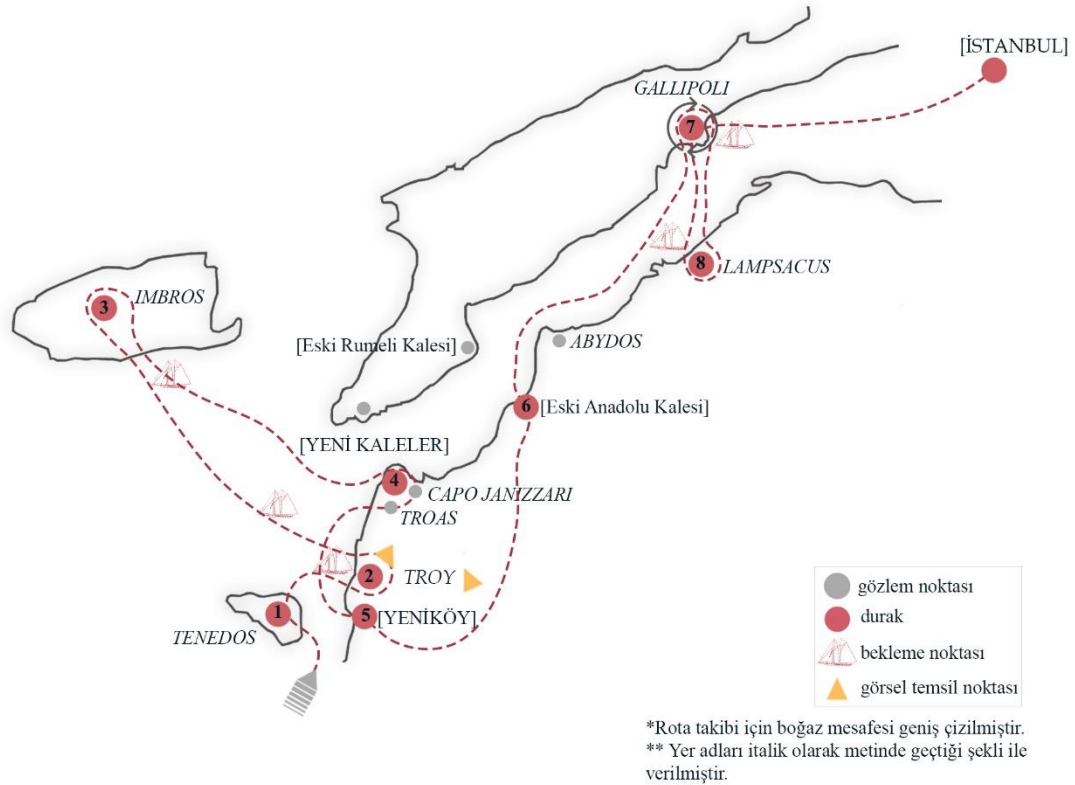
yazıtlar konusunda bilgisine dikkat çekmiştir. 1678 yılında Spon, 1682 yılında ise Wheler beraber çıktıkları seyahati anlattıkları eserlerini yayımlamıştır (Url-21). Tez kapsamında daha sonra yayımlanan George Wheler'in seyahatnamesi ayrıntılı olarak incelenmiş, Spon'un farklılaşan yorumlarına da yer verilmiştir.

George Wheler Hollanda'da doğmuş bir İngilizdir. Kent ve Oxford'da eğitim görmüştür. Spon ile çıktıkları seyahat sırasında topladığı arkeolojik nesne ve el yazmalarını Oxford ve Lincoln College'a bağışlamıştır. 1689 yılında papaz olarak görev yaptığı sırada "ilk Hristiyan kiliseleri" hakkında bir kitap daha yayımlamıştır (Url-22). George Wheler'in "*A Journey Into Greece*" isimli seyahatnamesi altı kitap şeklinde hazırlanmıştır. Çanakkale ve çevresine dair gözlemler "*A Voyage from Venice to Constantinople*" başlıklı ilk kitapta 65-77 sayfaları arasında yer alır. Diğer bölümler İstanbul, Küçük Asya, Atina'ya yolculuğu öncesi ve sonrasında karşılaşılan yerler ve Atina'yı içerir.

Wheler krala ithaf ettiği giriş bölümünde "bir zamanların şanlı milletinin [Yunanistan] içler acısı durumuna ve özgürlüğün önemine" değinmiştir. Önsöz bölümünde "Kendisinden önceki seyyahlar gibi dünyayı görme fırsatı bulduğunu ve gözlemlerinin kaybolmaması için yazmaya karar verdiğini" söyleyen Wheler yaşadığı çağı "zeka ve bilgi çağı" olarak tanımlayarak yazdıklarının bilinmesini istediğini belirtir (Wheler, 1682, Önsöz Bölümü). Yol arkadaşı Jacob Spon'un "kendi ismini de yanına ekleme nezaketi göstererek beraber çıktıkları bu yolculuk hakkında Fransızca bir seyahatname yayınladığını ve bu eserin İngilizce'ye çevrileceğini öğrendiğini" ifade eder. "Ancak bu durumun kendisini gözlemlerini yazmaktan vazgeçirmediğini, Spon'un yazmadığı ve okuyucuya yararlı olduğunu düşündüğü notlarla ve kendi ifadeleriyle eserini tamamladığını" belirtir. Kitabın odak noktasıyla ilgili bazı kimselerin "neden çeşitli otlar, kırık taşlar ve dağılmış binalar"ı ele aldığını soracağını bildiğini, ancak "ilgi alanları bu konuları kapsamayan insanların söz konusu sorularını önemsemediğini" ifade eder. Kitaba "Mösyö Spon'un ismini eklemesinin adil olduğunu, kendi notlarında gördüğü eksiklikleri onun kitabındaki bilgileri alıntılarla tamamlandığını, farklı düşündükleri noktaları belirtmeye çalıştığını" belirtir. Spon'un eserinden farklı olarak çalışmasında onun hiç ilgilenmediği ve "kitapçının da gravür olarak eklemeye çok yanaşmadığı bitki türlerine dair birçok bilginin, topladıkları eski eserlere dair değerlendirmelerin, yaptığı enlem ve boylam ölçümleri ve eklediği haritalara dair notların yer aldığını" ifade eder. Daha doğru haritaların çizilmesi konusundaki

yorumlarına değinir. Haritalarda “güncel isimlerin antik isimlerle eşleştirilmesine dair çalışmalarının gerekliliğini” vurgular. Bazı gravürlerde notlarını dikkate almayan “kopyacının” yanlış tasvir ettiği yerleri açıklar. Metinde tasvir ettiği madalyonlar için sipariş ettiği şekilde, plakalara referans veren kenar notları yazılmadığını ancak bunları görmek isteyen okuyucunun metni takip ederek tasvirleri sırasıyla incelenebileceğini belirtir. Önsöz bölümünün sonunda bilimsel çalışma (*treatise*) olarak tanımladığı kitabındaki kusurlardan sorumlu olduğunu belirtmesi ve basımdaki hataları ayrılarıyla ele alması Wheler’in bilimsel bir yöntem benimsediğini okuyucuya yansıtmaktadır. 1682 tarihli İngilizce olarak yazılmış çalışma daha sonra 1689 yılında Fransızca olarak Paris’te ve Amsterdam’da tekrar basılmıştır (Weber, 1953, s. 93).

4.13.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 4.23 : Spon&Wheler’in Çanakkale Boğazı Rotası

George Wheler, doktor olarak tanıttığı yol arkadaşı Jacob Spon ile birlikte Padua’da bir süre vakit geçirdikten sonra İstanbul’a gidecek Venedik Bailo’sunun gemisine binmek üzere Venedik’e geçtiklerini belirtir. Yol hazırlıkları sırasında pusula, enlem-boylam ölçer aletleri yanlarına aldıklarını söyleyen Wheler, aldıkları haritalar için

“Modern ve antik haritalarımızın hatalarını gördüğümde çok geç olmasını diledim” yorumunda bulunur (Wheler, 1682, s. 3).

Wheler ve Spon’un seyahati 20 Haziran 1675 tarihinde Venedik üzerinden başlar. Rotaları Dalmaçya kıyıları üzerinden Ege adalarını takip eder. Wheler, Ege adalarıyla ilgili bilgileri gemideki denizcilerden aldığını söyler ve adalar hakkında kısa bilgiler verir. 16 Ağustos 1675 günü çıkan fırtına nedeniyle güvenli bir liman olan Bozcaada’ya sığınır (Wheler, 1682, s. 65). Beş gün boyunca rüzgarı beklerken Troya bölgesini gezerler (şekil 4.23). Ağustos ayının yirmiüçünde Boğaz’daki Kumkale ve Seddülbahir Kalelerini görerek, Yenişehir Burnu’nda erzak ve su için dururlar. Kuzey rüzgârı nedeniyle ilerleyemeyen Wheler ve Spon, “Yeniköy”de karaya çıkarak buradan at arabasıyla saatler süren bir yolculuk sonucu Çanakkale’ye ulaşır. Wheler burada kendilerini, İngiliz, Hollanda ve Ceneviz konsolosu “Ezechiel Ruser” isimli bir Yahudi’nin karşıladığını ve arkadaşı Venedik konsolosu “Abraham Corser”in evinde ağırlandıklarını belirtir (Wheler, 1682, s.73). Denizde Karadeniz yönünden Ege’ye doğru sürekli bir akıntı olduğunu söyleyen Wheler, poyrazda akıntıya karşı koymanın daha zor olduğunu ifade eder (Wheler, 1682, s.75). Çanakkale’ye ulaştıktan sonra yeni bir gemiyle Gelibolu’ya geçen ikili Gelibolu’da kaldıkları süre boyunca Lapseki’yi de ziyaret eder. Ardından İstanbul’a gitmek üzere Gelibolu’dan ayrılırlar.

4.13.2.1 Çanakkale Boğazı

Wheler, Çanakkale Boğazı’nın tarihte ünlü olduğunu ve sık sık adının değiştiğini belirtir. Hellespont’un yanısıra “Hellas’ın Denizi”, “Sestos ve Abydos Boğazı” ve son zamanlarda Eski Kaleleri tanımladığını düşündüğü “Dardanelli” olarak adlandırıldığını belirtir. İtalyanların boğaza “*Labocca di Constantinopoli*” ve kendilerinin ise “*Constantinople Kanalı veya Boğazı*” dediklerini aktarır. Anlatımı sırasında Athamas’ın kızı Helle ve üvey annesi İno’nun hikayesine ve bu bölgede bulunan bazı madalyonlarda tasvir edilmiş Hero ve Leander’in hikayesine değinir (Wheler, 1682, s.73). Spon (1679), İstanbul-Üsküdar’daki Kız Kulesi’ne bazılarının neden “Leandre’s Tower” dediklerini anlamadığını, bunun Çanakkale’deki (Dardanelles) Abydos’u akla getirdiğini ve bu konuda antik dönemde yazılan herhangi bir metin olmadığını ifade etmiştir (s.202). Çalışmasında Wheler ile Abydos’ta

buldukları Leandre ve Hero’yu temsil eden madalyonun çizimine (Şekil 4.24) yer vermiştir (Spon, 1679, s.435).

Şekil 4.24 : Hero ve Leander’i temsil eden madalyonun çizimi (Spon, 1679, s.435).

4.13.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Bozcaada (*Tenedos*)

Wheler ve Spon’un Ege adalarını geçtikten sonra rüzgâr ve akıntı nedeniyle ilk durağı Bozcaada olmuştur. Seyyah adayı şu sözlerle tasvir eder:

“Bozcaada, Asya kıyılarından dört-beş mil uzaklıkta, çevresi yaklaşık yirmi mil olan; mısır ve özellikle çoğu İstanbul'a gönderilen misket (muskatel) şarabıyla ünlüdür. Adanın kuzey ucunda bir kale ve kasaba bulunur, ancak Sigaeum Burnu'na göre bakılırsa doğuya doğru uzanır. Bu burun günümüzde Türkler tarafından *Janizzari* olarak adlandırılır. Girit Savaşı sırasında Venediklerin aldığı bu yeri Türkler, güvenilmez yöneticilere iyi bir para ödeyerek geri almıştır. Bu yerin yakınında Venedikliler ve Türkler arasında ünlü bir deniz savaşı gerçekleştirmiş, her iki taraf da büyük kayıp vermiş; kazanan Venedik olmuştur. Gemimiz adanın güney ucundayken ünlü İda Dağı'nın tepesini görebildik. Aynı hat üzerinde Asya kıyılarında ünlü Troy kentinin kalıntıları uzanıyor. Burayı görmeyi çok arzuladık. Neyse ki ayın 21'i olduğunda rüzgâr hala ters yönden esiyor ve gemimizi tehlikeye sokuyordu. Bu

nedenle kayıklarla “Yürekli Troyalıların Şehri”ni gezme fırsatı bulduk. Gemiden gördüğümüz kalıntıların yaklaşık üç mil kuzeyinde karaya çıktık” (Wheler, 1682, s.66).

Wheler adadan ayrılırken, Bozcaada Kalesi’ni "Sadece bir kuleye ve onbeş parça topa sahip; doğa ve sanatın verdiği nitelikler konusunda pek güçlü olmayan bir kale” olarak tanımlar (Wheler, 1682, s.72).

Yenişehir Burnu (*Promontory Sigaeum / Capo Janizzari*)

Wheler ve Spon, Bozcaada’dan ayrıldıktan sonra Yenişehir Burnu’nda erzak ve su temini için demir atar. Sahile çıktıkları nokta Rum bölge halkının “Troas” olarak isimlendirdikleri bir köydür. Wheler burada antik dönemde “Sigaeum” isimli bir yerleşimin olduğunu, bugün ise iki verimli çeşmesi ve halkın geçimini sağladığı çeşitli yiyecekleriyle ticaret yapılan bir yerleşim olduğunu söyler. Yiyeceklerin çeşitlerini ve fiyatlarını paylaşır (Wheler, 1682, s.71).

Gökçeada (*Imbros*)

Wheler, 27 Ağustos tarihinde Imbros’un güney kıyılarında rüzgârı beklemek için çapa attıklarını söyler. Adanın Bozcaada’dan daha büyük, dört köye sahip, yüksekte bir noktada kaleyle korunan bir yerleşim olduğunu belirtir. Oldukça dağlık ve ormanlarla kaplı adanın av hayvanları açısından zengin olduğunu aktarır. Spon ile birlikte adanın yüksek bölgelerine tırmandıklarını, birçok ekilmiş alan, vadi, gölet ve su kaynağı gördüklerini, kaptanın yelken aldığını görmeleriyle birlikte gemiye koşarak yetiştiklerini ifade eder. Köpeğiyle avlanmaya giden ve gemiye yetişemeyen Flaman bir beyefendiyi geri almak için kaptanın adada dört denizcisini bıraktığını aktarır. Bu kişinin rüzgâr ve boğazdaki akıntı nedeniyle iki gün sonra kalelerin yanında gemiye ulaşabildiğini belirtir (Wheler, 1682, s.72).

Yeniköy (*Kainourio Chorio* ?)

Yaz aylarında bazen iki ay süren kuzey rüzgârı nedeniyle beklemekten yorulan Wheler ve Spon, İstanbul’a gidecek bir gemi bulmak umuduyla kalelere karadan atlarla gitmeye karar verir. Bu amaçla Asya kıtasında gemiden inerler. Kendileriyle aynı nedenden dolayı ilerleyemeyen Micone Piskoposu Seriphus’un kaldığı Rum evine giderler. Wheler, bu evin bulunduğu köyün isminin "*Kainourio Chorio*" ya da Yeniköy (*New-town*) olduğunu ve köyde tamamı Rum 200 kadar evin bulunduğunu belirtir. Köyde yetişen bitkileri detaylı bir biçimde ele alır (Wheler, 1682, s.73).

Gelibolu (Gallipoli)

Wheler ve Spon, Gelibolu'ya vardıklarında şehirde vebanın yayıldığını ve hastalığın İstanbul'da daha yoğun bir şekilde arttığını öğrenir. Enfekte olmamak amacıyla güney limanına yakın, açık bir alanda kaldıklarını ifade eden Wheler, eğer İtalyan konsülü (Aziz Francis tarikatının bir rahibi) kasabadaki küçük manastırında olsaydı; daha iyi bir konaklama için ona başvurmayı umduklarını belirtir. Gelibolu'yu kendi ifadeleriyle şöyle anlatır:

“Gelibolu (Gallipoli) büyük bir şehirdir. Propontis'in ağzında, Strabon tarafından eskiden Callipolis olarak adlandırılan "Thracian Chersonessus"ta yer alır. Bazılarının dediği gibi Lapseki'nin (Lampsacus) tam karşısında değil , birkaç mil kuzeyindedir. Neredeyse bir ada gibi kuzeyde ve güneyde kadirga ve tekneler için iki koya sahiptir. Gemilerin akıntıya rağmen en güvenli şekilde güney tarafından ilerleyebileceğini düşünüyorum. Kıyıda eski ve kurumuş gemi durakları (kızaklar) bulunur. Kasaba dışarıdan daha iyi görünüyor, içi ise çoğu Türkiye (Turkey) şehrinde olduğu gibi. Camiler (veya kiliseler), bazestanların (ticaret yerleri) yüksek kubbeleri kurşunla kaplıdır. Minarelerle (veya yüksek ince kuleler, namaz vakitlerinde çan yerine yerine tiz seslerini oradan çıkarırlar) evlerin arasında uzanan uzun selviler, birlikte çok hoş bir manzara sunuyor. Ancak evler dikkate değer nitelikte değil, alçak ve genellikle ahşap veya kerpiçten yapılmıştır. Sokaklar dardır, bazıları güneşten korunması için ahşapla kapatılmıştır. Kasaba Türkiye'deki çoğu şehir ve kasabadaki gibi surlarla çevrili değildir. (...) Büyüklüğü göz önüne alındığında burası hiç de kalabalık görünmüyordu; veba yüzünden mi, değil mi, emin değilim; yine de orada yaşayanların sayısını on iki bin Türk, dört ya da beş bin Rum ve bir o kadar da Yahudi olarak hesaplıyorlar” (Wheler, 1682, s.75).

Wheler kasabada görülmeye değer tek şeyin bedesten olduğunu belirtir. Yapının, kurşunla kaplı altı kubbesi ve kare bir plan üzerine inşa edildiğini söyler. Spon farklı olarak Gelibolu'daki her evin bir bahçesi olduğunu ve önceki seyyahların ifade ettiği gibi kötü durumda bir kalesi olduğunu belirtir (Spon, 1679, s.160).

Wheler, Gelibolu'nun antik dönemi hakkında ise, şehrin antik dönem yazarları arasında ünlü olmadığını ve o dönemlere dair az sayıda iz bulunduğunu belirtir. Kıyıda, Güney Limanı'nda yerde uzanan çok iyi işlenmiş mermer bir friz gördüklerini;

ayrıca kasaba içinde içeriğinde " *Theodotus ve Bitana, Daughter of Anticles*" isimleri geçen bir yazıt bulduklarını söyler (Wheler, 1682, s.75).

Lapseki (*Lampsacus*)

Lapseki'de Gelibolu'ya nazaran daha önemli şeyler bulmayı amaçladıklarını ifade eden Wheler, daha büyük bir tekne kiralayarak karşıya geçtiklerini belirtir.

"Lampsacus, şimdiki adıyla Lampsaco, Strabon'un *Callipoli* zamanında sahip olduğu avantajı kaybetmiş, şimdi Türklerin ve bazı Rumların yaşadığı küçük bir kasabadır. Lampascus, Kserkes'in Themistokles'e verdiği şehirlerden biriydi: Magnasia Ekmeği için, Myuns eti için ve burası da şarabı için. Gerçekten de özellikle güney kısımlarında çok sayıda üzüm bağı ve nar ağaçları bulunur. Burada önceleri, Pausanias'ın onayladığı gibi Tanrı Priapus'a -antik ismiyle Petyusa- tapınılıyordu. Şehrin Abydos'tan yirmi bir mil (170 stadia) uzaklıkta iyi bir limanı vardı. Şimdi ise iki yüze yakın evi, girişini kırmızı mermer sütunların süslediği güzel bir camisi bulunuyor. Bu yapı söylediklerine ve sütun başlıklarına oyulmuş haç işaretlerinden anlaşıldığına göre önceden bir Hristiyan Kilisesi'ydi. Kahveye girdiğimizde, biraz İtalyanca konuşabilen kibar biriyle tanıştık ve bize para karşılığında birçok yazıt gösterdi. En iyileri Ahmet Ağa Çelebi denilen bir Türk'ün bahçesindeydi" (Wheler, 1682, s.76).

Kalıntılar hakkındaki gözlemleri dışında Lapseki'deki Türklerin ülkenin çoğu yerine nazaran üzüm bağı dikmek konusunda rahat olduklarını belirten Wheler; şarap yasak olmasına rağmen, buradaki halkın şerbet ile "*Aqua Vitae*" yapmak ve üzüm yemek bahanesiyle bağcılık yaptığını ifade eder (Wheler, 1682, s.77).

4.13.2.3 Antik yerleşimler

Troya (*Troy*)

Wheler, çalışmasında Alexandria Troas kalıntılarına ayrıntılı bir bölüm ayırmıştır. Ancak bu kalıntıları Antik Troya kenti ile ilişkilendirmemiştir. Wheler, bölgede kıyı boyunca birçok kırılmış mermer sütun ve duvar temeli gördüklerini belirtir. Özellikle denizin içerisinde tuzlu rüzgârın yıprattığı parçalar bulunduğunu ifade eder. Kıyıda bir liman mendireğinin izlerinin bulunduğunu, buranın gördükleri mermer sütunlarla inşa edilmiş bir liman olabileceğini düşündüğünü belirtir. Ancak liman ağzının "şimdi kumla kaplı ve oldukça sığ" olduğunu ifade eder. Bu bölgenin Homer ve Vergilius'un

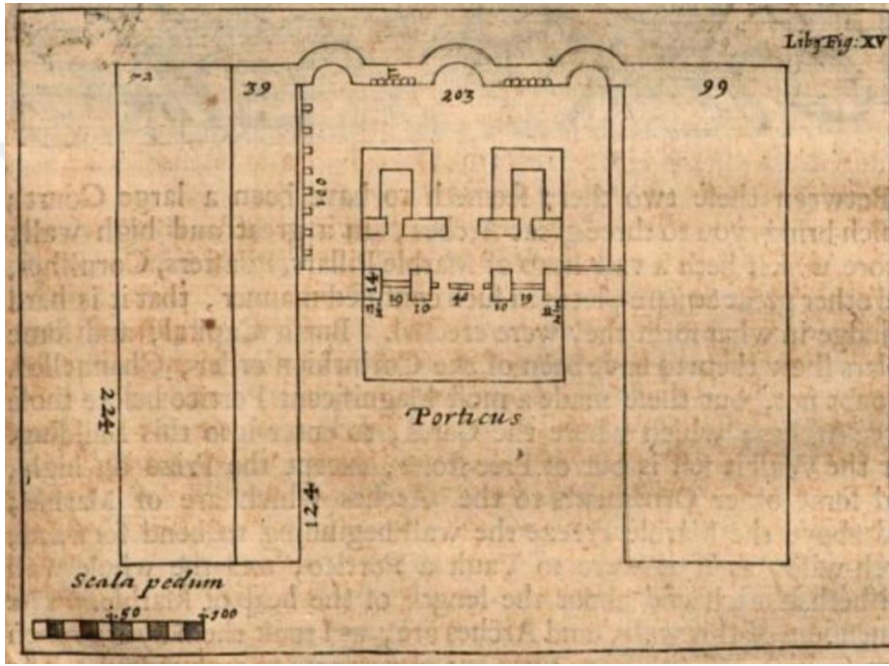
anlattığı antik şehir Troy, ya da İlium olmadığını düşündüğünü belirtir. Aynı şekilde Bellonius'un ve “gördüğü her büyük ağacı Hector veya Achilles ile ilişkilendiren Pietro della Valle'nin görüşlerine katılmadığı”nı aktarır. Daha ziyade bu kalıntıların “Strabo'nun modern İlium olarak tanımladığı, Büyük İskender tarafından inşasına başlanıp Lysimachus tarafından bitirilen ve " Alexandria" olarak bilinen Roma kolonisine ait olabileceğini” düşündüğünü ifade eder. Birçok kez referans göstererek fikirlerini tartıştığı Sandys için "Çok değerli Bay Sandsy, sanırım, Strabon'u rehber olarak izlemiş olduğundan, bu konuya dikkat çekmiş ve genel olarak bundan söz etmiştir" diyerek Sandys'in fikirlerine katıldığını belirtir (Wheler, 1682, s.68).

Ayrıca limanın biraz yukarısında Apollon başı ve kalkan simgelerinin oyulduğu mermer lahitler olduğunu ancak hiçbirinde yazıt göremediğini belirtir. Mösyö Spon'un bunları Fransa Arles'teki Roma mezarlarına benzettiğini, bu nedenle lahitleri Petro della Valle gibi antik Troyalılar ile ilişkilendirmediklerini ifade eder. Limanın güneyinde yerde uzanan iki sütunu Mösyö Spon'un ölçtüğünü belirtir. İlkinin tek bir parça halinde 30 ayak, diğerinin üç parça halinde 35 ayak uzunluğunda ve sonuncusunun 4 ayak ve 9 inç çapında olduğunu; bunların Mısır granit mermerinden yapıldıklarını aktarır. Buradaki birçok büyük sütunun padişah'ın annesi Valide Sultan'ın yaptırdığı Yeni Cami inşası için taşındığını belirtir.

Wheler, kıyı boyunca ilerlediklerini, limana uzanan bölgede bir su kemeri olduğunu düşündükleri kalıntıları geçtiklerini belirtir. Daha sonra derin ve düz bir vadiye ulaştıklarını, kurumuş olan bu yerin daha önce gemiler için kullanılmış olabileceğini düşündüğünü ifade eder. Vadinin sağında büyük miktarda kalıntının olduğunu ve burada saray, tiyatro, bazı tapınak temelleri ve duvarlarının görüldüğünü aktarır. Ayrıca bazı kemerler ve yer altı tonozlarının görüldüğünü ifade eder. Ayakta duran küçük yuvarlak bir tapınağın mermer kornişinde sunak tarzında yapılmış üç mermer taş olduğunu söyler. Üzerinde sadece son harfleri " VIC. VII. ve VIC. VIII." farklılık gösteren yazıtların olduğunu belirterek yazıtı Latin harfleriyle alıntılar (Wheler, 1682, s.68). Bu ifadeleri Latince'den çevirerek Spon ile fikir alışverişinde bulunduklarını belirtir. Sonuç olarak kalıntıların, Augustus döneminde bir Roma şehri olarak yeniden inşa edilen ve birçok yazıtta "*Colonia Augusti Troas*" olarak ifade edilen Troas şehri olduğu sonucuna ulaştığını belirtir. Spon (1679) ise, bir heykel kaidesi olduğunu söylediği yazıtta “ *Voltinian Birliğinden Marcus oğlu Cajus Antonius Rufus, Julius ve Augustus Cæsar Rahibi, Apri Claudian Kolonisi ve Trakya ve Philippi Kasabaları ve*

bu iki şehrin Prensi'nin onuruna dikilmiştir” ifadesinin yer aldığını; son satırlarda değişen VII, VIII gibi sayıların Roma’daki gibi şehrin sokak veya bölge isimlerini temsil ediyor olabileceğini ifade etmiştir (s.150-154).

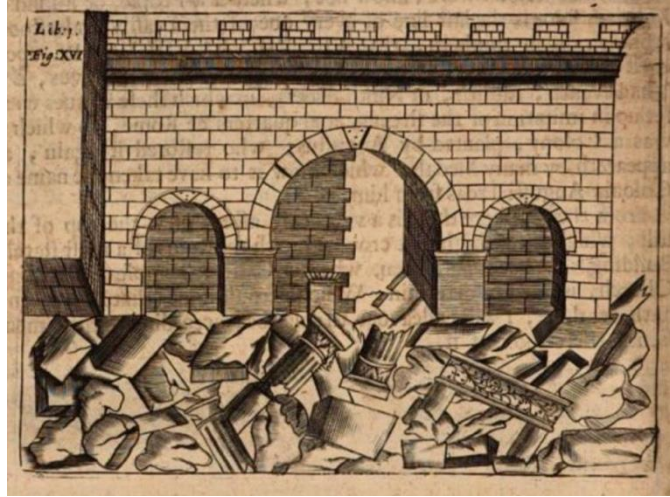
Wheler, bulundukları noktadan deniz kıyısına çok yüksek olmayan bir iniş olduğunu, burada bazı görkemli yapılara ait kalıntılar bulunduğunu belirtir. Daha önce gördüklerine benzemeyen, kale, tapınak ya da kilise mi olduğuna karar veremediği yapıyı, sahada aldığı ölçülere göre detaylı bir biçimde tasvir eder (Wheler, 1682, s.69). Ayrıca eserinde yapının planına ait bir gravüre yer verir (Şekil 4.25)

Şekil 4.25 : Wheler’in Seyahatnamesi’nde Troya Kalıntılarına dair plan çizimi (Wheler, 1682, s.69).

"Bütün uzunluk kuzeyden güneye 413; doğudan batıya genişlik ise 224 ayaktır. Ana cephe batıya bakar. Girişte, biri sağda, diğeri solda, eşit uzunlukta ve birbirine paralel uzanan ve temelleri görünen iki bölümü geride bırakıyorsunuz. Sol taraftaki bölüm, iki dikdörtgene bölünmüştür: En dışta kuzeyde olan bölüm 24 adım veya 74 ayak genişliğindedir; ve sadece dış duvarların temelleri kalmıştır ve zemini düzdür. Diğeri ise, 13 adım veya 39 ayak genişliğindedir. Yeraltında tonozlar ve kemerler görülebilir. Sol taraftaki diğer bölüm eşit uzunlukta ve 33 adım veya 99 ayak genişliğindedir. Duvar temelleri ve düz bir zemini bulunur. Bu ikisi arasında büyük bir avlu varmış gibi görünüyor; burası sizi büyük ve yüksek duvarlı üç büyük kemere getiriyor. Önünde büyük mermer sütunlar, pilaster, pervaz (cornish) ve diğer büyük kare parçalar o kadar karmaşık

bir şekilde uzanıyor ki, hangi düzende inşa edildiklerini yorumlamak zor. Ama bir sütun başlığı ve bazı diğer sütunlar onların Korint düzeninde olduğunu gösteriyor. Şüphesiz bu üç kemerin önünde yapıya girilen kapıların bulunduğu muhteşem bir *portico* vardı. Çünkü duvarın kendisi- yukarısındaki friz ve kemerlerdeki bazı mermer süslemeler dışında- yığma taştan oluşuyor ve mermer süslemelerin bittiği noktada duvar - sanki tonozlu bir porticoymuş gibi - kemer şeklinde eğilmeye başlıyor. Tüm bu duvar mermer bölümün uzunluğu kadar yükseliyor. Duvarın ölçülerini bizimkinden farklı olan Fransız ölçülerine (French Foot) göre aldım. Ortadaki kemer 40 ayak genişliğindedir; aynı taş ve işçilikle örülmüştür; her iki tarafında iki küçük kemer bulunur. Bu kemerlerin her biri 19 ayak genişliğindedir ve taşlarla dolu olduğu için girişleri kapalıdır. Kemerler arası uzaklık 10 adımdır; kemerden uçtaki köşeye mesafe ise 11.5 adımdır. Ön cephe ise 14 adımdır. Böylece portikonun 120 adım uzunluk ve genişliğe sahip olduğunu, söz konusu büyük kemerin genişliğinin ise 40 adım olduğunu düşünüyorum. Geride kalan üç kemerin desteklediği tonoz ve şimdi yığın halinde yerde uzanan beyaz korint sütunlardan oluşan avlu, şüphesiz izleyenlerin gözleri üzerinde harika bir etki yaratmış olmalı” (Wheler, 1682, s.70-71).

Şekil 4.26 : Wheler’in tasvir ettiği kemerler ve kalıntılar (Wheler, 1682, s.70).

Wheler yukarıda yaptığı incelemeler doğrultusunda yapıyı okuyucunun gözünde canlandırmaya çalışır (Wheler, 1682, s.70, şekil 4.26). Kemerlerden oluşan duvarın bittiği noktada, aynı genişlikte başka bir duvarın aynı doğrultuda uzandığını ve bu duvarın ilk bahsettiği temellere uzaklığının 41 adım olduğunu belirtir. Böylece tüm ön avlunun 203 adım uzunluğunda olduğunu ifade eder. Bahsettiği büyük orta kemerden

girildikten sonra - belki de tonozlu bir tavana sahip girişin daha alçak kemeriyle karşılaşıldığını belirtir. Buradan ilerleyince paralel uzanan iki kare temelin geride bırakıldığını, 100 adım sonra giriş kapısının tam karşısında büyük kemerli bir nişin bulunduğunu, portikonun her iki tarafında yarım düzine küçük nişin yer aldığı karşılıklı iki duvarın bulunduğunu ifade eder. Kuzeydeki nişten itibaren başlayan duvarın birçok küçük kemerle dolu olduğunu belirtir. Sonuç olarak yapının bir Hristiyan Kilisesi olduğunu düşündüğünü ifade eder. Yunanistan'daki antik dönem kiliselerinde benzer şekilde bir *portico* ya da *pronaos* görüldüğünü belirtir. Ayrıca doğu tarafında tespit ettiği üç büyük kemerli nişin bir Yunan Kilisesi'ndeki, sağda prothesis, ortada kutsal masanın ve solda kutsal giysilerin bulunduğu yerleşim düzenine benzediğini ifade eder. Ancak bir yandan da putperest (heathen) tapınaklarında heykellerin yerleştirilmesi için çok sayıda nişin kullanıldığını bildiğini de ekler. Sonuç olarak bu yapının buradaki halkın söylediği gibi Priam'ın kalesi veya Roma öncesi bir döneme ait olduğuna inanmadığını belirtir. Daha çok Efes'teki Diana Tapınağı'na benzeyen bir yapı olduğunu düşündüğünü ifade eder. Bulundukları tepeden her yönde kıyıya kolayca inildiğini, batıda iki mil sonra denizin uzandığını kuzeyde ise küçük bir düzlükten sonra boğaza (Hellespont) altı- sekiz mil uzaklıktaki Sigaeum Burnu tepesinin görüldüğünü belirtir. Doğu yönünde ise bulundukları tepeyle İda Dağı arasında Simois Nehri'nin suladığı geniş bir düzlüğün uzandığını aktarır. Antik İlium kentinin, muhtemelen kendilerinin görmediği ancak Sandys'in bahsettiği bu yerde kurulmuş olduğunu belirtir (Wheler, 1682, s.71).

Lapseki'deki Antik Dönem Kalıntıları

Wheler bölgede incelediği yazıtlara çalışmasında yer vermiştir. Ahmet Ağa Çelebi'nin bahçesinde incelediği ilk heykelin Julia Augusta'ya adandığını, heykelin Vesta ve Ceres tarafından tamamlandığını, yazıtta Apollonotimus'un oğlu Dionisius isimlerini okuduğunu belirtir. İkincisinin ise bir heykel kaidesi olduğunu ve şehre birçok yararı olan Apollonius'un oğlu Cyrus - şehirdeki en mükemmel baş hekim-onuruna dikildiğini belirtir (Wheler, 1682, s.76-77).

Spon (1679) yazıtlarda geçen isimlere daha ayrıntılı şekilde yer vermiştir (s.298-300). Wheler, bölgede başka sütun ve mermer kalıntıları gördüklerini, bu kalıntıların antik kentin surlarına ait olabileceğini düşündüklerini belirtir. Yazıtları kopyaladıkları Hristiyan'ın evinde, “önceden rahibe ait olan şimdi ise Türklerin eline geçen üzeri yazılı bazı mermer kaplardan (vessel) söz edildiğini” aktarır. Spon ile birlikte

kasabanın dışındaki bir bağda yer alan antik tapınak temellerini incelediklerini belirtir. Burada bir düzine yığılı mermer sütunla karşılaştıklarını aktarır. Bölgedeki yerli halkın ifade ettiğine göre bu sütunların cami inşası için taşındığını; ancak taşınan sütunların iki kez gece vaktinde bölgeye geri getirildiğini aktarır (Wheler, 1682, s.77). Spon (1679) yerli halkın bu durumu “Tanrının kilisede kullanılmış bir taşın, Türklerin camisinde kullanılmamasını dilediği” şeklinde yorumladığını aktarır (s.163).

4.13.2.4 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi

Wheler, kalelerin Eski Anadolu Kalesi ve Eski Rumeli Kalesi olarak adlandırıldıklarını belirtir. Kalelerin bulunduğu yerleşimlerin ise Asya ve Rumeli (Continents of Greece) olarak adlandırıldığını ifade eder. Eskiden bölgeye *Dardanelli* dendiğini belirtir. İstanbul'un korunması için çok önemli olan kalelerin daha iyi tahkim edilmiş olmalarını beklediğini ifade eder. Kalelerin her birinde sadece iki veya üç burç bulunduğunu ve o kadar etkili olmadıklarını düşündüğünü belirtir (Wheler, 1682, s.74). Anadolu'daki kalenin düz ve alçak bir zeminde, diğer kalenin ise bir tepe yamacında konumlandığını aktarır. Kalenin kara tarafında savunmasız olduğunu, toprakların denize doğru baktığını belirtir. Spon, Wheler'den farklı olarak Asya'daki kalenin üç dört fit derinliğinde kötü bir hendeğe sahip olduğunu, Avrupa'daki kalenin ise yuvarlak bir kule ve iki istihkama (*Boulevard*) sahip gotik bir kalp biçiminde olduğunu ifade etmiştir (Spon, 1679, s.159).

Wheler, Spon ile birlikte söz konusu iki kalenin Hero ve Leander'in aşkıyla ünlenen antik Sestos ve Abydos şehirleri olmadığı kanısında olduklarını belirtmiştir:

"Çünkü burası ne boğazın en dar yeri ne de Antik Çağ'dan herhangi iz var. Ancak Anadolu kıyısından geçerken, buradan çok daha dar bir yerde, kuzeye doğru yaklaşık üç dört mil ötede, üzerinde hatırı sayılır kalıntı bulunan bir yer bulduk. Bu da bize göre, Dardanelli'nin o yerdeki harabelerden sonra inşa edildiğini doğruladı. (...) Strabo'ya başvurduktan sonra Dardanus şehri'nin bu civarda olduğu kanısındayım ve her iki kale için geçerli olan Dardanelli ismi bu ismin bozulmasıyla oluşmuş modern bir ad olabilir. Çünkü Strabo'ya göre Dardanus, Abydos'u takip eder; ancak Strabon'un bu iyi yer arasındaki mesafe için verdiği yetmiş stadia (sekiz mil), bizim yorumumuzdan farklı görünüyor” (Wheler, 1682, s.74).

Seddülbahir Kalesi ve Kumkale (Yeni Kaleler)

Wheler, , 29 Ağustos'ta Yeni Kaleler'i yedi top atışıyla selamlayarak Çanakkale Boğazı'na giriş yaptıklarını ifade eder. Kalelerin yapı olarak olmasa da topları açısından güçlü olduklarını; bu topların etkili bir şekilde yerleştirildiğini belirtir. Sandys eserinde bahsetmediği için kalelerin yeni inşa edildiklerini düşündüğünü aktarır. Asya'daki kalenin iki mil uzaklıktaki Troas'tan, Sigaeum Burnu ile birlikte görüldüğünü ve düz bir zeminde konumlandığını belirtir. Avrupa'daki kalenin ise "Thracian Chersonessus" [Gelibolu Yarımadası] Burnu'nun hemen karşısında, bir tepe yamacında konumlandığını; eski tip yuvarlak kuleleri ve birden fazla rampası (ascent) olduğunu ifade eder. Yeni Kalelerin inşası nedeniyle Dardanelli kalelerinin Eski Kaleler olarak adlandırıldığını aktarır. Yeni Kaleleri geçtikten sonra rüzgâr ve akıntının, Takımadalar yönüne doğru çok kuvvetli olduğunu ve denizde ilerlemekte zorlandıklarını belirtir (Wheler, 1682, s.73).

4.13.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Wheler'in seyahatnamesi eserin önsözünde kendisinin de belirttiği gibi antik kalıntılar açısından zengin gözlemlere sahiptir. Wheler ve Spon önceki seyyahlardan farklı olarak bu kalıntıları daha nicel ve ayrıntılı gözlemler ışığında incelemeye çalışmıştır. Wheler metninde sık sık alıntı yaptığı seyyah George Sandys, Pietro della Valle ve Belon gibi seyyahların yazdıklarıyla, yol arkadaşı Spon'un değerlendirmelerini karşılaştırarak yorumlamıştır. Ayrıca çalışmasında Tavernier'in eserine ve İzmir konsolosu Rycout'un imparatorluk hakkında yazdıklarının önemine değinmiştir. Oxford Magdalen College üyesi Mr. Smith'in şehir topografyası çalışmalarında en doğru yorumlara sahip olduğunu ifade etmiştir (Wheler, 1682, s.177). Önemli bir kaynak olarak gördüğü coğrafyacı ve tarihçi Strabon'un eserinin, seyyah George Sandys tarafından da referans alındığını; bu nedenle değerlendirmelerinin tutarlı olduğu yorumunu yapmıştır.

1689 yılında ilk Hristiyan Kiliseleri hakkında bir kitap yazdığı bilinen Wheler, Troya'da ayrıntıyla incelediği ve çizimine yer verdiği yapıyı mevcut bilgileriyle kilise olarak tanımlamıştır. Bu bilgi yanlış olsa da, mevcut bilgiye eleştirel yaklaşması, eski ve güncel yer isimlerini birlikte ele alarak haritaların yanlışlığına değinmesi, mesafe ölçümlerine dikkat ederek verilen konum bilgilerini sorgulaması onun eserini bilimsel bir yaklaşımla yazmaya çabaladığını göstermektedir. Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri arasında kalış sürelerinin uzunluğu da göz önünde bulundurulduğunda

seyahatnamenin Troya kalıntılarına odaklandığı söylenebilir. Wheler gördüğü yerlerin hem güncel hem antik dönem mimarisi konusunda yorumlar yapmıştır. İmbros'taki kalenin varlığından, Lapseki'de devşirme malzemenin kullanıldığı camiden, Gelibolu'da cami ve evlerin durumundan bahsetmesi ve bedestene dikkat çekmesi, seyahatnamenin mimarlık tarihi açısından dikkate değer yönleridir. Seyyahın incelenen çoğu seyahatnamede olduğu gibi kalelere odaklanmadığı, yazıtlar, madalyonlar ve mimari konusunda meraklı olduğu ve edindiği bilgiyi doğru yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. Wheler, Troya kalıntıları ve bulduğu yazıtlar konusunda titiz gözlemlerine ve çizimlere yer verirken; Spon buldukları madalyonların tasviri ve yazıtların içeriği konusuna eserinde önemli bir bölüm ayırmıştır. Vingopoulou, “Spon’un aksine Wheler’in arkeolojik bilgilerini derinleştirme amacı taşımadığını bu yerleri sadece merak ettiğini ve eserinin Spon’un vasat bir kopyası olduğunu” ifade etmiştir. Ayrıca Atina şehrinin betimlenmesinde intihal yaptığını; yine de içeriğiyle çalışmasının İngiliz seyahat türündeki örnek yapıtlardan biri olduğu” yorumunu yapmıştır (Url-23). Ancak Wheler, incelenen önsözde beraber seyahat ettiği Spon’un metnini referans alarak kendi yorumlarını eklediğini açıkça belirtmiştir.

4.14 Bruyn’ün Seyahatnamesinde Çanakkale

4.14.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

Cornelius de Bruyn (1652-1727) Hollandalı seyyah ve ressamdır. Eğitimi sırasında doğu kültürlerine ilgisini farkederek bu alana yönelmiştir. Theodoor van der Schuer’den resim dersleri aldıktan sonra seyahatinin hazırlıklarına başlamıştır. Bruyn, seyahatnamesinde “yeni yerler görme ve seyahat etme tutkusunun çocukluğuna dayandığını, göreceği yerleri unutmamak için de resim sanatına yönelmeye karar verdiğini” ifade etmiştir (Bruyn, 1698, s.1).

Bruyn’ün 19 yıl süren ilk gezisi 1 Ekim 1674’te Lahey’den başlamıştır. Seyyah Osmanlı topraklarında İstanbul, Mısır, İzmir, Halep gibi çeşitli şehirlerde uzun süre yaşamış; 25 Ekim 1684’te İzmir’den ayrılan bir gemiyle Venedik’e dönmüştür (Bruyn, 1698). Gezisi sırasında birçok gözlemini tarihleriyle not etmiş ve iki yüze yakın resim çizmiştir. Yakın Doğu gözlemlerini içeren ilk seyahatini anlattığı eseri 1698 yılında “*Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste Deelen van Klein Azil*” ismiyle yayımlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Eserin 1700 yılında Paris’te Fransızca, 1702

yılında Londra’da ise İngilizce çevirileri yapılmıştır. 18. yüzyıl boyunca eserin çevirileri yapılmaya devam edilmiştir (Gaspar, 2014).

Bruyn’ün seyahati Osmanlı Hollanda ilişkilerinin olumlu devam ettiği bir atmosferde gerçekleşmiştir. Seyyah, Osmanlı yetkililerine Hollanda İzmir konsolosu Jacob van Dam tarafından takdim edilmiş, kendisine seyahati sırasında kolaylık sağlanmıştır. (Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974, s. 6). Umunç (2009, s. 155) seyyahın Orange Prensi William’ın büyük destekçilerinden olduğunu; rakibi Johan de Witt’in 1672 yılındaki suikastinden sonra seyahate çıkmasının, çoğu çevrede suikaste karışan isimlerden biri olduğu şüphesi uyandırdığına dikkat çekmiştir. Bu şüphenin Osmanlı bürokrasi çevresinde de hâkim olduğunu aktarmıştır. Ancak seyyahın üretimleri, seyahat amacının salt politik nedenlere indirgenemeyeceğini düşündürmektedir.

Şekil 4.27 : Bruyn Seyahatnamesi’nin giriş bölümü gravürü (Bruyn, 1698)

Seyahatnamenin kurgusu incelendiğinde, ilk sayfada eserin amaç ve yöntemini yansıtan Robert Duval ve Joseph Mulder imzalı bir gravüre (şekil 4.27) yer verilmiştir. Bu gravürde “*C.D.Bruyns Reysen*” şeklinde seyyahın ismi, arka planda piramitler, dikilitaş ve tapınak gibi yapılar görülmekte; ön planda ise heykel, resim ve mimariyi temsil eden öğeler ve çeşitli ölçü aletleri yer almaktadır. Sağdaki kadın figür elindeki parşömeni işaret etmekte, bu parşömende bir tapınağın görünüş, plan ve sütun şeması yer almaktadır. Eserin yayımcısı ise H. van Krooneveld’dir (Bruyn, 1698). Söz konusu gravürün ardından eserin ismini içeren kapak sayfası ve kitabın çoğaltılmasına ilişkin uyarıların yer aldığı 5 Temmuz 1698 tarihli A. Heinsius imzalı “*Privilegie*” (imtiyaz) bölümü bulunur. Daha sonra seyyahın Godfrey Kneller ve Gerard Valck imzalı portresine yer verilmiştir. Bu portrenin ardından, Bruyn’ün eserini III. William’a ithaf ettiğini belirten önsöz bölümü yer alır. Daha sonra okuyucuya yönelik başka bir önsöz bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde seyyah faydalandığı seyyahların isimlerini sıralamıştır. “De la Valle, Thenevot, Dr. Olphert Dapper’in eserlerini yanında taşıdığını” ve bu seyyahların gezilen yerlerde neyin dikkate değer olduğu konusunda kendisine çok yardımcı olduğunu; İstanbul tasviri ve gözlemlerinde Grelot’tan ve Rum gelenekleri konusunda T. Smith’ten oldukça faydalandığını belirtmiştir. Önsöz bölümünde isimlerine yer vermese de metin içerisinde Spon ve Wheler’in gözlemlerini atıfta bulunarak kullanmıştır (Bruyn, 1698, s. 49).

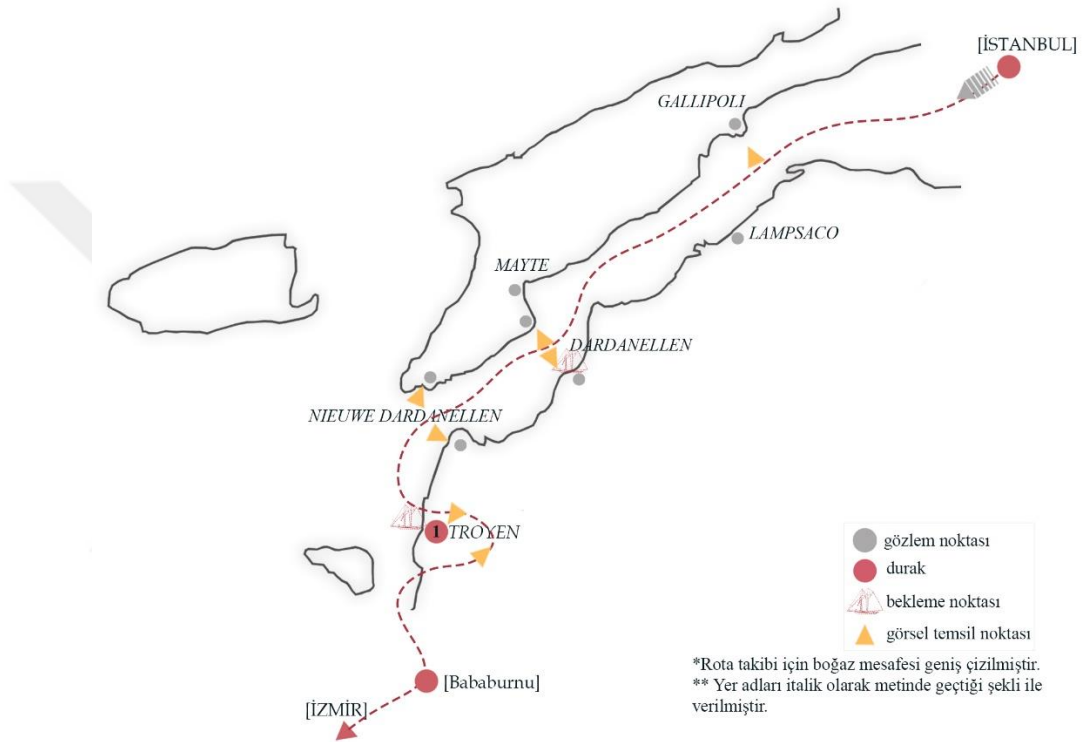
Bruyn önsöz bölümünde “çoğu zaman gravürlerin, seyahatin dönüşünde, yerel sanatçı ve ressamın metinden anladığı kadarını çizmesiyle oluşturulduğunu ve bunun yanlışlıklara yol açtığını” belirtmiştir. Kendisinin ise çizimlerini hayatını riske atarak yerinde ve büyük bir hassasiyetle yapmış olduğunu vurgulamıştır (Bruyn, 1698, s. VII-VIII). Sonraki üç sayfada eser henüz yayımlanmadan oluşan sipariş listesine yer vermiştir. Seyahatname metninden önce altı farklı ismin dini referanslar içeren ve yazarı öven şiirleri yer almaktadır. İlk şiirde Pieter de Frans, Bruyn’ü “çağının Odysseus’u” olarak nitelemiştir (Bruyn, 1698, s. XII). Gaspar’a göre (2014) bu övgülerde Bruyn’ün “Müslüman Levant’a yapılan tehlikeli yolculuğu göze almış bir seyyah” olduğu vurgusu, 1683 sonrası Osmanlı-Kutsal İttifak arasındaki savaş atmosferini yansıtmaktadır (s.30). Son olarak kitabı satın alanlara teslim edileceği notuyla, gezinin rotasını içeren haritanın gravürüne yer verilmiştir (Bruyn, 1698, s. XX).

Eserin 1700 tarihli Fransızca baskısında Bruyn, önsöz bölümüne önemli bir ekleme yapmıştır. Hollandaca baskısının kısa sürede çok fazla sattığına değinen seyyah, kendisine yönelik önceki yazarlardan ve ressamalardan çalıntı yaptığı iddiasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Benzer bir olayı Grelot'un da yaşadığını ve eserinin başında tanıklara başvurmak durumunda kaldığını ifade etmiştir. Kendisinin eserinde faydalandığı isimleri açıkça belirttiğini vurgulamıştır (Bruyn, 1700, s. 15). Kitabını eksizsiz hale getirmek amacıyla kopyaladığı sekiz adet gravürün numaralarını sıralamış; bu bilgiyi zaten ilgili bölümlerde çizerlerin isimleriyle vermiş olduğuna dikkat çekmiştir. Bu baskıda doğruluğunu ispatlamak amacıyla çizimleri bizzat yerinde yapmış olduğuna dair İzmir Konsolosu Jacob van Dam, evinde kaldığı tüccar Henrico Lub gibi isimlerin onay mektuplarına yer vermiştir. Fransızca baskıda farklı olarak ithaf bölümü III. William'a değil Brunswick ve Lüneburg Dükü Antoine Ulric'edir (Bruyn, 1700, s.15-22). Eserin 1698 tarihli bir baskısı DBNL arşivinde yer almaktadır. Gaspar (2014) söz konusu eserin “gravürleriyle görsel zevki yüksek ancak bol yan cümleli ve uzayan ifadeleriyle okunması zor bir dile sahip olduğu ifade etmiştir (s. 10).

4.14.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Tez kapsamında incelenen 1689 yılı Felemenkçe baskısına göre eser, 734 sayfa, 89 bölümden oluşmaktadır. 210 gravür içeren seyahatnamenin Çanakkale gözlemlerini içeren 30. Bölüm, 156-161 sayfaları arasında yer alır ve seyyahın 1680 yılında İstanbul'dan İzmir'e gidiş rotasını içerir. Bu bölümde 13 gravüre yer verilmiştir. Her bölümün başında içeriği özetleyen kısa başlıklar bulunur. İncelenen bölüm başlığı “*İstanbul'dan İzmir'e dönüş, yolda karşılaşılan yerlerin kısa özeti, eski ve yeni haliyle Çanakkale (Dardanellen), Hellespont'a dair detaylar, Troya (Troyen) kalıntıları, Bababarnoe (Bababurnu) ve Mitilene (Midilli adası), Tripoli korsanları ve İzmir'e dönüş*” şeklinde geziyi özetlemektedir (Bruyn, 1698, s. 156). Bruyn, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ilk olarak Gelibolu'ya vardıklarını belirtmiştir. Sırasıyla Gelibolu, Lapseki ve Eceabat yerleşimleri hakkında bilgi vermiştir. Ardından geçiş izni için beklemek üzere geceyi geçirdikleri Kale-i Sultaniye civarındayken kaleleri tasvir etmiştir. Daha sonra dört saat uzaklıkta olduğunu belirttiği Seddülbahir ve Kumkale kalelerini tanıtmıştır. Troya kalıntılarını görmek amacıyla, denizcileri ikna ederek karaya çıkmıştır Bölgedeki incelemeleri sonrasında, zorlu hava koşullarından dolayı ekibiyle birlikte geceyi Bababurnu'nda geçirmiştir (şekil 4.28). Midilli adasının

çizimini buradayken yapmıştır (Bruyn, 1698, s. 156-161). Burasının Asya'da bir nokta olduğunu, Molva Kalesi'nin bulunduğu Mitilen (Midilli) adasının hemen karşısında yer aldığını ifade etmiştir. Çoğu geminin rüzgârlı havalarda güvenle konaklamak için burada durduğunu belirten seyyah; bu bölgede Baba isimli bir azizin gömülü olduğunu, âdet olarak bu aziz adına gemilerden suya ekmek atıldığını aktarmıştır. 50 numaralı gravürde, burada geçirdikleri akşamı ve Midilli'deki kaleyi tasvir etmiştir (Bruyn, 1698, s.160).

Şekil 4.28 : Bruyn'ün Çanakkale Boğazı rotası

Yukarıda özetlendiği gibi Bruyn çoğu seyyah gibi boğazı ve kıyı yerleşimlerini seyir sırasında gözlemlemiştir. Seyyahın boğazdan geçişi, İstanbul yönünden esen elverişli rüzgâr sayesinde hızlı ve kolay gerçekleşmiştir. Ancak kısıtlı zaman dolayısıyla kopyaladığını söylediği Gelibolu gravürü dışında çizimlerini kendisinin yaptığını ifade etmiştir. Bölgeden Troya kalıntılarını görmeden geçmek istememiş, burada gördüğü kalıntılardan bazı parçaları yanında götürmüştür.

4.14.2.1 Çanakkale Boğazı

Bruyn, boğazın eskiden Sestos ve Abydos olarak anıldığını şimdi ise "Dardanellen" veya "Gelibolu Boğazı (Straat van Gallipoli) olarak isimlendirildiğini belirtir. Ancak

seyahatnemenin genelinde *Hellespont* ismini kullanır. Bu ismin Athamas'ın kızı Helle'den geldiğini anlatan mitolojik hikâyeyi aktarır. Ayrıca boğazın Türklerin Asya'dan Avrupa'ya ilk defa geçtikleri ve Pers Kralı Kserkes'in gemilerden oluşturduğu köprüyle ordusunu Yunanistan'a geçirdiği yer olduğunu ifade eder. Boğazın en dar noktasında genişliğinin en az bir buçuk mil, en geniş noktasında ise beş mil olduğunu belirtir (Bruyn, 1698, s. 158).

4.14.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gelibolu (*Gallipoli*)

Bruyn, Gelibolu'yu Hellespont'un son şehri olarak tanımlar (Bruyn, 1698, s. 60) Gelibolu'nun “oldukça büyük; ancak seyrek nüfuslu bir kasaba” olduğunu; “günlük işleri rakı ve şarap satmak olan birçok Rum'un burada yaşadığını” belirtir. Şehrin çok önemli olmayan bir kalesiyle, gemi ve kadırgalara hizmet eden küçük bir koyu olduğunu ifade eder. Deniz tarafında bir tür cephanelik/ silah evi bulunduğunu burada Kıbrıs'ın fethi sırasında Venediklilerden almış olabilecekleri eski kadırgaların, bir kemerin altında uzandığını belirtir. Ancak daha büyük olasılıkla bu kadırgaların İnebahtı yenilgisinden sonra Osmanlı donanmasının Korint'ten Ege Denizi'ne getirebildiği parçalar olduğunu düşündüğünü ifade eder.

Bruyn ayrıca Gelibolu'nun Türkler tarafından Avrupa kıtasında fethedilen ilk yer olduğuna inanıldığını ve 1363 yılında, Murat döneminde fethedildiğini belirtir. Gelibolu çizimlerinin 41 numaralı plakada yer aldığını, kendi çizmeye vakit bulamadığı için resmi Bay Wastjau'nun çiziminden kopyaladığını ifade eder. Burada gece ve şafak vakti olası kazalara karşı gemilere rehberlik eden oldukça bakımlı iki deniz fenerinin görüldüğünü belirtir (Bruyn, 1698, s. 156).

Lapseki(*Lampsaco*)

Bruyn, Gelibolu'nun karşısında Akdeniz'in girişinde, antik dönemde *Lampsaco* adıyla bilinen bir şehrin bulunduğunu, burada daha çok Türklerin ve azınlık olarak Rumların yaşadığını belirtir. Tam bu noktada Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki mesafenin daraldığını ve keyifli bir yolculuk sunduğunu ifade eder (Bruyn, 1698, s. 157).

Eceabat(*Mayte*)

Bruyn, Lapseki'den sonra Propontis'in sonunda *Mayte* denen yere geldiklerini ve burada üç taş yığını gördüklerini belirtir. Bölge sakinlerinin söylediklerine göre daha önce bu bölgede buğday, mısır yettiğini, buna rağmen “çoraklık yüzünden Tanrı'ya

şikâyet eden toprak sahibi nedeniyle” durumun değiştiğini aktarır. Boğazın bu noktasında kuvvetli bir akıntı olduğunu belirtir (Bruyn, 1698, s. 157).

4.14.2.3 Troya Antik Kenti

Bruyn Lemnos (Limni) adasının karşısında Troya (Troyen) topraklarının yer aldığını, dağın eteklerinde Tinda şehrinin (?) görüldüğünü belirtir (Bruyn, 1698, s. 158). Bu baskıda Bozcaada’dan söz edilmezken, eserin 1700 tarihli Fransızca çevirisinde Limni ve Troya toprakları arasında Tenedos (Bozcaada)’un görülebildiği bilgisi eklenmiştir (Bruyn, 1700, s. 157). Bruyn “kalıntıları gezmek istediklerini, ancak kiraladıkları yelkenlide tamamı Sakız Adalı Rumlardan oluşan mürettebatın sürekli değişen rüzgârı bahane ederek kıyıya yanaşmanın mümkün olmadığını söylemeleri üzerine eğer durmazlarsa İzmir’e vardıklarında onlara ödeme yapmayacağını söylediğini” aktarır. Bruyn’ün bu uyarısı üzerine iki arkadaşı ve birkaç denizciyle birlikte “eskinin meşhur eserlerinden geriye ne kalmış olabileceğini görmek amacıyla” karaya yanaştıklarını belirtir.

Bruyn öncelikle denizin karaya yakın kısmında tahminen bir İtalyan mili genişliğinde oldukça sığ bir çeşit havza görüldüğünü ifade eder. Hala var olan sütun parçalarından tespit etmek mümkün olmasa da, daha önce Delos’ta gördüğüne benzer şekilde, buranın gemi ve kadirgaların bağlandığı bir liman olabileceği yorumunu yapar. Kıyıdan yarım saat yürüme mesafesinde bir tepede bazı yapıların kalıntılarını gördüğünü, ancak bunların oldukça harap durumda olduğu için ne olduğunu anlayamadığını belirtir. Daha ileride çeşitli kalıntıların yanısıra, yığınla ağır sütun parçasının bulunduğunu aktarır (Bruyn, 1698, s. 158).

Bruyn, karadan iki saat uzaklıkta geri kalanlardan oldukça büyük olduğu anlaşılan bir yapıya dair kalıntıların bulunduğunu söyler. Ayakta kalan dört kapı referans alınır, yapının duvar yüksekliğinin 45 fit (14 metreden fazla), duvar kalınlığının ise beş kulaç kadar olduğunu belirtir. Tamamen ayakta olan giriş kapısının son derece geniş taşların birleşimiyle oluşturulduğunu ifade eder. Ayrıca yapının çevresinde hem içte hem dışarıda çok sayıda küçük kapı bulunduğunu belirtir. Yapının hemen yanında, mâkul büyüklükte on dört kapıyla ilişkilendirdiği oldukça eksiksiz bir duvar gördüğünü söyler. Bu duvarın uzunluğunun 130 adım, eninin ise 100 adım olduğunu ifade eder.

Yapıyı elinden geldiğince kısa sürede, 46 ve 47 numaralı gravürlerde görüldüğü üzere, her iki taraftan çizdiğini söyler (Bruyn, 1698, s. 158). Yapının tahminince bir tapınak

olduğunu, iç kısmını “şimdiye kadar gördüğü bu tür kalıntılarla karşılaştığında- oldukça güzel bulduğunu” ifade eder. Ancak tüm bu kalıntılarda ne bir heykel ne de hangi mimari düzende olduğunu bilebileceği bir şey bulamadığını belirtir. Ünlü Troye şehrinin bir hatırası olarak birkaç parça taşı yakınlarda bulunduğu diğer antik kalıntılarla birlikte yanına aldığını söyler. Burada “daha derine gitmek istediğini ancak yol arkadaşlarının bilmedikleri bu yerde daha fazla kalmayı göze alamadıkları için aceleyle ve üzülmeye bölgeden ayrıldığını” aktarır. Dönüş yolunda bazılarını çizdiği antik dönem kalıntılarını rastladıklarını ifade eder. “Merakı yüzünden tehlikenin yeterince farkında olmadığını, şanslarına dönüş yolunda herhangi biriyle karşılaşmadıkları ancak korkuyla yelkenliye vardıklarını ve hemen yola çıktıklarını” belirtir (Bruyn, 1698, s. 159).

4.14.2.4 Savunma yapıları

Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (*Dardanellen*)

Kalelerin *Dardanellen* olarak isimlendirildiğini söyleyen Bruyn - *Ghent*'i çevreleyen kırsal bölge gibi- tüm Çanakkale Boğazı kıyılarının da Dardania olarak adlandırıldığını ifade eder. Bu ismin mitolojide Jüpiter ve Electra'nın oğlu, ilk kral Dardanus'un burada kurduğu şehirden geldiğini belirtir (Bruyn, 1698, s. 157). Avrupa kıyısındaki kalenin, -Romanya'da (Rumeli ?)- , iki adet burca (*bolwerk-bastion*) sahip, tam ortasında yuvarlak bir kulesiyle yüksek bir dağın eteklerine üçgen şeklinde oturduğunu ifade eder. 42 numaralı gravürde kalenin çizimine yer verir. Anadolu'daki kalenin ise 43 numaralı çizimde tasvir ettiği gibi, düz bir zemine oturduğunu ve yanında güzel bir köy olduğunu aktarır. “Görebildiği kadarıyla kalenin Avrupa'daki kale kadar silahlandırılmadığını” belirtir. “Topların her zaman eğimli yerleştirildiklerini (karşılıklı atışların kalelere zarar vermesi olasılığına karşı); çünkü iki kale arasının yarım milden fazla olmadığını” ifade eder.

Bruyn “Çoğu kişinin, bu iki kalenin Avrupa'daki *Sestos* ve Asya'da *Abydos* antik kentlerinin kalıntıları üzerine kurulduğuna inandığını; ancak bu durumun bilinemeyeceğini, kalelerin bugün bu isimlerle anılmadığını” belirtir. Bu iki kalenin 50 İtalyan mili [yaklaşık 93 km] uzaklıktaki İstanbul'un anahtarları olarak kabul edildiğini, hiç kimsenin buradan - Asya'daki kontrol noktasından- kendini tanıtmadan geçemediğini vurgular (Bruyn, 1698, s. 157).

Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri (Yeni Dardanelles- Nieuwe Dardanellen)

Bruyn, kenar notunda “Yeni Dardanellen” olarak ifade ettiği kalelerin, önceki kalelerden farklı olarak boğazın beş çeyrek mili [yaklaşık 2.3 km] kadar genişlediği kısımda konumlandığını ifade eder. Bu nedenle “kalelere topla saldırmak isteyen birinin rüzgârın yardımına ihtiyacı olduğunu” belirtir. “Avrupa’daki kalenin bir dağın yamacında yer aldığını ve 44 numaralı gravürde görüldüğü gibi kalenin yanında büyük bir kasaba olduğunu” belirtir.

Bruyn “Asya’da olan diğerkalenin ise ovada konumlandığını ve 45 numaralı gravürde görüldüğü gibi bir köyü bulunduğunu” ifade eder. Bu kalelerin toplarının benzer seviyede olduğunu aktarır. Kalelerin savunma potansiyeli için “hiçbiri burçlar ve hendeklerle desteklenmeyen ince duvarlara sahip oldukları için büyük bir güç oluşturmazlar” ifadesini kullanır (Bruyn, 1698, s. 157).

4.14.3 Gravürlerin değerdendirilmesi

Bruyn’ün seyahatnamesi incelenen bölümde gravürler açısından oldukça zengindir. Gelibolu (no.41) ve Bababurnu (no.52) gravürleri dışında dört kalenin gravürüne aynı sayfada yer vermiş, Troya kalıntılarını tasvir etmek için ise yine dört ayrı gravür kullanmıştır. Bu gravürlerden 41 numaralı Gelibolu gravürü dışındakileri kendisi çizmiştir. Metinde çizmeye vakit bulamadığı için resmi Bay Wastjau’nun çiziminden kopyaladığını ifade etmiştir (Bruyn, 1698, s.156).

Wastjau/Wastiou ismi metinde iki yerde daha geçer. Seyyah Bay Wastiou’nun Efes gravürlerinden üçüncüsünü (no:16) çok daha keskin bir gözlemlerle çizdiğini belirtir (Bruyn, 1698, s.34). Ayrıca, İstanbul’da su kemerlerini anlattığı bölümde, bahsettiğı kayayı gören ve yerinde çizen kişi olarak Wastiou’dan bahseder (Bruyn, 1698, s.55). Bruyn’ün söylemlerinden anlaşıldığına göre bu kişi, kendisiyle birlikte seyahat eden bir ressam olabilir.

Bruyn gravürlerinde, 17. yüzyıl Hollanda ressamaları gibi, ayrıntılarda aslına sadık ve canlı tasvirler kullanmış; şehir panoramaları, anıtsal mimari ve günlük yaşamdaki insanları resmetmiştir. Bu nedenle araştırmacılar gravürlerin belge niteliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca gravürlerde gemi tasvirleri ve kıyı manzaralarının yoğunluğu, seyyahın “Hollanda’nın ünlü deniz ve gemi ressamaları ekolüne aşinalığının göstergesi” şeklinde yorumlanmıştır (Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1974, s. 8-9).

4.14.3.1 Gelibolu gravürü

Şekil 4.29 : Bruyn’ün Seyahatnamesinde Gelibolu gravürü (Bruyn, 1698, s. 156).

Gravürün ölçüleri; 22x35 cm ölçülerindeki kitabın iki sayfasına basıldığı düşünülürse yaklaşık 17x44 cm ebatlarındadır (şekil 4.29). Herhangi bir yön veya ölçek kullanılmayan perspektif çizimde, boğazdan Gelibolu kıyıları manzara resmi şeklinde resmedilmiştir. Metinde adı geçen Gelibolu Kalesi ve iki adet deniz feneri yapısı açıkça görülmektedir. “Oldukça büyük fakat nüfusu az” olarak nitelenen şehirde gravüre bakıldığında kalenin çevresinde ve kıyı boyunca devam eden yoğun bir yerleşim dokusu görülür. Biri büyük kubbesiyle göze çarpan toplam dokuz adet minarenin dışında, kalenin sağında küçük ölçekli altı kubbe seçilmektedir. Bu yapı şehrin bedestenini veya birbirinden ayrı hamam/medrese yapılarını temsil ediyor olabilir. Metinde bir çeşit cephanelik olarak tanımlanan kemer altında dizilmiş eski kadirgaların bulunduğu tersane, çizimde tek eğimli kırma çatının altında aralıklarla devam eden yapı olmalıdır. Kaleye ait bir kare planlı kulenin yanında ayakta kalan kale surları tasvir edilmiştir. Gözlem oldukça uzaktan olduğu için iç dış liman ayrımı¹⁴ çizimde görülmemektedir. Gravürde kalenin oturduğu çok yüksek olmayan tepe net biçimde algılanmamaktadır. Ancak deniz fenerinin konumu, tersaneler ve kulenin varlığı gravürün belge niteliğini güçlendirmektedir.

4.14.3.2 Kilitbahir gravürü

Gravürün yaklaşık ölçüleri 22x8 cm’dir. Çizim Kilitbahir Kalesi’ni odağına alan seyir sırasında çizilmiş bir perspektif sunar. Topografik detaylar, kalenin ve Kanuni dönemi eklentisi olan kulenin konumu ve yapının üçgen yerleşimi gerçeğe oldukça yakındır.

¹⁴ “1390 yılında yapılan düzenlemelerde dış kale yıkılarak iç kale onarılmış, iç içe iki büyük havuzdan oluşan liman temizlenerek, liman ağzına iki kule inşa edilmiştir” (Acioğlu, 2015, s. 94-95)

Ancak kalenin üç yonca şeklindeki planı yuvarlağa yakın olarak yanlış gösterilmiştir. Nitekim metinde ortadaki kule de yuvarlak olarak nitelenmiştir. Metinde iki burcu olduğu belirtilen kalenin çizimi incelendiğindeyse, denizle bitişik dış surlarda dört adet burç çizildiği, iç kalede ise burç çizmediği görülür. Kalenin sağında deniz kıyısında ve tepede olmak üzere iki cami gösterilmiştir. Bunun dışında ev tipolojileri tek veya iki katlı kırma çatılı olarak ifade edilmiştir (şekil 4.30).

Şekil 4.30 : Bruyn'ün Seyahatnamesi'nde Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (Bruyn, 1698, s. 157).

4.14.3.3 Kale-i Sultaniye gravürü

Gravürün yaklaşık ölçüleri 22x8 cm'dir. Çizim kaleyi odağına alan seyir sırasında çizilmiş bir perspektif sunar. Metinde düz bir zemine oturması dışında ayrıntı verilmeyen kalenin çizimi daha fazla ayrıntı içerir. Kalenin topografyayla uyumu ve dikdörtgen planı gerçeğe uygun görünür. Deniz kıyısında üç adet burç; kara tarafında ise kare planlı bir burç görülür. Ortadaki kule surlara göre oldukça yüksektir ve kare planlıdır. Bu kulenin dört köşesinde dairesel planlı burçlar tasvir edilmiştir. Kalenin solunda, metinde bahsedilen yerleşim yeri, bir cami ve yüksek-dar pencereli kırma çatılı evlerle resmedilmiştir (şekil 4.30). Bruyn'ün Kale-i Sultaniye önünde geçiş izni

nedeniyle daha uzun vakit geçirdiği düşünülürse çizimin ayrıntılarının daha doğru olması beklenir. Ancak surların ortasındaki ana kulenin dört köşesinde belirgin bir şekilde çizilmiş yuvarlak kuleler gerçeği yansıtmamaktadır. Gravürde kalenin kuzey cephesinin ortasında yer alması gereken kule ve bu kuleye bitişik inşa edilen 1462 tarihli Fatih Cami'ne dair herhangi bir iz görülmez. Olfred Dapper'ın 1680 tarihli çalışmasındaki Kale-i Sultaniye gravürüyle (şekil 5.3) bu gravür arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Dolayısıyla Bruyn yerinde eskiz yapmış olsa bile bazı detayları yapılar dair çizilmiş güncel gravürleri inceleyerek çizimlerine eklemiş veya kendi çizimlerini revize etmiş olabilir.

4.14.3.4 Seddülbahir Kalesi ve Kumkale gravürleri

Şekil 4.31 : Bruyn'ün Seyahatnamesi'nde Kumkale ve Seddülbahir Kalesi (Bruyn, 1698, s. 157).

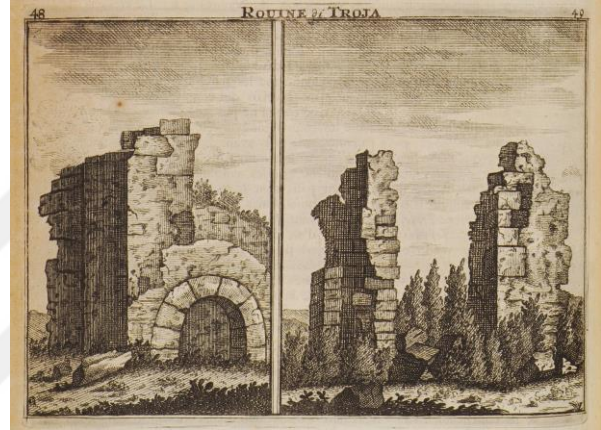
İlgili gravürler 22x8 cm ölçüleriyle Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye gravürleriyle aynı sayfada alt alta yer alır. Bruyn, metinde kalelere dair ayrıntılı bilgi vermez sadece boğazın bu noktada genişliğine ve kalelerin çok güçlü savunmalarının olmadığına değinir. Seddülbahir Kalesi gravüründe kalenin deniz kıyısında eğime oturan surları tasvir edilmiştir. Kale içerisindeki yerleşim – bir minare ve evlerle- göze çarparken,

kale dışında da tepeye doğru devam eden bir yerleşim olduğu görülmektedir. Kumkale tasvirinde ise düz bir zemine oturan kalenin ikisi kare diğerleri dairesel planlı beş burcu ve kale içerisinde bulunan bir cami ile kalenin sağında resmedilmiş bir yerleşim dikkat çekmektedir (şekil 4.31). Bu camiler Evliya Çelebi'nin inşasından bahsettiği Hünkar camileri olmalıdır.

4.14.3.5 Troya gravürleri

Şekil 4.32 : Bruyn'ün
Seyahatnamesinde Troya kalıntıları I

Şekil 4.33 : Bruyn'ün
Seyahatnamesinde Troya kalıntıları II

Seyahatnamede 46 ve 47 numaralı gravürler 22x37 cm ölçülerindeki sayfa düzeninde alt alta yer alır. Bruyn metinde sağlam kalmış etkileyici kapısıyla bir tapınak olarak yorumladığı yapıyı, iki yönden insan ölçeği vererek tasvir etmiştir (Şekil 4.32). Yapının işlevini ayrıntılı olarak yorumlamaya çalışmıştır. Bu yapı daha sonra özellikle 18. yüzyılda bölgeye sadece Troya kalıntılarını görmek için gelen seyyah tarafından kapsamlı şekilde incelenmiştir. 48 ve 49 numaralı gravürlerde ise gemiye dönüş yolunda rastladığı kalıntıları tasvir etmiştir (Şekil 4.33).

4.14.4 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Cornelius Bruyn'ün seyahatnamesinde Çanakkale, İstanbul-İzmir geçiş rotasında yer almasına rağmen Gelibolu, Lapseki ve Eceabat yerleşimlerini okuyucuya tanıtmış, kalelerin yazılı ve görsel tasvirlerine ayrıntılı olarak yer vermiştir. Ancak gravürlerin değerlendirilmesi alt başlığında da vurgulandığı gibi görseller hızlı bir geçiş rotası için

oldukça ayrıntılıdır. Bu nedenle seyyah farklı gravür kaynaklarından faydalanmış olabilir. Nitekim Kale-i Sultaniye ve Gelibolu gravürlerinin yanısıra, Kilitbahir gravünde kalenin dairesel planlı gösterimi gibi aynı hatalar Olfert Dapper'in 1683 tarihli çalışmasında gravürlerde de mevcuttur. Ancak Dapper'in de Hollanda'dan hiç çıkmadığı bilindiği için çizimleri yapan ve Bruyn ile seyahat eden Westeau'nun ismi ön plana çıkmaktadır.

Seddülbahir ve Kumkale kalelerinin görsel tasvirleri ise eserin içerik açısından özgün yanıdır. Bruyn kişisel merakı nedeniyle Troya kıyılarında kapsamlı olmasa da bir gezinti yapmış ve gördüğü yapıların işlevlerini değerlendirmeye çalışmıştır. Ancak kalıntıları herhangi bir dönemle bağdaştırma veya 16. yüzyıl seyyahlarından Pierre Belon gibi mitolojik bir anlatıyı canlandırma çabası taşımamaktadır. Söz konusu bölgeler dışında Bruyn, Gelibolu'nun kalesinden ve iki deniz fenerinden ve Eceabat'ta taş yığını olarak nitelediği bir yapıdan bahsetmiştir. Önceki seyyahlardan farklı olarak Grelot gibi kaleleri Sestos ve Abydos antik şehirleriyle özdeşleştirmek için yeterli kanıt olmadığını belirtmiştir. Bu rotada önceki seyyahlardan farklı olarak Bozcaada'dan söz etmemiştir. Antik dönem mitleri hakkında verdiği bilgi de sınırlıdır. Bu durum seyyahın daha çok gördüklerini aktarma ve görselleştirme amacıyla olduğunu düşündürmektedir.

5. 17. YÜZYILDA ATLAS VE ALBÜMLERDE ÇANAKKALE BOĞAZI VE KİİY YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ

Bu bölümde seyahatnameler dışında Batı Dünyası'nda üretilmiş görsel kaynaklar, sanatçı ve eser hakkında edinilen bilgiler kapsamında ele alınmıştır. Benzer görsellerin üretim ağı, kopyalamalar, görsellerin üretim nedenleri üzerinde durulmuş ve Çanakkale Boğazı'nın bu dönemde görsel temsiliinin anlamı üzerine sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır. İncelenen gravürler bakış noktaları ve resmedilen yerler açısından değerlendirilmiştir. İncelenen eserler çizelge 5.1'de gösterilmiştir.

Çizelge 5.1 : Bölüm kapsamında incelenen eserler

Sanatçı	Eserin Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçe çevirisi
Marco Boschini	1658	<i>L'arcipelago con tutte le isole, scogli secche, e bassi fondi, con i mari, golfi, seni, porti, citta', e castelli; nella forma, che si vedono al tempo presente. Con vna succinta narratiua de i loro nomi, fauole, and historie, tanto antiche quanto moderne. Opera di Marco Boschini. Non meno vile alli studiosi di cosmografia, che diletteuole all'vniuersale.</i>	Hem antik dönem hem de modern isimlerinin hikayeleri ve tarihlerinin kısa ve öz bir anlatımıyla: Takımadaların tüm adaları, kuru kayalıkları ve sığ suları, denizleri, körfezleri, koyları, şehirleri ve kalelerinin günümüzdeki durumu.
Laurenberg	1660	<i>Graecia antiqua</i>	Antik Yunan
Olfert Dapper	1683	<i>Naukeurige beschryving der eilanden, in de archipel der Middelantsche Zee en omtrent dezelve gelegen: waer onder de voornaemste Cyprus, Rhodes, Kandiën, Samos, Scio, Negroponte, Lemnos, Paros, Delos, Patmos en andere, in groten getale...</i>	Akdeniz takımadalarındaki ve çevresinde bulunan başlıca adaların tasviri: Kıbrıs, Rodos, Kandia, Sisam, Sakız, Negroponte, Midilli, Paros, Delos, Patmos ve çok sayıda diğerleri...
Jacob Peeters	1685	<i>Description des principales Villes, Havres et Isles du Golfe de Venise du cote' Oriental, comme aussi des Villes et Forteresses de la Moree et quelques Places de la Grece et des Isles principales de l'Archipel et Forteresses d'jcelles et en Suite quelques Places renommées de la Terre Saincte, et autres dessous la Domination Ottomanne vers le Midy et l'Orient, et quelques principales Villes en Perse et le Regne du Grand Mogol: Volume 0</i>	Venedik Körfezi'nin Doğusundaki Belli Başlı Kasabaların, Limanların ve Adaların Tanımı; Ayrıca Mora Şehirleri ve Kalelerinin Ve Yunanistan'ın Bazı Yerlerinin ve Takımadaların Belli Başlı Adaları ve Bunların Kaleleri; Ve Kutsal Toprakların Bazı Ünlü Yerleri ve Ortadoğu'da Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Diğer Yerler Ve İran'daki Bazı Başlıca Şehirler ve Büyük Moğol Hükümdarlığı: Cilt 0

Çizelge 5.1 (devam) : Bölüm kapsamında incelenen eserler

Jacob Enderlin	1686	<i>Archipelagus Turbatus, Oder Deß Schönen Griechen-Lands, verwüstete und Erödete Wasser-Felder, Auf welchen zu sehen seyn, Deß Egeischen und anhangender Meeren, Insulen, und angränzender Länder, besonders auch deß Peloponnesi, oder Halb-Insul, Morea, Vornehmer Stätten, Festungen, Bergen, Wasser-Flüssen ...</i>	<i>Archipelagus Turbatus veya Yunanistan'ın güzel toprakları, üzerinde görülebilen harap alanlar, denizler ve bitişik denizler, adalar ve komşu ülkeler, özellikle Mora Yarımadası veya yarı ada, Mora, önemli yerler, kaleler , dağlar, nehirler...</i>
Jacob Peeters	1686	<i>Korte Beschryvinghe, Ende Aen-Wysinghe der Plaetsen in desfn Boeck, met hunnen teghenwoordigen Standt, pertinentelijck uytghebeldt in Oostenryck</i>	<i>Avusturya 'da yer alan yerlerin kısa açıklamaları, gösterimleri, mevcut durumları, ilgili bilgiler (?)</i>
Jacob Von Sandrart	1687	<i>Kurtze und vermehrte Beschreibung Von Dem Ursprung, Aufnehmen, Gebiete, und Regierung der Weltberühmten Republick Venedig: Merentheils den Jahren nach und in Form einer kurtzen Chronick verabfasset: Wie auch eine Beschreibung von Griechenland, dem Archipelago und ... Morea, Samt der jetzigen türckischen Krieges-Handlung : mit 64. curiosen Kupffern von Land-Taffeln, Insuln, Städten und Vestungen ; ...</i>	<i>Dünyaca ünlü Venedik Cumhuriyeti'nin kökeni, tarihi, toprakları ve yönetiminin kısa ve genişletilmiş açıklaması: kısa bir kronik biçiminde yazılmıştır: ayrıca Yunanistan, Takımadalar ve ... Mora'nın tasviri, Günümüz Türkleriyle savaş planı: 64 ilginç bakır levhasıyla ülkeler, adalar, şehirler ve kaleler;...</i>
Piacenza	1688	<i>L' Egeo redivivo</i>	<i>Yeniden Canlanan Ege</i>
Jacob Peeters	1692	<i>L'Atlas en abregé ou nouvelle Description du monde tirée des meilleurs Auteurs de ce siecle</i>	<i>Dünya Atlası: Yüzyılın En İyi Yazarları Tarafından Hazırlanan Kısaltılmış ve en Yeni Tasvirlerle</i>

5.1 Marco Boschini'nin 1658 Tarihli “Tenedo” Gravürü

Marco Boschini (1613-1681) Venedikli ressam ve gravür sanatçısıdır (Url-24). Medici ailesiyle sıkı bağlantıları olan Boschini, ayrıca Venedik şehir rehberi, çağdaş ressamların biyografileri gibi konular içeren birçok eserin yazarıdır (Url-25). Tez kapsamında incelenen eserin erken bir nüshası 1651 tarihlidir. 61 gravür içeren ve Girit adasını konu alan söz konusu eserin adı “*Il regno tutto di Candia, delineato à parte, è parte, et intagliato da Marco Boschini Venetiano al Serenissimo Principe e regal Collegio di Venetia*”dır (Weber, 1953, s. 177).

Tez kapsamında incelenen “*L'arcipelago con tutte le isole, scogli secche, e bassi fondi, con i mari, golfi, seni, porti, citta', e castelli; nella forma, che si vedono al tempo presente. Con vna succinta narratiua de i loro nomi, favole, and historie, tanto antiche*

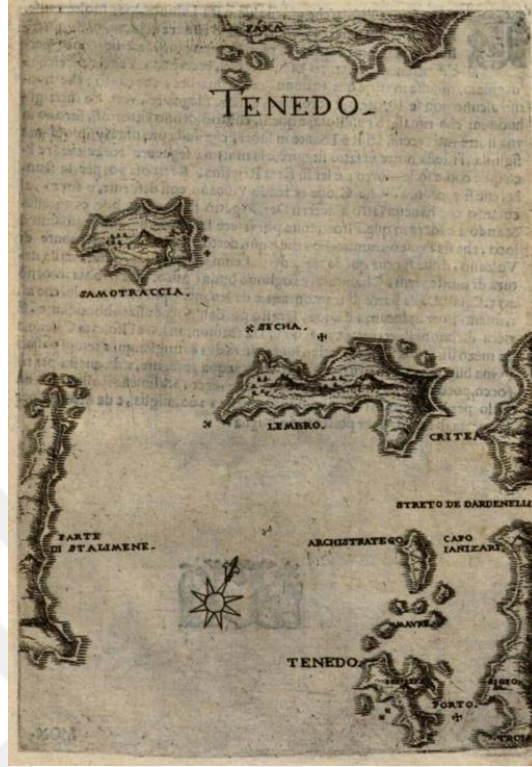
quanto moderne. Opera di Marco Boschini. Non meno utile alli studiosi di cosmografia, che diletteuole all'uniuersale. ...” başlıklı eseri ise 1658 tarihli bir kartografya çalışmasıdır. Yayımcı Francesco Nicolini tarafından Venedik’te basılmıştır. Boschini kitabını Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşan Venedik Donanması Generali Senyör Prencipe Alessandro Farnese’ye adadığını belirtmiştir.

Kitabın içeriği başlığında da belirtildiği gibi ada ve denizlerin liman ve kaleleriyle şehirlerin modern isimleri ve tarihlerinin kısa anlatımlarını ve görsellerini içerir. Bu görseller yön bilgisi ve yerleşim isimlerini içeren “*isolaria*” yani deniz haritalarından oluşur. Boschini okuyucuya hitap bölümünde, farklı zamanlarda eline geçen ada çizimlerini bu çalışma kapsamında derlediğini ifade etmiştir. “Çalışmasının sadece gravürlerden oluşmasını istediğini ancak gelen taleplerle bu yerlere dair kısa bilgi notlarını da gravürlerin yanına eklediğini” ifade eden Boschini çalışmasında “Tecrübeli yazarlar ve bu bölgelere sürekli gidip gelen insanların uyarılarını dikkate aldığını” belirtmiştir (Boschini, 1658, s. 81).

İncelenen 136 sayfalık baskı toplam 47 harita içermekte ve Bozcaada gravürü 82. sayfada yer almaktadır (Boschini, 1658). Boschini, Bozcaada’nın (*Tenedo*) kral Priam ve Laomedon (*Laumedonte*) döneminde zengin ve kalabalık bir yer olduğunu ifade eder. Adanın Troya Savaşı’nda Yunanlıların geri çekildiği yer olmasının yanısıra Venedik&Ceneviz çekişmeleri ve savaşları açısından ünlü olduğunu belirtir. Antik dönemde adada Neptün’e adanmış büyük bir tapınak olduğunu aktarır. Bu ayrıntı kaynağı Plinius’a dayanan 1528 tarihli Benedetto Bordone *isolaria*’sında da yer alan Tenes adasına ait hatalı bir bilgidir. Boschini, adanın doğu tarafında küçük bir limanı olduğunu belirtir. Bozcaada’da “tavşan ve incirlerin bol olduğunu, şarabının çok iyi olduğunu” ifade eder. Adanın etrafının açık olup kuzeyinde *Archistratego* ve *Mavre* adalarının olduğunu belirtir. Ayrıca adanın Samotraki (*Samatracchi*), Gökçeada’ya (*Lembro*) mil cinsinden uzaklıklarını verir (Boschini, 1658, s. 81-82).

Çalışmanın diğer görselleriyle karşılaştırıldığında Bozcaada’nın daha küçük bir ölçekle “*Lembro*” (Gökçeada) gibi çevre adalar ve karşı kıyıyla birlikte ele alındığı görülür. Ada üzerinde “*fortezza*” ifadesiyle bir kale olduğu temsili şekilde ifade edilmiştir. Ada genel hatlarıyla daha önce Rosaccio’nun gravüründe görüldüğü gibi belirgin dört koya sahip ve kuzeybatı-güneydoğu aksında uzanır şekilde betimlenmiştir. Bozcaadanın karşısında Asya kıyısında “*Troia, Sige Burnu, Capo*

Ianizari” yerleşimleri gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı ise “*Streto de Dardenelli*” olarak belirtilmiştir (Şekil 5.1).

Şekil 5.1 : Boschini’nin “Tenedo” Gravürü (Boschini, 1658, s. 83)

Brummett, Boschini’nin eserini, -16. yüzyılda Rosaccio’nun adalar çalışması gibi- “antik tarihin Türklere karşı süregelen mücadelede bir araç olarak kullanılması”na yönelik bir çalışma şeklinde yorumlamıştır. Eserin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşmış Venedikli generale adandığına ve ilk gravürün ,1648-1669 yılları arasında kuşatılan, *Candia* (Girit) haritası olduğuna dikkat çekmiştir. Çalışmanın amacının ise “güncel durumun tasviriyle yetkili kurumlara bilgi sağlamak” olduğunu vurgulamıştır (Brummett, 2015, s. 293). Nitekim Boschini çalışmasının ithaf bölümünde Türk egemenliğine karşı savaşta birliğin önemine ve çalışmasının yararlılığına değinmektedir (Boschini,1658,s.81). Weber, Gennadius Kütüphanesi’nde yaptığı kaynak taramasında başlıksız geniş bir folyonun “Boschini’nin tüm gravürlerinin renklendirilmiş baskısını içeren bir derleme çalışması” olduğunu ayrıca çalışmanın içerisinde , “Ortelius, Boschini, Laurenberg, Buondelmonti ve diğer isimlere ait gravürlerin bulunduğunu” belirtmiştir (Weber, 1953, s. 178). Boschini’nin 17. yüzyılın ilk örneklerin biri olan çalışması kendisinden sonra Piacenza, Dapper ve Coronelli gibi isimlerin gravürlerinde referans alınmıştır.

5.2 Johann Laurenberg'in 1660 Tarihli "Thracia" Gravürü

Johann Laurenberg/Laurenberg (1590-1658) Alman asıllı matematikçi, şair ve edebiyat profesörüdür. 1612-1617 yılları arasında birçok Avrupa ülkesine seyahat etmiştir. Almanca, Latince ve Yunanca şiirler yazmıştır (Dünnhaupt, 1982, s. 720-721). Çizdiği haritalardan biri Joan Blaeu'nun Atlas Maior (1623) eserinde yer almıştır. 1639 yılında Danimarka Kralı IV. Christian tarafından harita çizimi konusunda görevlendirilmiştir. Kendisi Yunanistan'ı görmemiş olsa da özellikle çizdiği Yunanistan haritaları birçok atlasta kullanılmıştır. Vingopoulou, sanatçının bu çizimlerde "A. Ortelius, G. Mercator, Camocio, Porcacchi gibi isimlerden etkilendiğini" ifade etmiştir (Url-26).

Tez kapsamında incelenen 1660 tarihli Latince yazılan "*Graecia Antiqua*" 31 gravürden oluşan bir kitapçıktır. Antik dönem Yunanistan'ını betimleyen eserin nın metinleri Laurenberg tarafından yazılmıştır. Çizimler Jansoon'un atölyesinde yapılmış, Laurenberg'in ölümünden sonra yayımlanmıştır. (Url-26). Eserin yayımcısı Janssonius-Waesbergius, Amstelodami; diğer yazarları ise Samuel Pufendorf ve Jan Jansson'dır. Eser Petro Julio Coyet'e adanmıştır. Gravürlerin herbiri kenar boşluklarında enlem ve boylam çizgilerine sahip harita çizimleridir. Bu haritalarda topografyaya dair su yolları, bitki örtüsü detayları okunabilmektedir (Stanford Digital Repository, n.d).

Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri dair ayrıntıların yer aldığı gravür ise "Thracia" başlıklı bölümde yer alır (Laurenberg, 1660, s. 43). Bu bölümde yazar, "Yunanlıların tarihte Makedonya sınırlarına uzanan Trakya bölgesinde, özellikle denize yakın kısımlarında egemenlik kurduğunu" belirtir. "*Hellespontus*" isminin *Helle*'den geldiğini, altın postlu koç hikayesini ve ayrıca Hellespont'un en dar yerinde *Sestim & Abydam* arasında Kserkes'in bir köprü inşa ettiğini aktarır. Tenedos isminin Neptün'den doğan Cycnus'un oğlu Tenes'den geldiğini anlatan uzun mitolojik anlatıyı ayrıntılandırarak Bozcaada (*Tenedo*) üzerinde durur (Laurenberg, 1660, s. 44-45). Gravür incelendiğinde, Bozcaada karşısında "*Alexandri Troas*" yerleşimi ve Troya (*Troja*) kalıntılarının ayrı olarak işaretlenmiş olması dikkat çekicidir. Troya Antik Kenti kalıntıları boğazın girişine yakın bir bölgede, yerleşime işaret eden bir simge ile temsil edilmiştir. Boğazın Asya kıyısında "*Sigea, Dardanus, Abydus, Lampsacus*" yerleşimleri; Avrupa kıyısında ise "*Elaeus, Sestus ve Callipolis*" yerleşimleri

işaretlenmiştir (Şekil 5.2). Laurenberg’in hem gravür hem de metni antik dönem kaynaklarını odağına alan ve bölgeyi bu kapsamda tanıtan, güncel referanslar içermeyen bir çalışmadır.

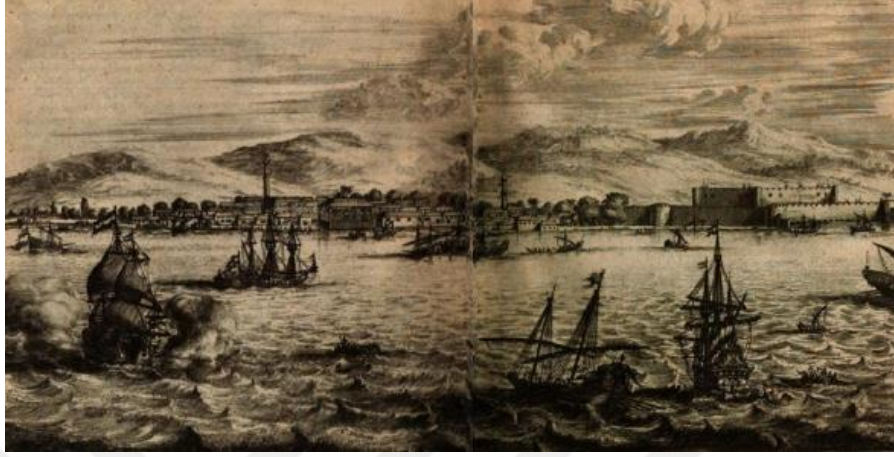
Şekil 5.2 : Graecia Antiqua’da Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri (Laurenberg, 1660, s. 44)

5.3 Olfert Dapper Gravürleri

5.3.1 Dapper’in 1680 tarihli eserinde Abydos gravürü

Amsterdam’da doğan Flaman doktor Olfert Dapper (1636-1689) aynı zamanda klasik literatüre hakim bir bilginidir. Hiç seyahat etmemesine rağmen kendini coğrafya çalışmalarına adanmış ve dünya atlasları üreten bir ekibi yöneterek gravürlerle zenginleştirilmiş birçok coğrafya eseri üretmiştir (Url-27). Yazarın 1680 tarihli “*Naukeurige beschryving van Asie: behelsende de gewesten van Mesopotamie, Babylonie, Assyrie, Anatolie, of Klein Asie: beneffens eene volkome beschrijving van gansch gelukkig, woest, en petreesch of steenigh Arabie*” başlıklı, Amsterdam’da basılmış eserinde Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin antik dönemine dair ayrıntılı bilgi yer almaktadır (Dapper, 1680, s. 281-292). Söz konusu çalışmada yer alan Anadolu haritasında “*İlium, İda, Priapus, Parium, Lampsakus, Hellespont, Abydos (Aveo), Kasteel Dardanello (Dardanello Kalesi) ve Sigeum (Capo Janissari)*” alt başlıklarına yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada “Abydos Kalesi” (Kale-i Sultaniye) gravürüne yer verilmiştir (şekil 5.3). Gravürde “C. Vasteau” imzası

okunmaktadır. Metinde kalenin güncel durumuna dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir (Dapper, 1680, s. 290). Söz konusu eserde yer alan gravürün renklendirilmiş versiyonu *Bartele Gallery* isimli online galeri sayfasında, 1677 tarihi ve Olfert Dapper ismiyle ancak kaynağı belirsiz ifadesiyle yer almaktadır (şekil 5.4).

Şekil 5.3 : Dapper’ın 1680 tarihli eserinde Abydos Gravürü

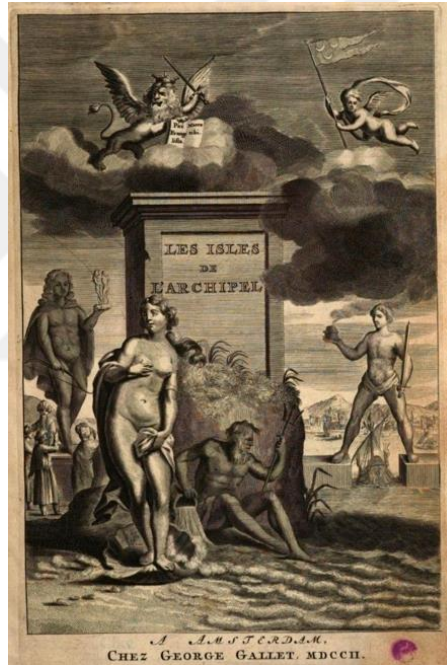

Şekil 5.4 : Olfert Dapper 1677 tarihli kaynağı belirsiz Abydos Gravürü (Url-28)

5.3.2 Dapper’ın 1683 tarihli eserindeki Çanakkale gravürleri

Dapper’ın tez kapsamında ayrıntılı olarak incelenen “*Naukeurige beschryving der eilanden, in de archipel der Middellantsche Zee en omtrent dezelve gelegen: waer onder de voornaemste Cyprus, Rhodes, Kandiën, Samos, Scio, Negroponte, Lemnos,*

Paros, Delos, Patmos en andere, in groten getale...” başlıklı Hollandaca çalışması ise 1683 tarihli ve bir Ege adaları derlemesidir. Eserin ilk sayfasında yer alan kitabı tanıtıcı nitelikteki gravür “*Eylanden der Archipel*” (Ege Adaları) başlığını içerir. Başlığın hemen üstünde “*Pax Evangelista Marce tibi*” ifadesini tutan kanatlı ve taç giymiş bir aslan figürü [Venedik Cumhuriyeti’ni temsil eder] ve sağında üç hilalli bayrağı taşıyan bir melek figürü tasvir edilmiştir. Kompozisyonun merkezinde üçlü mızrağıyla Poseidon ve Tanrıça Venüs; sağında Rodos heykeliyle Rodos limanı, solunda ise Apollon heykeli (?) yanında doğuya özgü giysileriyle insan figürleri yer almaktadır. Gravürün altında yayımlanan şehir ve yayımcıların isimleri “*Tot Amsterdam, Voor Wolfgangh. Waesbergen. Boom. Someren en Goethals*” ifadesiyle yer almaktadır (Şekil 5.5).

Şekil 5.5 : Dapper çalışmasının ilk gravürü (Dapper, 1703)

Eser, eski Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen'e (1641-1717) ithaf edilmiştir (Dapper, 1683, s. 3). Witsen, kartografya ve denizcilik alanında eserleri olan, daha sonra Royal Society üyesi olmuş ve 17. yüzyıl sonlarında büyükelçi ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi yöneticiliği yapmış bir isimdir (Url-29). Önsöz kısmında Dapper, çalışmayı daha önce Asya, Çin, Afrika hakkında hazırladıkları serinin bir devamı olarak tanıtır. Çalışmada Antik Yunanlıların Kiklad ve Sporad adaları dediği, İtalyanların ise genel olarak “*Isole del Arcipelago*” olarak adlandırdığı Ege adalarının ele alındığını belirtir. “Venedik egemenliği dışında kalan adaların tarihi

ve mimari zenginliğinin bir taş yığınının indirgenmesinin sorumlusunu Türk İmparatorluğu olarak gördüğünü” ifade eder. Dapper daha önce “Buelmonte (1440), Benedetto Bordonio (1547), Thomas Porcachi (1610) ve Marco Boschino (1658)”- gibi bazı İtalyan yazarların adalar hakkında antik dönem yazarlarından faydalanarak bilgi verdiklerini belirtir. Yine “bazı modern coğrafyacıların da kendi dillerinde adalardan bahsettiklerini ancak hepsinin kısa özetler şeklinde ve neredeyse aceleyle bölgeyi ele aldığını” ifade eder. Benzer şekilde çeşitli Hollandaca deniz kitaplarının Akdeniz’i tasvir ettiğini, ancak bunların içeriğinin limanlar, mesafeler ve denizden görüşleriyle sınırlı olduğunu belirtir. “Belon, Della Valle, Du Loir, Spon, Wheler, Sandys, Stochove, Tavernier” gibi seyyahların kendi gözlemleri kapsamında adaları tasvir ettiğini ancak adalara yönelik topluca bilgi verme gibi bir amaçlarının olmadığını aktarır. Kendi çalışması kapsamında “tüm seyyah, denizci, coğrafyacıların gözlemleri ve bu bölgeleri ziyaret etmiş görgü tanıklarının verdikleri bilgiler doğrultusunda metnin ve çizimlerin hazırlandığını” ifade eder. Yazılanlara yönelik yargıyı ise okuyucuya bıraktığını vurgular (Dapper, 1683, Önsöz Bölümü).

Şekil 5.6 : Dapper’in eserinde Ege Adaları Haritası (Dapper, 1683, Önsöz Bölümü)

Önsöz bölümünün ardından Dapper, antik anlatılara referans veren bir Ege Adaları haritasına yer vermiştir. Bu haritada, İtalyan, Fransız ve Alman mili ve stadia olarak ölçek bilgisinin yanısıra enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı “Hellespontus” ismiyle, kıyı yerleşimleri ise antik dönem isimleriyle işaretlenmiştir (şekil 5.6). Dapper önsözde bahsettiği isimlerin yanısıra incelenen bölümde “Aenid,

Strabon, Pliny, Homeros, Heredotos, Vergilius, Bochart, Suídas, Plutarkhos ve Heraklides, Catullus, Ovidius, Solin” gibi yazarlara referans vermiştir. Çanakkale gözlemlerinde özellikle Grelot ve Spon’un gözlemlerinden faydalanmıştır.

5.3.2.1 Bozcaada ve Bozcada Kalesi gravürleri

Şekil 5.7 : Dapper’in eserinde Bozcaada Kalesi (Dapper, 1683, s. 100)

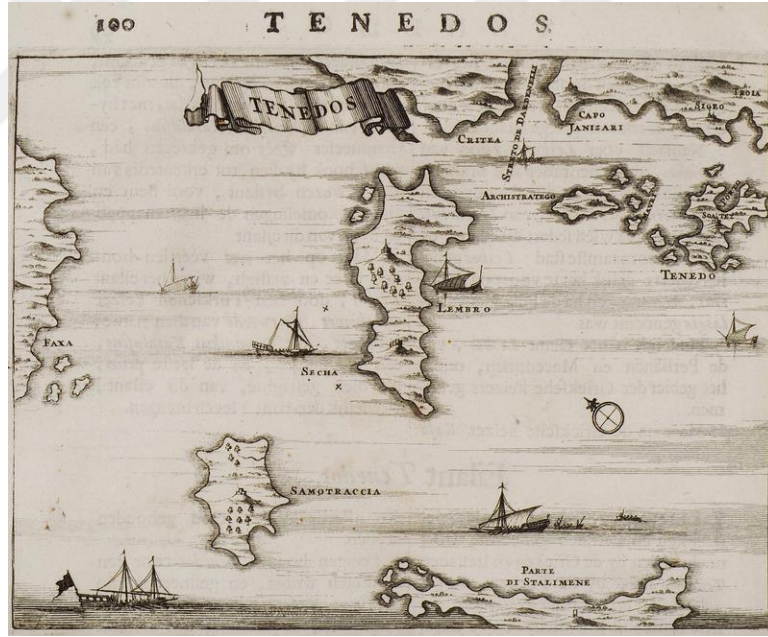
Dapper eserinde Bozcaada’ya ait bir manzara görseli (şekil 5.7) ve ada haritası (5.8) kullanmıştır. Bozcaadayı tanıtırken öncelikle Çanakkale Boğazı hakkında bilgi vermiştir:

“Antik Yunanlılar ve Latinlerin Tenedos olarak adlandırdığı ada İtalyanlar ve modern Yunanlılar tarafından Tenedo ismiyle bilinmektedir. Ancak Türkler burayı boğaza yakın konumundan dolayı boğaz adası anlamına gelen "*Bogge Addası*" olarak adlandırmıştır. Boğazın ismi bugün "*Straet van Konstantinopolen*" veya *Hellespont*’tur” (Dapper, 1683, s. 99).

Eserin Fransızca çevirisinde ise Dardanelles ve “Gelibolu Boğazı ve İstanbul Boğazı” ifadeleri birlikte kullanılmıştır (Dapper, 1703, s. 237). Dapper, Bozcaada’nın Sporat adalarından biri olarak kabul edildiğini; Ege Denizi’nde ve şimdi *Mar Maggiore* olarak adlandırılan Hellespont’un ötesinde boğazın güney girişinde bulunduğunu ifade eder [Dapper *Mar Maggiore* ismini Karadeniz için kullanmaktadır (Dapper, 1680, s.

272)]. Troya antik şehrinin adanın karşısında bir buçuk fersahlık mesafe uzaklıkta, Boğazı koruyan kalelerin ise adaya üç fersah uzaklıkta olduğunu belirtir. Strabon (Küçük Asya'ya kırk stadia uzaklıkta) , Vergilius (Troya'nın karşısında) ve Pliny'nin (Sigée Burnu'ndan on iki mil uzakta) adanın konumu için verdiği farklı bilgileri aktarır. Adanın ismi ile ilgili antik dönem yazarlarının verdiği bilgileri sıralar:

“Strabon’a göre Troya'dan adaya gelen Cynus'un oğlu Tenes burada bir şehir kurmuştur (...) Bu nedenle dönemin ada halkı Tenes'e büyük bir saygı duymuştur. Tenedos adı Yunanca Tenes'in oturduğu yer anlamına gelen "*Tenon Hedes*" ifadesinden türetilmiştir. Cicero da aynı görüşteyken Bochart ise aksine, Tenedos'un, bir zamanlar Samos'ta olduğu gibi, çok iyi çömllekler ve diğer çok ince toprak kapların yapıldığı, kil veya kırmızı toprak anlamına gelen *Tenedom*'dan türetilen bir Fenike kelimesi olduğunu” iddia etmiştir. Bu adaya daha önce “*Leucophrys, Calydne, Phoenixe & Lyrnessos*” da deniyordu” (Dapper, 1683, s. s.99).

Şekil 5.8 : Dapper’in çalışmasında Bozcaada Gravürü (Dapper, 1683, s. 100)

Dapper adanın çevre uzunluğunu Du Loir, Stochove ve Strabon’un ölçülerini Fransız ve Alman ligiyle karşılaştırarak ve kaynaklarını dipnotla belirterek tartışır. Adanın “taşlık tepelerle çevrili, ancak iç kısımlarının düzlük olduğunu” belirtir. Strabo’ya göre “önceden adada iki limanı olan Eolis adında, Apollo the Smyntian adına dikilmiş bir tapınağa sahip bir şehir olduğunu” aktarır. Şair “Homeros’un da bunu doğruladığını; Heredotos’un ise ismini vermediği bir yerleşimden bahsettiğini” belirtir. Vergilius’un

da belirttiği gibi “adanın Troya döneminde oldukça zengin ve ünlü bir ada” olduğunu ancak zamanla "gemiler için güvensiz bir liman" haline geldiğini anlatan Latince şiirine yer verir. Seyyah Du Loir'in adayı ayrıntılı bir şekilde gezdiğini ancak “geçmişin zengin şehrine dair bir iz bulamadığını”, dolayısıyla adanın güncel durumunun Vergilius'un ifadelerini doğruladığını belirtir. İlk olarak Pliny'nin bahsettiği “yüksek bir dağın eteğinde, yaz gündönümünde gün batımından üç saat sonra, saat altıya kadar akan su kaynağı”na Porcachi ve bazı modern coğrafyacıların da değindiğini ifade eder. Du Loir'in bu kaynağı bulamamasını, Pliny'nin yanlış yorumundan ziyade, “geçen zaman nedeniyle kaynağın kurumuş olma ihtimali” ile açıklar.

Türklerin “bir dağ yamacına, antik üslupla inşa edilmiş ve birkaç kule ile tahkim edilmiş taş duvarlarla çevrili üçgen bir kale inşa ettiğini” belirtir. Kalenin sadece “korsanları engellemek ve doğu tarafında, limanın yakınında bulunan küçük kasabayı savunmak” için kullanıldığını aktarır (Dapper, 1703, s. 237). Kale için “Aksi takdirde, her zaman birkaç parça topla sağlanmış olmasına rağmen, çok az öneme sahiptir ve pek güçlü değildir” ifadelerini kullanır (Dapper, 1703, s. 238). “Limanının büyük gemiler için uygun olmasa da Türk kadirgalarına uygun olduğunu” belirtir. Adada Türkler ve Hristiyanların bir arada yaşadığını, az sayıda da Yahudi bulunduğunu ifade eder”. Hristiyanlar limana yakın küçük kasabada, Türklerin ise çoğunlukla kalede yaşadığını” belirtir. Adanın özellikle “Doğu Akdeniz’de ünlü olan misket şarabıyla ünlü olduğunu, keklik ve kavun açısından zengin olduğunu” aktarır. Köyün yanında, güneye doğru uzanan ovada, çok sayıda ürün yettiğini belirtir. Troya Savaşı’nda Yunanlıların adada saklandığına dair anlatıyı aktarır. Bu yerin konumunu “Yunan ordusunun saklandığı söylenen yerin iki kaya arasında olduğu söylenir, gerçekten on iki küçük teknenin girmekte zorlanacağı bu yer, o kadar dardır ki, burada bir kayanın tümseğinde, bir Rum din adamının yaptırdığı ve Meryem Ana'ya adadığı bir inziva yeri ya da şapel görülür” cümleleriyle aktarır (Dapper, 1703, s. 238).

Eski ada sakinlerinin "Tenedos'un baltası" şeklinde bir deymi olduğunu söyleyen Dapper bu balta hikayesini Tenes ve babasının öyküsüne dayandırarak aktarır. Balta simgesinin bölgeye ait madalyonlarda görüldüğünü belirtir. Plutarkhos ve Heraklides'in “bahsi geçen Tenes için adada bir tapınak inşa edildiğine dair bilgi verdiğini” söyler. “Tenes tapınağında Akhilleus'un adının telaffuz edilmesi de yasaktı çünkü onun bu kahraman tarafından öldürülmesinden korkuluyordu” bilgisini aktarır.

Hesychius'un belirttiğine göre Tenes'in daha sonra *Leucophrys* isimli ıssız adayı aldığını, bu adaya yerleşenler Asterias'lar olduğu için adanın *Asterias* olarak isimlendirildiğini aktarır. Antik anlatının bu noktasından sonra nihayetinde adayı Türklerin fethettiğini söyler. Ancak 1656 yılında Venediklilerin General Badour kontrolünde Alman, İtalyan ve Yunanlılardan oluşan 700 kişilik garnizonun, ondört günlük kuşatma sonucu adayı ele geçirdiklerini belirtir. Türklerin aynı yıl adayı tekrar geri almak için geldiğini ancak rüzgâr aleyhlerinde işlediği için sonraki yıla kadar adanın Venedikliler yönetiminde kaldığını söyler (Dapper, 1703, s. 239). Sonraki bölümde Bozcaada çevresindeki Mavre adalarına ve Bozcaada'nın çevresini dolaşmak isteyen denizcilerin dikkat etmesi gereken kayalıklara değinir (Dapper, 1703, s. 240). Bozcaada'nın Midilli'ye kıyasla Yunanistan için çok az sayıda isim yetiştirdiğini - aslında yetiştirmedeğini- vurgular (Dapper, 1703, s. 241). Adaya ait madalyonları değerlendirirken benzer hikayelere değinir, söz konusu madalyonların Amsterdam Meclis Üyesi Nicolas Witsen'a birkaç yıl önce gönderildiğini aktarır (Dapper, 1703, s. 539).

5.3.2.2 Gelibolu ve Kilitbahir gravürleri

İncelenen 1683 tarihli derlemede, Ege ve Marmara Denizi adalarını içeren ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm içerisinde ilk başlık olan “*Hellespont of Straet der Dardanellen , en Zee van Marmora* ” alt başlığında Çanakkale Boğazı ve boğaz kaleleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Dapper, 1683, s. 1). Dapper bu bölümde öncelikle boğazın isimlendirilmesine ve sınırlarına yönelik ayrıntılı bir açıklama bölümüne yer vermiştir:

“Hellespont, batı tarafında Ege Denizi veya Takımadalar'da başlayan, Avrupa'yı Asya'dan ayıran veya daha doğrusu Trakya'yı Frigya'dan ayıran ve Marmara Denizi'nde biten boğazdır. Girişinde iki burun vardır: Avrupa'daki “*Capo Grego*”, Asya'daki ise “*Capo Janissari*” veya “*Gianissari*” olarak adlandırılır. Bu ikisi arasındaki mesafe üç çeyrek Alman fersahından fazla değildir. Bu boğaz, İtalyan denizciler tarafından özel olarak adlandırılmıştır “*Stretto*” veya “*Golfo di Gallipoli*”, yani Çanakkale Boğazı veya boğazda yer alan şehirden ismini alan Gelibolu Körfezi. Aksi takdirde boğazın girişine inşa edilen Dardanel kaleleri nedeniyle “*Stretto di Dardanelli*” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca “*Braccio*”, “*di San Georgio*” veya “*S. George'un*

Kolu” olarak da isimlendirilmiştir. S. George, Gelibolu kasabasının yukarısında bulunan Peristasi adlı bir köyde bir Rum kilisesine yerleştiği söylenen bir azizdir. Aynı nedenle Hollandalı denizciler buraya S. George ya da Joris demiş olmalı. Günümüzde ise İtalyanca Dardanelli'nin ağızları anlamına gelen "Bocca di Dardanelli" deniyor. Türkler ise buraya İstanbul, yani *Konstantinopolis Denizi* diyorlar, çünkü bu büyük şehre gitmek için bu boğazı geçmek gerekiyor” (Dapper, 1703, s. 484).

Ayrıca Dapper, Hellespont isminin Yunanca olduğunu ve Athamas'ın kızı Helle'nin hikayesini Apollonius'u referans göstererek aktarır. Tarihte ayrıca, Sestos ve Abydos'tan gelen "*Sestiche Zee - Mer Sestique*" (Sestik Denizi) , "*Straet van Abydos-Détroit d'Abydos*" (Abydos Geçidi) isimlerinin yanısıra "*de Fryxische Pontus- Mer Phryxique*" (Athamas'ın oğlu Phriksos'tan gelen Phriksos Denizi) olarak da adlandırıldığını belirtir (Dapper, 1683, s.1 ; Dapper 1703, s.485). Boğazı 37 derece 42 dakika kuzey enlemi ve 45 derece boylamı üzerinde konumlandırır. Kaleler arasında boğazın oldukça daraldığını ve mesafenin bir fersah kadar olduğunu ifade eder. İstanbul yönünde giden gemilerin kuvvetli ve hızlı akıntı nedeniyle Asya sahiline yakın gidilmesi gerektiğini, güneydoğu burnunda denize doğru uzanan ve büyük gemilerin yaklaşmaması gereken küçük bir kumsal olduğunu belirtir. Seyir hakkında ayrıntılı bilgi verir. Boğazdan "Trakya veya Konstantinopolis Boğazı"na oradan da Pont-Euxin veya Karadeniz'e uzanan -antik dönemde Propontide olarak adlandırılan- Marmara Denizi'ne geçildiğini belirtir. Boğazın Yunanlıların Peristasi olarak adlandırdığı nokta başladığını ifade eder (Dapper, 1703, s. 485). Pliny'nin boğazı "Pontus'un ilk boğazı" olarak tanımladığını ve Pers Kralı Kserkes'in gemilerle köprü kurarak ordusunu buradan geçirdiğini aktarır. “Bu uzun kanalın Asya'da Büyük İskender'in birliklerini yerleştirdiği Priapum şehrine kadar uzandığını, daha sonra genişleyerek hızının arttığını ve Propontis'e ulaştığını” belirtir. Trakya Boğazı'nda Kserkes'in babası Darius'un da ordusunu köprü yaparak geçirdiğini aktarır. Antik dönem yazarlarının Karadeniz ve Ege arasındaki denizleri üç bölümde - Çanakkale Boğazı, Marmara ve İstanbul Boğazı olarak- incelemiş olduğunu; ancak bazı modern isimlerin bunları aynı yer için kullandığına ayrıntılı olarak değinir (Dapper, 1703, s. 486). Bu alt başlıkta yer alan tek gravür Gelibolu gravürüdür (şekil 5.9).

Dapper, Boğaz'daki kaleleri ayrı bir başlıkta “*Des Chateaux des Dardanelles*” inceler. Seddülbahir ve Kumkale'yi şu sözlerle okuyucuya tanıtır: "Bozcaada ve Yeniçeri

Burnu'nu geçerek Hellespont'a girdikten sonra iki yeni kale ile karşılaşrsınız. Türkler bu kaleleri konumlarından dolayı Rumeli Yeni Hisarı “*Roumeli-Inghi-issar*” ve Anadolu Yeni Hisarı “*Natoli-Inghi-issar*” olarak isimlendirmiştir. Yeni demelerinin nedeni ise “Dardanelles” olarak bilinen ve İstanbul'a daha yakın olan eski kalelerden ayırt edilmelerini sağlamaktır” (Dapper, 1703, s. 486).

Şekil 5.9 : Dapper’ın eserinde Gelibolu Gravürü (Dapper, 1703, s. 484)

Dapper kalelere kısaca "*Boghas*" denildiğini aktarır. Türklerin genellikle boğazlar üzerine kurulu yerleşimleri bu şekilde adlandırdıklarını belirtir. Bu iki kalenin çok da uzun olmayan bir zaman önce, 23. padişah IV. Mahomet tarafından [19. padişah IV. Mehmed] boğaza ve İstanbul'a girişi engellemek amacıyla inşa ettirildiğini ifade eder. “Dardanelles olarak adlandırılan diğer eski iki kalenin başkent İstanbul’u savunmak için Hristiyan gemilere karşı yeterince güçlü olmadığını” belirtir.

Dapper Seddülbahir ve Kumkale Kalesi’ni şu şekilde tasvir eder:

“Asya'daki yeni kale denize uzanan bir kara parçası üzerinde kare planlı olarak inşa edilmiştir. Bu yapı dört tarafında sağlam surlarla çevrilmiş ve köşelerde

kulelerle tahkim edilmiştir. Denize bakan kuleler kare şeklinde ve sadece bir tarafında parapete sahiptir. kara tarafına bakan diğer iki kule daireseldir. Bu dört kule arasında surları savunan - dördü kare, biri daire- beş kule daha vardır. Deniz tarafındaki kuleler su seviyesinde kırktan fazla mazgallı sipere sahiptir. Burada büyük toplar boğazı izinsiz geçmeye çalışan gemileri durdurmak için her zaman ateş etmeye hazırdır. Söz konusu toplar büyük taşlar ve ahşap parçalarla desteklenmiştir. Dolayısıyla tekrar ateş atmaları için yeniden doldurulmaları zaman alır” (Dapper, 1703, s. 487).

Dapper ayrıca, güçsüz surların ani ve yoğun bir saldırıda ele geçirilebileceğini ifade eder. Düzensiz bir şekilde inşa edilmiş kale içerisinde Ağa ve bazı memurlara ait evler, dışarıdan çok güzel görünen minaresiyle bir cami bulunduğunu belirtir. Evlerin çoğunun kalenin en yüksek yerine inşa edilmiş olduğunu aktarır. “Kaleye çok yakın küçük, dikkat çekmeyen bir köyün dışında kaleye su taşıyan yeraltı kanallarına hava vermek için havalandırma görevi gören beş büyük pilastr olduğunu” belirtir. Kalenin girişinin kuzey cephede olup, bu girişin geniş bir caddeyle deniz tarafında sonlandığını aktarır. Bu caddenin güney tarafında denize çok yakın olan çok güzel bir cami bulunduğunu; caminin bir tür çan kulesine benzeyen minaresinin denizden kolaylıkla görülebildiğini ekler. Burada Anadolu Yeni Hisarı ve Yeniçeri Burnu arasında ismi "*le bourg du Château - neuf*" anlamına gelen Yeni hisar köy, "*Inghi - Issarkioi*" isimli küçük bir köy bulunduğunu belirtir. Köyü takip eden yol üzerinde “Türkiye'deki diğer değirmenler gibi sekiz kanatlı veya volanlı sekiz adet yeldeğirmeni dışında kayda değer bir şey görülmediğini” ifade eder. Son olarak Seddülbahir ve Kumkale'nin özellikle Seddülbahir Kalesi'nin ardındaki tepeler nedeniyle saldırıya açık olduklarını belirtir. Kaleleri geçtikten sonra "*Bras S. George & the strait of Gallipoli*" olarak adlandırılan boğaza girildiğini belirtir. Çanakkale Boğazı için " Dünyada savaşlarla ve zaferlerle kutlanan bir yer varsa, burasıdır" ifadesini kullanır. “Yeni kaleler ile eski kaleler arasında antik dönem adları bilinen ancak güncel isimleri tespit edilemeyen yerleşimlerin olduğunu, ülke sakinlerinin - hem Rum hem de Türklerin- bu konuda oldukça bilgisiz olduğunu” belirtir. Spon'dan aktarak söz konusu bölgeden geçilerek Türklerin “Boghas Issari ya da Bogassar” dediği kalelere varıldığını belirtir. Denizin en dar ve en dar geçitlerinde bulunan kasaba ve kalelere genellikle “*Château de la gorge*” (Boğaz kalesi) bu adın verildiğini ifade eder (Dapper, 1703, s. 487). Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye kalelerini ise yan notta Grelot'un ismini vererek ayrıntılandırır.

Dapper alıntılanan bu kısımda Grelot'un tasvirini neredeyse birebir cümlelerle aktarmış; ayrıntılar için Spon'un bazı yorumlarını eklemiştir.

Dapper'in kalelere dair tasvirleri aşağıdaki gibidir:

“Türkler tarafından Anadalu Eski Hisarı (Natoli-Iski-Issar) olarak adlandırılan kale, dörtgen şeklinde, dört köşesinde kulelerle tahkim edilmiştir. Denize bakan kuleler dairesel, karaya bakanlar ise kare planlıdır. Kalenin ortasında büyük kare bir platform üzerinde bir başka kule bulunur. Kalenin arkasında büyük bir köy bulunur. Burada çok az sayıda Yahudi ve bazı Hristiyanlarla birlikte üçbine yakın kişi yaşamaktadır. Kale boğazdaki stratejik konumu dışında büyük bir önem taşımaz. Topların çoğu deniz seviyesinde yeni şatolarda olduğu gibi sipersizdir. En küçüğü 60 livre (yaklaşık otuz kilogram) olan topların ağırlığına rağmen çoğu mesafenin azlığı nedeniyle karşı kıyıya ulaşır” (Dapper, 1703, s. 488).

“Avrupa sınırlarında yer alan ve Türklerin "Rumeli-Iski İssar" dediği, yani Eski Avrupa Şatosu, Asya'dakinden daha düzensiz ve dolayısıyla daha az güçlüdür. Bir tepenin yamacına inşa edilmiştir ve onu yöneten çevredeki yüksekliklerden tehlikeye açıktır. Üç büyük kuleden oluşan ve surlarla birbirine bağlanan, neredeyse kalp şeklinde bir üçgen oluşturan ve deniz kenarına kadar uzanan bir yapıdır. Asya Kalesi ile aynı boyut ve menzile sahip yaklaşık otuz parça topla donatılmıştır. Bu topların hepsi eğik olarak yerleştirilmiştir, böylece diğer kaleye zarar veremez. Spon'a göre, Asya'daki kale surları yalnızca dört ayak derinliğinde bir hendekle çevrilidir. Avrupa'daki ise iki burç tarafından korunan yuvarlak bir kuleden başka bir şey değildir. İçerisi ise eski Gotlar tarzında inşa edilmiştir " (Dapper, 1703, s. 488).

Kalelerin antik şehirler Sestos&Abydos üzerine kurulu olduğu bilgisinin yanlış olduğunu belirten Dapper, işaretlenen yerin boğazın en dar yeri bile olmadığını, kalede yaşayanların Abydos isminden habersiz olduklarını ifade etmiştir (Dapper, 1703, s. 488). Genel olarak bakıldığında 1680 tarihli eserdeki Kale-i Sultaniye gravürü ile 1683 tarihli eserdeki Kilitbahir (şekil 5.10), Gelibolu (şekil 5.9) ve Bozcaada Kalesi (şekil 5.7) gravürleri çizim stilleri karşılaştırıldığında aynı kişi tarafından çizilmiş gibi görünür. Dapper ile çalıştığı bilinen ve “Abydos” gravüründe C. Vasteu şeklinde imzası bulunan Charles Vasteau gravürleri işleyen isim olabilir. Ancak Vasteau'nun

kimliği ve söz konusu yerleri ayrıntılı olarak gözlemleyip gözlemlemediği konusu muğlaktır. 1680 yılında Çanakkale Boğazı çevresini seyahat etmiş ve 1698 yılında seyahatnamesini yayımlamış Cornelius Bruyn'ün özellikle Gelibolu çizimiyle Dapper'in gravürü arasında ortak noktalar oldukça fazladır. Bruyn'ün eserinde Bay Wasteu isimli bir kişiden söz etmesi ve onun Gelibolu çizimini kopyaladığını söylemesi bu gravürlerin ilk kaynağı konusunda Charles Vasteau ismine işaret etmektedir.¹⁵ Çizeri belirsiz olsa da yerleşimlere dair detayların ve topografyanın doğruluğu çizimlerin seyir sırasında çizildiğini düşündürür. Bu durum gravürlerin belge niteliği açısından değerini arttırmaktadır.

Şekil 5.10 : Dapper'in eserinde Kilitbahir Kalesi ve çevresi (Dapper, 1703, s. 488)

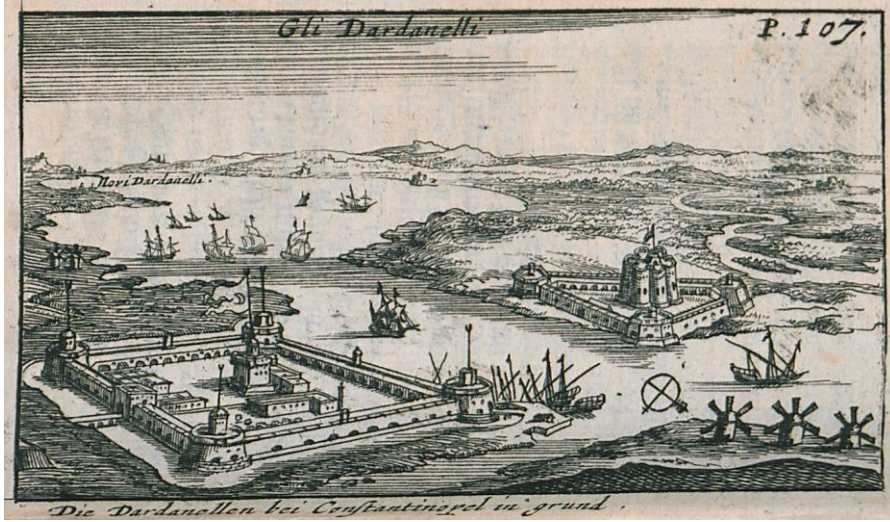
¹⁵ Bulut (2001), Charles Wasteu ismini 1673 yılında İzmir'deki Hollonda konsolosu Jacob Van Dam'ın görevden alınması konusunda başvuran Leiden'li tüccarlar arasında sayar (s.210).

5.4 Jacob Von Sandrart'ın 1687 Tarihli Gravürleri

Jacob Von Sandrart (1630-1708) Nürnberg'de yaşamış gravür sanatçısı ve yayımcısıdır. Vingopoulou, Sandrart'ın çalışmasını “Venedik-Osmanlı savaşı sırasında (1684-1699) Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kazandıkları zaferleri öven birçok kutlayıcı yayından biri” olarak tanımlamıştır. Ayrıca “birçok gravürün “Coronelli, J. Spon, T.Porcacchi eserlerindeki gravürlerin kopyası olduğunu” ifade etmiştir (Url-30). Tez kapsamında incelenen 1687 tarihli “*Kurtze und vermehrte Beschreibung Von Dem Ursprung, Aufnehmen, Gebiete, und Regierung der Weltberühmten Republick Venedig: Merentheils den Jahren nach und in Form einer kurtzen Chronick verabfasset: Wie auch eine Beschreibung von Griechenland, dem Archipelago und ... Morea, Samt der jetzigen türckischen Krieger-Handlung : mit 64. curiosen Kupffern von Land-Taffeln, Insuln, Städten und Vestungen ; ...*” başlıklı eser bir Venedik kroniği şeklinde yazılmıştır. Çalışmanın içeriğinde Çanakkale gravürleri, Venedik ve Osmanlı Girit mücadelesinin 1647 yılından itibaren ayrıntılarıyla anlatıldığı metne eşlik eder (şekil 5.12, şekil 5.13, şekil 5.14). Bu bölümde özellikle 1656 yılında Çanakkale Boğazı’ndaki Venedik ablukasına dair ayrıntılara yer verilmiştir (Sandrart, 1687, s. 102-117). Metinde yer alan dört gravür Peeters’in 1686 tarihli gravürleriyle birebir aynı olup sadece açıklamalar Almanca’dır. Boğazın kuşbakışı çiziminde Grelot’un 1680 tarihli gravürünün etkisi görülmektedir (şekil 5.11).

Şekil 5.11 : Sandrart'ın eserinde Çanakkale Boğazı tasviri (Url-31)

Şekil 5.12 : Sandrart'ın eserinde Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye tasviri (Url-31)

Şekil 5.13 : Sandrart'ın eserinde Kilitbahir Kalesi tasviri (Url-31)

Şekil 5.14 : Sandrart'ın eserinde Kale-i Sultaniye tasviri (Url-31)

5.5 Jacob Peeters'in Çanakkale Gravürleri

Jacob Peeters veya Jacques Peeters (1637-1695) Flaman gravürcü ve kitapçıdır. Antwerp'teki dükkanında baskı, gravür ve çeşitli ölçeklerde coğrafi haritalar satmıştır. 1683-1690 yılları arasında Hollandaca ve çeşitli dillerde yayınlanmış bakır gravür koleksiyonlarının farklı kopyaları günümüze ulaşmıştır. Peeters özellikle son başlıkta incelenen 1692 yılında yayımladığı Dünya Atlası - “*L'Atlas en abregé ou nouvelle Description du monde tirée des meilleurs Auteurs de ce siecle*” çalışması ile bilinmektedir (Url-32).

Peeters eserlerinde genellikle Viyana Kuşatması'nı (1683), Avrupa hükümdarlarının portrelerini, 17. yüzyılın son yıllarına damgasını vuran Osmanlı-Venedik savaşlarıyla ilgili şehir, liman ve diğer yerleri konu edinen levhalar hazırlamıştır (Url-33). Tezin bu başlığında Peeters'in farklı tarihlere ve edisyonlara ait eserlerindeki Çanakkale gravürleri incelenmiştir.

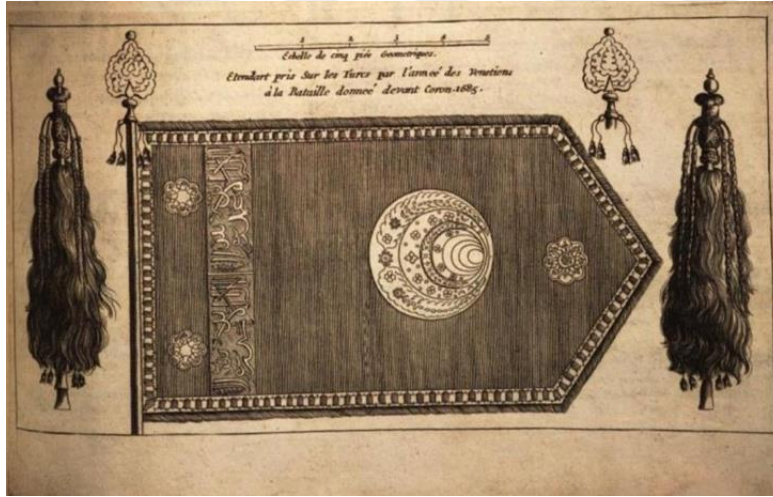
5.5.1 Jacob Peeters'in 1685 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri

Peeters'in 1685 tarihli “*Description des principales Villes, Havres et Isles du Golfe de Venise du cote' Oriental, comme aussi des Villes et Forteresses de la Moree et quelques Places de la Grece et des Isles principales de l'Archipel et Forteresses d'icelles et en Suite quelques Places renommées de la Terre Sainte, et autres dessous la Domination Ottomane vers le Midy et l'Orient, et quelques principales Villes en Perse et le Regne du Grand Mogol: Volume 0*” çalışmasının uzun başlığı, içeriğin özeti şeklindedir.

Çalışma “Venedik Körfezi'nin ana yerleşimleri, limanları ve adalarının tanımı, Mora Adası, Yunanistan'ın bazı yerleri, Ege Denizi'nin adaları ve kaleleri, kutsal yerler, Osmanlı egemenliğindeki bazı yerler, İran'ın belli başlı şehirleri ve Büyük Moğol saltanatı”nı konu alan kısa metinler ve sıralanmış gravürlerden oluşmaktadır (Peeters, 1685). Eserde yer alan ilk gravür, Batı uygarlığının Doğu'ya karşı kazandığı zaferi temsil eden bir anlatımın tasviridir (Şekil 5.15). Sonraki gravür ise “1685 Coron savaşı öncesi Venediklilerin Türk ordusundan aldığı sancak” açıklamasıyla sancağın tasviridir (Şekil 5.16).

Şekil 5.15 : Peeters'in 1685 tarihli çalışmasında Doğu-Batı mücadelesi tasviri (Peeters, 1685, s. Giriş Bölümü).

Şekil 5.16 : Venediklilerin ele geçirdiği Osmanlı sancağı tasviri (Peeters, 1685, s. Giriş Bölümü).

Çalışmanın içeriğinde yer alan yerleşimler Osmanlı-Venedik mücadelesinde ne zaman kazanıldığı-kaybedildiği bilgileri üzerinden kısa açıklamalarla tanıtılmıştır. Çanakkale Boğazı'nı içeren tanımlar “En Natolie” bölümünde “Abyde-Abidos” maddesinde yer alır. Söz konusu metinde Abydos, “Miletosluların, Kral Gyges'in altında kurdukları antik şehir & Asya'daki kale” olarak tanımlanır. Abydos'un Sestos ve Chersonese [antik dönemde Gelibolu Yarımadası'na verilen ad] ile karşı karşıya olduğu belirtilir. Karşılıklı bu iki kasabanın basitçe *Dardanelles* olarak adlandırıldığı ancak Türklerin burayı “Bogazasser” (Boğazhisar) olarak isimlendirdiği ifade edilir. Denizin Hellespont denilen kısmı, bazılarının kaba bir ifadeyle “Abutich” veya “S.George'nun kolu” dedikleri yer ile Kserkes'in arasında köprü kurduğu; Asya ve

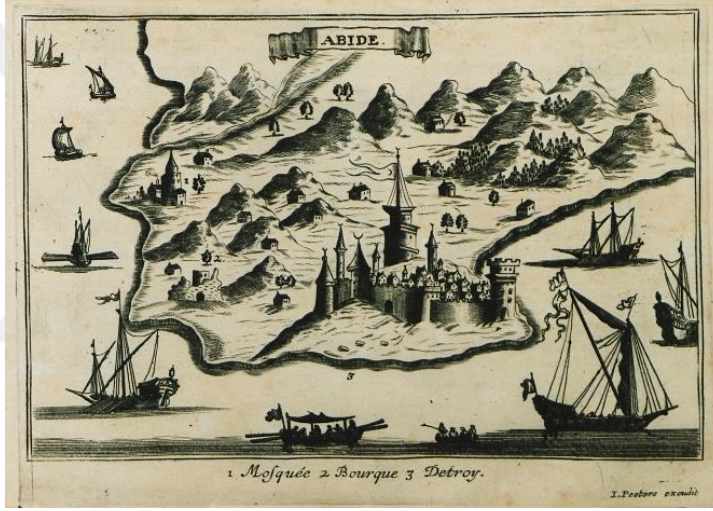
Avrupa'yı ayıran kısım olarak tanımlanır (Peeters, 1685, s. 33). Bu çalışmada 59-61. sayfalar arasında sırasıyla yer alan Kilitbahir Kalesi, ve Bozcaada gravürleri (şekil 5.20; şekil 5.22) 1598 tarihli Rosaccio tasvirlerinin- eklenen gemi ve insan figürleri dışında- neredeyse aynısıdır (şekil 3.5; Şekil 3.6; şekil 3.7). Kale-i Sultaniye gravürü (şekil 5.23) ise Henri de Beavau'nun 1615 tarihli Abydos gravürünün aynısıdır (şekil 4.3).

Bozcaada gravüründe ada (şekil 5.19), *Troie* olarak kabul edilen karşı kıyılarla birlikte ölçeksiz ve yön bilgisi olmadan resmedilmiştir. Karşı kıyıdaki sütun kalıntılarından anlaşıldığı üzere Dalyan- Alexandria Troas bölgesi Troya olarak kabul edilmiştir. Antik anlatıya uygun olarak adanın batı tarafında *Port Premontair* abartılmış sınırlarıyla resmedilmiştir. Nitekim adanın doğu-batı yönünde temsil edildiği göz önünde bulundurulduğunda, adanın dikeyde daha geniş olması gereken aksı yatayda daha geniştir. Görseldeki diğer limanlar en güneyde *Cap de Pointe Dure*, Troya'nın tam karşısında yer alan *Port de Troye* (Troya Limanı) ve *Port Treo*'dur. Adanın çevresindeki gemi yoğunluğu ve rüzgâr dikkat çekicidir. Seyyahların sıklıkla değinmiş olduğu Bozcaada Kalesi gravürde resmedilmemiştir. Adanın tam ortasında konumlandırılan, hilal ile tanımlanmış yerleşim bir Türk köyü, tepelerin arasında yer alan ve haç işaretiyle tanımlanmış olanlar ise Rum köyleri olmalıdır. Ayrıca adanın güney ucunda haç işaretli, ölçeğiyle kilise veya manastır olması muhtemel bir yapı göze çarpar. Ayrıca adanın merkezine yakın güney tarafında göle benzeyen bir coğrafi şekil görülmektedir. Bu gravür metinlere dayalı bir ada tahayyülü üzerinden çizilmiş olmalıdır, belge niteliği yoktur. Sesto başlıklı gravürde Çanakkale Boğazı "*Detroy de Constantinople*" olarak ifade edilmiştir. "*Abide*" başlıklı diğer gravür ise (şekil 5.18) kale içerisinde yer alan yoğun yerleşimle dikkat çeker. Ancak her iki tasvirin de belge niteliği zayıftır.

Aynı eserde "*Abidos in Anatolien ost Cleyn Asia*" başlığıyla yer alan bir diğer gravürde ise (şekil 5.20) Kale-i Sultaniye, dairesel burçları ve dörtgen kale planıyla gerçeğe uygun bir perspektif çizimidir. Yerleşim yerleri kalenin solunda kıyı boyunca devam etmektedir, yerleşimde üç hakim tepe görülür. Tek katlı eğimli çatılı evler tipolojik olarak çeşitlilik göstermez; ancak kıyıdaki iki cami minareleriyle göze çarpar. Kıyıda strüktür detaylarından ahşap olduğu anlaşılan bir iskele bulunmaktadır. Aynı eserin Gennadius Kütüphanesi'nde yer alan 1690 tarihli baskısında da aynı gravürler kullanılmıştır (Url-34).

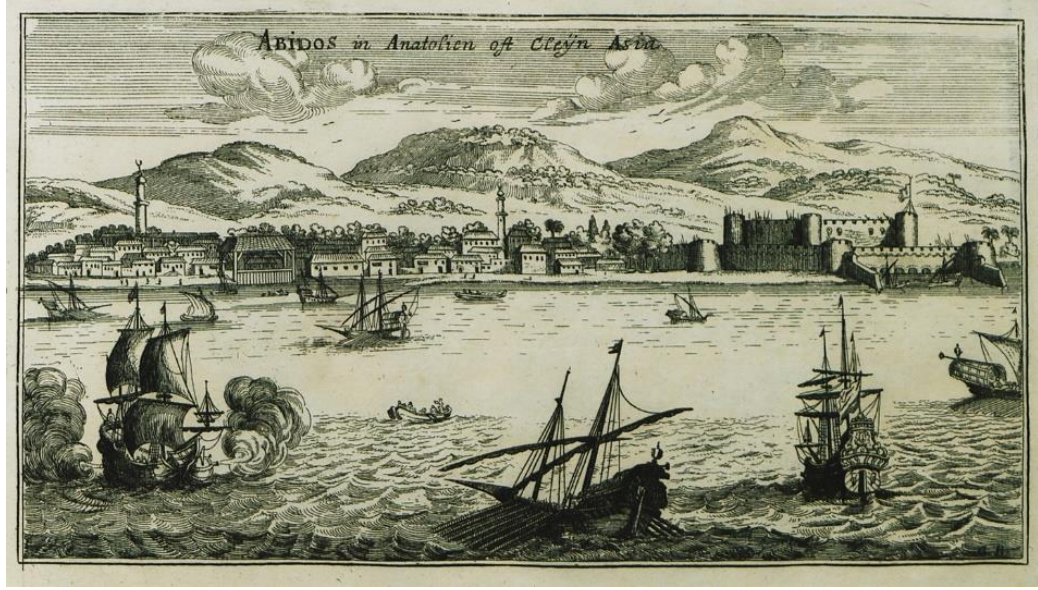
Şekil 5.17 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Kilitbahir Kalesi tasviri (Peeters, 1685, s. 59).

Şekil 5.18 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Kale-i Sultaniye tasviri (Peeters, 1685, s. 60).

Şekil 5.19 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Bozcaada tasviri (Peeters, 1685, s. 61).

Şekil 5.20 : Peeters'in 1685 tarihli eserinde Abydos (Çanakkale) tasviri (Peeters, 1685, s. 85).

5.5.2 Peeters 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri

Peeters'in 1686 tarihli Antwerp'te basılmış "*Korte Beschryvinghe, Ende Aenwysinghe der Plaetsen in desfn Boeck, met hunnen teghenwoordigen Standt, pertinentelijck uytghebeldt*" başlıklı çalışması Atina Gennadius Kütüphanesi arşivinde bulunmaktadır. Eserde yer alan gravürlere *Travelogues* dijital arşivi'nde yer verilmiştir. Vingopoulou, söz konusu çalışmanın 1683 Viyana Kuşatması sahnelerini içeren gravürlerle başladığını ifade eder. Albüm şeklinde hazırlanan çalışmayı "Venediklilerin zaferlerini taçlandıran bir yayın serisinin parçası" olarak niteler. Aynı dönemde Vincenzo Coronelli'nin kurduğu *Accademia Cosmografica degli Argonauti*'nin benzer yayınlar yapmış olduğunu ifade eder. Baskının gravürlerinin Peeters'in kardeşi Jan Peeters (1625-1677)'in çizimlerini esas aldığını, plakaları ise gravür ustası Gaspar Bouttats'ın (1640-1695) kazıdığını belirtir. Eserin birçok nüshası olduğunu ve aynı gravürlerin bu baskılarda farklı numaralarla yer aldığını ifade eder (Url-33). Söz konusu çalışmada Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kalelerine odaklanan dört gravür bulunmaktadır. Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalelerinin kuşbakışı görünümüne odaklanan gravür (şekil 5.21) "*Diverse viste delli Dardanelli del Strecio come delle Citta e Castelli nel'Arcipelago*" başlığını taşır ve sol köşede gravürü çizen Luc. Vorsterman ismiyle sağ alt köşede gravürü baskıya hazırlayan Ionnis Peeters ve Iacobus Peeters isimleri yer alır (Url-35). 114x271 mm ölçülerindeki aynı gravür -Sir Hans Sloane tarafından 1753 yılında British Museum Koleksiyonu'na bağışlandığı bilgisiyle- Nagler tarafından 1665 yılına tarihlenmiştir (Url-36).

Şekil 5.21 : Peeters'in 1686 tarihli eserinde Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalesi (Url-35)

Söz konusu gravürde (şekil 5.21) kaleler ve Asya kıyısında beş kanatlı yel değirmenleri ön plandadır. Gravürde Çanakkale Boğazı ile Ege Denizi Takımadaları (*Archipelago*) ilişkisi ön plandadır. Ancak arka planda “*Troia Vecchio*” (Eski Troya) Avrupa kıtasında gösterilmiştir. Kalelere dair ayrıntıların kaleleri birebir gözlemleyen biri tarafından çizilmediği İtalyanca hazırlanmış bir gravürden kopyalandığı açıktır.

Hem British Museum Koleksiyonu'nda hem de bahsi geçen 1686 baskı tarihli eserde ortak olarak bulunan ve “*Gli Dardanelli*” başlığı içeren diğer iki gravür Kilitbahir ve Sultaniye Kalelerinin ayrı ayrı çizimleridir (şekil 5.22 - şekil 5.23). İlk incelenen gravür gibi koleksiyonda 1664 yılına tarihlenmiş ve çizimleri Lucas Vorsterman II tarafından yapılmış, Jan Peeters tarafından plakalara işlenmiştir (Url-37; Url-38). Bu çizimler ilk gravüre sadık kalan ayrıntılarla kale yakınlarında konumlandırılmış gemiler referans noktası seçilerek tasvir edilmiştir. Kilitbahir Kalesi'nin solda yer aldığı gravürde (şekil 5.22) insan figürleri bulunur.

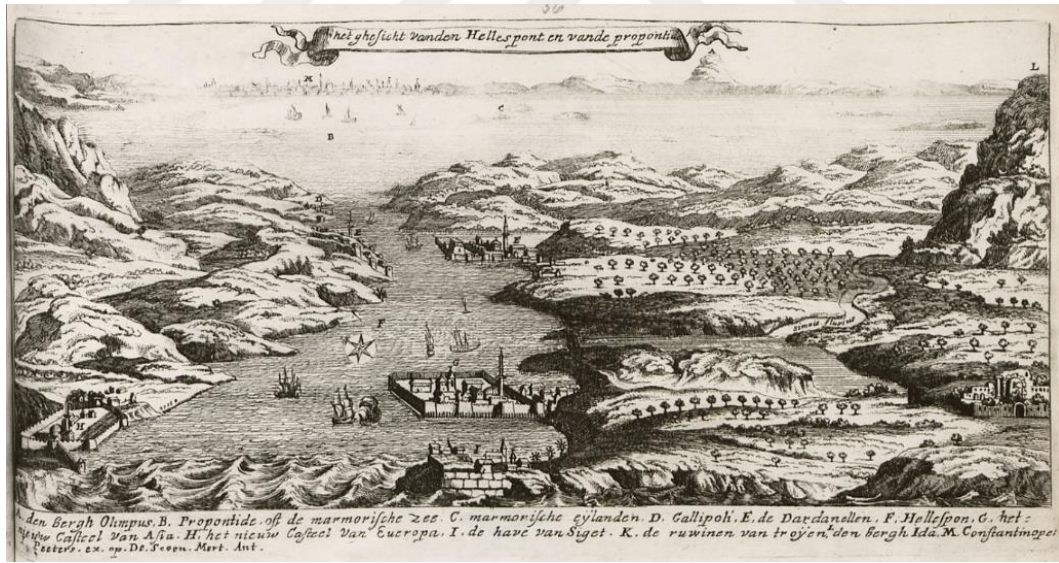

Şekil 5.22 : Peeters'in 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale Boğazı ve Kale-i Sultaniye (Url-39)

Şekil 5.23 : Peeters'in 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale Boğazı ve Kilitbahir Kalesi (Url-40)

Çanakkale Boğazı'nı kuşbakışı olarak ele alan dördüncü gravür, aynı şekilde British Museum dijital koleksiyonunda da yer almakta (Url-41) ve koleksiyonda üretim tarihi 1684-1692 olarak tahmin edilmektedir. “*Het ghesicht vanden Hellesponten vande propontide*” başlıklı ve Hollandaca açıklamalı gravür (şekil-5.24) Çanakkale Boğazı'nı İstanbul ile ilişkisi kapsamında tasvir eden kuşbakışı bir panoramadır. Söz konusu gravür Grelot'un (1680) eserinde yer verdiği panoramanın aynısıdır.

Şekil 5.24 : Peeters'in 1686 tarihli çalışmasında Çanakkale Boğazı Panoraması (Url-42)

5.5.3 Jacob Peeters'in 1692 tarihli çalışmasında Çanakkale gravürleri

Peeters'in 1692 tarihli “*L'Atlas en abregé ou nouvelle Description du monde tirée des meilleurs Auteurs de ce siecle*” başlıklı dünya atlası çalışması yazarın en çok tanınan eseridir. Yüzyıl sonunda Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açısını anlamak açısından önemlidir. Atlastaki iki harita gravürüne (şekil 5.25, şekil 5.26) eşlik eden

Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair detaylar bu bölümde değerlendirilmiştir. Söz konusu eserin basım izni kral tarafından 12 Aralık 1691 yılında Peeters'e verilmiş olup, dokuz yıl boyunca gravürlerin kopyalanması ve taklit edilmesi para cezasıyla yasaklanmıştır (Peeters, 1692, s. 84).

Peeters çalışmasının önsözünde “Cenneti omuzları üzerinde taşıyan mitolojik kahraman Atlas”tan esinlenerek coğrafyacıların yeryüzünü haritalarla tanıttığı bir tür olarak “atlas”ın giderek kabul gören bir tür haline geldiğini belirtir. Çalışmasını “kısaltılmış bir dünya panoraması” olarak tanımlar. Bu çalışmanın büyük bir önem kazandığını çünkü “barış zamanlarında çoğu kişinin seyahat ederek yabancı ülkeleri kendi gözleriyle görmesi mümkünken, şimdi neredeyse herkes savaşta olduğu için, kişilerin bulunduğu ülkeden çıkmadan dünyayı görmesinin bu eserle mümkün olacağını” ifade eder. Çalışmadan en çok faydalanmasını umduğu kişilerin, “başka yerlerde neler olup bittiğini bilmeye meyilli olan, seyahat etme arzusu içinde olan gençler olduğu kadar seyahat için gerekli sağlık ve paradan yoksun kimseler” olduğunu; “bu eser sayesinde masrafsız ve zahmetsizce meraklarını gidermenin yolunu bulacaklarını” ifade etmektedir. Ayrıca “güncel haberleri takip edip , mevcut savaşın ana sahneleri İspanya, Fransa, Macaristan, Savoy, Piedmont, Brabant, Henaut Dükliklerinin planlarını değerlendirmek isteyen okuyucular için de eserin azımsanmayacak bir faydası olacağını” belirtir. Ayrıca eserin sunuş kısmında yıldızlar ve gezegenlerin konumu, gök kürelerinin çizimi hakkında kısa bir açıklamaya yer verir (Peeters, 1692, Önsöz Bölümü). Bu kısa not, gök küre çalışmalarının Avrupa’da bilimsel yöntemlerle hazırlanan haritalara ve dolayısıyla atlaslara olan ilginin artmasında etkili olduğunu göstermektedir. Peeters çeşitli coğrafya terimlerini ve kıtaları kısaca açıkladıktan sonra Avrupa’yı merkezine alan bir dünya haritasına yer verir. Avrupa ve Asya karşılaştırmasını aşağıdaki cümlelerle ifade eder:

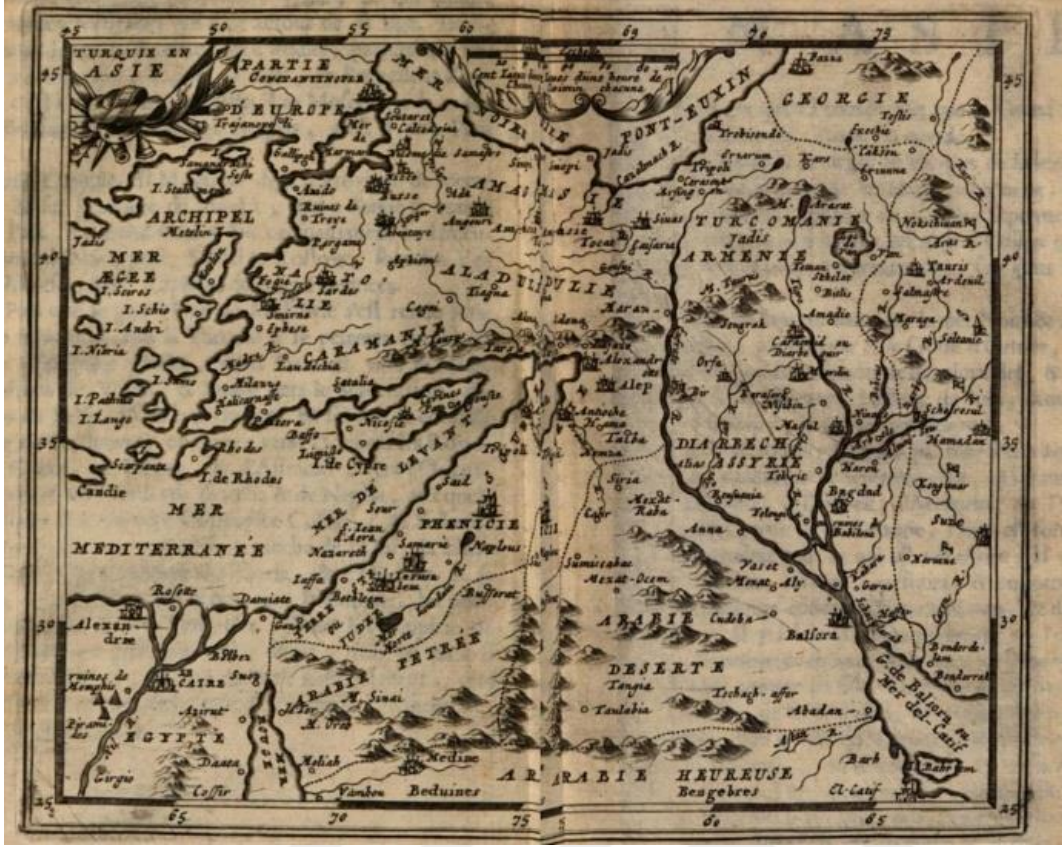
"Eğer Asya göğün ve yerin Yaraticısı'nın kendi elleriyle oluşturduğu ilk insanı görmekle ve Dünyanın Kurtarıcısı'nın varlığıyla onurlandırılmakla övünüyorsa; Avrupa, bu lütfu kabul etmekle birlikte, bu şanı Asya'dan mutlulukla ödünç aldığını söyleyecektir. Antik çağın ölümsüz hafızasını oluşturan büyük isimleri şekillendiren Avrupa ve onun son çocuklarıydı" (Peeters, 1692, s. 7).

Avrupadaki iktidarları İspanya Fransa gibi monarşik, Türkiye (Turquie) ve Moskova gibi despotik, İtalya'daki Venedik Cumhuriyeti gibi aristokrat, İsviçre ve Birleşik Krallık'ta demokratik ve monarşi,aristokrasi ve demokrasinin melez bir karışımıyla

yönetilen Almanya, İngiltere ve Polonya olarak sayar (Peeters, 1692, s. 7). Peeters devam eden Kutsal İttifak- Osmanlı savaşına Yunanistan bölümünde değinir. “Bir zamanların en gelişmiş ülkesi olan Yunanistan'nın şimdi mutsuz köleler konumunda olduklarını, antik dönemin ünlü şehirlerin kuşatıldığını” söyler. “Ancak Hristiyan Prenslerin mükemmel ittifakı sonucu yaşanan panikle Türk İmparatorluğunun bölünebileceğini” ve hızlı bir şekilde ilk duruma dönülerek bir mucizenin gerçekleşebileceğine dair inancını paylaşır (Peeters, 1692, s. 65-66). Peeters ülkeleri güncel siyasal sınırları kapsamında ele almamıştır. Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerini içeren iki harita gravürü “Yunanistan” ve “Asya'daki Türk Devletleri” başlıklı bölümlerde yer almaktadır (şekil 5.25, şekil 5.26). İlk haritada Çanakkale Boğazı “*Les Dardanelles & Detroit de Gallipoli*” olarak ifade edilmiş, yerleşimler antik dönem isimleriyle işaretlenmiştir. İşaretlenen yerler *Sestos*, *Abydos*, *Lampsaco*, *Gallipoli*, *Chateaux* (Kaleler), *Ruines de Troye* (Troya Harabeleri), *Tenedo* (Bozcaada) olup sınır çizgileri ve ölçek birebir doğruyu yansıtmamaktadır. Türkiye'nin Asya Kıtası'ndaki topraklarını içeren ikinci haritada ise sadece *Sestos-Abidos*, *Gelibolu* ve *Troya Harabeleri* işaretlenmiştir (şekil 5.26).

Şekil 5.25 : Peeters'in “*La Grece*” başlıklı haritası (Peeters, 1692, s. 65).

Şekil 5.26 : Peeters'in “États du Turc en Asie” başlıklı haritası (Peeters, 1692, s. 68).

5.6 Jacob Enderlin'in 1686 Tarihli “Dardanelli” Gravürü

Jacob Enderlin Alman asıllı yayıncı ve gravür sanatçısıdır. “17. yüzyıl boyunca Kutsal İttifak ve Osmanlı İmparatorluğu savaşlarını anlatan tabloların yer aldığı yayınlar yapmıştır. 1686 yılından sonra yayımlanan V.M. Coronelli kitaplarını kaynak olarak kullanmış, 1693 yılına kadar her yıl yaptığı yayınlarda kullandığı gravürler başka eserlerde kullanılmış görsellerin kopyalarıdır” (Url-43). Tez kapsamında incelenen 94 sayfalık “*Archipelagus Turbatus, Oder Deß Schönen Griechen-Lands, verwüstete und Erödete Wasser-Felder, Auf welchen zu sehen seyn, Deß Egeischen und anhangender Meeren, Insulen, und angränzender Länder, besonders auch deß Peloponnesi, oder Halb-Insul, Morea, Vornehmer Stätten, Festungen, Bergen, Wasser-Flüssen ...*” başlıklı baskı özellikle Mora Yarımadası ve Ege Denizindeki diğer adalar, ülkeler, nehirler, bitişik denizler ve harabeleri ele almıştır. Çalışmanın 67. sayfasında “Dardanelli” başlıklı bölümde kısaca boğaza dair bilgi verilmiştir. Bu bölüm sonunda belge niteliği bulunmayan bir gravür yer alır (şekil 5.27).

Şekil 5.27 : Enderlin'in eserinde Çanakkale Boğazı (Enderlin, 1686, s. 67)

Enderlin, “*Chersoneso* denen S.George'un Kolu olarak bilinen yerde *Sestus* ve karşısında Asya'da *Abydos* kıyılarında *Dardanelles* olarak adlandırılan kalelerin bulunduğunu” belirtmiştir. “Denizin kilitleri olarak adlandırılabilcek bu kalelerin Hellespont'u koruduğunu, antik dönemde Pers Kralı Kserkes'in ordusunu bu boğazdan bir köprüyle geçirdiğini” ifade etmiştir. Boğazın Gelibolu (*Callipoli*) Boğazı olarak bilindiğini, Türklerin ise hem boğazın en dar yerinde bulunan kaleleri hem de boğazı “*Bogaslar*” olarak adlandırdığını aktarmıştır. Boğaz'dan dört alman mili mesafede Ege Denizi adalarının başladığını belirtmiştir (Enderlin, 1686, s. 67).

Gravür izleyiciye Kale-i Sultaniye'den denize bakacak şekilde kuşbakışı ve orantısız bir perspektif sunar. Kale-i Sultaniye'yi çevreleyen bir hendek ve hendek üzerinde bir köprüyle sağlanan giriş kapısı görülmektedir. Karşısında bir tepenin eteğine konumlandırılmış Kilitbahir Kalesi'ne dair ayrıntılar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu nedenle gravürün verdiği doğru ayrıntılar göz önünde bulundurulursa, sözel tasvirler doğrultusunda gravür atolyesinde çizilmiş olması muhtemeldir. Bu bölümden sonra Lembro, Lemnos ve Tenedos adalarına yer verilmiştir. Adaların güncel durumlarından ziyade mitik hikayelerine kısaca değinilmiştir (Enderlin, 1686, s. 68-70).

5.7 Francesco Piacenza'nın 1688 Tarihli Bozcaada ve Gökçeada Gravürleri

Francesco Piacenza (1637-1687) Napoli doğumlu hukukçu, diplomat, coğrafya ve hukuk profesörüdür. Almanya'daki Katolik Büyükelçiliği'nin sekreteri olarak görev yapmış, birçok Avrupa ülkesine seyahat etmiştir. Dissonanti Akademisi üyesidir.

Modena Dükü Francesco II de Este tarafından Ege'ye seyahat etmek ve gezdiği yerlerin tanıtımı ve haritalarını yapmak için görevlendirilmiş; 1688'de "*L'Egeo redivivo*"nun yayımlanmasından bir yıl önce hayatını kaybetmiştir (Url-44).

Piacenza'nın Bozcaada (*Tenedo*) gravürü 1688 yılında yayımlanan *L' Egeo redivivo* isimli eserin içerisinde 408. sayfada yer alır. Ada ve çevresiyle ilgili anlatım ise 409-413 sayfaları arasındadır (Piacenza, 1688). Aynı eserde Gökçeada (*Lembro*) gravürü ise 440. sayfada yer alır, bu bölümün açıklama metin kısmı 441-443. sayfalar arasındadır. Çanakkale Boğazı (*Hellespontus*) ifadesi, adanın "*Capo Grego*" burnuna uzaklığı tanımlanırken ve Gökçeada gravüründe görülür.

Bahsi geçen eser Modona Dükü II. Francesco'ya adanmıştır, kitabın ilk sayfalarında dükün portresi yer alır (Piacenza, 1688, s. x-xiv). 700 sayfalık eserin içerdiği bakır gravürler oldukça niteliklidir. Kendisinden önce yayımlanmış *isolaria* ve harita çalışmaları kaynak alınmıştır. Metin Iocobus Rubeus'un yazdığı okuyucuya hitap bölümünden sonra Yunanistan'ın kısa bir açıklaması başlar. Bu bölümde antik yerleşimlerin isimlerine yer verilir. Adaların tanıtımı, yazarın "takımadalardan en önemlisi" olarak ifade ettiği ve kitabın yayımlanmasından üç yıl önce Venediklilerin eline geçen Mora ile başlar (Piacenza, 1688, s. 3-4).

Piacenza, Bozcaada'yı tanıtmaya enlem ve boylam ölçülerini vererek başlar. Adanın Lesbos (Midilli) adasına uzaklığını- 40 mil- Bordoni, Baudrand, Farnesio ve en güncel ölçümü yapan Laurenberg'in rakamlarıyla karşılaştırarak belirtir. Bahsedilen isimlerden bazılarının yaptığı gibi, *Sigeo* Burnu'nu *Tenedo*'nun tam karşısında tanımlamanın doğru olmadığını, "Ptolemy, Straboné, Mela ve Pliny" gibi isimleri referans alarak tartışır (Piacenza, 1688, s. 409).

Piacenza, adanın isminin kökenini ve konumlandırılmasını mevcut literatürü yoğun bir şekilde ele alarak tartışır. *Tenedos* isminin *Cyno*'lu *Tenes*'ten ya da Troya yakınlarındaki *Scamandrices* Nehri'nden adaya gelenler nedeniyle *Scamandrices*'ten doğmuş olabileceği gibi çeşitli örnekleri aktarır. Muhteşem Troya İmparatorluğu yıkılmadan önce adada her yerden ziyarete gelinen bir Neptün Tapınağı ve sonrasında daha da ünlü olan Apollon Tapınağı olduğunu söyler. Venedik ve Ceneviz arasındaki pek çok değiş tokuştan sonra Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğine giren adanın eski ihtişamını ve özgürlüğünü kaybettiğini belirtir (Piacenza, 1688, s. 410-411). Osmanlı-Venedik deniz savaşlarını ayrıntılarıyla anlatır. 1646'da Venedik

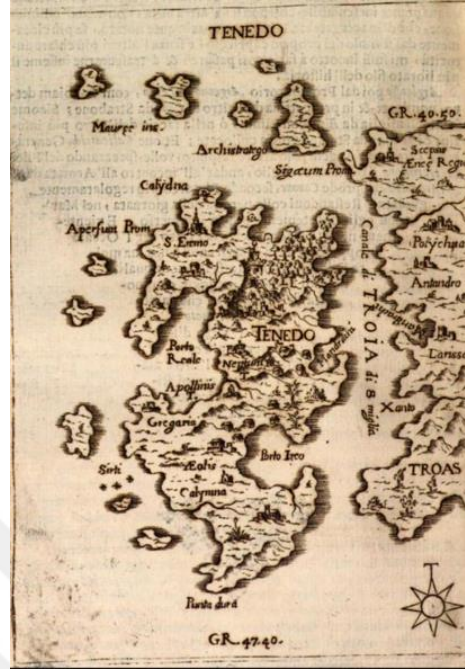
Thomaso Morosini'nin cesur olarak nitelediği denemesi, devam eden Girit kuşatması, Sultan İbrahim'in adanın ele geçirilmesiyle gönderdiği yardımlara değinir. Adanın nihayet 13 Temmuz 1656'da alındığını ancak bu durumun uzun sürmediğini aktarır (Piacenza, 1688, s. 412-414).

Adanın tepeler tarafından çevrelendiğini, ortasında ve tepelerin arasında yer alan ovaların oldukça verimli olduğunu belirtir. Özellikle Levant çevresinde ünlü olan misket şarabı, incir ağaçları ve kavun açısından zengin bir yerleşim olduğunu ifade eder (Piacenza, 1688, s. 414). İstanbul ve Ege'nin diğer kıyı şehirleriyle karşılaştırıldığında azımsanmayacak bir ticaret dolaşımının olduğunu, adaya tavşan, keklik avı için gelenlerin olduğunu aktarır. Dağınık halde üzüm bağlarıyla uğraşan adalıların yanısıra Türklerin silahlarla güçlendirdikleri kalenin çevresinde yaşadıklarını belirtir. Antik şehir Tenos'a ait kalıntıların çürümekte olduğunu, bahsi geçen kalenin kısa süre önce yeniden inşa edildiğini ifade eder.

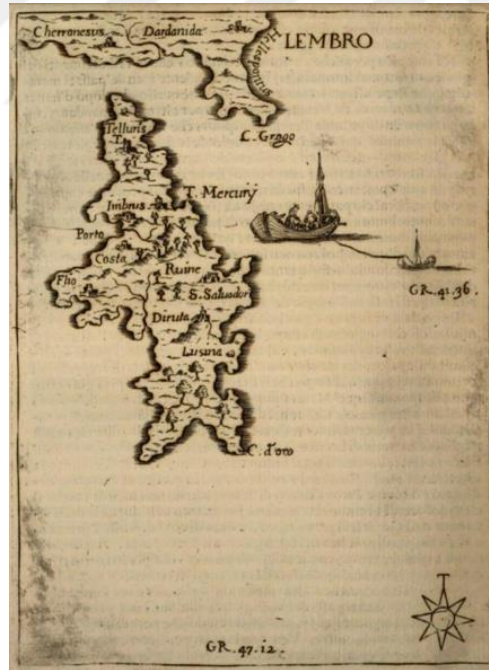
Du Loir ve Spon'dan da alıntılar kullanarak Vergilius'un "*proecti desert an littore condunt*" alıntısını aktararak Asya kıtasının en uzağında kalan *Porto Reale*, *Porto Duro* koylarını ve Anadolu kıyısındaki "*Mandracki*" koyunu Troya Savaşı anlatısıyla ilişkilendirerek mevcut literatür kapsamında tartışır. Strabon ve diğer antik yazarların söyledikleri gibi adanın ortasında kutlamaların yapıldığı Neptün veya Apollo Tapınağı'na ait kalıntıların olabileceğini belirtir (Piacenza, 1688, s. 415-417).

Söz konusu gravürde, Piacenza'nın yoğun literatür araştırmasının sonuçları, körfez, kıyı yerleşimlerinin isimlerinin çokluğuyla kendini gösterir. Bu isimlendirmeler 17. yüzyıldaki güncel kullanımları değil yazarın antik dönem kaynakları ve özellikle Troya anlatısı çerçevesinde şekillenmiştir. Ada içerisinde temsil edilen dağınık köy yerleşimlerinin yanısıra tam ortada hilal simgesiyle adanın kalesi gösterilmiştir. Ayrıca metinde bahsedilen Neptün Tapınağı, adanın batısındaki "*Porto Reale*" koyuna yakın bir yerde tasvir edilmiştir. Adanın kuzayinde ise metinde adı geçmeyen altında "*S. Eremo*" ifadesiyle bir yapı temsil edilmiştir. Anadolu kıyıları ve ada arasındaki sekiz mil olarak ifade edilen denizin "*Canal di Troia*" olarak isimlendirilmesi dikkat çekicidir (Şekil-5.28). Coğrafya profesörü ve aynı zamanda *Dissonanti* Akademi üyesi olan Piacenza'nın hem metin hem de haritada odak noktasının, antik yerleşimleri mevcut topografya ile ilişkilendirmek olduğunu söylemek mümkündür. Bozcaada çiziminde Avrupa kıyılarını göstermeyerek adayı Çanakkale Boğazı ile ilişkisi çerçevesinde değerlendirmemesi gravürü diğer örneklerinden ayırmaktadır. Aynı

çalışmada Lembro adası (Gökçeada) gravüründe boğaz “*Hellespontus*” ifadesiyle bu kez Asya kıyılarının sınırları çizilmeden gösterilmiştir (şekil 5.29).

Şekil 5.28 : Piacenza'nın Bozcaada Gravürü (Piacenza, 1688, s. 408)

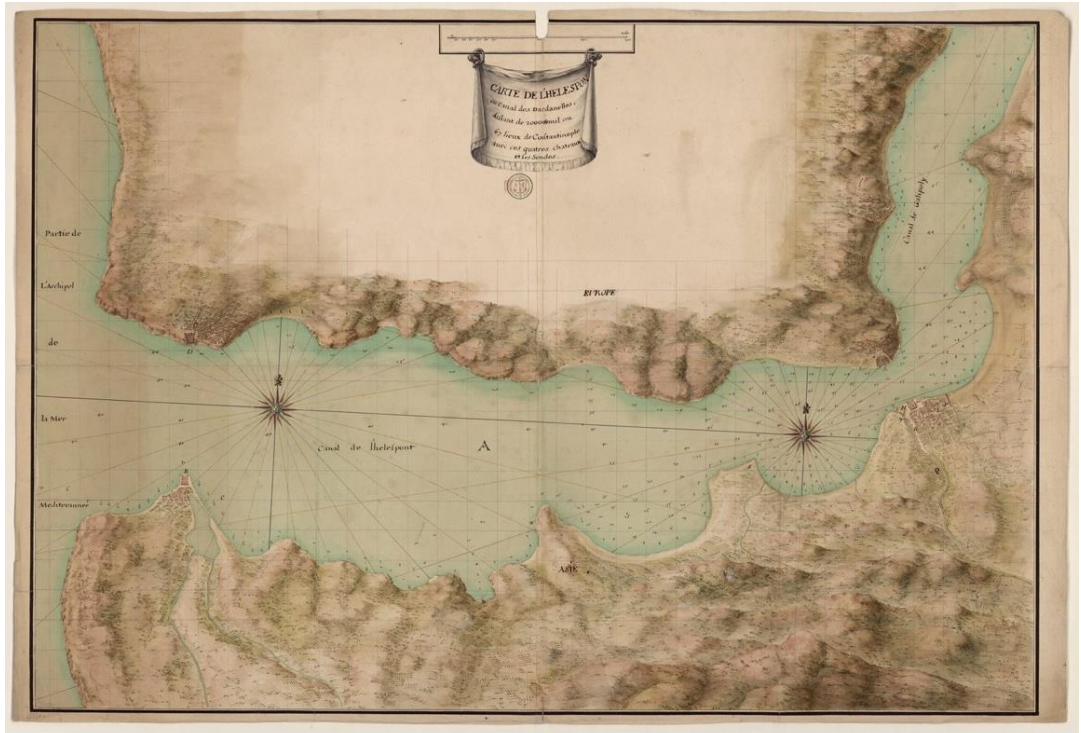
Şekil 5.29 : Piacenza'nın Gökçeada Gravürü (Piacenza, 1688, s. 440)

Piacenza'nın “*Aenes Regia*” gibi yerleşim isimlendirmeleri kullanması onun antik dönem kaynaklarına odaklandığını göstermektedir. Nitekim Bozcaada gravüründe liman kıyısında mevcut olduğu bilinen kale bile yer almamaktadır. Dolayısıyla gravürler

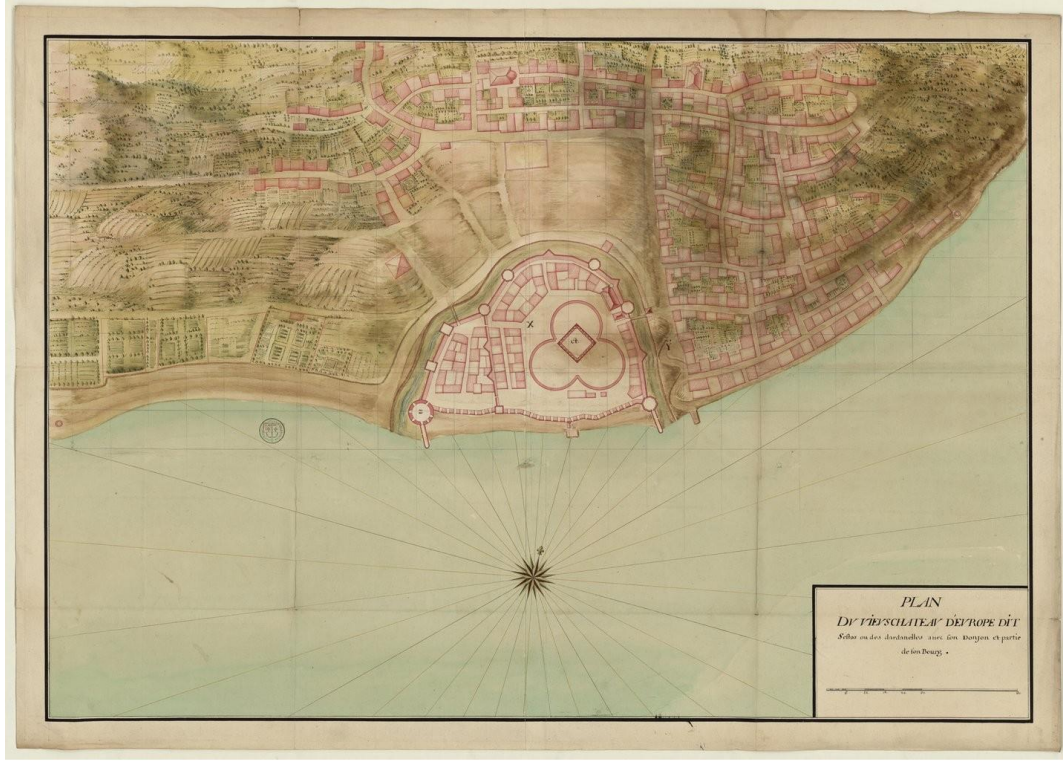
17. yüzyıl açısından belge niteliği taşımamaktadır. Metindeki ifadelerin bazıları da hatalı olan önceki bilgilerin tekrarıdır.

5.8 1684-1687 ve 1699 Tarihli Fransız Çanakkale Boğazı Tasvirleri

Fransa, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tasviri konusunda 16. yüzyıldan itibaren önemli bir rol oynamıştır. Bu bölümde yer alan Çanakkale Boğazı Haritaları ve kıyı çizimleri 1684 yılında Kral XIV. Louis tarafından görevlendirilen isimler tarafından çizilmiştir. II. Viyana Kuşatması sonrası 1684 yılında Fransa, İspanya ve Kutsal Roma-Alman İmparatorluğu arasında yirmi yıllık ateşkes imzalanmasını takriben Kral XIV. Louis Pierre Girardin'i İstanbul'da sefir olarak görevlendirmiştir. Bu görevinde kendisine Ortieres Markisi Etienne Gravier eşlik etmiştir. Gravier'in ekibinde “geometri uzmanı Nicolas Berquin, Benjamin Kardeşler (1649-1710), Pierre De Combes, mühendis Joseph Razeu ve mühendis ressam Plantier” bulunmaktadır (Couto, 2016, s. 112-113). Adı geçen mühendislerin görevi “Çanakkale Boğazı ve İstanbul haritalarını muntazaman çıkarmak, hisar ve surların planını çizmek, Akdeniz sahillerinin seyir kılavuzunu çıkarmak”tır. Bilici, Akdeniz sahillerindeki ticari kurumların teftişi kapsamında gerçekleştirilen bu görevin İstanbul'a askeri bir sefer düzenlenmesini kapsayan siyasi amaçlarına dikkat çekmiştir (Bilici, 2016, s. 89).

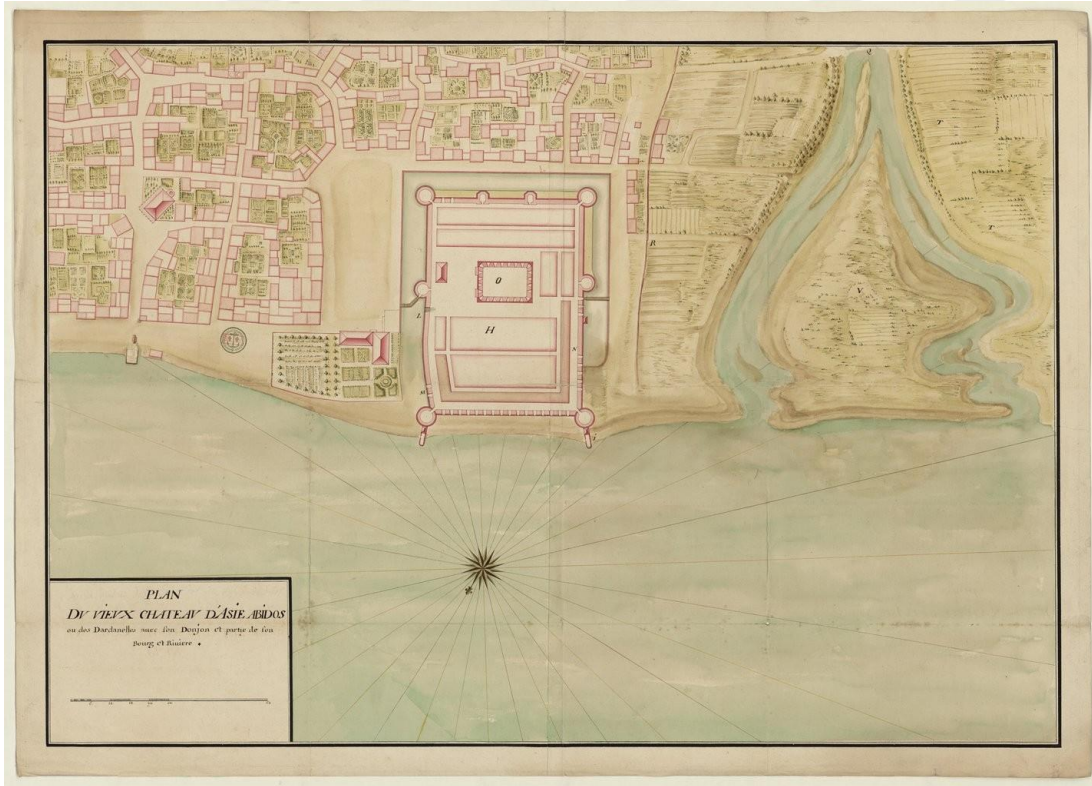

Şekil 5.30 : De Combes'ün 1686 tarihli Çanakkale Boğazı Haritası (Url-45)

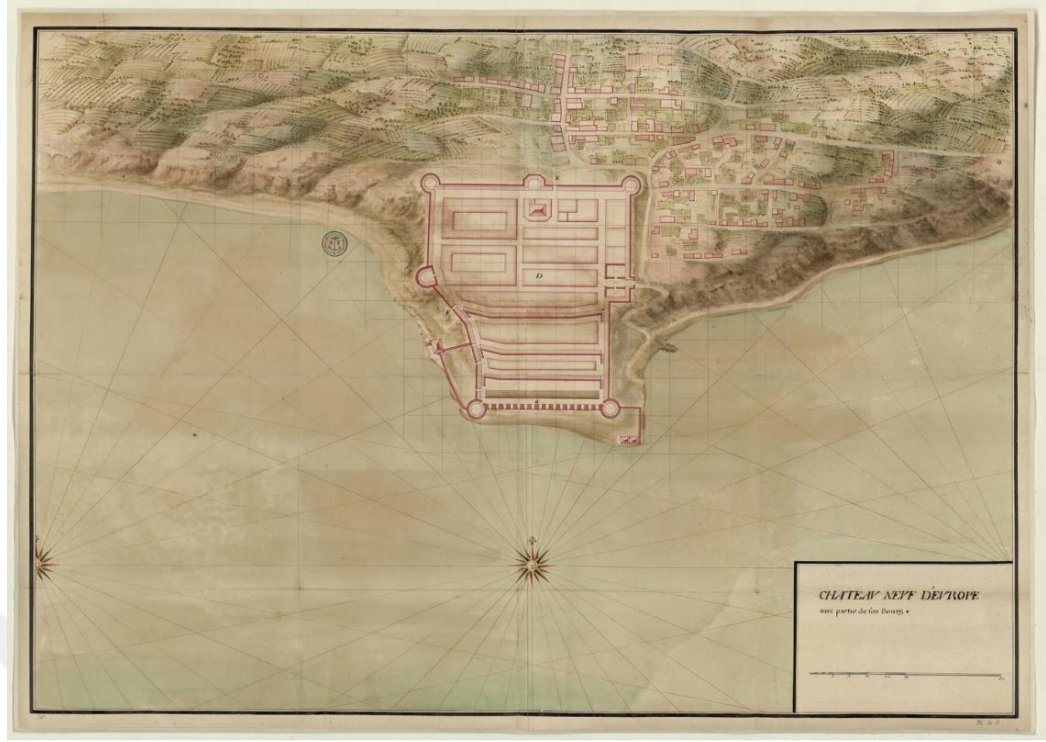
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.31 : De Combes'ün 1686 tarihli “Avrupa Eski Şatosu”nun [Kilitbahir Kalesi] Planı” (Url-46)

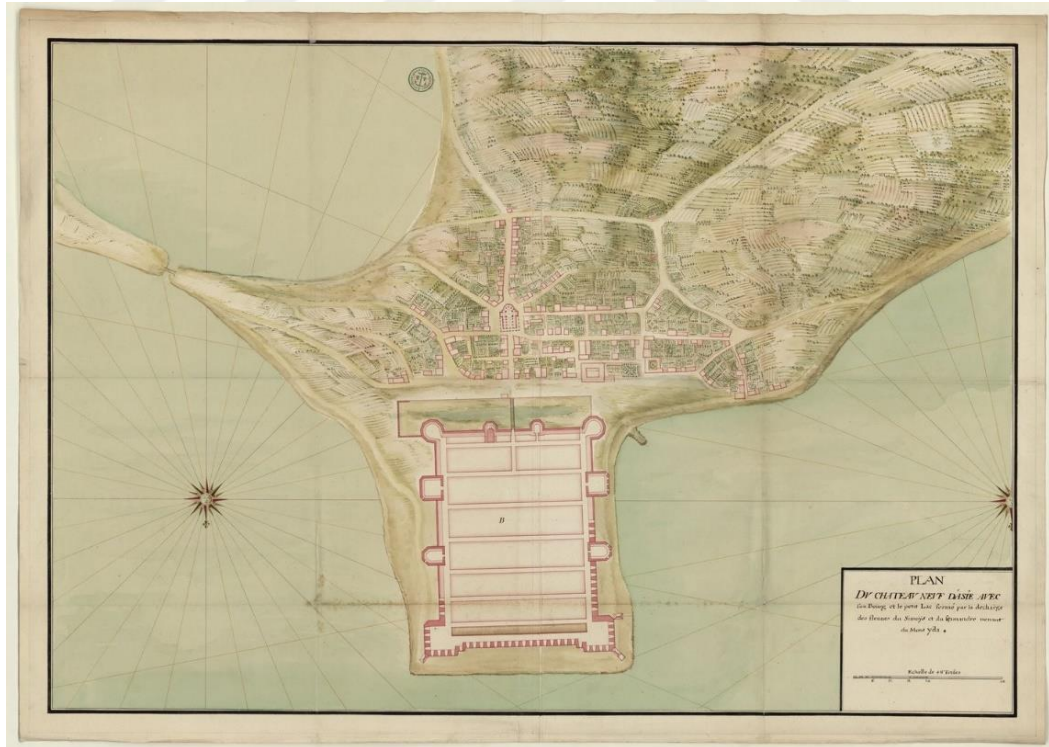
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.32 : De Combes'ün 1686 tarihli “Asya Şatosu Abydos”un [Kale-i Sultaniye] Planı” (Url-47)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.33 : De Combes’ün 1686 tarihli “Yeni Avrupa Şatosu ve köyün bir bölümü” [Seddülbahir Kalesi] başlıklı çizimi (Url-48)

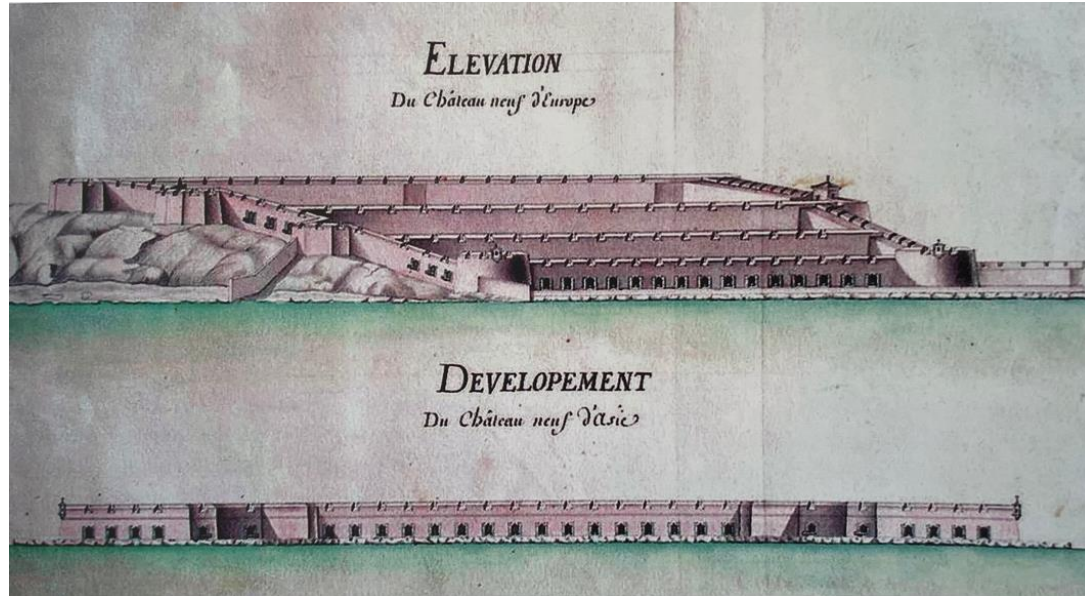
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.34 : De Combes’ün 1686 tarihli “Yeni Asya Şatosu Planı” [Kumkale Kalesi] (Url-49)

1687 yılında sona eren görev sonucu Plantier tarafından çizilen “Bahr-i Sefid kıyılarını, İstanbul ve Çanakkale Boğazı’nın tasvirlerini içeren harita, plan ve manzara resimleri” Gravier tarafından üç cilt olarak derlenmiştir. Bu yayın, Fransa Ulusal Kütüphanesi ve Vincennes Şatosu’nda Savunma Bakanlığı Tarih Dairesi’nde saklanmaktadır (Bilici, 2016, s. 93).

Şekil 5.35 : Plantier’nin 1686 tarihli Kilitbahir çizimi (Arkas Sanat Merkezi, 2016, s. 259)

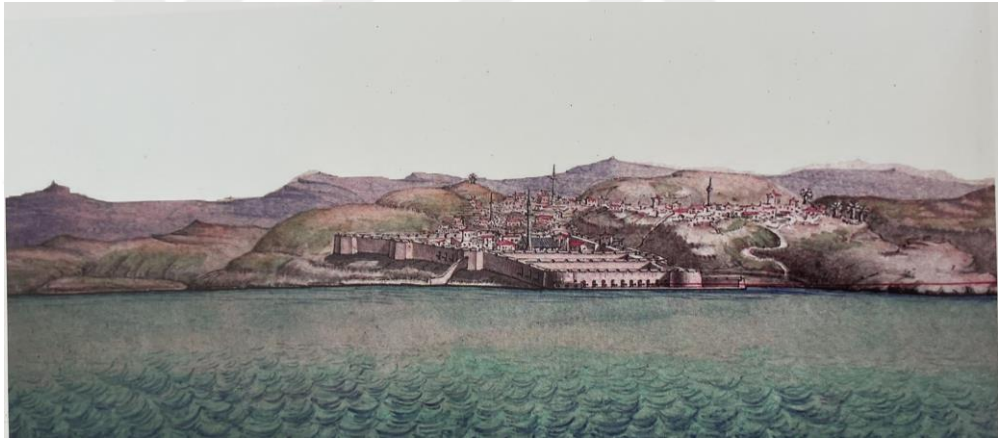
Şekil 5.36 : Plantier’nin 1686 tarihli Seddülbahir Kalesi ve Kumkale çizimleri (Couto, 2016, s. 114)

Şekil 5.37 : Plantier'nin 1686 tarihli Çanakkale panoraması (Arkas Sanat Merkezi, 2016, s. 259)

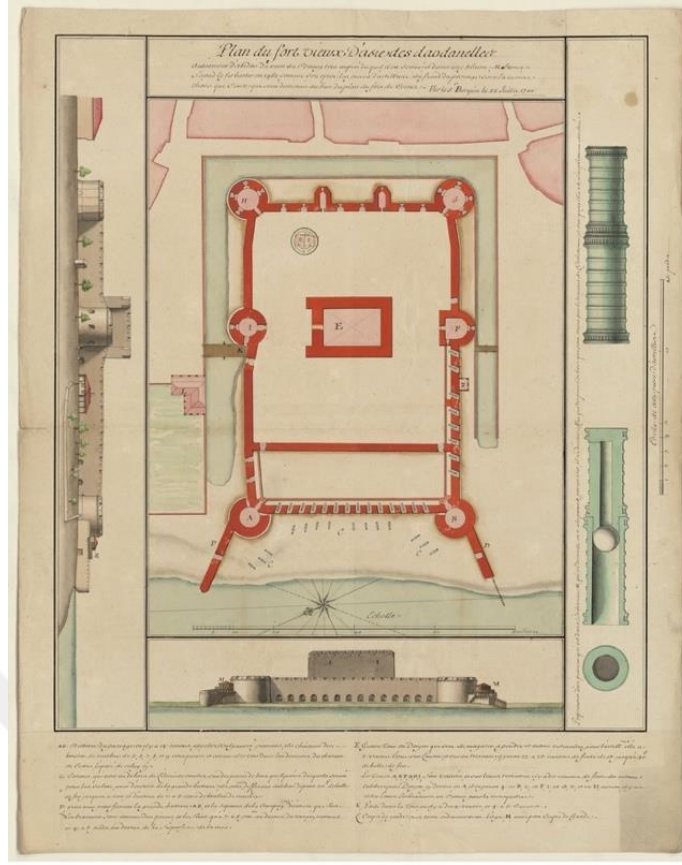

Şekil 5.38 : Plantier'nin 1686 tarihli Çanakkale Boğazı panoramasında Anadolu kıyıları (Arkas Sanat Merkezi, 2016, s. 259)

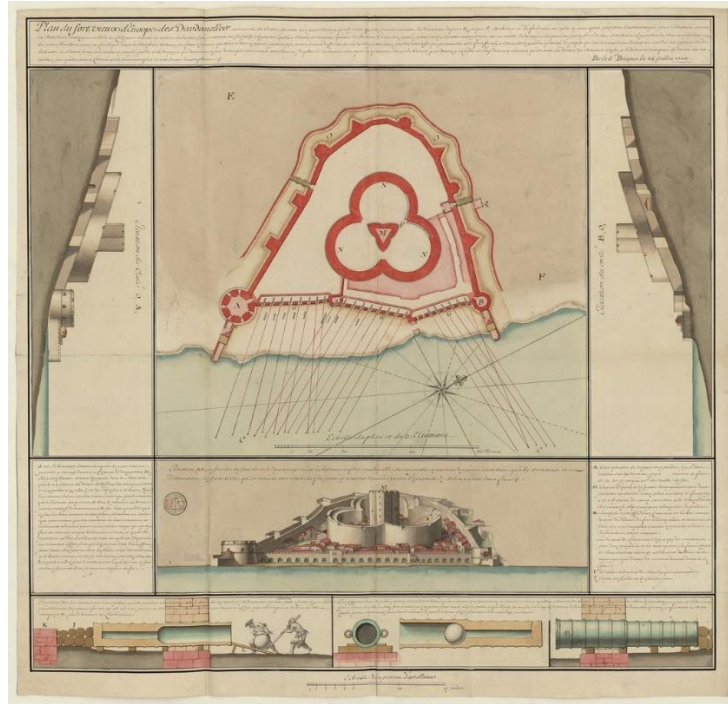
Şekil 5.39 : Plantier'nin 1700 tarihli Seddülbahir panoraması (Lebouteiller, 2016, s. 70)

Sonraki yıllarda geometri uzmanı Berquin, 1699 yılında Fransa Sefiri Kont Charles de Ferriol'e boğazlar gezisinde eşlik etmiş ve Çanakkale kalelerini plan, görünüş ve toplarıyla resmetmiştir (Lebouteiller, 2016, s. 68-71). Berquin ve De Combe imzalı haritaları da aynı şekilde "Fransa Ulusal Kütüphanesi Harita ve Planlar Bölümü" arşivlerindedir. Couto, Çanakkale haritalarının kale tasvirleri açısından İstanbul Boğazı haritalarından çok daha ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiğine dikkat çekmiştir (Couto, 2016, s. 115-116). Söz konusu haritalar BnF Dijital Arşivi aracılığıyla incelenmiştir. Çizimlerde, kale planlarına ve toplar hakkındaki detaylara yer verildiği görülmektedir (şekil 5.30-43).

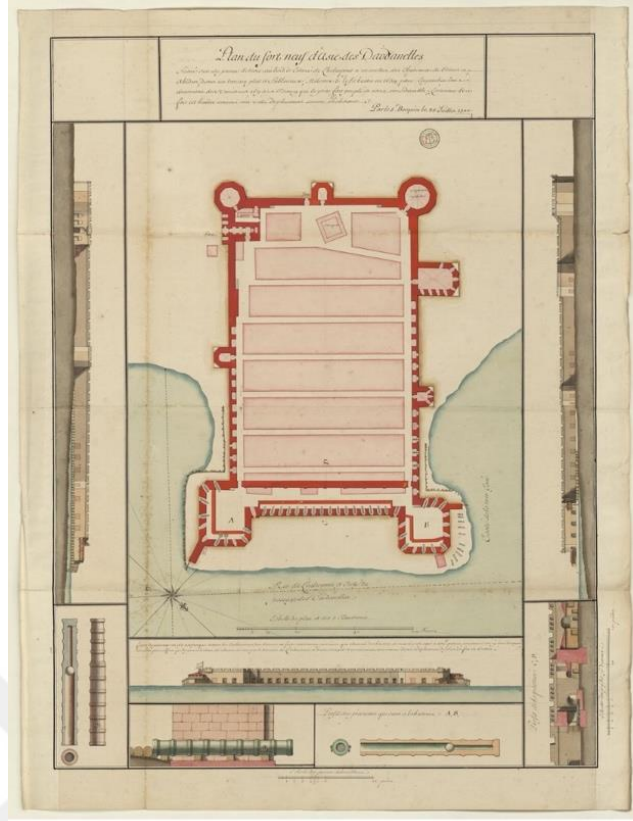
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.40 : Berquin'nın 1699 yılında hazırladığı Kale-i Sultaniye plan/görünüş ve perspektif çizimleri (Url-50)

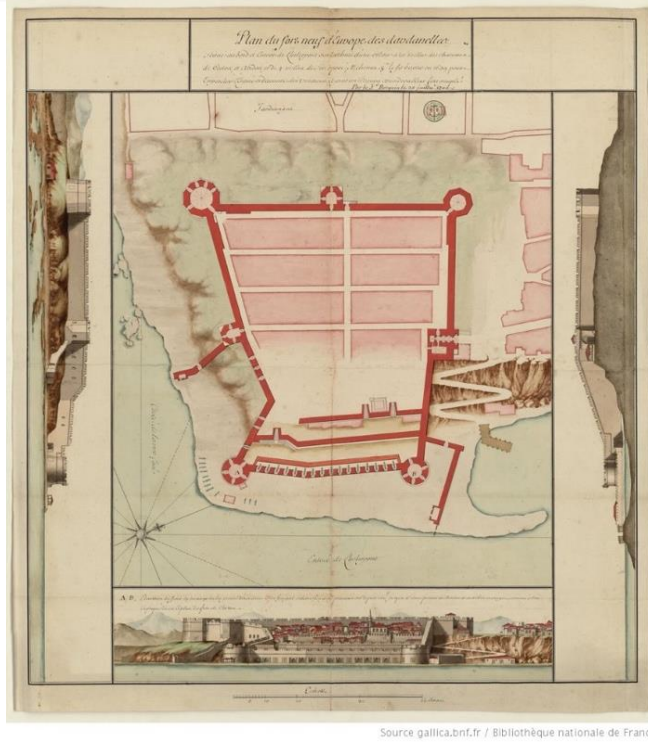

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Şekil 5.41 : Berquin'nın 1699 yılında hazırladığı Kilitbahir Kalesi plan/görünüş ve perspektif çizimleri (Url-51)

Şekil 5.42 : Berquin'nın 1700 tarihli "Çanakkale Boğazı'ndaki "Yeni Asya Kalesi"nin [Kumkale Kalesi] planı" (Url-52)

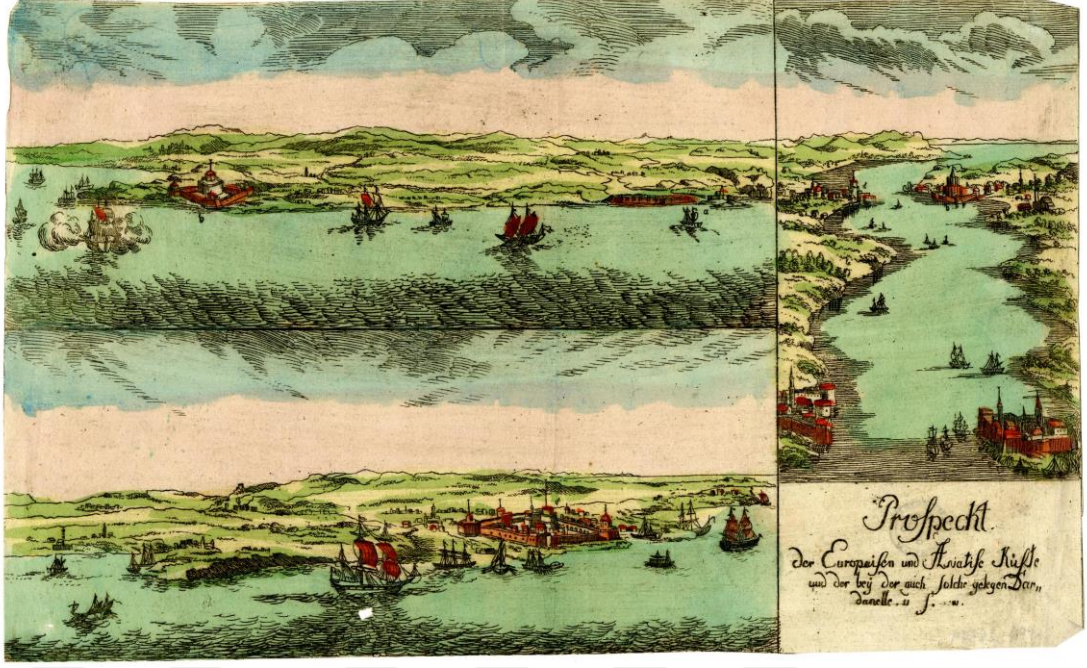
Şekil 5.43 : Berquin'nın 1700 tarihli "Çanakkale Boğazı'ndaki "Yeni Avrupa Kalesi"nin [Seddülbahir Kalesi] planı" (Url-53)

5.9 1680-1740 Yılları Arasına Tarihlenen Anonim Çanakkale Boğazı Tasvirleri

British Museum dijital koleksiyonunda tespit edilen ve Alman ekolüne sahip olduğu belirtilen Çanakkale Boğazı gravürlerinin kim tarafından ve tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Söz konusu gravürlerden ilki (şekil 5.44) 175x220 mm ölçülerinde “*Die Meerenge der Dardanellen welche den Archipelagum mit den Schwartzen Meer vereinigt*” yani “Karadeniz ve Ege’yi birleştiren Çanakkale Boğazı” başlığına sahiptir. Grelot’un bakış noktasını benimseyen bir anlatıma sahiptir. Gravürde Çanakkale Boğazı’ndaki dört kale, İstanbul ile ilişkisi kapsamında temsil edilmiştir. Temsilin mimari açıdan belge değeri bulunmamaktadır ancak boğazın algılanışı açısından, Çanakkale Boğazı kalelerinin İstanbul için önemini yansıttığı yorumu yapılabilir. Renklendirilmiş olan diğer gravür ise (şekil 5.45), 187x307 mm ölçülerinde “*Prospekt / der Europaisen und Asiatise Kuste...*” yani “Prospektüs / Avrupa ve Asya kıyılarının..” şeklinde tamamlanmamış bir başlığa sahiptir. Gravürde sadece boğazdaki mevcut kalelere dikkat çekilmiştir. Kalelerin görsel temsil biçimleri incelendiğinde, mimari detayların genel-geçer tanımlara uyduğu ancak detayların gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.

Şekil 5.44 : 1680-1740 tarihli anonim “Karadeniz ve Ege’yi birleştiren Çanakkale Boğazı” başlıklı gravür (Url-54)

Şekil 5.45 : 1680-1730 tarihli anonim Çanakkale Boğazı Gravürü (Url-55)

6. OSMANLI KÜLTÜR DÜNYASINDA ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN TASVİRİ

Osmanlı kültür dünyasında bir şehri tasvir eden yazılı veya görsel kaynaklar 16. yüzyılda görünürlüğünü arttırmıştır. Matrakçı Nasuh'un şehir betimlemeleri içeren minyatürleri, yüzyıl başında ilk örneklerini veren şehrengizler ve Pîri Reis'in Kitâb-ı Bahriye eseri bu kaynaklardan bazılarıdır. Genellikle “resim-harita veya panorama şehir tasvirlerine İslam dünyasında rastlanmadığını” belirten Artan (2009), bu örneklerin Akdeniz dünyasının bir ürünü olduğunu belirtmiştir (s.74). “1580 tarihli bir Osmanlı portolan atlasında yer alan Venedik ve İstanbul tasvirleri”ne ve Pîrî Reis'in Kitab-ı Bahriye eserinin 17. yüzyıldaki kopyalarında aynı içerikteki görsel temsillere dikkat çekerek bu örneklerin genel prototiplerin dışında kaldığını ifade etmiştir (Artan, 2009, s. 74). Öte yandan Osmanlı edebiyatında seyahatname ya da hatırat gibi birinci tekil şahısla yazılmış eserler oldukça kısıtlı olsa da, özellikle 17. yüzyılda bu tür eserlerin sayısında önemli bir artış görülmüştür. Özgün karakteriyle Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* eseri, Katip Çelebi'nin *Mîzânü'l hakk* eserindeki biyografik bölümü, Eremya Çelebi Kömürciyan gibi coğrafya ve şehir tarihiyle ilgilenen Osmanlı aydınlarının satır aralarındaki yorumları; yeni çalışmalarla ortaya çıkan hatırat, günce ve mektup örnekleri bu anlatımın Osmanlı toplumunda da varlığını ve 17. yüzyılda sayıca arttığını göstermektedir (Kafadar, 2019, s. 56).

Katip Çelebi'nin Mütferrika'nın matbaasında ilk basmak istediği kitaplardan biri olan Cihannüma'yı 1648 yılında yazmaya başlaması 17. yüzyılda coğrafyayı gündemin merkezine alan en önemli gelişmelerden biridir. 1660'larda *Atlas Maior (Great Atlas)* yeni basılmıştır ve IV. Mehmed'e hediye olarak gönderilmiştir. Aynı dönemde Seydi Ali Reis ayrıca coğrafya ve astronomi hakkında yazmıştır. “Medresenin dışında gelişen bilgi alanı çelebilerin de katkılarıyla 17. yüzyılda coğrafyanın etrafında gelişen yeni bir kültür dünyası oluşturmuştur.” Bu nedenle Kafadar, “Osmanlı kültür dünyasının anlaşılmasında Batı'nın ilerleme paradigmasından ayrı ve özgün değerlendirilmenin gerekliliğini” vurgular (Kültür Tarihi, 2017).

Bu dönemde Evliya Çelebi ve Katip Çelebi gibi aydınların metinlerinde Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında örtük biçimde de olsa bir karşılaştırma içerisinde olduğu görülür. Örneğin Katip Çelebi eserlerinde Venedik gemileriyle baş etme konusunu ele alır (Kültür Tarihi, 2017). Bu dönemde elçiler ve Osmanlı aydınları arasındaki iletişim ağına dair ipuçları satır aralarında göze çarpmaktadır. Antonie Galland 1672/1673 yıllarını anlattığı eserinde İstanbul’da Çelebi Mehmed’i ziyaret ettiğini, çelebinin kendisine “her memleketin isiminin Türkçe yazıldığı birçok ülkeye dair harita kopyalarını gösterdiğini” ve “Kaptan Paşa’nın iki nüshasını Bâbîâlî’ye gönderdiğini” söyler. Ayrıca Çelebi’nin evinde “Georges Calopode isimli biri tarafından yapılan 1545 yılında Girit’te çizilmiş dört İtalyan deniz haritası” gördüğünü anlatır (Galland, 1973, s. 38). Benzer şekilde Orbay, (2001), Kitab-ı Bahriye’nin 17. yüzyıl kopyalarında farklı çizim stillerinin bir arada kullanıldığı topografik detaylı haritaları, “harita yapımcıları ve minyatür sanatçıları arasındaki uzun süreli temasın, teknik ve üslup açısından heterojen bir ortamın sonucu” olarak yorumlamıştır (s. 173). Nitekim 17. yüzyılda bu türün alıcısı, Kitab-ı Bahriye örneğinde, sadece denizciler değildir. Eser yönetici sınıfın üyeleri ve doğu kültürüyle ilgilenen Ferdinando Marsigli (1658-1730), Eusebe Renaudot (1646-1720) gibi Avrupalı isimler aracılığıyla yaygınlaşarak kendisine okuyucu kitlesi oluşturmuştur (Orbay, 2001, s. 167).

Bu bölümde öncelikle Kitab-ı Bahriye ve Cihannüma’da Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri üzerine yazdıkları ve ürettikleri görsellere değinilmiştir. Bölümün üçüncü alt başlığında Evliya Çelebi Seyahatnamesi tez kapsamında belirlenen şablon kullanılarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu sayede, Osmanlı ve Batı seyyahlarının ve görsel üreticilerinin bölgeye bakış açılarındaki benzerlikler ve farklılıkların yorumlanması amaçlanmıştır.

6.1 Pîri Reis’in Kitab-ı Bahriye Baskılarında Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri

Piri Reis’in ilk nüshasını 1521 yılında hazırladığı Kitab-ı Bahriye eseri, hem Osmanlı denizcilik tarihi, hem de döneminin görsel temsil anlayışını yansıtmaları açısından önemli bir eserdir. Bir tür deniz haritaları koleksiyonu veya portolan olarak tanımlandığı gibi, içerdiği açıklamalar yönüyle seyahatname türüne de oldukça yakındır. İtalyanca kılavuz anlamına gelen “*portolano*”dan türeyen portolan haritaları, büyük ölçekli ve genel haritaların veremediği pratik bilgileri içeren haritalardır.

Özellikle 15. yüzyılda okyanuslara açılan gemilerin ve yeni coğrafi yolların bulunmasıyla büyük bir gelişme göstermiştir. (Bayat, 1988, s. 25). Osmanlı denizcilerinin Kitab-ı Bahriye'den önce bu tür deniz kılavuzlarını kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir. Piri Reis'in haritalarında Yunanistan'daki yer isimlerinin İtalyanca ifade edilmiş olması onun İtalyan portolanları kullandığına dair görüşleri destekler. Öte yandan bu gösterim, Piri Reis'in Akdeniz denizciliğinde dönemin hakim dili olan “*lingua franca*” kullanımı kaynaklı olabilir. Kitab-ı Bahriye'deki seyir talimatları, limanlar arası mesafeler ve kıyı tehlikeleri hakkında verdiği bilgiler araştırmacılara bu türe aşina olduğunu düşündürmüştür. Kitab-ı Bahriye içeriği açısından ise “hem bir denizcilik araştırması hem de seyahatname izlenimi” uyandırmaktadır (Asiltürk, 2021, s. 76).

Eserin 1526 tarihli ikinci telifinde “209 fasıl, 215 harita ve portolan” bulunmaktadır. Eserin günümüze ulaşan 29 kopyası mevcuttur (Bayat, 1988, s. 27) Giriş bölümünde Allah'a ve Kanuni Sultan Süleyman'a övgü kısımlarına yer verilmiştir. Piri Reis, eserin yazılış amacını “denizcilik ilminden ve gemicilerin sanatından yadigâr olmak üzere, daha önce kimse yazmadığı için, faydalı bir eser bırakmak” olarak açıklamıştır. Eserinin içeriğine Sultaniye ve Kilidü'l bahr adıyla bilinen kalelerden başladığını ve yine bu kalelerde bitirdiğini, metinleri ise Gelibolu'da bir araya getirdiğini ifade etmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 39-45)

Piri Reis'in manzum olarak ifade edilen kısımdan sonra ele aldığı ilk yerleşim “Sultaniye ve Kilitbahir adı ile bilinen kaleleri anlatır” başlığıyla Çanakkale'dir. Piri Reis, ilk olarak kalelerin isimlerinin nereden geldiğini açıklamıştır. Sultaniye Kalesi'ne kaleyi yaptıran Fatih Sultan Mehmed'e ithafen Kal'e-i Sultaniye dendiğini; Marmara'dan çıkan gemilerin geçiş izni aldığı nokta olması nedeniyle de Rumeli tarafındaki kaleye “*Bahr-i Kilid*” dendiğini ifade etmiştir. Kilitbahir akıntılı ve derin bir yer olup büyük gemilerin yanaşmasının tehlikeli olması nedeniyle bu izinlerin Anadolu tarafından alınmasına dair emir çıktığını aktarmıştır (Pîri Reis, 1988, s. 205). Çizimler incelendiğinde kale burçlarının külâhlı olduğu görülmektedir (şekil 6.1). İncelenen haritada yer alan yerleşim isimleri: Eşek adası, Kemikli Burun, At Limanı, Kirte, Kirte Karyesi, Ece Ovası, Arpadan, Büyük Behranlı, Küçük Behranlı, Kilitbahir Kalesi, Rumeli, Maydos, Kilye, Büyük Boğalı Karyesi, Yenişehir Burnu, Kepez, Çeşme, Kale-i Sultaniye, Anadolu, Sarıca eli Karyesi ve Karaca Ören Karyesi'dir (Senemoğlu, 1973, s.114).

Şekil 6.1 : 1526 tarihli Ayasofya 2612 No’lu kaydı temel alan Kitab-ı Bahriye Nüshasında Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye (Pîri Reis, 1988, 44/a).

İkinci bölümde ise Bozcaada’yı aşağıdaki ifadelerle tanıtmıştır:

“İstanbul’dan Akdeniz’e çıkan kimseler bilmelidirler ki, Çanakkale Boğazı’nda (metnin aslında Akdeniz Boğazı) bulunan Sultaniye ve Kilitbahir kalelerine, bu adadan daha yakın bir ada yoktur. Bu ada hakkında şu hikâye anlatılır: Bozcaada karşısında, yani Anadolu kıyısında, Eski İstanbulluk adı ile bilinen ve kefare arasında Turuya olarak ün yapan, önce bayındır olduğu halde, şimdi harab halde olan bir kale varken Bozcaada’da kale yokmuş” (Pîri Reis, 1988, s. 209).

Pîri Reis Avrupalı tüccarların sık sık adaya gidip geldiğini ve burada büyük kazançlar sağladıklarını, adanın gemiler için uygun bir limanı olduğunu belirtmiştir. Daha

önceleri “korsanlarında adanın limanına gizlenerek ticaret gemilerine saldırdıklarını; bu nedenle Venedikli ve Cenevizli tüccarların anlaşarak burada bir kale inşa ettirdiklerini ancak fetihten sonra bu kıyılardan Avrupa’ya (Françe memleketine) gitmek üzere ayrılırken kaleyi harap ettiklerini” aktarmıştır. “Fatih Sultan Mehmed’in adada bir kale inşa ettirdiğini, adanın Anadolu kıyısına yedi mil, boğaz ağzındaki Yenişehir Burnu’na on iki mil uzaklıkta olduğunu” belirtmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 212-213). Sultaniye Kalesi’ne otuz mil uzaklıkta olan adanın “çevresinin on sekiz mil olup, yükseltisi az ancak yıldız (kuzey) yönünde bulunan boz ve sivri bir tepesi nedeniyle “Bozca ada” olarak adlandırıldığını” ifade etmiştir. Adanın çevresindeki küçük adacık ve taşlıklar nedeniyle gemilerin hangi taraftan geçmesinin uygun olacağını açıklamıştır. Adanın karşısında “Anadolu sahilindeki en uygun limanın Kum Burnu olduğunu, bu burnun güneyinin poyrazlı günler için elverişli olduğunu” belirtmiştir. Ayrıca Kumburnu’nun kuzeyinde Çökertme isimli sığ bir limanın bulunduğunu ifade etmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 215).

Şekil 6.2 : 1526 tarihli Ayasofya 2612 No’lu kaydı temel alan Kitab-ı Bahriye Nüshasında Bozcaada (Pîri Reis, 1988, 47/a).

Eserin 1526 tarihli II. telifine ait olduğu düşünölen İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 2612 Numarada kayıtlı nüshayı temel alan 1988 basımlı Kitab-ı Bahriye tıpkıbasım çalışmasında yer alan 44/a ve 47/a'daki haritalarda ayrıntılı olarak Bozcaada'ya ait detaylar yer almaktadır. 47/a numaralı haritada (şekil 6.2), 44/a numaralı haritadan farklı olarak Bozcaada karşısındaki kıyıda Kumburnu ve Çökertme Limanı işaretlenmiştir (Senemoğlu, 1973, s.118). Gökçeada'nın tasvir edildiğı üçüncü bölümde ise adanın (İmroz olarak geçer) anlatılanlara göre “boğaza gelen gemiler konusunda İstanbul'a haber verilmesi” amacıyla kalkındığını belirtmiştir. Buradaki gözcülerin, Eceabat'ta (Ece-ovası) bulunan gemicilere ateş veya duman ile haber verdiğini aktarmıştır. Daha önce Venediklilerin elinde olan adanın “Fatih Sultan Mehmed döneminde fethedildiğı, adanın biri “İskinit” denen ve adanın ortasında bulunan büyük bir kayanın başında konumlanan bir kalesi, ve adanın kuzeydoğusunda, büyük bir kayalık üzerinde inşa edilmiş İmroz denilen başka bir kalesi olduğunu; bu kalenin altında büyük gemilerin yavaşamadığı küçük bir körfez olduğunu” belirtmiştir. Çevresi elli mil olan adanın uzun bir dağı olduğunu, batıdan doğuya doğru yüksekliğinin arttığını ifade etmiştir. Adanın Kifelos ve Kömür Limanı burunlarına demir atma koşullarını rüzgarların durumuna göre ayrıntılandırmıştır. 1526 tarihli Ayasofya nüshasında 48/b'deki haritada Gökçeada'daki iki kaleyi tasvir eder. Sultaniye Kalesi'nin yanında çizilen Çeşme Limanı, gemilerin su ihtiyacının karşılandığı küçük bir limandır (Pîri Reis, 1988, s. 221-225).

Teknik açıdan incelendiğinde Kitab-ı Bahriye haritalarındaki yerleşimlerin olduğundan daha uzun görünmesinin nedeni, Piri Reis'in günümüzde kullanılan standart mil uzunluğundan daha kısa- muhtemelen Katalan mili- kullanmış olmasıdır. Bunun dışında 32 rüzgâr yönünü gösteren kerte, denizcinin yön bulması konusunda sağladığı kolaylıkla kendisinden önceki örneklerden daha üstündür (Bayat, 1988, s. 21). Metinde dünyanın yuvarlaklığının tekrarlarla vurgulanması dünyadaki bilimsel gelişmelerin eş zamanlılığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kitab-ı Bahriye'de Marmara Denizi doğu ve batı yönünde iki şekilde çizilmiştir. Orbay'a göre Marmara Denizi'nin tamamını gösteren haritalar, Menemenli Mehmed Reis'in 1590 yılında çizdiği Ege Denizi haritası gibi daha büyük ölçekli bazı deniz haritalarından doğrudan alınmış olabilir. İlk haritanın yönelimi Çanakkale Boğazı'nın girişinden İstanbul'a uzanan bir doğrultudur. İkincisinde ise Akdeniz'den boğaza yönelen bir yelkenlinin göreceğı şekilde boğaz en üst noktada gösterilmiştir. Orbay,

daha genel bakış sunan doğu yönelimli haritanın aksine batı yönelimli haritada, ilgili bölümde bahsedilen “sefer yönlerinden sadece birinin, yani İstanbul'a doğru seyir yönünün örtük olarak vurgulandığını” ifade etmiştir. Ancak eserin ilk nüshalarında İstanbul'a dair bir tasvirin bulunmadığına dikkat çekmiştir (Orbay, 2001, s. 177).

Şekil 6.3 : 17. yüzyıla tarihlenen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY06605 demirbaş nolu Kitab-ı Bahriye versiyonunda Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi (Url-56; Nemlioğlu, 2017 s.119)

Nemlioğlu'nun 17. yüzyıl baskı tarihli olduğu bilgisini verdiği versiyona ait Çanakkale Boğazı haritasında ise (şekil 6.3), “İmroz, Bozcaada, Eşek Adaları, Maydos, Soğanderesi, Eceovası, Kirteburnu, Nağraburnu, Kepezburnu, Yenişehirburnu, Kertaburnu, Geyikli, Kilid Bahir ve Kale-i Sultaniye” yerleşim ve yapıları gösterilmiştir (Nemlioğlu Koca, 2017, s.120). Piri Reis'in birçok nüshası 17. yüzyılda etkin olarak kullanılmıştır. Evliya Çelebi kaynak olarak Kitab-ı Bahriye'den faydalanmıştır. 1648-1650 yıllarında üretildiği düşünülen Seyyid Nuh'un “Deniz Kitâbı (*Kitâbu bahri'l-esved ve'l-ebyad*)”, eserin “âdeta üçüncü versiyonu” olarak kabul edilmektedir (Sarıcaoğlu, 2022). İlk iki nüshasında Çanakkale'de ve biten anlatıma 17. yüzyıl ortalarında detaylı bir İstanbul haritası eklenmiştir. Orbay, harita versiyonların oluşmasındaki bu geç aşamanın- yirmi yıla yakın süren Girit Kuşatmasını hatırlatarak- Akdeniz'e ilişkin imparatorluk hayallerinin solmaya başladığı döneme tekabül etmesine dikkat çekmiştir. (Orbay, 2001, s. 302).

Şekil 6.4 : Gökçeada ve Bozca Adaları ile Yukarı Ege Denizi Haritası W.658.39B (The Walters Art Museum, t.y, 39b)

Şekil 6.5 : Ege Denizi'ndeki Semadirek ve İmroz Adaları Haritası W.658.44B (The Walters Art Museum, t.y, 44b)

Kitab-ı Bahriye'nin *Walters Museum of Art* dijital koleksiyonunda yer alan (W-658) elyazması ise 17. yüzyıl sonu, 18. başına tarihlenmiştir. Bu kopyada Çanakkale Boğazı ve çevresini içeren detaylara çeşitli haritalarda (39b, 43a, 44b, 62b) yer verildiği görülmektedir (The Walters Art Museum, t.y). Eserin nesir kısmı, 1526 tarihli nüshada olduğu gibi Çanakkale Boğazı haritası ile başlamaktadır. İki versiyon

karşılaştırıldığında 18. yüzyıla tarihlenen elyazmasında kalelerin daha küçük ölçekli ve Ege kıyıları ile birlikte resmedildiği görülmektedir (şekil 6.4). Ayrıca haritanın çizim yönü de değiştirilmiştir. Onaltıncı yüzyıl haritasında (şekil 6.1) Nara Burnu’ndan Ege adalarına doğru yönelen bakış açısı hâkimken, diğer haritada Ege adalarından İstanbul’a doğru bir çizim yönü seçilmiştir. Bahsi geçen Walters Art Museum koleksiyonundaki 44b varak numaralı haritanın ise (şekil 6.5) kuzey yönünde çizildiği görülmektedir. Bu nüshada 17. yüzyılda inşa edilen kalelerin çizime eklenmediği, dolayısıyla çizimlerin yapılarla dair yeni verilerle güncellenmeden kopyalanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

6.2 Kâtib Çelebi’nin Cihannüması’nda Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri

Kâtib Çelebi (1609-1657) - asıl adıyla Mustafa b. Abdullah- 1609 yılında İstanbul doğmuş; 17. yüzyılın önemli Osmanlı aydınlarından biridir. Özellikle tarih ve coğrafya alanlarında birçok eser kaleme almıştır. Kâtib Çelebi 1645 Girit Seferi ile birlikte haritacılık konusuyla ilgilenmiştir (Köse, 2016, s. 16). Sarıcaoğlu’nun belirttiğine göre “Akdeniz coğrafyası için önemli bir kaynak olan ve yüz kadar harita içeren *Müntehab-t Bahriyye-i Piri Re’îs bin el-Hâc Mehmed Re’îs mehfîrezâde-i Kemâl Re’îs* eseri”nin yazarıdır. Ancak bu konuda en önemli eseri “Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk ve yegâne sistematik coğrafya kitabı” olan *Cihânnümâ*’dır (Köse, 2016, s. 14-19).

Şekil 6.6 : Cihannüma’da Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri (Koloğlu vd,2008, s.77).

İbrahim Müteferrika, yeniden ele alarak eklemeye yaptığı Cihannüma eserinin ilk sayfalarında eserin Sultan IV. Mehmed'in isteği üzerine Katip Çelebi tarafından hazırladığını ve çok ilgi gördüğünü ancak eser 1730'lu yıllarda bulunamaz hale gelince yaptığı eklemelerle birlikte basılmasında fayda gördüğünü belirtir. Katip Çelebi'nin birçok İslam bilgininin eserlerinin yanı sıra, Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'si Frenklerin *Atlas Major* ve *Atlas Minör* eserlerinden faydalandığını, tarih kitaplarının yanı sıra, fen ve coğrafya alanındaki eserleri incelediğini söyler. Katip Çelebi'nin hocası Şeyh Mehmed Efendi'nin "Hollanda'da İslam dillerini öğrendiğini ve kafirlerin yeni geliştirdikleri fenler aracılığıyla İslam ülkelerine saldırı planlamaları çerçevesinde, İslam dinini küçümsemek amacıyla İstanbul'a geldiği ama hidayete erip İslamı kabul ederek Katip Çelebi'ye yardımcı olduğunu" kaydeder (Koloğlu, Kaçar, Özukan, & Öneş, 2008, s. 129-130). Katip Çelebi (1609-1657) Cihannüma'yı 1648 yılında yazmaya başlamış, bu süreçte karşılaştığı Gerardus Mercatur'un *Atlas Minor*'ünden etkilenecek eseri Fransız devşirme Mehmed İhlasî'ye çevirtmiştir. 1657 tekrar yazmaya başladığı eserinde Müteferrika'nın saydığı eserler ve *Atlas Minor*'ün yanı sıra Abraham Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum*, Ph. Cluverius'un *Inroducto geographica vetera quam nova* ve G. Lorenzo'nun 1582 tarihli *L'universale fabrica del mondo overo cosmografia* eserlerinden faydalanmıştır (Koloğlu vd., 2008, s. 29-37).

Cihannüma'da "Bahr-i Rum"a iç deniz anlamına gelen "*Mediterraneum*" dendiğini, isimlendirme yapılırken deniz kıyısındaki yerleşimlerin adlarının kullanıldığı belirtilir. Çanakkale Boğazı, "Asya'dan Avrupa'ya geçmek için Fars kralı Ardeşir'in köprü yaptığı geçit" olarak tanıtılır. Boğazdan sonraki denize "*Bahr-i Kostantiniyye*", İstanbul Boğazı'na ise "*Bosforus*" dendiği belirtilir (Koloğlu, Kaçar, Özukan, & Öneş, 2008, s. 137). Cihannüma'da yer alan "*İşba sahifede. Akdeniz ve Karadeniz sureti resm olunup dairen medâr sevhilinde vaki memleket-i adide ve bilad-ı meşhure dahi mahalliyle işaret olunmuştur*" notuyla resmedilen Akdeniz haritasında (şekil 6.6) Çanakkale Boğazı ayrıca isimlendirilmemiş, boğazın Avrupa kıyısında "Gelibolu"; Asya'da ise Bozcaada karşısında Kumkale'nin yer aldığı noktada "Yenikale" yerleşimleri ve "Bababurma [Bababurnu], Bozcaada, İmroz ve Bahr-i Marmara" işaretlenmiştir (Koloğlu, Kaçar, Özukan, & Öneş, 2008, s. 77).

Müteferrika'nın baskısına göre sayfa 667-669 arasında "*Biga livasının merkezi Troya*" olarak antik kente değinilmesi ise ilginçtir. Bu bölümün tarihi ve yazarı tartışmalıdır.

Grammont (2003, 142), metnin yer aldığı “Bîgâ’nın livâsı üzerine olan numaralandırılmamış bölüm”ün yazarının, Kâtip Çelebî’nin ölümü (1657) sonrasında 1691 yılına kadar eserin tamamlanması için çalışmış Şam’lı Ebu Bekir b. Behrâm olma ihtimali üzerinde durur; ancak net bir bilgi olmadığını söyler. İlgili bölümde şehir:

“Bir zamanlar, bu bölgenin başkenti Trôÿâ başka bir deyişle de Truva şehriydi. Bu şehir İstanbul’dan daha büyüktü ve Bozca Ada’nın karşısında sağlam bir toprağın üzerine kurulmuştu. Hazreti Musa’nın vefatından sonra dörtüzdoksaniki senesinde kurulmuştu. Ülkenin kralları Dardânûs’lardandılar ve devletleri ikiyüz doksanyedi sene sürmüştür”

cümleleriyle tanıtılmıştır (Bacque-Grammont, 2003, s. 143). Sonraki bölümlerde on yıl süren savaşta şehrin bir at heykeli vasıtasıyla ele geçirildiği anlatılır ve kalıntıların konumundan bahsedilir.

“Hala bu çok büyük şehrin kalıntıları durmaktadır. Değerli mermerler ve sanatsal sütunlar bulunmaktadır. İstanbul’da bulunan mermerlerin ve sütunların büyük bir bölümü bu şehirden getirilmiştir. Aydıncık’ın karşısında bulunan Kapıdağı adasının ucunda yer almaktadır. Oradan Rumeli kıyıları ve Gelibolu’nun kuzey kıyıları gözükmektedir. Hatta yukarıda adı geçen yerde, Süleyman Paşa Orhan Gazi’ye Rumeli civarlarını gezdirmiştir ve bu kıyılara geçip, fethetmek istemiştir ki bu yüzden Temaşalık denmiştir. Aynı zamanda “Belkıs sarayı” olarak da bilinir” (Bacque-Grammont, 2003, s. 146).

ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen yer Kyzikos Harabeleri gibi görünse de anlatımda bir muğlaklık söz konusu olduğu açıktır. Cihannüma’daki ifadelerde şehrin konumu hakkındaki topografya yanlışlığına dikkat çeken Grammont, “Müteferrika’nın böyle bir hataya alışkın olmadığı”na dair görüşünü ifade etmiştir (Bacque-Grammont, 2003, s. 147-148). Cihannüma’nın incelenen bölümünün yanısıra Troya’nın hikayesine değinen Osmanlı kaynakları bulunmaktadır. Her ikisi de 17. yüzyılda yazılmış Hezarfen Hüseyin Efendi’nin “*Tenkîhü’t-tevârihi-l-mülûk*” eseri ve Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah’ın “*Sahâ’ifü-1-ahbâr fî vekâ’i’ il-âsar*” isimli eserinde farklı ayrıntılarla kabaca aynı hikayeye değinilmiştir. Babigner, Hüseyin Efendi’nin Galland ve Marsigli ile iletişimine dikkat çekmiştir. Bu nedenle Grammont, Osmanlı tarihinde antik dönem anlatılarının bilinirliğine dair çözülmeyi bekleyen bir soru olduğunu ifade etmiştir. Kritobulos vakayinamesine göre, Fatih Sultan

Mehmed'in Troya kentinin tarihine hâkim olduğu bilinmektedir. Bu anlatı sonraki yıllarda unutulmuş görünmektedir (Bacque-Grammont, 2003, s. 147-150). Hem Kitab-ı Bahriye hem de Cihannüma'da rastlanan Troya anlatısının, ilginç hikayeler anlatma konusunda hevesiyle de tanınan Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde yer almamış olması ise incelemeye değerdir.

6.3 Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çanakkale Boğazı ve Kıyı Yerleşimleri

6.3.1 Seyyah ve seyahatname hakkında

1611 yılında İstanbul - kendi deyişiyle İslambol- Unkapanı'nda doğan Evliya Çelebi, 17. yüzyıl Osmanlı kültür tarihinde, kendine özgü seyyahlık hikayesi ve on ciltlik Seyahatname eseriyle yer edinmiş sıradışı bir isimdir. Sarayın kuyumcubaşısı olan babası Derviş Mehmed Zıllî Efendi ve yakın çevresinden duyduğu seyahat hikayeleriyle büyüyen Evliya Çelebi, farklı yerler tanımaya meraklıdır. Yakın çevresinin sunduğu imkanları kullanmış; nitelikli bir eğitim alarak padişahın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Yirmi yaşında gördüğünü söylediği rüyadan sonra, öncelikle Seyahatname'nin ilk cildinde yer verdiği İstanbul'u gezmiştir. Daha sonra çeşitli paşalara bağlı olarak kendisine verilen görevlerle, dönemin Osmanlı coğrafyasını seyahat etme fırsatı bulmuştur (Dankoff, 2006, s. 10). Seyyahın onuncu cildinde anlattığı ve yaşlılık dönemini geçirdiği Kahire'de vefat ettiği düşünülmektedir. Eserinde aktardığı bilgiler dışında, kimliğine dair belgelerin tespiti – “iki belge ve dört duvar yazısı”- konusunda çalışmalar devam etmektedir. (Tezcan, tarih yok).

Evliya Çelebi'nin Seyahatname eserinin kurgusu, dili, belge niteliği ve metnin nasıl ele alınması gerektiği birçok araştırmacı tarafından çeşitli yönleriyle tartışılmıştır. Genellikle otobiyografi, rapor ve hatırat türleriyle ilişkilendiren eserin sunduğu bilgilerin kesin doğru olarak kabul edilmemesi gerekliliği ve kurmaca yönünün altı çizilmiştir. Dankoff Seyahatname'yi çeşitli yönleriyle incelediği “*An Ottoman Mentality the World of Evliya Çelebi*” (2006) eserinde Seyahatname'nin doğrudan bir kaynak olarak kullanımı konusunda çekincelerini ifade etmiş; ancak eserin araştırmacıları için özgün ve zengin bir kaynak olduğuna dikkat çekmiştir (Dankoff, 2006). Belge niteliği açısından Tezcan, Seyahatname'nin “sunduğu bilginin denetlenmesi ve eserde kullanılan kaynakların bulunması”nın önemini vurgulamıştır (Tezcan, 2018, s. 13-15). Öte yandan Seyahatname'nin mimari açısından oldukça zengin veri sunduğu bir gerçektir. Dankoff “şehir ve mekan tasvirlerinin

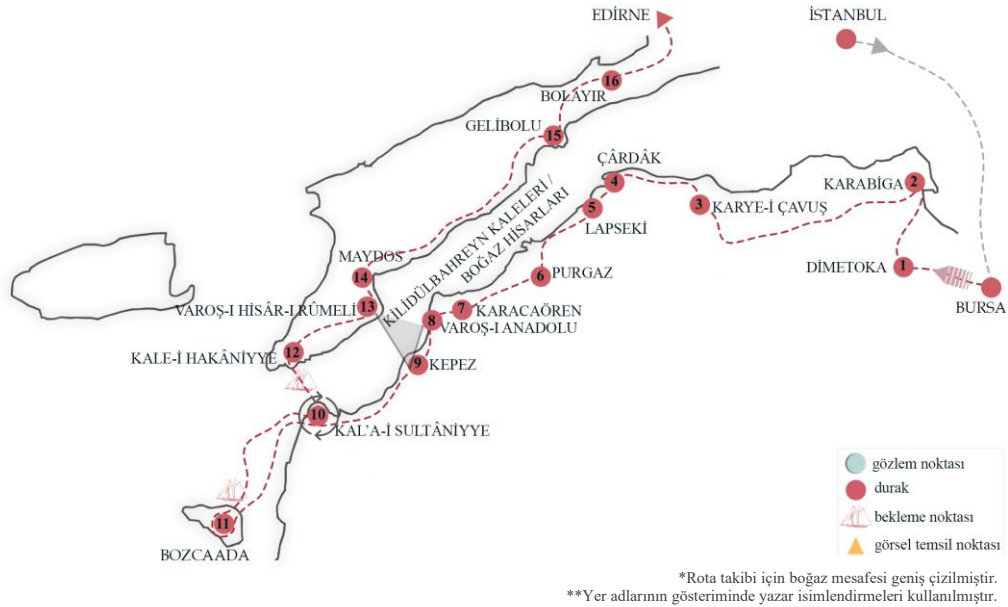
seyahatnamenin en karakteristik ögesini oluşturduğunu” vurgulamıştır. Bazı değişikliklerle birlikte Evliya Çelebi’nin farklı şehirleri anlatırken benzer bir şablon kullandığını belirtmiştir (Çabuk, 2012, s. 819) Çabuk bu şablonu şehir morfolojisiyle ilişki kurmaya yardım eden bir “mekan okuma ve şehir analizi” aracı olarak yorumlamıştır (Çabuk, 2012, s. 845).

Seyahatnamenin üslubu incelendiğinde, seyyahın otobiyografik anlatıları ve güncel siyasi gelişmelerin canlı bir üslupla aktarıldığı görülmektedir. Seyahatnamenin içeriği ve metnin kendi içinde verdiği referanslar, Evliya Çelebi’nin elindeki notları - 51 yıllık seyahat sürecinden sonra- Mısır’dayken birleştirdiğini düşündürmektedir. Nitekim padişahla yaptığı Çanakkale’yi içeren ve beşinci kitabında anlattığı gezisinden, seyahatnamenin ilk kitabında ayrıntılara değinmeden bahsetmiştir (Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: İstanbul, 2008, s. 252).

Evliya Çelebi’nin Çanakkale Boğazı seyahatine dair gözlemleri, 1659 nisan ayında Üsküdar’da başlayıp Bursa, Gelibolu ve ardından Edirne’de sonlanan bir rotanın içerisinde yer alır. Köprülü Mehmet Paşa’nın maiyetinde katıldığı bu seyahat, seyyahın padişaha eşlik ettiği tek yolculuk olması açısından da önemlidir. Rotanın belirlenmesinde dönemin siyasi gelişmeleri etkili olmuştur. Evliya Çelebi’ye göre padişahın sefer nedeni “kalan Celâlî eşkiyasının tamamen ortadan kaldırılması”dır. Bu dönemde Anadolu’da Celâlî isyanları ve Kadızadeler hareketinin olumsuz etkileri devam ederken, Venedik Bozcaada ve Limni adalarını işgal etmiştir. IV. Mehmed İzmit’e geldiğinde 10.000 kişilik ordusunu İsmail Paşa komutasında Halep’e göndermeyi yeterli bulmuş, kendisi Bursa’ya geçmeye karar vermiştir. Bu süreçte Bozcaada Muhafızı Mehmed Paşa’dan gelen Çanakkale Boğazı’nın kuşatılması haberi üzerine, Çanakkale Boğazı’na gitme kararı alınmıştır. Bu süreçte Köprülü’nün müdahaleleriyle Kadızadeler’in önemli isimleri Kıbrıs’a sürülmüş; Venediklilerin eline geçen Bozcaada ve Limni adaları geri alınarak Bozcaada muhafızı Ahmed Paşa cezalandırılmıştır. “Hünkâr baştardası ve 60 parça gemi” padişahın zaman zaman avlanarak karadan sürdürdüğü rotasını denizden takip ederek ilerlemiştir. Seyahat süresince Evliya Çelebi ve padişahın güzergahı zaman zaman farklılaşmıştır (Çelik, 2012, s. 139-144). Evliya Çelebi’den farklı olarak dönemin tarihçileri padişahın Çanakkale Boğazı’nı ziyaret amacını, “yeni yapılan kalelerin gezilmesi” olarak kaydetmişlerdir (aktaran Çelik, 2012, s.151).

Tezde kaynak olarak Seyit Ali Kahraman'ın hazırladığı “Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi” ve tasvirlerin metnin aslında geçen ifadelerinin kontrolü için Dankoff, Kahraman ve Dağlı'nın hazırladığı Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın transkripsiyon metin çalışması esas alınmıştır. Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler beşinci kitabın ilk iki cildinde 403-436 sayfaları arasında yer almaktadır. Tez kapsamında, yerleşim yerlerinin tarihine, mevcut mimari öğelere dair bilgi veren kısımlar ele alınmıştır.

6.3.2 Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair gözlemler

Şekil 6.7 : Evliya Çelebi'nin Çanakkale Boğazı Rotası

Evliya Çelebi'nin bölgeye dair gözlemleri günümüzde Biga'nın ilçesi olan Gümüşçay'dan (metinde Dimetoka) başlamaktadır (şekil 6.7). Anlatımın takip edilen rotayla paralel ilerlediği görülmektedir. Evliya Çelebi sırasıyla: Dimetoka, Karabiga, Çavuş Köyü, Çınarlıdere, Akyer Altı, Çardâk, Lapseki, Purgaz (Umurbey), Karacaören, Kale-i Sultaniye, Kepez, Kumkale, Bozcaada, Kumkale, Seddülbahir Kalesi, Kilitbahir Kalesi ve çevresi, Killik Burnu, Eceabat, Kovanlı Köyü, Gelibolu ve Bolayır yerleşimlerini tasvir etmiştir. Seyyahın Kumkale'ye ulaşması, padişahın farklı olarak deniz yoluyla değil, Kepez üzerinden gerçekleşmiştir. Bu sırada padişahı karşılamak üzere kalelerden yapılan top atışlarını tasvir etmiştir. Daha sonra kendisine

verilen emirle Bozcaada'ya “tazı, zahar ve doğanları almak üzere” gidip geri dönmüştür. Padişah'tan farklı olarak Kumkale'den Gelibolu'ya deniz yoluyla değil Seddülbahir, Kilitbahir Kalesi ve Eceabat üzerinden ulaşmıştır. Alternatif rotalar tercih etmesinde kendisine verilen görevlerin yanı sıra; daha fazla yeri “serseri gezüp serâpâ seyr [ü] temâşâ etme isteği” etkili olmuştur (Evliya Çelebi, 2010b, s. 445).

6.3.2.1 Çanakkale Boğazı

Evliya Çelebi Çanakkale Boğazı'ndan ilk olarak eserinin birinci cildinde bahsetmiştir. “Akdeniz ile Karadeniz'in arasını bildirir” başlığı altında Marmara Denizi'ni Rum Denizi (Bahr-i Rum) olarak tanımlamış ve denizin sınırlarını “İstanbul'dan Gelibolu Boğazı'na kadar olan aralık” olarak tasvir etmiştir. Burada Çanakkale Boğazı için “Gelibolu Boğazı” ifadesini kullandığı görülmektedir. Boğazın aşağısının ise Akdeniz olduğunu “Kilidülbahreyn ki Fatih Sultan Mehmed yapısı iki kaledir, o boğazdan aşağısı Akdeniz ola” sözleriyle ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2008, s.12).

Aynı bölümde Çanakkale seyahatini “Padişahın Kilidülbahreyn yani Boğazhisarlar'a gitmesi” başlığı altında kısaca özetlemiştir. Boğazdaki kalelerin İstanbul için önemine aşağıdaki ifadelerle dikkat çekmiştir:

“İstanbul Kalesi'nin deniz tarafından korkusu olmadığından bir kat kale duvarıdır. Fakat Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında Fatih Sultan Mehmed deniz kilidi kaleler yapıp [yapınca] İstanbul Kalesi güvenlikte olup da sağlamlık buldu” (Evliya Çelebi, 2008, s. 26).

Seyahatname'nin Çanakkale gözlemlerini içeren asıl kısmı beşinci kitapta yer almaktadır. Çanakkale Boğazı metinde, “seyir ve temaşa” edilen olayların arkaplanını oluşturmaktadır. Evliya Çelebi öncelikle, padişahın Kale-i Sultaniye yakınlarında kalelerden yapılan top atışlarıyla karşılandığını ayrıntılarıyla tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 407). Manzarayı izleyen padişahın, iki kaleden birbirine atılan güllerin, denizin ortasında çarpıştırılmasına dair emir verdiğini aktarmıştır. Oluşan atmosferi “anlatmak, tarif etmek ve yazmakla olmaz, tâ ki görülmesi gereken seyre değer ibretlik bir olaydır” sözleriyle ifade etmiştir. Padişahın bu olayın tekrarlanması için verdiği “top şenliği” emrinden, Köprülü'nün “Bu vakfullahdır, düşman için atılır, yohsa şenlik için beş altı top kifâyet eder” uyarısı nedeniyle vazgeçildiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 408).

Benzer bir karşılama, padişah Kale-i Sultaniye’den yeni kalelerin “ seyr ü temaşasına giderken” de gerçekleştirilmiştir. Evliya Çelebi, bu manzaraya Kumkale’ye doğru at üzerinde seyrederken şahit olduğunu aktarmıştır. Kalelerden atılan 200 adet toptan bazılarının sekerek “Kepez Burnu, Piyale Paşa Bahçesi ve Kamışlı Burun’a ulaştığını ve bağları talan ettiğini” belirtmiştir. Güllelerin birbiriyle çarpıştığını ifade eden seyyah bu olayı “acayip ve garip bir seyir” olarak tanımlamıştır. Son olarak, padişahın yeni yapılan kaleleri izlerken, “Sultaniye ve Hakaniye Kalelerinden karşılıklı şenlik topları atıldığını, bu topların hünkârın baştardasının yanından geçtiğini” aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 409-410). Kalelerin törensel niteliğine dikkat çekmiştir.

6.3.2.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

Gümüşçay (Dimetoka)

Evliya Çelebi, günümüzde Biga’ya bağlı Gümüşçay bölgesini (Dimetoka) sırasıyla kurucusu, isminin kökeni ve fethine dair bilgiler vererek okuyucuya tanıtmıştır. Bölgenin “ilk yapıcısının Kaydefa avrat oğlu Dimo Kral” olduğunu, daha sonra “Bursa krallarından Dukan Ban” döneminde yerleşimin büyüdüğünü belirtmiştir. Bölgenin “iki kral yapısı” anlamına gelen *Dimoduka* olarak isimlendirildiğini, 735 (1335) yılında Süleyman Paşa’nın fethi ile birlikte bölgenin Dimetoka olarak anılmaya başlandığını ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 400).

Evliya Çelebi yerleşimi “kalesi, cami, mescit, han, hamam, küçük çarşı pazara sahip, sıbyan mektepli; ancak medrese, dârülhadis ve dârülkurrâsı olmayan”, sayısını vermediği evleriyle “geniş yerde bağlı, bahçeli ve çemenzarlı yere kurulmuş mamur kasabacık” ifadeleriyle tasvir etmiştir. Türkistan kasabası olduğunu söylediği bölgede Yörüklerle birlikte Rum ve Ermenilerin de yaşadığını aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 400).

Karabiga

Evliya Çelebi’ye göre fetihten önce Rumlar bölgeye hâkimken yerleşimin ismi “İyi (- --)” anlamına gelen *Kalopiga*’dır. Ertuğrul Bey ile Sultan Alaaddin’in “Bay Boğa” ismiyle ünlenen bir beyi, bölgeye yerleşmeye başladıklarında Karamanlılar burayı “Bay Boğa Kalesi” olarak isimlendirmiştir. 766 [1365] yılında I. Murad’ın fethinden sonra bölge, ilk fatihi olan “Kara Biga Bay” ismiyle anılmıştır. Daha sonra bu isim basitleştirilerek bölgeye Karabiga denilmiştir.

Evliya Çelebi Karabiga'nın "alçak bir dağ eteğinde bir geniş öz içinde bağlı ve bahçeli, bakımlı ve süslü bir kasaba" olduğunu; evlerinin "(...) adet tek ve iki katlı eski yapı kârgir yapılı tamamen kiremit örtülü mamur evler" olduğunu belirtmiştir. Çarşı içerisinde ismini yazmadığı (---) (---) isimli camiden, "kurşun örtülü, kalabalık cemaate sahip eski bir mabet" olarak bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 401). Bunun dışında bölgede mahalle mescitleri olduğunu ifade etmiştir. "Özel dârülhadis ve dârülkurrâsı olmayan Leysîzâde Medresesi", 6 adet sıbyan mektebi, (---) adet Halveti, Kâdiri ve Bektaşî tekkeleri, (---) adet mükellef ve mükemmel kara ve deniz tüccarları konukevleri, hanları, hamamları, (---) adet "sultan çarşısında her sanattan mevcut dükkanları olduğunu ama bedesten bulunmadığını" belirtmiştir. Leysîzâde Hamamı'nı " gayet hoş hovalı ve eski yapı aydınlık hamamdır ki bütün gösterişli dokuz kemerli kubbelerinden bir damla ter damlamaz, meşhur hamamdır" sözleriyle tasvir etmiştir. Karabiga'nın "bütün imaret yapılarıyla bezenmiş, bağlar ve bahçeler ile süslenmiş her şeyin bulunduğu güzel bir şehir" olduğunu halkının "Etrak ve Yörükân kavmi" olduğunu belirtmiştir. Şehir halkından da bahseden seyyah "ama çarşı ve pazarda asla bir avrat yoktur" ifadeleriyle şehrin sosyal yapısı ve mekân kullanımları hakkında ayrıntılara yer vermiştir. Ziyaret yeri olarak "şehir dışında mezarlık içinde yer alan Leysîzâde Ziyâretgâhı'ndan bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 402). Sonuç olarak Karabiga'da tasvir ettiği mimari öğeler: Karabiga Kalesi, Karabiga'da çarşı içindeki (---) Cami, Leysizade Medresesi, Leysizade Efendi Hamamı ve Leysîzâde Ziyâretgâhı'dır.

Çardak

Evliya Çelebi, "Gazi Hudâvendigâr Murad Han'ın Edirne seferi öncesi Çardak'ta "dört tâk üzerine kurulu ufak tefek bir köşk yaptırdığını" ardından burada yerleşimin başladığını belirtmiştir. Yapılan "çârtâktan bozma köşke" ithafen bölgeye Çardak dendiğini iddia etmiştir. Bölgeyi kısaca "Bahr-i Rûm Boğazı kenarında Anadolu Eyaleti'nde (---) toprağında bir bakımlı, süslü ve şirin işlek iskele" olarak tanımlamıştır. Rumeli tarafında iki mil uzaklıktaki Gelibolu şehrinin her yapısının bu noktadan rahatlıkla görüldüğünü aktarmıştır. Yerleşimi:

"Çardak şehri deniz kıyısında bir geniş bolluk içinde bağlı ve bahçeli, tamamı 1000 adet eski tarz, genellikle tek katlı ve kiremit örtülü evler, hepsi sağlam yapılmış hanelerdir. Ve 17 adet mihrabı vardır" ifadeleriyle tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 403)

Ayrıca Ece Yakup'un Çardak'ta yaptırdığı camii hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Evliya Çelebi akrabası olan Ece Yakub'un, soyu Ahmet Yesevi'ye dayanan büyük atalarının kardeşlerinden biri olduğunu belirtmiştir. “Ece” isminin Germiyanlarda kardeş anlamına geldiğini; Kütahya'da doğan Orhan Gazi ile süt kardeş olduğu için Ece Yakup'a “Ece” isminin verildiğini ifade etmiştir. Ece Yakub'ın “Süleyman Paşa ve diğer 70 isimle birlikte Rumeli'yi fethettiğini, gaza malıyla da Çardak'ta bir cami yaptırdığını, caminin mütevellisinin kendisi olduğunu” aktarmıştır. Evliya Çelebi camiyi “kargir, büyük kubbesi kurşunlu, mamur, müzeyyen ve kalabalık cemaate sahip eski yapı bir cami” olarak tanımlamıştır. Caminin yıldırım çarpmasıyla yıkılan minaresini imar etmeyi umduğunu belirtmiştir. Ece Yakub'un mezarının burada değil daha sonra fethettiği “Bursa'daki bir caminin sahasında olduğunu” ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 404). “Çardak İmareti kasabasının anlatılması” alt başlığında ise bölgenin yapıları hakkında bilgi vermiştir:

“Mamur mescitleri, şenlikli derviş tekkeleri, birkaç yerde sıbyan mektebi, çarşı içinde Fatih Sultan Mehmed Han Hanı ve daha birkaç hanları, yetecek kadarıyla 300 adet mamur dükkânları ve bir adet hoş havalı hamamı var, kible yönünde ve doğu tarafında bağları ve bahçeleri hesapsızdır” (Evliya Çelebi, 2010a, s. 404).

Sonuç olarak Çardak'ta ismini verdiği mimari öğeler, Ece Yakub Camii ve Fatih Sultan Mehmed Han Hanı'dır. Ayrıca padişahın yanındaki askerlerin bu bölgeden “yüz parça gemilerle Boğazhisarlar'a gitmek üzere” Rumeli'ye geçtiğini, başarda-i hümayûn'a binmeyen padişahın ise karadan avlanarak ilerlediğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 404). Evliya Çelebi'nin iskele olarak tanımladığı bölgenin, boğaz kıyılarındaki ulaşımında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Lapseki

Evliya Çelebi bu bölgede “denizden uzak bir bayırda incirli bir orman olduğunu, Etrâk kavmi incire “lop” dediği için, buradan lopseki isminin türediğini” belirtmiştir. Bölgede az sayıda Rum ve Ermeni evleriyle birlikte; “bağlı bahçeli genellikle kiremit örtülü, yer yer iki katlı 1300 Müslüman hanesi”nin bulunduğunu söylemiştir. Bölgenin bir camisi, basık bir hamamı ve hanlarının olduğunu belirtmiştir. Çarşısının küçük olduğunu fakat “bağ bahçe açısından zengin bir yerleşim” olduğunu ifade etmiştir. Purgaz Kasabası'nı [Umurbey] ise “Boğaz deryasından bir top menzili uzakta mamur bir dağ eteğinde bağlı ve bahçeli 700 kiremit örtülü Müslim ve Rum reayalı, bütün evleri denize bakan mamur köy” olarak tanımlamıştır. Padişah geldiğinde “halkın

hünkârı karşılamaya çıktıklarını ve muafnamelerine yenilenme emri verildiğini” aktarmıştır. Daha güneyde konumlanan Karacaören Köyü’nü ise “yüksek bayır üzerinde denize bakar mamur bir köy” olarak tanımlamıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 405). Sonuç olarak Lapseki’de herhangi bir yapının ismine yer vermemiş, cami ve hamam dışında, bölgenin bağ ve bahçe açısından zengin olduğunu ifade etmiştir.

Çanakkale (*Evsaf-ı varoş-ı Anadolu*)

Evliya Çelebi günümüz Çanakkale ilinin merkezini:

“Kalenin batı tarafına ve kuzeyine meyilli yakınca bir düz geniş sahada bağlı ve bahçeli, gayet mamur kiremit örtülü tek ve iki katlı 2000 adet evlerdir ki birbirlerinden geniştir. Yolları dar değildir. Pak caddeleri vardır” ifadeleriyle tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 408).

Ayrıca bölgedeki önemli yapılar hakkında bilgi vermiştir. Fatih Sultan Mehmet Camii (Câmi’i Ebü’l feth Sultan Mehemed) için “kurşunlu selâtin camii” ve “çarşı pazar içinde olmak ile kalabalık cemaate malik rûhaniyetli cami” ifadelerini kullanmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 409). Yeni Camii’nin de çarşı içinde bulunduğunu, kapısı üzerindeki “Secdegâh-ı müslimîn {mü’minîn} oldu tamam Sene 1055 [1645]” ifadesinden anlaşıldığı üzere yapının 1645 tarihli olduğunu belirtmiştir. Yine çarşı içinde Rüstem Paşa Camisi’ni “iç açıcı güzel bir cami” olarak nitelemiştir. Bu camiler dışında bölgede “mescitler, 3 adet abdâlân derviş tekkeleri ve yedi adet sıbyan mektebi” olduğunu belirtmiştir. Bölgede (---) han ve (---) hamamların bulunduğunu; Fatih Hamamı’nın (Ebü’l Feth Hamamı) “ruşen bina ve hoş hava” (aydınlık ve hoş havalı) olduğunu; Rüstem Paşa Hamamı’nın ise “gönül açıcı aydınlık bir hamam” olduğunu ifade etmiştir. Çarşısının “süslü sultan çarşı pazarı” olup burada çeşitli kollardan esnafın bulunduğunu belirtmiştir. Çarşıda çoğu Fatih evkafı olan 800 dükkan bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bölgede sayısını bilmediği birçok çeşmenin olduğunu, bunlardan Sultan Ahmed Han Çeşmesi’nin “Derviş İbrahim dedi tarihini Mâ-i câri çeşme-i âbıhayat Sene 1025 [1616]” ifadesine göre 1616 tarihli olduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 409).

Metne göre Evliya Çelebi’nin ismini verdiği mimari yapılar, Fatih Sultan Mehmet Camii (câmi’i Ebü’l feth Sultan Mehemed), Yeni Camii, Rüstem Paşa Cami, Fatih Hamamı, Rüstem Paşa Hamamı ve Sultan Ahmed Han Çeşmesi’dir.

Bozcaada (Cezîre-i Bozca)

Evliya Çelebi'nin Kale-i Sultaniye'den Bozcaada'ya geçişini anlattığı metin tamamlanmamış gibi görünse de, seyyah rüzgarla birlikte 10 saat yol aldıklarını ve kıyıya sıkıntı ve zorlukla çıktıklarını belirtmiştir. Adaya gidiş nedenini ise, Padişahın emriyle bölgeden “doğan,tazı, zağar gibi av hayvanlarını teslim alıp Yeni Kale menziline ulaştırmak” şeklinde açıklamıştır. Bozcaada karşısında “Kazdağı kıyılarında işlek bir iskele” olduğundan bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 412).

Evliya Çelebi, “Bozcaada'nın çepeçevre 60 mil olduğunu, şekil olarak kibleye doğru uzandığını ve Anadolu'da Kazdağları tarafına baktığını” ifade etmiştir. Adanın “bağlı bahçeli köyler, abıhayat sular ve kuyuları”nın yanısıra misket üzümünün oldukça lezzetli ve ünlü olduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 413). Adadaki kaleleri detaylı olarak tasvir etmiştir. “Bozcaada Kalesi varoşunun anlatılması” başlığında bölgede tek veya iki katlı kargir ve kiremit çatılı evlerin bulunduğunu belirtmiştir. Mescitlerin isimleri ve bir adet cami için yedi adet boşluk (---) bırakmıştır. Adada Türklere nazaran Rumların çoğunlukta olduğunu, bölgede ondokuz adet kilisenin bulunduğunu ifade etmiştir. “Limanın altmışa yakın gemi aldığını; çevresinde han ve bekar odalarının bulunduğunu, ayrıca hamam, okul, çeşme, (---) adet çarşı pazarının olduğunu fakat bedesten olmadığını” belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 414).

Kilitbahir (Boğazhisâr-ı Rumeli)

Evliya Çelebi Boğazhisâr-ı Rumeli bölgesinin Gelibolu sancağının hükmünde bir kaza olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 420). Bölgeyi “Rumeli Hisarı varoşunun anlatılması” başlığı altında detaylı olarak tasvir etmiştir. Kilitbahir Kalesi'nin kuzeyinde, kadının da oturduğu “tek ve iki katlı yedi 800 kadar ev” bulunduğunu aktarmıştır. Çarşı içinde mescitlerin bulunduğunu ve bir adet hamam olduğunu belirtmiştir. Bu hamamı “o kadar güzel ve gönül açıcı, hoş havalı bir hamam değildir” sözleriyle tasvir etmiştir. Bu hamam dışında ev hamamlarının da bulunduğunu aktarmıştır. Bölgede hanların yanısıra üç sıbyan mektebi bulunduğunu; bu yapılar dışında ünlü bir yapının bulunmadığını ancak bölgenin bağ ve bahçe açısından zengin olduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 421).

Killik Burnu denilen bir yerde “havuz, şadırcan, selsebil ve fiskiyeleriyle ne diller ile anlatılır ve ne kalemlerle yazılır” dediği (...) Paşa Bahçesi'nde yâranlarla vakit geçirdiklerini belirtmiştir. “Eğer bu gönül açan bahçenin özelliklerini olduğu gibi yazsak seyahatten kalmak gerekir” ifadeleriyle bahçeden övgüyle bahsetmiştir.

Bahçedeki çeşmenin kitabesinde “Hâtif-i Kudsi dedi tarihin o dem anın nûş edelim zülâli Âl-i abâ r’uhuna Sene 887” ifadesinden anlaşılaçağı üzere çeşmenin 1482 tarihli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bölgede Rumeli evliyalari olan Abdi Baba, ve Yazıcızâade Mehmed Efendi halifelerinden Şeyh Ali Efendi’yi ziyaret ettiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 421). Evliya Çelebi’nin, 1659 yılında Kilitbahir Köyü’nde vefat ettiğı söylenen (Azamat, 2022) ve Câhidî Sultan ismiyle bilinen Câhidî Ahmet Efendi hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemesi dikkat çekicidir.

Eceabat (*Maydos Kasabası*)

Evliya Çelebi bölgeyi:

“Gelibolu toprağında deniz kıyısında, hâkimi subaşıdır. Deniz kıyısında 800 sanatlı, kiremit örtülü kat kat saray gibi kefare evleri var, gözler kamaşır. Zira bu kasaba kafirleri tüm İstanbul evlerini yapan üstâd dülger kefereleri burada otururular ki Maydos dülgeri Rum’da meşhur olduklarından her birinin haneleri ibretlik yapılarıdır. Burada asla hâkiminden başka müslim yoktur ve kiliseleriyle bağları çoktur. Şarabı meşhurdur. Kasaba dışında yel değirmenleri, ince ve beyaz unları ve dilber muğpiçe Urum oğlanları olur” ifadeleriyle tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 422).

Aynı bölgede bulunan Kovanlı Köyü’nü ise “mamura, reyalı zeamat köyü” olarak tanımlamıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 422).

Gelibolu

Gelibolu, Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde ayrıntılı olarak yer verdiği bölgeler arasındadır. Burayı “ilk Dâr-ı İslâm, taht merkezi” olarak nitelemiştir. Gelibolu Kalesi’nin Yanvan-ı Yunan tarihine göre isminin *Feylekos Pirgaz* olduğunu, kaleyi yapan kişinin İskender’in babası *Feylekos* olduğunu belirtmiştir. 758 [1357] yılında Rumeli topraklarında İpsala Kalesi fethinin ardından kaleye ilerleyen askerlerin “*gele bol mala*” sözleriyle bölgenin isminin şekillendiğini ifade etmiştir. Bu ifadenin yaygınlaştıktan sonra “hafifletildiğini” ve bölgenin Gelibolu olarak adlandırıldığını aktarmıştır. Kimilerine göre ise ismin Kilibol’dan , “gülü bol”dan; ya da çamuru bol anlamında “gili bol” dan bozma olabileceğini de eklemiştir. Sonuç olarak şehrin o dönemde Gelibolu adıyla bilindiğini ve kuruluşunun eskiye dayandığını vurgulamıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 422).

Şehrin Bursa'dan sonra ikinci taht merkezinin burası olduğunu, “Gazi Hüdavendigar'ın burada sikke kestirdiğini annesinden dinlediğini” aktarmıştır. Gelibolu'nun “Kaptan Paşaların Eyaleti” olduğunu toplam 11 sancak¹⁶içerdiğini belirtmiştir. “Hala büyük saray ve kadirga tersaneleri” bulunduğunu ifade etmiştir. Şehrin görevlileri arasında subaşı, kale dizdarı, liman reisi gibi görevlilerinin yanısıra mimar başının da bulunduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 423-424).

Evliya Çelebi “Gelibolu varoşu” başlığında kalenin doğusunda Rum Denizi'nin yer aldığını, diğer yönlerde ise düz geniş bir vadi boyunca uzanan yerleşim yerlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Şehirdeki önemli yapıların kalenin batısında yer aldığını ifade etmiştir. 63 adet mahallesi bulunan yerleşimde “tamamı yedi sekiz yüz adet tek ve iki katlı sanatlı, kırmızı kiremit örtülü, şahane şâhnişinli, billûr, necef moranlı pencereler ile süslü, temiz anayollar ile bezeli hanelerin” bulunduğunu belirtmiştir.

Gelibolu şehri camilerinin “toplam zaviye, tekke, mescit ve cami 164 mihrap” olduğunu ifade etmiştir. Vezir Cami olarak, “kale içinde Sultan (--) Han Cami ve Ahmed Paşa Cami'nden bahsetmiştir. Ahmet Paşa Cami'ni “Gayet donanımlı ve mükemmel tüm kubbeleri saf kurşun ile örtülü mamur bir cami” olarak nitelemiştir. Caminin kible kapısında celi hat ile yazılmış “Allahümme lâ lehû tarihunâ Yessir bi'l-cennâti li-sahibihî Sene 941 [1534/5]” ifadesinden anlaşıldığı üzere caminin 1534/5 yılında inşa edildiğini aktarmıştır. İsmi vermediği diğer camiler için ise boşluk bırakmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 425).

Selim Han vezirlerinden olduğunu belirttiği Tavâşi Mesih Paşa Camii için ayrı bir başlık açmıştır. Tavâşi Mesih Paşa'nın Mısır veziri olduğunu, “caminin tüm mimar, mühendis ve yapı ustalarının Mısır'dan getirildiğini” belirtmiştir. Yapıyı “hoş bir tarz ve tarh etmiş ki hendese ilminden haberdar olan bu camiin yapısını ve mimari sanatını görüp parmağını ağzına götürür” ifadeleriyle tanıtmıştır. Yapının tüm kubbelerinin kurşun olduğunu, “bir tabakalı ince uzun ve düzgün bir minare”ye sahip olduğunu ve

¹⁶ “Süleyman Han kanunu üzere Kaptan Paşanın hâss-ı hümayûnu 885.000 akçedir ve eyaletinde toplam 11 sancaktır. Üçü sâlyâne ile zabt olunur. Eyaletinin defter kethüdası, timar defterdarı ve defter emini vardır. Eyaletinde sancakları bunlardır ki zikr olunur: Evvelâ Ağrıboz Sancağı, Karlıeli, İnebahtı, Rodos, Midilli, Kocaeli, Kara Biga, Sığla ve Misistre, bu sancaklardır, ama sâlyâne ile zabt olunan Sakız, Nakşe ve Mehdiye, ancak Gelibolu paşa sancağı tahtıdır. Sancağında zeamet 6 ve timar 122, ama Allah'a hamd olsun şimdi zamanımızda derya kalemi zeameti timarı daha fazla oldu” (Evliya Çelebi, 2010b, s. 423)

kible kapısı üzerinde okunan “Refeallahu şâne sahibihi Sene 883” ifadesine göre yapının 1478 tarihli olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 425-426).

Ayrıca ismini verdiği Sarıca Paşa Medresesi’nin yanı sıra şehirde “Yazıcıoğlu Mehmet Efendi’nin *Muhammediye* eserinin ezbere ve Kur’andan daha fazla okunduğu” dokuz adet darükkurrâ, darülhadisler, camilere ait sıbyan mektepleri ve derviş tekkeleri’nin bulunduğunu ifade etmiştir. Celâleddin Rumî Tekkesi için “Rumeli’de benzeri olmayan güzel bir mevlevihane” ifadelerini kullanmıştır. Bu yapının “70-80 adet fukara hanesi, matbah, kilâr ve semâhanenin bulunduğu bir Mevlevîler Ocağı” olduğunu ve şeyhinin bizzat tanışmaktan mutluluk duyduğu Mesnevîhân Ağazade Efendi olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 426). İsmi verdiği diğer dini yapılar Yazıcızâde Tekkesi ve “deniz kıyısında ağaçlık bir mesire yeri” olarak tanımladığı Sinan Paşa Tekkesi’dir. Bahsettiği tekke, cami ve medrese yapılarının tamamının kargir ve kurşun örtülü olduğunu ve Mesih Paşa Cami minaresinden 14 adet yapı seçebildiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 427). 1006 (1597/98) tarihli Ahmed Paşa Çeşmesinin yanı sıra ; şehirde Şengül Hamamı, Karacabey Hamamı, Alacahamam ile birlikte toplam 8 ayrı hamam ve 200 ev hamamı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca şehirde 11 bekar odası ve “ok ve yaycılar gayet süslü pazar” olarak tanımladığı 1900 dükkanlı bir bedesten olduğunu ifade etmiştir. Bu yapıların dışında sayısını belirtmediği tüccar hanları, kervansaray, köprü, sebilhane, su kuyuları, değirmen, nehirler, Sinan Paşa ve Ahmed Paşa gibi aşevi imaretlerini not etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 426-430) “İbret verici yapılarının anlatılması” alt başlığında limanı ve deniz fenerini tasvir etmiştir:

“Kale dibinde bir hoş limanı var, iyi yataktır. Ve büyük yapı (---) göz kârgir yapı tersâne gözlerinde hâlâ gazi kadirgaları vardır. Ve şehrin kuzeyinde deniz kıyısında minare gibi yüksek bir kulede her gece fener yanıp bütün gemiler ona bakarlar” (Evliya Çelebi, 2010b, s. 428).

Şehrin tersanesi hakkında daha önce ismini verdiği Feylekos dönemine dayanan “tılsımlı bakır gemi” anlatısına yer vererek Gelibolu gemilerinin hala “bu acayip tarzda yapıldıklarını” ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 430). Bölgede manastır olmadığını ancak gayrimüslim mahallelerinde küçük kiliselerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bölgede yaşayan kişiler, sık kullanılan isimler, yetişen bitki ve yiyeceklere dair de ayrıntılar veren Evliya Çelebi bölge halkına Ece Kavmi dendiğini “ne Çıktak, ne Yörük ne de Etrâk” olduklarını, Anadolu’dan Rumeli’ye geçişle

kendilerine özgü bir ağız geliştirdiklerini örneklerle anlatmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 428-430). Bu bölümü boş bıraktığı “*Gelibolu Şehrengizinin tamamlanması*” başlığıyla sonlandırmıştır.

Daha sonra evliya ve asfiya ziyaretleri kısmına geniş bir yer vermiştir. Öncelikle Fatih döneminde yaşamış Gelibolulu Yazıcızâde Şeyh Mehmed Efendi ve onun deniz kıyısında bir mağarada perhiz halinde yazdığı *Muhammediye* eseri hakkında ayrıntılı hikayeler aktarmıştır. Ayrıca Kâtip Selâhaddin oğlu Şeyh Ahmed Bîcân’ın eserlerinden ve kabrinin Mehmed Efendi’nin kabrinin yanında olduğundan bahsetmiştir. Ancak 1652 yılında Sofya’da âdet olduğu üzere kabir ehlini ziyaret ederken oradaki imamın, Ahmed Bîcân Efendi’nin kabrine dua okuttuğunu; sorduğunda evliyanın asıl kabrinin Sofya’da olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 432-433). Ziyaretgah olarak bahsettiği diğer yerler arasında vezir olduğunu söylediği Evliyâ Sinan Paşa ziyaret yerinin “deniz kıyısında irem bağı gibi bir süslü tekke içinde yüksek bir kubbede” olduğunu belirtmiştir. “Gazi Sinan Paşa yakınında yatan Alemdar Ali Baba” ve Şeyh Alâaddin ziyaretgahlarının isimlerine yer vermiştir. Ayrıca “Akdeniz denizcileri arasında meşhur” olduğunu söylediği ve sohbet ettiğini belirttiği Şeyh Ağazâde Efendi’yi ziyaret ettiğini belirtmiştir. Yazıcızâde Mehmed Efendi makamını ise “deniz kıyısında hala ziyaret edilebilir bir mağara” olarak tanımlamıştır. Ayrıca “yâran dostlarla Arap atları üstünde Gelibolu çevresini gezerken Üçbaş isimli köye uğradıklarını” ve burada 1621 yılında vefat eden Şeyh Mehmed Tâgi Zaviyesi’ni ziyaret ettiklerini aktarmıştır. Bölgedeki dostlarla vedalaştıktan sonra “batı yönünde ilerleyerek bağ ve bostanların arasındaki mamur köylerden” geçip Bolayır’a ulaştığını ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 434-435).

Bolayır

Evliya Çelebi Gelibolu nahiyelerinden biri olan Bolayır’ın güçlkle fethedilen bir yer olduğunu, bu bölgede birbirine karşı savaşmış askerlere ait kemiklerin hala görülebildiğini belirtmiştir. Savaş sonrası ölen askerlerin birbirinden ayırt edilememesi üzerine Süleyman Paşa’nın Gazi Mihâl’e “*Bul ayır*” emrini verdiğini; bu emre ithafen bölgenin isminin zamanla Yörük Türk diline uygun olarak Bolayır haline geldiğini ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 436).

Bölgenin 1357 yılında Gazi Süleyman Paşa tarafından Rumlarla yapılan şiddetli savaşlar sonucunda alındığını belirtmiştir. Kalenin tekrar “küffar tarafından savunma

amaçlı kullanmaması” amacıyla yıktırıldığını ve harap durumda olduğunu ifade etmiştir. Bolayır’ı “bir dereli, bayırlı, çayır, bağ ve bahçeli verimli zeminde bulunmuş bir mamur güzel kasaba” olarak tanımlamıştır. Bölge hakkında:

“Kethüdayeri, yeniçeri serdari ve nakibi tamamen Gelibolu’da oturmaktadırlar. Yapıları yedi mahalledir, ama o kadar tertip üzere yapılmamış bir dağınık sığmak yeridir ve 1000 adet kiremit ile örtülü mamur evleri vardır. Kurşunlu camii, tekkesi, hanları, hamamı, 100 adet dükkânları ve ziyafet evi imareti tamamen Orhan Gazi oğlu Gazi Süleyman Paşa yapısıdır” ifadelerini kullanmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 436).

Ziyaret yeri olarak ise “şehir içinde büyük bir yapı, nur dolu bir kabir” olarak tanımladığı Süleyman Paşa Türbesi’nden bahsetmiştir. Ayrıca yapının yanında ismini vermediği “Bektaşî külâhı üzerine turna telleri ile süslü, hala ihtiyaç sahiplerine ziyaretgâh” olarak tanımladığı başka bir imaret yapısına değinmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 436).

6.3.2.3 Savunma yapıları

Karabiga Kalesi (*kal’a-i Karabiga*)

Evliya Çelebi ismini vermediği kalenin “harapça bir (--) yerde altıgen şekilli köşe köşe bir sarp ve rıhtım şeddadî yapı” olduğunu, “iç el olmak ile dizdari, neferatları ve cebe hanesi olmadığını” belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 401).

Kilitbahir Kalesi (*Kilidü'l-bahreyn Kalesi*)

Evliya Çelebi, Kilitbahir Kalesini ilk olarak “Sağlam dayanıklı iki sed, Sedd-i İslâm Kilidü’l bahreyn Kalesi” başlığında okuyucuya tanıtmıştır. Kalenin Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul fethinden önce Akdeniz’den giden tahıl yardımını kesmek amacıyla yapıldığını belirtmiştir. Kilidü’l-bahreyn Kalesi’nin 856 (1452) yılında yapıldığını “Lıddîni bihi izzün lıl-fikri bihi noksan, Târîhu mebânîhi bünyânu Mehmed Hân Sene 856 [1452]” ifadesiyle belirtmiş ancak bu yazıyı alıntılacağı kitabe veya kaynağa değinmemiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 405-406).

Evliya Çelebi Bozcaada’ya uğradıktan sonra dönüş yolunda kaleyi gözlemleme fırsatı bulmuştur. “Kilidü’l Bahreyn Kalesi, Haremeyn kapısı yani Rûm-ı Burceyn kasabası” başlığında kaleyi ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Evliya Çelebi’ye göre Kilitbahir Kalesi ilk olarak Fatih döneminde “Burceyn Kalesi” ismiyle iki adet büyük kulenin inşasıyla başlamıştır. Kale, İstanbul’un fethi sonrasında genişletilerek imar edilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman, Rodos seferi öncesi ve sonrasında kazanılan gaza malıyla kaleyi tekrar imar etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 419-420). Evliya Çelebi, Kilitbahir Kalesi'ni:

“Deniz kıyısında dörtgen şekilli (dört köşe) , rıhtım şeddadî gibi sağlam yapı, burcu kalesi gayet dayanıklı ve muhkem hisardır. Ensesinde güneş tarafı dağdır, üzerleri baştan başa bağdır ve doğu tarafına bakar iki kat yeni demir kapıları vardır. Hisar içinde (---) adet kiremit örtülü evler vardır. Bir hünkâr camii, buğday ambarları ve cebehaneleri vardır ama başka çarşı pazar, han ve hamam yoktur”

ifadeleriyle tasvir etmiştir. Kaledeki toplar hakkında da ayrıntılı bilgi vermiştir. Kıyıda 62 adet, hisar içerisinde 40 adet top olduğunu, cephanenin donanımlı ve mükemmel durumda olduğunu belirtmiştir. Kalede Fatih ve Bayezid döneminde Moton ve Koron kalelerinden gelen topların bulunduğunu; ayrıca dönemin önceki padişahlarının toplarının da kalede yer aldığını ifade etmiştir. Padişah baştardasıyla denizden gelirken 200 adet top atışı sırasında kaleden atılan bir topun parçalanması sonucu bazı evlerin harap olduğunu ve padişahın emriyle zarar gören yapıların imar edildiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 420). Evliya Çelebi'nin “Rumeli Hisarı varoşunun anlatılması” başlığında verdiği detaylar, bölgeyi detaylı olarak incelediğini düşündürmektedir. Ancak Kilitbahir Kalesi'nin özgün mimarisine değinmemesi ve üçgen planlı kaleyi dörtgen şekilli/dört köşeli olarak tanımlaması dikkat çekicidir.

Kale-i Sultaniye (Anadolu Hisarı)

Evliya Çelebi'ye göre Boğazhisarlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde savaş ganimetleriyle tamir edilmiştir. Anadolu Hisarı kapısında yer alan celî yazıdaki “Dedi bir pîr-i hîred-mend ana tarih, Kule-i hasîn-i pür-mehâbet ü câh Sene 958” ifadesi 1551 yılına işaret etmektedir. Evliya Çelebi Kale-i Sultaniye'yi:

“Bu kapısı batı tarafına deniz aşırı Rumeli Kalesi'ne bakan iki kat kaim demir kapılardır, ama bu kalenin çepçevre büyüklüğü tam 1000 adım gayetle sağlam kaledir. Ancak deniz kıyısında kumsallı alçacık yerde olduğundan hendeği yoktur, her kulesi, burçları ve beden dışları şeddadî yapı olup beyaz kuğu gibi aydınlık kaledir. Kale içinde 70 adet kiremit örtülü neferat haneleri, buğday ambarı, Fatih camii ve cebehane mahzenlerinden başka bir yapıları yoktur”

ifadeleriyle tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 406). Ayrıca “Anadolu Hisarı’nın kale döven topunu bildirir” başlığında kalenin toplarının çok güçlü olduğunu “Osmanoğlu’nda değil yeryüzünde bir padişah böyle toplara malik olmamıştır” ifadesiyle vurgulamıştır. Kalede bulunduğunu belirttiği “Halkalı Top, Küpeli Top, Süglün Top, Servi Top, Nakışlı Top ve Burmalı Top, Ayas Paşa Topu, Süleyman Han’ın 12 parça topları, Bayezıd Han’ın 10 adet şayka topları” hakkında bilgi vermiştir. Toplardan birinin içerisine diz çökerek oturduğunu ve toğun oldukça büyük olduğunu aktarmıştır. Kalelerin karşılıklı olarak düşmanı boğazdan geçirmeyecek şekilde konumlandığını vurgulamıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 407). Evliya Çelebi’nin ifadeleri doğru kabul edilirse kale çevresindeki hendeğin bu dönemde giderek dolduğu anlaşılmaktadır.

Kumkale Kalesi (*Kale-i Sultâniyye; Kal’a-i Sultâniyye-i Cedîd*)

Evliya Çelebi “Evsâf-ı Sedd-i Bahr-i sefid-i nev-âbâd kal’a-i Kahkaha-yı Sultâniyy-i kavî bünyâd-ı Anadolu” (Kale-i Sultaniye, Akdeniz Boğazı Anadolu Kalesi’nin özellikleri) başlığında Kumkale Kalesi’ni tasvir etmiştir. Kalenin yapıldığı mahalin “Akdeniz Boğazı’nın ağzı olduğunu, burada eski kalelerin menziline girmeyen düşman gemilerinin, donanmaya zarar vererek birçok kez Türk donanmasını yenilgiye uğrattığını” ifade etmiştir. Bu nedenle, 1658 yılında Sultan IV. Mehmed’in annesi Valide Sultan’ın Akdeniz’e ve adalara ulaşım için kritik olan bu noktada yeni bir kale yaptırdığını belirtmiştir. Kalenin Valide Sultan’a ithafen Sultâniyye olarak isimlendirildiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 410)

Evliya Çelebi Sultaniye Kalesi’nin deniz kıyısında “burunlu boğaz ağzında ve kumsal bir yerde” bulunduğunu ifade etmiştir. Burçlardan birinin, kale dibinde Akdeniz’e karışan bir nehir ağzında olduğunu; burada gizli su yollarının tasarlandığını belirtmiştir. İnşası devam eden kalenin, deniz kıyısında büyük tabyalar üzerinde konumlanan balyemez toplarla savunulduğunu; ancak topların diğer kaleler gibi karşı kıyıya ulaşmadığını aktarmıştır. Bu duruma çözüm olarak Köprülü Mehmed Paşa’nın denizi, taşla doldurulan çürük kadırgalar yardımıyla bir burun gibi doldurduğunu belirtmiştir. Doldurulan noktaya yerleştirilen top güllerinin karşı tarafa ulaştığını teyit ettirdiğini; sonrasında “padişahın fermanıyla bu noktada mendirek burcu yapılması emri”nin verildiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 411). Ayrıca ilk kitapta “Anadolu Kalesi’nin [Kumkale] yapımında mutemed olarak Ankebut Ahmed Paşa’nın, Rumeli’dekinde [Seddülbahir Kalesi] ise Kaptan Köse Ali Paşa’nın

görevlendirildiği”ni belirtmiştir (Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: İstanbul, 2008, s. 252). Evliya Çelebi yapıyı “dörtgen şeklinde çekiçten çıkma taş yapı, güzel bir kale” olarak betimlemiş; henüz kale içerisinde yapı olmadığını ifade etmiştir. Kale “çevresinin 1100 adım olup hisar içinde hünkâr camisinin yapımına başlandığını ve padişahın kaleyi tamamlamaya çalıştığını” aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 411).

Seddülbahir Kalesi (*Kal’a-i Hâkâniyye-i Rûmeli*)

Evliya Çelebi Boğazın Rumeli tarafında, Sultâniyye Kalesi karşısında Sultan IV. Mehmed’in “İskender Seddi gibi sağlam, Van Kalesi gibi bir insan seddi” inşa ettirdiğini ve bu kaleye de “Hâkâniye dendiğini belirtmiştir. Padişahın inşası devam eden kaleyi seyrettiğini, bu süreçte “bina emini Ankebut Ahmed Paşa’ya bir samur hil’at bağışladığını ve ayrıca Topçubaşı Ali Balı, mimar ağa ve diğer yapı ustaları ve kalfalara 40 adet hi’at-i fâhireler giydirildiğini” aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 411).

Evliya’ya göre kalenin yapımına “Veziriazam Köprülü’nün isteğiyle 1068 (1658) yılında IV. Mehmed’in gaza malıyla” başlanmıştır. Yapının inşası “Kaptan Ali Paşa’nın gayretleriyle” devam etmektedir. Deniz kıyısındaki burun üzerinde inşa edilen tabyalara “yirmişer ader balyemez toplar” ve kıyıya “yedi başlı ejdere benzeyen 50 pâre şayka topları” konulmuştur. Seyyah, padişahın bölgeye gelişi sırasında bu topların ateşlendiğini ve menzillerinin Bozcaada’ya uzandığını; bu nedenle konumunun “tam yerinde” olduğunu ifade etmiştir. Hisarın içerisinde Hünkâr Cami’nin temelini atıldığını, kalenin kara tarafında “insanın aşağı bakmaya cüret edemeyeceği derinlikte bir hendeğin kazıldığını” belirtmiştir. Kale duvarlarının “iki kat kalın ve 40 ayak enli duvarlar” olduğunu ve “çevresinin 1300 adım” olduğunu ifade etmiştir. Limanın ise “kalenin kuzeyinde, gemilerin demirlemesine uygun ve 80 pâre kadırgayı alacak kapasitede” olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 417).

Bozcaada Mamaça Kalesi / Bozcaada Kalesi (*cezîre-i Bozca kal’a-i Mamaça /kal’a-i Bozcaada*))

Evliya Çelebi’nin Rum tarihçilerden aktardığına göre Mamaça Kalesi- “Kaydefa kızı Mamaça adlı bir krale”nin yapısıdır. Kale daha sonra Cenevizlilerin eline geçmiştir. Emevi birlikleri İstanbul’un fethine giderken adaya çıkmıştır. Çelebi hangi asır ve hangi paşa olduğunu yazmasa da adanın nihayet Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedildiğini ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 412). Kaptanpaşa Sarı Kenan

Paşa (ö.1659) döneminde Boğazhisar'a ulaşan Venediklilerin adayı istila ettiklerini; kalesini sağlamlaştırarak çevresini imar ettiklerini belirtmiştir. Venediklilerin teslim olan Abaza Ahmed Paşa ve diğer askerleri İstanbul'a gönderdiğini ancak savunamayan paşaların ölümle cezalandırıldığını aktarmıştır. Bir yıl geçmeden "Köprülü Mehmed Paşa'nın karadan [25 Ağustos 1657'de Değirmendere tarafından çıkartma yapan Osmanlı askerleri kaleyi arkadan kuşatmıştır (Orhonlu, 2022) ve denizden adaya asker yardımı gönderdiğini; Sultan IV. Mehmed Han döneminde adanın tekrar fethedildiğini belirtmiştir. Bu haberi Özü Kalesi'nin fethinde beraber bulunduğu Melek Ahmet Paşa ile birlikteyken öğrendiğini ifade etmiştir. Fetihden sonra Köprülü'nin Bozcaada'yı büyük ölçüde imar ettiğini belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 413). Evliya Çelebi'ye göre Bozcaada Kalesi, adanın doğusunda bir kaya üzerinde konumlanmıştır. Kaleyi:

"Yedigün şeklinde/ yediköşeli ve dirsek dirsek birbirine yanaşık kuleler ile süslü ve beden dışları ile bezeli olup şeddadî kesme taş, hazır-baş bir kaledir ki içinde, dışında ve kapı aralarında silahlar dolu doludur. *Allah korusun* bir daha küffâr alması imkânsız bir surdur ve hendekleri etrâfında kesme derin hendekler vardır" ifadeleriyle tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 413).

Ayrıca kalenin iki kat demir kapılarından, kale içindeki evlerden, bu evler arasında kethüda, imam dizdar ve müezzin evlerinin bulunduğundan bahsetmiştir. Kale içerisinde "cebehane, ambarlar, su yolları ve bir hünkâr cami dışında imaret bulunmadığını" belirtmiştir. Kalenin çevre uzunluğu ve top sayısı ile ilgili kısımları boş bırakmıştır. Söz konusu topların Eşek adasına kadar ulaştığını, Melek Ahmed Paşa tarafından yeni inşa ettirilen kulede uzun toplar bulunduğunu ve bu yönde yel değirmenlerinin bulunduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 414).

Gelibolu Kalesi (*kal'a-i Gelibolu*)

Evliya Çelebi Gelibolu Kalesi'ni: "Bahr-i Rûm sahilinin (Marmara Denizi) Rûmeli tarafında bir kayalı tepe üzerinde yapılmış altıgünden uzunlamasına kesme taş sağlam ve dayanıklı, havalesiz, şeddadî taş yapı güzel bir kaledir ki bir tarafından asla havâlesi yoktur" ifadeleriyle tasvir etmiştir. "70 kule ve 1200 beden dışına sahip kalenin daha önce deniz suyuyla dolan şimdiyse boş sarp bir hendeği olduğunu" belirtmiştir. Batıda güneye yönelen demir kapısı olduğu, çevresinin uzunluğunu bilmediğini ancak "Kefe ve Selanik kadar büyük olmasa da, güzel ve sağlam bir yapı olduğunu" ifade etmiştir.

Ayrıca hisar içerisinde “300 adet tek ve iki katlı, bağısız ve bahçesiz kiremit örtülü neferat evi” olduğunu, “cephane, tahıl ambarı, su sarnıçları, hünkâr cami, padişah malı hazinesinin yanısıra imam, kethüda, topçubaşı gibi önemli kişilerin evlerinin burada olduğunu; çarşı pazarın ise dış varoшта olduğunu” belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 424). Boğazın iç tarafında kalan kalede, “aşağı Kilidü’l-bahreyn kalelerinde olduğu gibi büyük balyemez topların olmadığını; ancak 70 adet top bulunduğunu” aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 424).

Bolayır’da Harap Kale

Evliya Çelebi’ye göre yoğun savaşların olduğu, 1357 yılında Gazi Süleyman Paşa’nın Rumlardan aldığı bölgede eski bir kale bulunmaktadır ancak düşmanın bir daha savunma amacıyla kullanamaması için yıkılmıştır. Bu nedenle kale harap durumdadır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 436).

6.3.3 Seyahatin odak noktaları ve değerlendirme

Evliya Çelebi, yolculuğu süresince Çanakkale Boğazı kaleleri ve kıyı yerleşimleri hakkında ayrıntılı gözlemler yapma fırsatı bulmuştur. Bu yerleşimleri ayrı başlıklar altında belirli bir şablon çerçevesinde ele almıştır. Özellikle kaleler için, ilgili yerleşim bölümlerinde alt başlıklar açmış ve bu yapıları ayrıntılı olarak incelemiştir. Toplamda 9 adet kale hakkında bilgi vermiştir. Ayrıntılı olarak bilgi verdiği kaleler: Kilitbahir, Kale-i Sultaniye (Anadolu Hisarı), Seddülbahir Kalesi (Kal’a-i Hâkâniyye-i Rûmeli), Kumkale (Kal’a-i Sultâniyye-i Cedîd), Bozcaada Kalesi ve Gelibolu Kalesi’dir. Ayrıca Dimetoka (Gümüşçay), Karabiga ve Bolayır’daki kalelere kısaca değinmiştir. Özellikle Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye kaleleri için farklı isimlendirmeler kullanmıştır. Bu yapıları Boğazhisarlar (Evliya Çelebi, 2010a, s. 406), Kilidülbahreynler (Evliya Çelebi, 2008; s.12, 56; 2010b; s.424) ve (Evliya Çelebi, 2010a, s. 406) “Anadolu ve karşı Rumeli Kaleleri” (Evliya Çelebi, 2010a, s. 407, 409) olarak adlandırmıştır. Genel olarak bölgeden bahsederken de “Boğazhisar”¹⁷ ifadesini kullanmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 384; Evliya Çelebi, 2010b, s. 448).

¹⁷ “Bursa’dan Boğazhisara saadetli padişah ile gittiğimiz konaklar ...” (Evliya Çelebi, 2010a, s. 384); “padişah Boğazhisar ve Gelibolu’dan Edime şehrine gelip saadetle girip...” (Evliya Çelebi, 2010b, s. 448).

Bir yerleşimi tanıtırken ise ilk olarak yerleşim isminin nereden geldiğine dair etimolojik hikayelere ve fetih tarihlerine (Çardak ve Lapseki hariç) değinmiştir. Ardından yerleşimin idari yapısı ve mimarisi hakkında detaylar vermiştir. Özellikle mimari öğeleri tanımlayan sayılar için boşluklar bırakmıştır. Bu durum, boş yerleri kendi notları veya kullandığı kaynaklar aracılığıyla daha sonra doldurma amacı taşıdığını düşündürmektedir. Yapılı çevre için evlerin kat sayısı, bahçesi olup olmadığı, yapı malzemesi ve çatı örtüsü hakkında bilgi veren genel bir şablon kullanmıştır. Evlerin dışında bilgi verdiği başlıca yapı türleri cami ve hamamlardır. Bu yapıların dışında mescit, medrese, sıbyan mektebi, han, dükkan ve tekkelere değinmiştir. Ayrıca çeşme kitabeleri, medreselerde darülhadis, darülkurraların varlığı, varsa çarşının büyüklüğü ve bedesten olup olmadığı, sıbyan mekteplerinin sayısı, dükkan sayıları ve toplam mihrap sayısının Evliya Çelebi için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında limanların kapasite ve işlekliği, yeldeğirmenleri, imaretler, varsa kiliselerin sayısı hakkında bilgi vermiştir.

Evliya Çelebi'nin verdiği hane ve mihrap sayıları (Gelibolu'da 164 adet) oldukça abartılı görünse de; yerleşimlerin seyyah tarafından algılanan büyüklüğünü karşılaştırmak adına veri sunabilir. Buna göre verilen hane sayısı bilgileri karşılaştırıldığında, Anadolu varoşu yani günümüzdeki il merkezinin “2000 adet hane ve 70 adet neferat evi” ile en kalabalık yerleşim olduğu görülmektedir. Bu sıralamayı Lapseki (1300), Gelibolu (800+300 kale içi), Çardak (1000), Bolayır (1000), Eceabat (800), Kilitbahır(800) ve Umurbey (700) takip etmektedir. Karabiga ve Gümüşçay yerleşimleri için ise hane sayısı verilmemiştir. Gelibolu ve Eceabat evlerini daha ayrıntılı olarak tasvir etmiş ve beğenisini dile getirmiştir.

Evliya Çelebi camileri kurşun kubbeleri, selatin veya vezir cami olup olmadığı, konumu ve cemaatini kalabalığı üzerinden tanımlamıştır. Hamamları ise “hoş havalı ve aydınlık” olup olmaması yönünden değerlendirmiş, sadece Leysizade Hamamı için “dokuz kemerli” ayrıntısına yer vermiştir. Mimarisiyle onu en çok etkileyen yapıların Gelibolu'da Tavâşi Mesih Paşa Camii ve Celâleddin Rumî Tekkesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Çanakkale gözlemlerine bakıldığında en çok bahsedilen, mimarisiyle, idari ve sosyal yaşama dair gözlemlerle ayrıntılandırılan yerin “ilk Dâr-ı İslâm, taht merkezi” olarak bahsettiği Gelibolu olduğu görülmektedir.

Evliya Çelebi boğazdaki kıyı yerleşimlerinin peyzajına dair ayrıntılar veren ifadeler kullanmıştır. Dimetoka (Gümüşçay), Karabiga, Çardak, Lapseki, Umurbey, Anadolu

varoşu (Çanakkale Merkez), Bozcaada köyleri ve Bolayır'daki evleri “bağlı ve bahçeli” olarak tanımlamıştır. Gelibolu'da kale içindeki evlerin “bağsız ve bahçesiz” olduğunu ifade etmiştir. Ancak Gelibolu'dan Bolayır'a yaptığı yolculuk sırasında “bağ ve bostanlı mamur köyler” gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca Kilitbahir'de “gönül açan bir bahçe” olarak bahsettiği Paşa Bahçesi'nden övgüyle bahsetmiş, Gelibolu'da irem bağı olarak tasvir ettiği Evliya Sinan Paşa Türbesi'ni önemli bir “ziyâretgah” olarak tanımlamıştır.

Yerleşim ve mimari öğere dair detayların dışında, bölgede yaşayan halkın etnik kökeni hakkında da bilgi vermiştir. Dimetoka'da Yörük, Rum ve Ermenilerin; Lapseki'de Rum ve Ermeni, Umurbey'de Müslüman ve Rumların, Bozcaada'da Türklerden ziyade Rumların, Eceabat'ta ise görevlilerin dışında tamamen Rumların yaşadığını aktarmıştır.

Evliya Çelebi'nin yerleşimler hakkında verdiği bilginin kapsamı bölgede kalış süresi, kullandığı kaynakların çeşitliliği veya bölgenin Müslüman yoğunluğuyla ilgili olmalıdır. Örneğin çoğunlukla Rumların yaşadığını ifade ettiği; Bozcaada ve Maydos [Eceabat] bölümlerinde kullandığı şablonun aksine sadece genel bilgilere yer vermiştir. Ayrıca “*şairlerin isimleri, mahbubelerin isimleri, erkeklerin isimleri, giysiler ve insanların yüz renkleri*” gibi çok yönlü başlıklarla ele aldığı Gelibolu bölümünü “Gelibolu Şehrengizinin tamamlanması” ifadesi ile bitirmiştir. Diğer boğaz kıyısı yerleşimleriyle karşılaştırıldığında seyyahın Gelibolu'yu daha kapsamlı olarak tanıtmaya amacında olduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu dışında, ordunun Avrupa'ya geçtiği yer olarak aktardığı Çardak'ta uzun süre kalmış olmalı ki, mihrap sayısından, dükkan sayısına, akrabası olduğunu belirttiği Ece Yakup Cami'nin tasvirine önemli bir bölüm ayırmıştır. Anadolu Hisarı varoşu (Çanakkale) da yapılar hakkında daha ayrıntılı bilgi verdiği bir bölüm olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu veriler Seyahatname'de bir şehir veya yerleşim yerinin metinde “Osmanlı yönetimindeki önemi ve güncel durumdaki kapasitesi oranında” yer aldığı görüşünü desteklemektedir. Sonuç olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin sunduğu doğru veriler kadar yanlışları da bulunsa da, 17. yüzyıl Osmanlı aydınının dünyayı, kenti, mimariyi nasıl algıladığı sorusuna ışık tutmaktadır. Kafescioğlu, “Osmanlı zihniyet dünyası”nı anlamak adına Seyahatname'nin dikkate değer veriler sunduğuna dikkat çekmiştir (Kafescioğlu, 2011, s. 310-322).

7. ÇANAKKALE BOĞAZI VE KIYI YERLEŞİMLERİNİN. 17. YÜZYIL TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tez kapsamında incelenen seyahatnamelerde, seyyahların ilgi alanları ve seyahat amaçları farklılaşsa da tekrar eden bazı anlatımlar ve odak noktaları olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar bu durumu seyyahların kısıtlı bakış açısına bağlamıştır. Pişkin (2013) ise genel kanının aksine, bu tekrarlı anlatımların “seyahatname türünün kurallarına uygun, geçerli bir eser kaleme alma kaygısından kaynaklandığını” ifade etmiştir (s. 277). Bu anlatımlar hem seyyahın aynı yerleri gördüğüne dair kanıt, hem de ait olduğu toplumun ve seyahatname okuyucusunun kendisinden beklediği yargıları yansıtmaya işlevini görmüştür. Ayrıca 17. yüzyılda geçmişle karşılaştırıldığında daha sık eser yayımlandığı görülmektedir. Kurulan akademik topluluklarla genişleyen entelektüel iletişim ağı, bu eserlerin daha çok okunmasında ve değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Öte yandan bir görev kapsamı dışında, tek başına veya grup olarak seyahat eden seyyahların sayısı bu dönemde artmıştır. Avrupalı seyyahların Osmanlı topraklarına geldiklerinde şehre vardıklarını ilgili konsolosluklara bildirmek ve geçiş belgesi almak zorunda olduğu bilinmektedir (Üçel-Aybet, 2003, s. 296); Bu durum 17. yüzyılda seyyahların birbirinden haberdar olduğu ve tecrübelerinden yararlandığı iletişim ağını kuvvetlendirmiştir. Avrupa’da Roma, Venedik; Osmanlı coğrafyasında ise İstanbul, İzmir ve Halep gibi şehirler Avrupalı seyyahların birbirleriyle karşılaşma noktalarıdır.

Bu dönemde yazılan seyahatnamelerin yapısal bazı özellikleri açısından da ortak noktaları tespit edilebilmektedir. İncelenen seyahatnamelerin genelinde, içeriği yansıtan uzun eser başlıkları kullanılmıştır. Bu dönemde “Doğu’ya Seyahat” önemli bir temadır. Genellikle seyyahların Avrupa’da Venedik, Marsilya, Roma kıyılarından yola çıktıkları ve deniz yoluyla İstanbul’a ulaştıkları görülmektedir. Bu yolculuk sırasında Ege adaları ve Çanakkale Boğazı tasvir edilen önemli yerler olarak göze çarpmaktadır. İstanbul’dan yola çıkan seyyahları ise aynı yolu izlerken Kahire, Kudüs, Halep gibi şehirleri ziyaret ettikten sonra ülkelerine geri dönmüştür. Söz konusu seyahatnameler çoğunlukla mensup olunan ülkenin kralına veya idari görevi olan bir

kişiyi ithaf edilmiştir. Bu eserlerin yayımlanması ve çoğaltılmasına yönelik izinlerin kapsamına eserin başında yer verilmiştir. İthaf bölümünden ayrı bir “okuyucuya önsöz” bölümü ve eserin okunmasını kolaylaştıran indeks bölümüne yer verilmiştir. Özellikle adaların tasvirine odaklanan eserlerde ziyaret edilen yerlerin seyyahın ülkesine mil cinsinden uzaklıklarını içeren tablolar da kullanılmıştır. Yüzyılın ilk yarısında metinlerde yoğun olarak görülen bazı bölümlerin birebir kopyalanması yani intihal, yüzyıl sonuna doğru daha sık eleştirilen bir durum haline gelmiştir. Seyyahlar metinlerinde faydalandıkları kaynakları daha açık ifadelerle aktarmaya başlamıştır. Grelot, Bruyn gibi yazarlar anlatılarının ve gravürlerinin doğruluğunu ispatlama amacıyla, gözlemlerinin doğruluğuna referans veren isimlerin yazılarını, eserlerinin ilk sayfalarına eklemiştir.

Seyahatnamelerde yer alan gravürleri çizen kişinin yeterliliği, çizimin yerinde veya sonradan atolyede yapılmış olması gibi faktörler, ilgili gravürün belge niteliği açısından doğruluğunu etkilemiştir. Genellikle seyahat sonrasında bölgeyi görmemiş kişiler tarafından çalışmayı renklendirmesi amacıyla üretilen gravürler, yerin özelliklerinden ziyade; dönemin değer yargıları ve gravürü çizen kişinin hayalgücü hakkında daha fazla fikir vermektedir. Gürer (2013), 17. ve 18. yüzyıl Fransız seyyahlarının kendi gözlemlerinden ziyade okudukları ve duyduklarından beslenen kalıp imgeler kullandıklarına dikkat çekmiştir (s.304). Yine de Üçel-Aybet, 16. ve 17. yüzyılda Avrupalı aydınların Doğu kültürlerine yönelik aldığı eğitim ve hümanist düşüncenin yaygınlaşması nedeniyle, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası hakkında yazılmış seyahatnamelerin daha geç dönemde yazılanlara göre bilimsel düşünce açısından daha tarafsız olduğunu ifade etmiştir (Üçel-Aybet, 2003, s. 16). Bu durum seyahatnamelerde yer alan verilerin belge niteliklerinin tartışılmasına olanak sağlamıştır.

7.1 Tasvirlerin Belge Niteliği

Bu bölümde tez kapsamında incelenen yazılı ve görsel tasvirler, oluşturulan şablonun başlıkları altında incelenmiştir. Bu incelemede yerleşimlere ve mimari yapılara ait seyahatname, gravür ve haritalardan elde edilen veriler karşılaştırılarak ele alınmıştır. Yapılan çıkarımlar mevcut literatürdeki bilgiler kapsamında tartışılmıştır. Değerlendirme yapılırken seyyahların uğrak noktaları ve durak noktalarının değişimine yönelik genel bir bakış sunulması amaçlanmıştır. Seyyah isimlerinin

yanında parantez içinde verilen tarihler, kronolojik takibi kolaylaştırmak için seyyahların bölgeyi gözlem tarihlerini yansıtmaktadır. Bölümün ilk başlığında Çanakkale Boğazı, ardından Kıyı Yerleşimleri ve Adalar: Gelibolu, Eceabat, Lapseki, Yenişehir Burnu, Bozcaada ve Gökçeada alt başlıkları altında incelenmiştir. Diğer ana başlıklarda ise sırasıyla “Troya Antik Kenti”, “Savunma Yapıları” ve “Seyyahların Mimari Hakkında Genel Gözlemleri” değerlendirilmiştir.

7.1.1 Çanakkale Boğazı

Çanakkale Boğazı Batılı seyyahların eserlerinde çeşitli isimleriyle yer almıştır. Boğazın antik dönem ismi “*Hellespont*”, Batılı seyyahların metinlerinde, albüm ve atlaslarda yüzyıl boyunca boğazı tasvir ederken kullanılmıştır. Belon ve Breüning’in 16. yüzyıl gravürlerinde de boğaz “*Hellespontus*” ismiyle ifade edilmiştir. 17. yüzyılın ilk yarısına kadar bu isimlendirmenin yanı sıra, farklı dillerdeki söyleniş biçimleriyle “İstanbul Kanalı” ve “Gelibolu Boğazı” ifadeleri de tercih edilmiştir. Osmanlı kaynaklarına bakıldığında ise, Kitab-ı Bahriye’de boğaz, “Akdeniz Boğazı” olarak geçmektedir. Cihannüma’da ise Çanakkale Boğazı, “Asya’dan Avrupa’ya geçmek için Fars kralı Ardeşir’in köprü yaptığı geçit” olarak tanıtılmış; boğaz için Kitab-ı Bahriye’de olduğu gibi ayrıca bir isimlendirme kullanılmamıştır. Evliya Çelebi, Çanakkale Boğazı için “Gelibolu Boğazı” ifadesini kullanmıştır. Nitekim, Osmanlı yönetiminin ilk döneminde Gelibolu’nun Anadolu ve Rumeli geçişlerinde üs ve liman olarak kullanılması ve fetihler için önemli bir nokta haline gelmesi nedeniyle ilk dönem kaynaklarında boğazın “Gelibolu Boğazı” olarak adlandırıldığını bilinmektedir (Bostan’dan aktaran Döğüş, 2015, s. 589).

Yüzyılın ikinci yarısında *Dardanelles* ifadesi boğazı tanımlamak için giderek daha sık kullanılmaya başlanmıştır. “*Dardanelli*, *Dardanelles*” gibi çeşitlemelerle bu ifade ilk dönem yazılı ve görsel tasvirlerde kaleleri ifade etmek için kullanılmıştır. Blount kalelere “Dardanelli” dendiğini belirtirken, Du Loir boğazı “*Dardanelles*” ismiyle tasvir etmiştir. Randolph ise boğazın kalelerin olduğu bölümünün “*Dardanelli*” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Grelot antik şehir *Dardania*’ya dikkat çekmiş ve ismin kökeninin buradan gelebileceği yorumunu yapmıştır. Wheler ve Spon (1675) boğazın adlandırılmasına yönelik farklı isimlendirmeleri ve *Dardania* şehrinin konumunu metninde karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bruyn (1680), ismin önceleri boğazın kısıtlı bir bölümünü ifade etmek için kullanıldığını; güncel durumda ise ismin tüm

boğaz kıyılarını tanımladığını belirtmiştir. Bu ismin kökeninin bölgedeki ilk yerleşimin kurucularından “*Dardanus*”tan geldiğini düşündüğünü aktarmıştır. Türkçe bilen Thenevot (1655) Çanakkale Boğazı’na Türkler tarafından “boğaz” denildiğini aktarmıştır; Randolph (1687) ise “Boğazhisar” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir.

Çanakkale Boğazı’nın antik dönem mitleri ve tarihi olaylar açısından zengin geçmişine Batılı seyyahlar sıklıkla değinmiştir. Beavau, Della Valle, Blount, Grelot, Wheler, Spon gibi seyyahlar ve atlas yazarlarının boğaza dair en çok yer verdiği hikaye boğaza ismini veren *Helle* ve Sestos ve Abydos şehirlerinde yaşamış Hero ve Leander’in aşkıdır. Söz konusu anlatılar seyyahın kullandığı kaynaklar ve konuya ilgisi kapsamında metinlerde yer almıştır. Sandys’in zengin kaynakçası Homeros, Vergilius, Ovidius, Lucan, I.C. Scal., Aristotle gibi yazarların yanısıra Bellonis olarak bahsettiği seyyah Pierre Belon’un gözlemlerini içermektedir. Sandys, boğaz hakkında birçok mit ve tarihi anlatıya metninde yer vermiştir. Benzer şekilde zengin bir kaynakçaya hakim olduğu anlaşılan Grelot, “Yunanca, Latince ve Modern Tarih eğitimi almış kişilerin burada geçmiş önemli olayları (théâtre des belles actions) zevkle hatırlayacağını” ifade etmiş; Çanakkale Boğazı için “Savaşlarının sayısıyla ünlü olduğu bilinen bir yer varsa, burasıdır” ifadelerini kullanmıştır (Grelot, 1680, s. 19).

Çanakkale Boğazı ve çevresinin tarihi ve mitolojik anlatılar açısından zenginliği, bölgeyi ziyaret eden birçok Batılı seyyahın anlatımına, albüm ve atlaslardaki açıklamalara yansımıştır. Bu dönemde “okuyucusunun merakını her dönem canlı tutmayı başaran Homeros’un metinleri” özellikle Avrupa’da okunmaya ve yorumlanmaya devam etmiştir. Aslan, Avrupa tarihi ve kültüründe önemli bir yeri olan Troya Savaşı’nın, 16. yüzyıla kadar kesin bir tarihi olay olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, Akdeniz’den yola çıkan seyyahlar için eğer rotasında yer alıyorsa Troya topraklarını görmek seyahatin önemli amaçlarından biri olarak görülmüştür (Aslan, 2018, s.156). Troya Antik Kenti, 17. yüzyılda seyyahların Çanakkale Boğazı rotasının bir parçası olarak en sık ziyaret ettikleri noktalardan biridir. Çoğu seyyah bölgeyle ilgili antik dönem anlatılarına, kendi bilgisi ve ilgi alanı doğrultusunda metninde yer vermiştir. Benzer şekilde Çanakkale Boğazı kıyıları, Batılı seyyahlar için çoğunlukla Pliny ve Vergilius gibi antik dönem yazarlarının anlattığı mekânlarla eşleştirilmiştir. Bu durum seyyahların zaman zaman yanlış konumlandırmalar ve çıkarımlar yapmasına neden olmuştur. Birçok kaynağı karşılaştırmalı olarak inceleyen, Homeros, Strabon gibi yazarları okuyarak bölgeyi

gezen Sandys, Spon, Wheler gibi seyyahlar önceki seyyahların yorumlarını da inceleyerek kalıplaşan çıkarımlara eleştirel yorumlarda bulunmuştur.

Söz konusu anlatıların geçtiği yerlerin güncel konumlarına dair sorgulamaların yüzyıl sonuna doğru arttığı tespit edilmiştir. Örneğin Spon, Hero&Leander hikayesine bağlı olarak İstanbul-Üsküdar'daki Kız Kulesi'ne bazılarının neden "Leandre's Tower" dediklerini anlamadığını ifade etmiştir. Bu isimlendirmenin Çanakkale'deki (*Dardanelles*) *Abydos*'u akla getirdiğini ve bu konuda antik dönemde yazılan herhangi bir kaynak olmadığını belirtmiştir (Spon,1679, s.158). Spon'un bu eleştirel yorumu 17. yüzyılda bölgeyi antik dönem anlatıları ve güncel gözlemlerini karşılaştırarak gezen bir seyyahın düşüncelerini anlamak açısından önemlidir. Tarihi anlatılar arasında en çok aktarılan olay ise Pers Kralı'nın boğazda geçici bir köprü kurarak Avrupa'ya geçişidir.

17. yüzyılda da birçok seyyah boğazın İstanbul'un güvenliği açısından önemini "kilit, anahtar" sözleriyle vurgulamıştır. Çanakkale Boğazı İstanbul'un güvenliği için her zaman önemli bir geçiş noktası olmuştur. Bizans döneminde *Iustinianus* dönemi öncesinde de İstanbul'a geliş gidişleri kontrol eden gümrük karakolu *Abydos* kentinde kurulmuştur (Müller-Wiener , 1998, s. 21). Breves, Blount, Evliya Çelebi, Grelot boğazın İstanbul açısından önemine dikkat çekmiştir. Deshayes'in gravürü, incelenen görsel temsiller arasında Çanakkale Boğazı-İstanbul ile ilişkisini görselleştiren ilk örnektir. Randolph boğazın Avrupa ve Asya'yı ayıran güneydeki son boğaz olduğunu belirtmiştir. Du Loir ise İstanbul'u gördüğü "en avantajlı konuma sahip şehir" olarak tanımlarken, Çanakkale Boğazı için "doğanın bu bölgeyi Asya ve Avrupa'yı yönetmek için tasarladığını" ifade etmiştir. Grelot da benzer şekilde boğazın sadece İstanbul değil Ege ve Karadeniz hakimiyeti için önemine dikkat çekmiştir.

Çanakkale Boğazı'nı enlem-boylam, kıyılar arası mesafe gibi nesnel ölçüler üzerinden tanımlamaya çalışan seyyahlar ve metin yazarları, boğazın sınırlarını da ifade etmeye çalışmıştır. Deshayes ve Blount Gelibolu'yu Marmara'ya girerken boğazdaki son yerleşim yeri olarak tanımlamıştır. Güneybatı'da ise sınır Ege Denizi olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla Çanakkale Boğazı'nın fiziksel sınırları seyyahlar tarafından kuzeydoğuda Gelibolu, Peristasi (Şarköy), güneydoğuda ise Ege Denizi'ne açılan Yenişehir Burnu olarak tanımlanmıştır. Belon'un "*Hellespont*" gravüründe boğaz önü adaları olan Bozcaada ve Gökçeada ile Troya kıyıları da görsele dahil edilmiştir. Benzer şekilde dönemin etkili seyyahlarından biri olan Sandys benzer bir gösterime

yer vermiştir. Homeros’u kaynak olarak kullanan seyyah *İda* Dağı, Çanakkale Boğazı’na dökülen *Scamander* Nehri gibi coğrafi referans noktalarına gravüründe yer vermiştir. Bu nedenle Çanakkale Boğazı tasvirlerinin hem yakınlığı hem aynı rota üzerinde deneyimlenmeleri bölgenin bir bütün olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Evliya Çelebi’nin ise Çanakkale Boğazı’nı ayrı bir coğrafi ya da idari bölge olarak algılamadığı görülmektedir. Seyahatname metninde Boğazhisarlar ve Gelibolu ayrı bölümlerde incelenmiştir. Boğazı tanımlayan yapılar isimlendirilmesinde de etkili olan kalelerdir. Thenevot ve Bruyn ise Çanakkale Boğazı’nın Türklerin Asya’dan Avrupa’ya geçtikleri yer olduğuna dikkat çekerek boğazın kültürel sınırlarına dikkat çekmiştir.

1540-1543 yılları arasında Doğu Akdeniz’de seyahat eden Pierre Belon; İstanbul-İskenderiye rotasında Arap ve Mısır gemilerinin genellikle ağustos ayı sonunda yelken açtıklarını ifade etmiştir. Bu dönemde başlayan kuzey rüzgarların yolculuğu kısalttığını, tersi yönde İstanbul’a gelecek gemilerin ise baharda İskenderiye’den yola çıktığını belirtmiştir (Belon, 2020, s.66). Çanakkale Boğazı’nın akıntı ve rüzgar yönünden zorlu bir rota olduğuna dair birçok seyyah ayrıntılı yorumlarda bulunmuştur. Öte yandan Della Valle, Deshayes ve Grelot gibi birçok seyyah Çanakkale Boğazı’nın seyir zevki yüksek manzaralar sunduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Evliya Çelebi boğaz kıyılarının orman, bağ açısından zenginliğine ve bahçelerin güzelliğine dikkat çekmiş; peyzaja dair ayrıntılı bilgi vermiştir.

7.1.2 Kıyı yerleşimleri ve adalar

7.1.2.1 Gelibolu

Gelibolu, 17. yüzyıl seyahatnamelerinde “*Gallipoli*”, “*Gallippoly*” ve “*Callipolis*” isimleriyle geçmektedir. Belon ve Breüning’in bölgeyi yoğun bir yerleşim dokusuyla tasvir ettikleri gravürlerinde ise yerleşim “*Gallipoli*” ismiyle yer almaktadır. Nicolay, Thévenot ve Grelot şehrin isminin *Caligula*’dan geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Nicolay ve Blount ismin kökeninin Fransızlara yani “Gallerin Şehri” ifadesine dayandığını belirtmiştir. Evliya Çelebi ise şehrin tarihinin İskender’in babasının yaşadığı döneme dayandığını aktarmış; bölgenin isminin fetih için ilerleyen askerlerin “gele bol mala” sözlerinden çıktığını belirtmiştir. Ayrıca Gelibolu isminin “kili bol, gülü bol, gili bol” gibi ifadelerden bozma olabileceğine dair görüşlerin olduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 422).

Gelibolu, 17. yüzyıl kapsamında incelenen seyahatnameler arasında sıklıkla değinilen yerleşim yerlerinden biridir. Struys ve Randolph dışında tüm Batılı seyyahlar Gelibolu'dan bahsetmiştir. İncelenen 15 Batılı seyyahın 7'si yolculukları sırasında Gelibolu'ya uğramıştır. Gelibolu'nun uğrak bir nokta olmasında birçok seyyah tarafından vurgulanan büyük limanı ve İstanbul'dan çıkan gemiler için boğazdaki ilk durak olması etkili olmuştur. Belon, İstanbul tarafından gelirken Gelibolu'dan önce büyük gemiler için uygun bir liman bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul'da geçiş iznini almamış gemilerin hisarlara ibraz etmek üzere Gelibolu'da durup izin almaları gerektiğini aktarmıştır (Belon, 1553, s.79). Onyedinci yüzyıl seyyahları geçiş izniyle ilgili benzer bir bilgiye değinmemiştir. Sandys ulaşım açısından Asya kıtasına bir geminin sürekli gidip geldiğini aktarmıştır.

Gelibolu'da yaşayan konsülün evi seyyahlar için hem konsolosluk ve hem de konaklama işlevini görmüştür. Sandys (1610), Della Valle (1615) , Stochove (1631), Wheler ve Spon (1675) konsülden bahsetmiştir. Della Valle, aynı zamanda Fransisken rahibi olan konsülün evinde kaldığını, evin yakınında küçük bir şapelin bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca Stochove (1631) Hristiyan gemilerin genellikle ucuz şarap almak için Gelibolu'da durduklarını ifade etmiştir (Stochove, 1650, s. 186). Thévenot (1655), Grelot (1670) ve Bruyn (1680) benzer şekilde çarşıda içki satan yerli Rumlara değinmiştir.

Batılı seyyahlar Gelibolu'nun Türkler tarafından Avrupa'da fethedilen ilk yer olduğu bilgisine dikkat çekmiştir. Beavau (1604) fetih için 1363, Sandys (1610) 1338 tarihini vermiştir. Du Loir (1641) Gelibolu'yu "Eskiler bu şehirden fazla bahsetmeseler de burası komşusu olan şehirlerden daha değerlidir" sözleriyle okuyucuya tanıtmıştır. "Türklerin Avrupa kıtasındaki işgalleri sırasında ün kazanan şehrin, Edirne başkent olmadan önce deniz üssü olarak kullanıldığını" belirtmiştir. Bruyn (1680), "Gelibolu'nun Türkler tarafından Avrupa kıtasında fethedilen ilk yer olduğuna inanıldığını ve 1363 yılında, Murat döneminde fethedildiğini" ifade etmiştir. Evliya Çelebi şehrin ikinci taht merkezi olduğunu vurgulamıştır. Bolayır'ın 1357 yılında Gazi Süleyman Paşa tarafından Rumlarla yapılan şiddetli savaşlar sonucunda alındığını belirtmiştir. Sandys (1610) bölgedeki Türk mezarlarının yoğunluğuna ve Türklerin uzun süredir bölgede yaşadığına dikkat çekmiştir.

Seyyahların ifadelerinden Gelibolu'nun 17. yüzyılda büyük bir yerleşim olduğu ancak büyüklüğüne rağmen nüfusun kentteki görünürlüğünün düşük olduğu sonucuna

ulaşılmaktadır. Beavau, şehri küçük tepeler üzerinde çok güçlü olmayan bir yer olarak tanımlamıştır. Sandys de tepelere değinmiş, bunların Trakya krallarına ait tümölüsler olduğunu aktarmıştır. Deshayes ve Stochove kentin bir tepenin yamacına kurulu olduğunu ve hoş bir manzara sunduğunu belirtmiştir. Wheler bu manzarayı “minareler arasında uzanan selvilerin” oluşturduğunu ifade etmiştir (Wheler, 1682, s.75).

Şehrin limanına birçok seyyah değinmiştir. Ancak ayrıntılı bir tasvir yapılmamıştır. Gelibolu’nun 13. ve 14. yüzyıllarda Akdeniz ticaretinde etkin olan “Venedikliler ve Katalonyalı tüccarların üssü” olduğu bilinmektedir. Katalonya ticaret kumpanyası Gelibolu Kalesi’ni etkin olarak kullanmıştır (Heyd, 2000, s. 574). Gelibolu Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk düzenli tersanesine ev sahipliği yapmıştır. Yıldırım Bayezid 1390 yılında Gelibolu Kalesi’nin dış surlarının yıkılmasını emretmiş ve kıyıya iki adet kule inşa edilmiştir. İstanbul tersanesinin aktif kullanımıyla birlikte Gelibolu’daki faaliyetler azalsa da ; 16. yüzyıl ortalarına kadar gemi üretimi devam etmiştir. İnebahtı yenilgisinden sonra Gelibolu’da 14 gemi inşa edildiği bilinmektedir (Bostan, 2018, s.50-52). İncelenen seyyahlar arasında Sandys, Stochove, Du Loir, Thenevot ve Bruyn limanda gördükleri eski kadırgaların İnebahtı Savaşı’ndan kurtarılan gemiler olduğu yorumuna metinlerinde yer vermiştir. Thenevot, Türklerin bu kadırgaları Kıbrıs’ın fethi sırasında Venediklilerden aldıklarını söylediklerini; söz konusu kadırgaların bir kemerin altında uzandığını aktarmıştır. Bölgenin yakınında uzun zaman geçiren Wheler (1675) Gelibolu limanlarını ada gibi iki koy olarak tanımlamış; kıyıda eski ve kuru gemi kızakları olduğunu belirtmiştir. Bruyn’ün gravüründe (şekil 4.32) kıyı boyunca devam eden tek eğimli kırma çatılı olarak devam eden yapı, kadırgaların sıralandığı tersane yuvaları olarak yorumlanabilir. Belon Gelibolu’da “çok sayıda geminin meşe çatılar altında sahil boyunca yan yana dizili olduğunu; buradan İstanbul’a doğru birçok mavnanın yola çıktığını” ifade etmiştir. Evliya Çelebi de tersane gözlerine değinmiş; buradaki gemilerin gazi kadırgaları olduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 428).

Gelibolu Kalesi, Türklerin bölgeyi fethinde önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Bizans, Çimpe Kalesi’ni Osmanlı idaresine verdikten sonra, 1354 yılında gerçekleşen deprem sonucu Gelibolu Kalesi’nin surları yıkılmıştır. Surların onarılma sürecinde bölgede hâkimiyet sağlanmış, “Anadolu’dan getirilen Yörük ve Türkmenler bölgeye yerleştirilmiştir” I. Bayezid döneminde de kale tekrar onarılarak bölgede tersane kurulmuştur (Eren , 1990, s. 83). Gelibolu Kalesi tasvirleri incelendiğinde ilk olarak

J. Maurand, 1544 tarihli eskizinde kaleyi, bir tepe üzerinde yükselen surları ve kuleleriyle birlikte tasvir etmiştir. Kalenin kıyıya yakın bölümü, surlarla çevrili ve kare planlıdır. Eskizde belirtilen topoğrafik detaylar gerçeği yansıtmaktadır. Belon'un (1553) liman ve tersaneden bahsettiği halde kaleye değinmemesi ilginçtir. Nicolay (1551) ise Gelibolu Kalesi'nin "harabeden farksız olduğunu fakat gözetleme kulesinin sağlam kaldığını" belirtmiştir.

Şekil 7.1 : Günümüzde Gelibolu Kalesi'nden kalan kule

Tez kapsamında incelenen 17. yüzyıl seyyahlarının ifadeleri kronolojik olarak takip edildiğinde ilk olarak Sandys (1610) şehrin ne surları ne de kalesi olduğunu belirtmiş ve bu durumu dikkat çekici bulduğunu ifade etmiştir. Sandys Gelibolu kıyılarında demirlemiş, karaya çıkmadan gözlemlerini yazmıştır. Deshayes (1621) seyir sırasında, kentin surlarının olmadığını, ancak boğazdaki kaleler sayesinde korsanlardan korunduğunu belirtmiştir (Deshayes , 1629, s. 335). Stochove (1631) ise, şehrin etrafının surlarla çevrili olmadığını doğrulamış; ancak küçük bir kaleye sahip olduğunu belirtmiştir. Gelibolu'yu "görünüşünü hoş kılan bir tepenin yamacına kurulu, korsan saldırılarına karşı Çanakkale Boğazı'ndaki kaleler tarafından korunan bir yerleşim yeri" olarak tanıtmıştır. Du Loir (1641) kalenin antik dönemde deniz kıyısında inşa edildiğini ve büyük kuleleri olduğunu aktarmıştır (Du Loir, 2016, s. 157). Thévenot (1655) şehirde kare planlı bir kale ve kale duvarlarına bağlanan bir kule bulunduğunu aktarmıştır. Bu kalenin eskiliği nedeniyle Hristiyanlar tarafından yapıldığını düşündüğünü belirtmiştir. Evliya Çelebi (1659), Gelibolu Kalesi'ni "70 kuleli, 1200 beden dişli, önceden çevresinde kayaların oluşturduğu derin hendekleri bulunan ama bu hendeklerde su bulunmayan bir yapı" olarak tanımlamıştır. Kalenin

güneyinde demir kapısı olduğunu ifade etmiştir. Kalenin içinde askerlerin evlerinin, sarnıç ve ambarların bulunduğunu aktarmış, “Gelibolu iç il sayıldığı için” toprakların Kilitbahir kaleleri kadar güçlü olmadığını belirtmiştir. Wheler (1675) Gelibolu’nun Türkiye’deki çoğu şehir ve kasabadaki gibi surlarla çevrili olmadığını belirtmiştir. Spon (1675) şehrin kötü durumda bir kalesi olduğunu belirtmiştir (Spon, 1679, s.125). Bruyn (1680), şehrin çok önemli olmayan bir kalesiyle, gemi ve kadirgalara hizmet eden küçük bir koyu olduğunu söylemiştir. Bruyn’ün gravüründe (şekil 4.29) sağlam kaldığı anlaşılan kare planlı kulenin doğusunda ayakta kalmış sur duvarları görülmektedir. Söz konusu surlar, çok yüksek olmayan tepenin perspektifte görünmesini engellemiş olmalıdır. Sonuç olarak Gelibolu Kalesi’nin 17. yüzyılda sağlam kalmış kısımlarının olduğu; fakat güvenliği açısından Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye kalelerine güvenildiği için yapının çok güçlü olmadığı anlaşılmaktadır. Sağlam kısımlar onarılmadığı için giderek yıpranmış olmalıdır. Günümüze sadece limanın hemen yanında, Bruyn’ün gravüründe de tespit edilen kule kalmıştır (şekil 7.1).

Şehrin mimarisi hakkında ise Della Valle, bölgedeki evlerin “oldukça alçak, sokak yönünde penceresi olmayan, çoğunlukla toprak ve kerpiç” olduğunu aktarmıştır. Wheler (1675) de benzer şekilde Gelibolu evlerini “dikkate değer nitelikte değil, alçak ve genellikle ahşap veya kerpiçten yapılmış” ifadeleriyle tasvir etmiştir. Spon (1675) farklı olarak Gelibolu’daki her evin bir bahçesi olduğunu belirtmiştir. Della Valle (1615) Gelibolu’da en çok hoşuna giden yerin, “malların satıldığı, güneşten koruması için ahşapla kapatılmış, bazı pencerelerden ışık olan sokaklar” olduğunu belirtmiştir. Sıcak havalarda bu sokaklarda yürümenin keyifli olduğunu ifade etmiştir. Wheler, sokakların dar olduğunu, bazılarının güneşten korunma amacıyla ahşapla kapatıldığını aktarmıştır. Ayrıca kasabada görülmeye değer tek şeyin bedesten olduğunu belirtmiştir. Yapının, kurşunla kaplı altı kubbesi olduğunu ve kare bir plan üzerine inşa edildiğini aktarmıştır. Nicolay, Evliya Çelebi ve Bruyn kıyıda deniz fenerine değinmiştir. Şehrin antik dönemine ait kalıntılara ise Wheler ve Spon değinmiştir. Wheler şehrin antik dönem yazarları tarafından pek bilinmediğini belirttiikten sonra kıyıda, güney Limanı’nda yerde uzanan çok iyi işlenmiş mermer bir friz gördüklerini; ayrıca kasaba içinde bir yazıt bulduklarını ifade etmiştir (Wheler, 1682, s.75).

17. yüzyılda Batılı seyyahlar evler ve bedesten dışındaki yapı tiplerine değinmemiştir. Sadece bölgeyi 1551 yılında ziyaret eden Nicolay Sinan Paşa İmareti ve Sultan

Bayezid adına yapılan başka bir imareten söz etmiştir. Bruyn'ün metninde yer almasa da eserindeki Gelibolu gravüründe 9 adet minare ve yoğun bir yerleşim dokusu görülmektedir. Bölgedeki yapılar hakkında ayrıntılı bilgi veren isim Evliya Çelebi'dir. Gelibolu'da tekke, cami ve mescit sayısının toplam 164 mihrap olduğunu ifade etmiştir. Metne göre Gelibolu ve Bolayır'da ismi verilen mimari yapılar ise: Gelibolu Kalesi içerisinde Sultan (--) Han Cami, Ahmet Paşa Cami (1534/5), Tavâşi Mesih Paşa Camii (1478), Celâleddin Rumî Tekkesi, Sarıca Paşa Medresesi, Yazıcızâde Tekkesi, Sinan Paşa Tekkesi, Mesih Paşa Cami, Ahmed Paşa Çeşmesi(1597/98), Şengül Hamamı, Karacabey Hamamı, Alacahamam , Gelibolu'da Fener Yapısı, Bolayır Kurşunlu Cami'dir. Ayrıca Gelibolu'da ziyaretgah olarak türbelerin çokluğuna dikkat çekmiştir. İsmi verdiği yerler: Evliyâ Sinan Paşa ziyaretgâhı, Alemdar Ali Baba, Şeyh Ağazâde Efendi, Şeyh Alâaddin Ziyaretgahları, Yazıcızâde Mehmed Efendi Makamı, Şeyh Mehmed Tâği Ziyaretgâhı, Bolayır'da Süleyman Paşa Türbesi'dir.

7.1.2.2 Eceabat

Eceabat 17. yüzyıl seyahatnamelerinde “*Maito*”, “*Mayte*”, “*Maydon*” ve “*Maydos*” isimleriyle geçmektedir. Belon (1553) ve Breüning'in (1579) bölgeyi tasvir ettikleri gravürlerinde yerleşim *Maito* ismiyle yer almaktadır. 17. yüzyıl seyyahlarından Beavau (1604) ve Breves'in (1605) seyahatnamelerinde yerleşim, sadece isim olarak (*Maito*) geçmektedir. George Sandys (1619) dışındaki seyyahlar bölgeye uğramamıştır. Sandys dışında, Evliya Çelebi (1659) ve Bruyn (1680) bölge hakkında gözlemlerini yazmıştır. Yazılanlara göre 17. yüzyılda Maydos tamamen Rumların yaşadığı, ucuz şarap temin etmenin mümkün olduğu küçük bir yerleşimdir. Küçük bir yerleşim olarak tanımlanmasına rağmen Evliya Çelebi bölgedeki “kat kat saray gibi kefare evleri”nin ibretlik yapılar olduğunu belirtmiş ve “üstâd dülger”lerden övgüyle bahsetmiştir. İstanbul'daki evlerin de buradaki ustalar tarafından yapıldığını ve Maydos Dülgeri'nin meşhur olduğunu aktarmıştır.

Sandys burada “yuvarlak bir tepe üzerinde yerlilerin Kız Kulesi (Virgin Tower) dediği antik dönemden kalma bir yapı olduğunu ifade etmiştir. Bruyn ise bölgede üç adet taş yığını gördüğünü aktarmıştır. Söz konusu yapıya dair Nicolay (1551), “tepe üzerinde eski bir kale ve antik dönem kalıntılarından” bahsetmiştir. Evliya Çelebi ise bu yapıya değinmemiştir. Tasvirilere göre söz konusu seyyahların gözlemlediği yapının konumu,

günümüzde kazı çalışmalarının devam ettiği Maydos Kilisetepe Höyüğü (şekil 7.2) olmalıdır. Bu höyük üzerinde bir ortaçağ kalesi olduğu düşünülmektedir (Url-57).

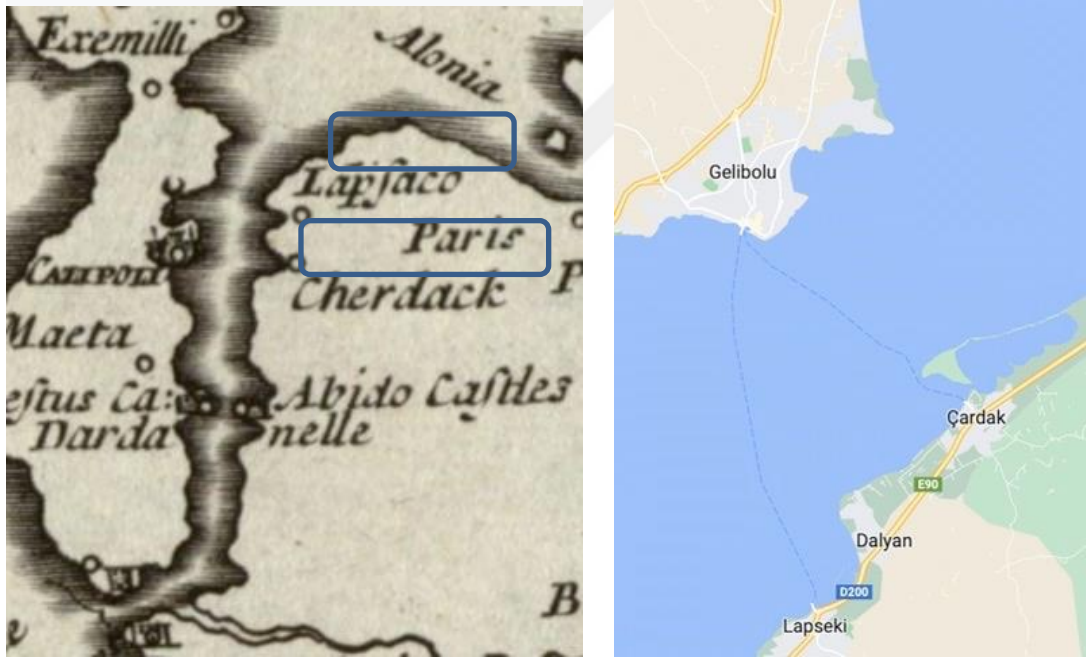
Şekil 7.2 : Eceabat'daki Maydos Kilisetepe Höyüğü (Url-57)

Nicolay (1551) ayrıca bölgenin deniz kıyısında 36 adet 10 kanatlı yel değirmeni bulunduğundan bahsetmiştir. Evliya Çelebi 1659 yılında gözlemlediği kasabanın dışında yel değirmenleri olduğunu doğrulamış, bölgenin beyaz ve ince unları olduğunu belirtmiştir. Bruyn yaklaşık 20 yıl sonra bölge sakinlerinin bölgede önceden “buğday ve mısır yetiştirdiğini” ancak bu durumun değiştiğini söylediklerini aktarmıştır. Bu durum bölgede yüzyıl içerisinde yel değirmenlerinin işlevinin veya sayısının azaldığını düşündürmektedir.

7.1.2.3 Lapseki

Lapseki yerleşimi, 17. yüzyıl seyahatnamelerinde “*Lampsac*”, “*Lampsaco*”, “*Lampsace*” ve “*Lampsacus*” isimleriyle geçmektedir. Belon (1553) ve Breüning’in (1579) bölgeyi tasvir ettikleri gravürlerinde yerleşim “*Lampsacum*” ismiyle yer almaktadır. Ancak günümüzden farklı olarak 17. yüzyıl seyyahlarının antik adıyla tasvir ettiği yerleşim, günümüz Lapseki şehir merkezinin kuzeyinde kalmaktadır. Bernard Randolp’un 1687 tarihli haritasında *Lapsaco* ve *Cherdack* yerleşimleri ile günümüzdeki Lapseki ve Çardak yerleşimlerinin konumları karşılaştırıldığında fark görülebilmektedir (şekil 7.3). 17. yüzyıl seyyahları arasında Lapseki’yi ayrıntılı olarak gezmiş isimler Jacob Spon & George Wheler ve Evliya Çelebi’dir. Ayrıca birçok isim bölge hakkında kısa da olsa bilgi vermiştir. Bu isimler kronolojik olarak Stochove (1630), Du Loir (1640), Grelot (1670) ve Bruyn (1680) ‘dür. İsmi geçen seyyahlar, bölge hakkında bilgi verirken antik dönemdeki şehrin özelliklerine yer vermiştir.

Eskiden limanıyla görkemli bir şehir olduğunu belirttikleri *Lampsacus*'un üzüm bağlarına, şaraplarına, tanrı Priapos'un bağlarına değinmişlerdir. Grelot ve Wheler bölgenin eski ihtişamını kaybederek yoksul bir kasabaya dönüştüğünü vurgulamıştır. Ancak Grelot bölgenin çevresindeki bağlara ve şarap üretiminin devamlılığına dikkat çekmiş; Wheler, yerlilerin yasak olmasına rağmen şarap yaptıklarını aktarmıştır. Evliya Çelebi de Lapseki isminin "incirli orman"ın *Etrak* dilindeki söylenişinden geldiğini belirterek, bölgenin bağ bahçe açısından zenginliğini vurgulamıştır. Dolayısıyla bölgenin 17. yüzyılda üzüm bağları açısından zengin olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu seyyah metninde yerleşimin Gelibolu ile ilişkisine değinmiştir. Evliya Çelebi Gelibolu'nun Çardak'tan rahatça görülebildiğini belirtmiştir. Çardak'ın boğazdan karşıya geçiş için önemli bir nokta olduğunu ve iskele işlevini vurgulamıştır. Wheler bazı yerlerde belirtildiği gibi şehrin Gelibolu'nun tam karşısında olmadığını birkaç mil kuzeyinde konumlandığını belirtmiştir.

Şekil 7.3 : 17. yüzyılda ve günümüzde Lapseki-Çardak isimlendirmeleri (Randolph (1687); GoogleMaps)

Wheler, bölgede 200'e yakın ev, kırmızı, mermer sütunlu, haç işareti bulunan devşirme malzemelerin bulunduğu güzel bir camiden bahsetmiştir. Tespit ettiği haç işaretli parçalar nedeniye yapının daha önce kilise olarak kullanılmış olabileceği yorumunu yapmıştır. Evliya Çelebi ise Çardak bölümünde akrabası Ece Yakup'un yaptırdığını belirttiği, "kargir, büyük kubbesi kurşunlu, mamur, müzeyyen ve kalabalık cemaate sahip eski bir cami"den söz etmiştir. Bu yapı 15. yüzyılın ikinci

yarısına tarihlenen ve günümüzde Çardak Yakup Bey Cami olarak bilinen cami olmalıdır (Eren, 1990, s.103). Çardak Yakup Paşa Cami'nin (şekil 7.4) ve Yakup Bey Hanı'nın (şekil 7.5) devşirme sütunları, Wheler'in tanımladığı camiye akla getirir. Eğer bahsi geçen iki cami aynı ise Wheler ve Spon'un gezdikleri yerleşim, günümüz Lapseki ilçesine bağlı Çardak Beldesi olmalıdır.

Evliya Çelebi Lapseki'de 1300 ev ve basık bir cami bulunduğunu belirtmiş, Çardak'ta ise 1000 ev ve 14 mihrap bulunduğunu ifade etmiştir. Evliya Çelebi'nin verdiği sayılar kendi içinde de abartılı görünmekle birlikte; Wheler'in gözlemleri ile (200 ev) uyuşmamaktadır. 17. yüzyılda Wheler ve Spon dışında bölgeyi ayrıntılı inceleyen başka bir seyyah tespit edilemediği için tez kapsamında karşılaştırma yapılamamıştır.

Stochove'un , boğazdan geçerken gördüğünü belirttiği *Lampsaco* şehri kalıntılarından kastettiği yerin ise neresi olduğu muğlaktır. Wheler ve Spon köylülerin yardımıyla bölgeyi ayrıntılı olarak gezmiş, kasabaya yakın bir noktada antik tapınak temellerini inceleme fırsatı bulmuştur. Wheler yerlilerin söylediğine göre kalıntıların cami inşası için götürüldüğünü aktarmıştır. Ayrıca Ahmet Ağa Çelebi isimli bir kişinin bahçesindeki yazıt, heykel gibi antik dönem parçaları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Dolayısıyla 17. yüzyılda bölgede antik dönem kalıntılarının hala görünür olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 7.4 : Lapseki Çardak'ta bulunan Yakup Bey Cami (Url-58)

Şekil 7.5 : Lapseki Çardak'ta bulunan Yakup Bey Hanı (Url-59)

7.1.2.4 Yenişehir Burnu

Strabon'un antik ismiyle *Sigæum Promotorium* olarak bahsettiği Yenişehir Burnu, 17. yüzyılda birçok seyyah tarafından tasvir edilmiştir. Günümüzde “Kumkale altı” olarak bilinmektedir. Piri Reis haritasında bölge *Yenişehir Burnu* ifadesiyle belirtilmiştir. Bu nedenle tez kapsamında söz konusu noktadan Yenişehir Burnu olarak bahsedilmiştir. Onaltıncı yüzyıl seyahatnamelerinde Yenişehir Burnu genellikle “*Yeniçeri Burnu*” veya “*Sigeum*” ismiyle geçmektedir. Belon burada “*Caput Gynasium*” denilen bir hisarın kalıntılarının görülebildiğini belirtmiştir (Belon, 2020, s.74). Onaltıncı yüzyıl seyyahlarından Billerbeg (1581-1582) İtalyan denizcilerin Yenişehir Burnu'na *Capo de Ianizari* (Yeniçeri Burnu) adını verdiğini ifade etmiştir (Özsoy, 2015, s. 218). Bu durum, Yenişehir ifadesinin Batılı seyyahlar için tanıdık bir kelime olan “yeniçeri” ile karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu karışıklığa dikkat çeken ve burnu Yenihisar Burnu “*New Castle*” olarak adlandıran isim Bernard Randolph'tur. Ancak 17. yüzyıl boyunca *Yeniçeri Burnu* ifadesi seyyahlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir.

Yenişehir Burnu'nun seyyahlar tarafından uğrak bir nokta olmasının birçok nedeni vardır. İlki denizden görüldüğü belirtilen Troya kalıntılarının ve burada denize dökülen “*Scamender*” nehrinin çevresinin gözlemlenmesidir. İkinci neden akıntı ve rüzgarın uygun olmadığı zamanlarda Çanakkale Boğazı'na girmeden önce bekleme

noktası olarak kullanılması ve karaya çıkış için uygun bir yer olmasıdır. Pierre Belon (2020, s.82) ve Breüning (2020, s.87) uygun rüzgar esmediği için ilerleyememiş ve Anadolu kıyılarındaki Sige Burnu'na çıktıklarını belirtmiştir. Üçüncü neden ise Grelot'un değindiği gibi gezginlerin uygun fiyata yiyecek ve içecek temin ettiği büyük bir pazara sahip *Troaki* isimli Rum köyüdür. Stochove de Troyas köyünün 200'den fazla kişinin yaşadığı bir Rum köyü olduğunu belirtmiştir. Pietro Della Valle buradaki köylülerin burundan denize dökülen *Scamander* Nehri'ne [Kara Menderes] Troas İda Nehri dediklerini aktarmıştır. Stochove Türklerin bu nehre “*Mendres*” dediklerini aktarmış; kaynağının *İda* Dağı olduğunu belirtmiştir.

Grelot ayrıca Yenişehir Burnu'na yakın aynı isimli Yenihisar Köyü'nden bahsetmiştir. Köyden buruna giden yolda 8 adet yel değirmeni olduğunu ifade etmiştir. Sandys metinde bahsetmese de gravüründe 3 adet yel değirmeni çizimine yer vermiştir. Breves, Achilleus ve birkaç Yunanlı askerin mezarının burada olduğunu, Pietro Della Valle, Solino'dan aktararak *Hecuba*'nın mezarının bu burunda olduğunu [Kilitbahir olması gerekir], Stochove ise Troya kentiyle ilişkilendirilen mezarların bu burunda bulunduğunu ve eski mermer parçaları gördüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak, hem bölgeyi gezen hem de boğazdan gözlemleyen Batılı seyyahlar tarafından burnun, Troya Antik Kentiyle ilişkilendirildiği ve bu kapsamda gezildiği görülmektedir. Evliya Çelebi ise Bozcaada'ya gidip dönmesine ve Kumkale Kalesi anlatımlarına yer vermesine rağmen burundan bahsetmemiştir.

7.1.2.5 Bozcaada

Bozcaada, 17. yüzyıl seyahatnamelerinde “*Tenedos*” veya “*Tenedo*” olarak adlandırılmıştır. Onaltıncı yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Belon, Nicolay ve Breüning de Çanakkale Boğazı gravürlerinde adayı “*Tenedos*” ifadesiyle ayrıntı vermeden göstermiştir. Piri Reis Kitab-ı Bahriye'de adanın sivri ve boz tepesinden dolayı Bozcaada olarak adlandırıldığını belirtmiştir. 17. yüzyıl seyyahlarından Breves (1605) adanın Türkçe'de “*Bochiadace*”, Struys (1656) “*Bouchadde*” ve Randolph (1665) “*Boshadası*” olarak bilindiğini ifade etmiştir. İncelenen albümlerde ise geniş bir yer tutan Bozcada “*Tenedos*” ismiyle gösterilmiştir.

Tez kapsamında ayrıntılı olarak incelenen 15 seyyahın sekizi adayı ziyaret etmiştir. Seyyahların gözlemlerinden Bozcaada'nın Çanakkale Boğazı rotasında uğrak bir nokta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Piri Reis, öncesinde de adanın “Avrupalı

tüccarlar tarafından sıklıkla ziyaret edildiğini ve gemiler için elverişli bir limanı olduğunu” belirtmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 215). Beavau (1605), benzer şekilde adanın işlek bir limanı olduğunu söylemiştir. Valle (1615), adayı Vergilius’un anlatımına göre çok daha canlı bulduğunu ifade etmiş ve adayı ticaret noktası olarak tanımlamıştır.

Seyyahların ifadeleri incelendiğini adanın uğrak bir nokta olmasının birçok nedeni olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak, akıntı ve rüzgârın olumsuz etkisi adanın bu bölgede önemli bir durak olmasında etkili olmuştur. Della Valle (1615), elverişli rüzgârın esmemesi nedeniyle 6 gün adada beklemiştir. Grelot ise şiddetli kuzey rüzgarı nedeniyle adada kendileri gibi bekleyen birçok kişinin olduğunu aktarmıştır. Spon ve Wheler rüzgâr nedeniyle adada beklediklerini, bu süreçte karşı kıyıdaki Troya kalıntılarını gezme fırsatı bulduklarını ifade etmiştir (Wheler, 1682, s.66). Çanakkale Boğazı’na gidiş rotasında da Piri Reis, Boğaza doğru seyreden gemiler için adanın Anadolu kıyılarına yakın tarafından geçilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir (Pîri Reis, 1988, s. 215). Nitekim Du Loir, Bozcaada ve Anadolu kıyıları arasındaki deniz yolu daha uzun olduğu için adanın batısından ilerlediklerini belirtmiş; rüzgâr ve akıntı nedeniyle büyük bir tehlike atlattıklarını aktarmıştır.

Neumann, Troya antik kentinin ilk dönemlerinden itibaren önemini korumasında boğazdaki akıntıların dolaylı etkisine dikkat çekmiştir (Müller-Wiener , 1998, s. 2). Seyir için Bozcaada ve Anadolu kıyıları arasındaki rotanın tercih edilmesi, denizden görülebilen kalıntıların seyyahların dikkatini çekmesine neden olmuş olmalıdır. Benzer şekilde Pryor “*Akdeniz’de Coğrafya*” isimli çalışmasında Akdeniz’de neden bazı rotaların ve durakların daha yoğun olarak kullanıldığını açıklarken rüzgârın önemine dikkat çekmiştir (Özsoy, 2015, s. 91). Roma döneminde Mısır’dan gelen buğday, büyük gemilerle İstanbul’a götürülürken Çanakkale Boğazı’ndaki elverişsiz rüzgâr ve akıntı, gemilerin uzun süreler boyunca boğaz girişinde beklemesine neden olmuştur. Bu bekleme sürecinde gemilerin yüklerini adaya bırakıp daha küçük gemilerle devam etmelerini sağlamak amacıyla İustianus Bozcaada’ya büyük ölçekli ambarlar inşa ettirmiştir (Müller-Wiener , 1998).

Fiziksel koşulların yanısıra adanın Doğu Akdeniz’de ünlü şarabından hem Batılı seyyahlar (Sandys, Stochove, Du Loir, Grelot) hem de Evliya Çelebi bahsetmiştir. Albüm ve atlaslardaki açıklamalarda da bu konuya değinilmiştir. Stochove, “İngiliz gemilerinin her yıl adaya şarap temini için gemi gönderdiklerini” belirtmiştir (Stochove, 1650, s. 190). Evliya Çelebi, limanın çevresinde hanlar ve bekar odaları

olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla ada, 17. yüzyılda Batılı seyyahlar için hem ticaret hem de konaklama açısından uygun bir seçim olarak görülmüş olmalıdır.

Batılı seyyahların değindiği ortak temalarda en çok dikkat çeken konu, adanın Troya kalıntıları ile ilişkisidir. Stochove (1630), Deshayes (1621) ve Blount (1634) Bozcaada'yı “Akha donanmasının saklandığı ada” olarak okuyucuya tanıtmıştır. Du Loir, saklanan limanın neresi olabileceğine dair bir alan araştırması ve konum saptaması yapmıştır. Piri Reis ve Katip Çelebi, Troya ile ilgili bilgi verirken şehrin Bozcaada karşısında olduğunu belirtmiştir.

Batılı seyyahlar (Sandys, Du Loir), adanın eski isimleri ve güncel adının mitolojik kahraman *Tenes*'ten geldiğine dair yorumlar yapmıştır. Antik döneme dair anlatıların yoğunluğu, seyahatname metinlerinden ziyade albümlerdeki açıklamalarda göze çarpmaktadır. Kısaca özetlenirse, Boschini (1658), antik dönemde adada Neptün'e adanmış büyük bir tapınak olduğunu ifade etmiştir. Bu ayrıntı kaynağı Plinius'a dayanan 1528 tarihli Benedetto Bordone *isolaria*'sında da yer alan Tenes adasına ait hatalı bir bilgidir. Hiç seyahat etmemiş olan Dapper (1683), antik dönemde adada Apollo'ya adanmış bir tapınak olduğunu belirtmiştir. Du Loir'in antik döneme dair kısıtlı gözlemlerini alıntılararak Vergilius'un ifade ettiği gibi adanın eskisi gibi ihtişamlı olmadığı sonucuna varmıştır. Piacenza (1685), ise Troya döneminden önce adada Neptün Tapınağı, daha sonra Apollon Tapınağı inşa edildiğini belirtmiştir. Neptün Tapınağı'nı albümde yer verdiği gravürde gösterirken, adanın güncel durumunu ve kalesini işaretlememiştir. Peeters (1685)'in albümündeki Bozcaada gravüründe de benzer şekilde Bozcaada Kalesi gösterilmemiştir. Antik dönem liman adları işaretlenen gravür adanın 17. yüzyıldaki durumunu yansıtmamaktadır. Dolayısıyla atlas ve albümlerde adanın gösterimi antik dönemle ilişkilendirilmiştir ve genel olarak görsel tasvirler güncel durumu yansıtmamaktadır. Albümlerde özellikle Bozcaada, Osmanlı-Venedik savaşlarına detaylı bir şekilde değinilmiştir. Bozcaada'nın gravür ve haritalarda konumlandırılmasıyla ilgili Du Loir, Yenişehir Burnu'na yakın çizilen adanın normalde kıyıdan iki kat daha uzakta olduğunu belirtmiştir. Piacenza ise Yenişehir Burnu'nu adanın tam karşısında tanımlamanın doğru olmadığını vurgulamıştır. Struys adayı stratejik konumu ile değerlendirmiş ve adanın Çanakkale Boğazı'nın (*River of Constantinople*) bir nevi anahtarı olduğunu ve geçişleri kontrol ettiğini ifade etmiştir. Grelot da benzer şekilde adanın Çanakkale

Boğazı, Marmara Denizi ve Takımadaları kontrol etmek ve askeri bir üs kurmak açısından önemli bir nokta olduğuna dikkat çekmiştir.

Bozcaada'nın mimarisi hakkındaki yazılı ve görsel tasvirler karşılaştırılarak ele alındığında ada kapsamında en sık betimlenen yapının Bozcaada Kalesi olduğu görülmüştür. Piri Reis, adada korsan saldırısına yönelik Venedik ve Cenevizli tüccarlar tarafından yapılan ilk kalenin harap olduğunu, Fatih Sultan Mehmed'in adada bir kale inşa ettirdiğini bilgisini vermektedir. Haritasında da kalenin konumunu adanın kuzeydoğusunda işaretlemiştir (şekil 7.6). Adadaki antik dönem kalesinin, Venedik-Ceneviz çatışmasına yol açtığı için iki tarafın anlaşması sonucu çok önce yıktırıldığı bilinmektedir. Bu nedenle ada uzun bir dönem korsan saldırılarına açık hale gelmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 41).

Şekil 7.6 : Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'de Bozcaada Kalesi Gösterimi (Orhonlu, 2022)

Bozcaada Kalesi'nin 17. yüzyılın ilk yarısındaki durumuna dair kaynaklar kısıtlıdır. Deshayes (1621), Bozcaada Kalesi'ni "üçgen şeklinde, yuvarlak kulelerle çevrili 13 topa sahip bir yapı" olarak tanımlamıştır. Kalenin "korsan saldırıları için yeterliyse de büyük bir saldırı için güçsüz" olduğuna dikkat çekmiştir (Deshayes , 1629, s. 340). Stochove (1631), kalenin üçgen şekilli olduğunu belirtmiş; kalede 7-8 adet parça top

bulunduğunu ifade etmiştir (Stochove, 1650, s. 190-191). Adanın işgaline katılan Struys (1656), adanın güneyinde ve kuzeyinde iki sağlam tahkimat yeri olduğunu ve bu tahkimatların oldukça kalın duvarları olduğunu aktarmıştır. Boschini (1658) Bozcaada gravüründe “*fortezza*” ifadesiyle kalenin varlığını belirtmiştir. Evliya Çelebi (1659) ise Bozcaada (Mamaça) Kalesi’nin¹⁸ tarihinin oldukça eskiye dayandığını, Osmanlı-Venedik Savaşı’nda kalenin Venediklilerin eline geçtiğini ifade etmiştir. Kalenin adanın doğusunda bir kaya üzerinde olduğunu belirtmiştir. Kalenin etrafında derin hendekler olduğunu, “yedigen şeklinde bitişik kuleleri ve süslü beden dışları” bulunduğunu belirtmiştir. Bir daha düşmanın alamaması için toprakla çevrili olduğunu ve güçlü surları olduğunu ifade etmiştir. Kale içerisinde evler, cephane, ambarlar ve bir hünkar cami bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca, Melek Ahmed Paşa tarafından yeni inşa ettirilen kulede, uzun topraklar bulunduğunu ve bu yönde yel değirmenlerinin bulunduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 414).

Osmanlı-Venedik deniz mücadeleleri sonrası adayı gözlemleyen Randolph’un (1665), Bozcaada tasviri belge niteliği açısından oldukça önemlidir (şekil 7.7). Evliya Çelebi’nin aktardığı adadaki Köprülü dönemi onarımlarını Randolph’un tasvirlerinde takip etmek mümkündür. Randolph, adadaki yerleşimin kuzeyde bir dağın aşağısında kıyıya doğru uzandığını belirtmiştir. Adada iki ayrı kalenin varlığından söz etmiştir. İlkini kare şeklinde denize bakan yüksek duvarlı, iki tahkimat kulesine sahip olduğunu ve 20 büyük topu bulunduğunu aktarmıştır. Diğerinin ise limanın güney ucunda 10 topa sahip limana ve şehre hâkim bir kale olduğunu belirtmiştir. Randolph’un metinde tasvir ettiği büyük kale gravürde, Bozcaada Kalesi olarak belirtilirken; limandaki kale Yeni Kale olarak adlandırılmıştır. Yeni Kale, daha küçük ölçekli, Evliya Çelebi’nin “kule” olarak bahsettiği yapı olabilir. Gravürde Rumların kalenin dışında kıyı boyunca yerleştiğini ifade edilmiştir. Benzer bir Bozcaada tasvirine dönem içerisinde rastlanmamaktadır. Wheler (1675) ise adanın kuzey ucunda bir kalenin olduğunu belirtmiştir. Çok güçlü olmadığını ifade ettiği kalenin sadece bir kuleye ve 15 parça topa sahip olduğunu aktarmıştır. Kale’nin Girit Savaşı’nda Venedikliler tarafından ele geçirildiğini, ancak yöneticilerine para

¹⁸ Evliya Çelebi’nin Mamaça ve Bozcaada Kalesi olarak tek bir yapıdan mı yoksa iki ayrı yapıdan mı bahsettiği tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak Struys’un ifadelerinden limanın kuzey ve güneyinde iki ayrı yapı olduğu anlaşılmaktadır.

ödenerek Türkler tarafından geri alındığını belirtmiştir. Osmanlı- Venedik Savaşı'nın adanın yakınlarında gerçekleştiğini aktarmıştır (Wheler,1682,s.66).

Kimin çizdiği tespit edilemeyen Dapper'in 1685 tarihli eserinde yayımlanan Bozcaada gravürü adanın topografyasını oldukça gerçeğe yakın olarak yansıtmıştır. Söz konusu gravürde adanın kuzey ucundaki kalenin yanısıra, solda kale olarak tanımlanabilecek bir yapı ve yel değirmenleri seçilmektedir. Kale içerisinde bir cami görülebilmektedir. Söz konusu gravür, Evliya Çelebi ve Randolp'un tasvirleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle belge niteliği açısından dikkate değer olduğu düşünülmektedir.

Şekil 7.7 : Randolph'un Bozcaada Gravürü ile güncel topoğrafik durumunun (Zeny, 2020) karşılaştırılması

Adadaki yerleşimler hakkında ise Du Loir Rumların liman boyundaki evlerde yaşadığını, Türklerin ise tepe yamacında konumlanmış kale sınırları içerisine yerleştiklerini gözlemlemiştir. Du Loir Bozcaada'nın nüfusunun Fransa'daki herhangi bir köy kadar olduğunu ifade etmiştir. Randolph, güneybatı yönünde uzanan yerleşimde daha çok Rumların yaşadığını belirtmiştir. Randolph'un gravüründe Rumların yaşadığı bölge, adanın batısında resmedilmiştir. Bozcaada Kalesi'nin içinde tasvir edilen yerleşim Türklere ait olmalıdır. Ayrıca Randolph adadaki çeşmelerin

Troya harabelerindeki mermerler kullanılarak inşa edildiğine dair bilgi vermiştir (Randolph, 1687, s. 43-45). Yapılar hakkında en detaylı bilgiyi Evliya Çelebi’de bulmak mümkündür. Evliya Çelebi adada 19 kilise, bir adet cami ve sayısını belirtmediği mescitlerin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, “liman çevresinde han, bekar odaları olduğunu; hamam, okul, çeşme, bedesten olmayan bir çarşısı bulunduğunu ifade etmiştir. Evleri “tek veya iki katlı kargir ve kiremit çatılı” olarak tanımlamıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 414). Ayrıca Breves (1605) ve Evliya Çelebi (1650) adada, yel değirmenleri bulunduğunu aktarmıştır.

7.1.2.6 Gökçeada

Gökçeada 17. yüzyıl seyahatnamelerinde “Lembro” veya “Imbrus” isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Belon (1553) ve Breüning’in (1579) Çanakkale Boğazı gravürlerinde ada “Imbrus” ismiyle gösterilmiştir. 17. yüzyıl kapsamında incelenen atlas ve albümlerin tamamında ise “Lembro” olarak gösterilmiştir. Piri Reis ise Kitabı Bahriye’de İmroz adını kullanmıştır. Piri Reis adanın Çanakkale ile ilişkisine değinmiş, İstanbul yönünde gelen gemileri haber vermek için adada gözcülerin bulunduğunu aktarmıştır. Bu gözcülerin Ece-ovası’na ateş ve duman ile haber verdiğini belirtmiştir. Adada iki kale bulunduğunu aktarmıştır. Randolph (1665) adanın sürekli korsan saldırısına uğradığı için bakımsız olduğunu ifade etmiş, iki üç köyden oluşan bir yerleşime sahip olduğunu söylemiştir. Sandys ise Troya kalıntılarını gördükten sonra gemiye dönerken adayı gördüklerini ve antik dönemde *Imbrius* şimdi ise *Lembro* olarak adlandırıldığını belirtmiş, Merkür’e adanan tapınağın bir zamanlar ünlü olduğunu ifade etmiştir. 17. yüzyılda Gökçeada’yı ziyaret eden isimler Spon ve Wheler’dir. Wheler, rüzgarı beklemek amacıyla durduklarını, adada dört köy ve tepede bir kalenin bulunduğunu belirtmiştir. Söz konusu dört seyyah dışında, yazılı veya görsel tasvirlerde Gökçeada’dan bahsedilmediği görülür. Adanın izlenen rotaya uzaklığı seyyahların gözlem yapma fırsatını engellemiştir. Ancak adaların tasvirine odaklanan atlas ve deniz haritalarında adaya değinildiği fakat gravürlerde Bozcaada ile birlikte ele alındığı görülmektedir.

7.1.3 Troya Antik Kenti

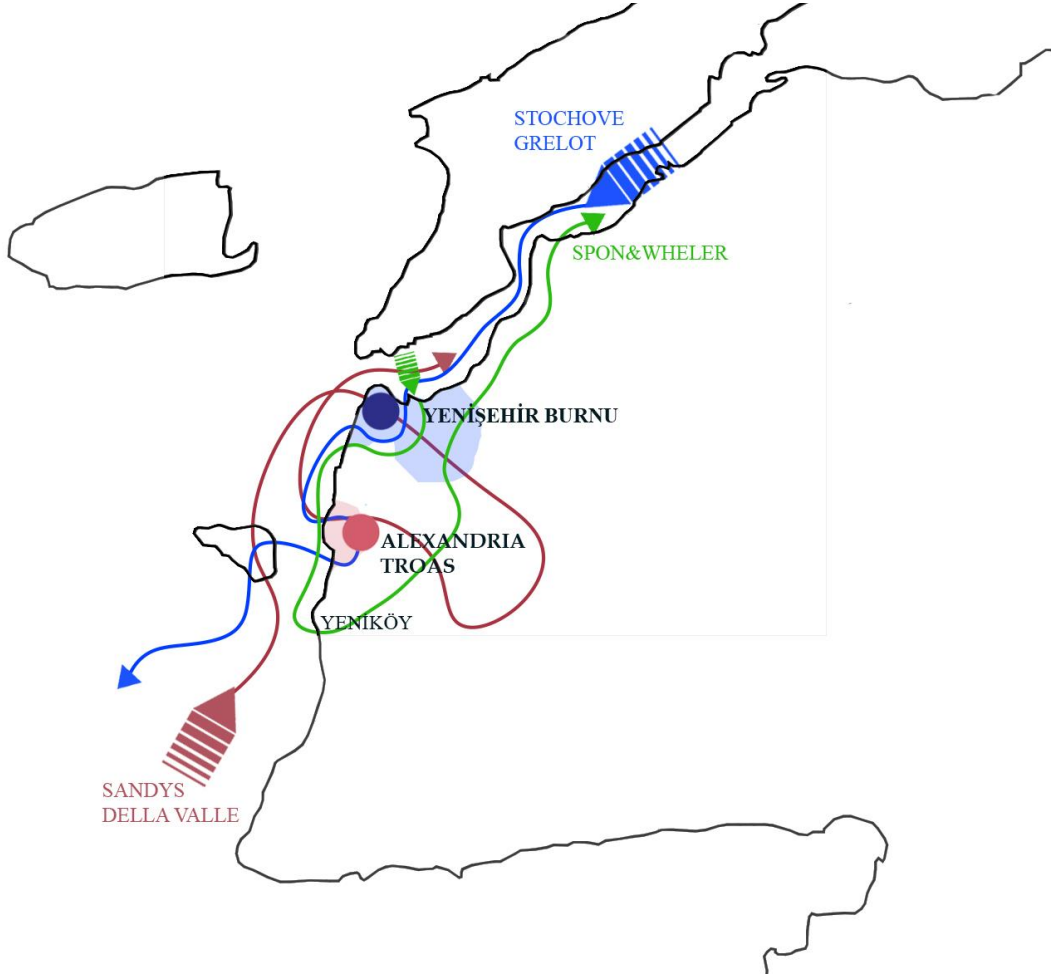
Onyedinci yüzyıl seyyahları Troya Antik Kenti kalıntılarına istisnasız bir şekilde değinmiştir. Yazılı ve görsel tasvirlerde kalıntılar için “Troy”, “Troye” veya “Troie” gibi çeşitlenen ifadeler kullanmıştır. Onaltıncı yüzyılda Batılı seyyahlar, Homeros’un

tariflediği gibi antik kenti “Tenedos’un karşısında” tanımlamıştır (Nicolas de Nicolay, 2014, s.143; Breüning, 2020, s.87, Belon, 2020, s.76-77). Onyedinci yüzyılda özellikle Belon’un gözlemleri, 17. yüzyıl seyyahlarının kenti konumlandırmasında etkili olmuştur. Benzer şekilde Piri Reis, Batılı gezginler arasında “*Turuya*” adıyla ünlü olan antik kentin Bozcaada karşısında yer aldığını; bölgenin “Eski İstanbulluk” ismiyle bilindiğini ifade etmiştir. Stochove (1631), bölgenin Türkler tarafından “*Esquy Stambol*” olarak adlandırıldığını aktarmıştır. Antik dönem hakkında bilgisi olmayan yerlilerin Troya kalıntıları hakkında yanlış bir ifade kullandığını belirtmiştir. Cihannüma’da da antik kent Bozcaada’nın karşısında “*Trôya*” veya “*Truva*” isimleriyle tasvir edilmiştir. Bölgeyi 1551’de ziyaret eden Nicolas de Nicolay ve 1599’da ziyaret eden Thomas Dallam ayrıca Yenişehir Burnu’ndaki kalıntılara dikkat çekmiştir. Böylece 17. yüzyıla doğru Troya ile ilişkilendirilen bölgenin sınırları genişlemiştir (Aslan, 2018, s.157-159). Bu dönemde Bozcaada karşısındaki Anadolu kıyılarında denizden rahatlıkla görülebilen kalıntılar yazılı ve görsel tasvirlerde antik kent ile ilişkilendirilmiştir.

Tez kapsamında incelenen 15 seyyahın 9’u kalıntıları ziyaret etmiştir. Deshayes, Stochove ve Bruyn kıyıya çıkma konusundaki engellere rağmen sadece Troya kalıntılarını görmek amacıyla bölgeyi ziyaret etmek istemiştir. 17. yüzyıl seyyahları, Antik Troya Kenti için Anadolu kıyılarında üç ayrı bölgeyi tasvir etmiştir. İlki 16. yüzyılda tarif edildiği gibi Bozcaada’nın karşısında, Alexandria Troas olarak bilinen antik kent kalıntılarıdır. İkincisi Yenişehir Burnu ve çevresi, üçüncüsü ise bölgenin iç kesimleridir. Antik kentin sınırlarını daha geniş biçimde ifade eden seyyahlar arasında Pietro Della Valle (1614), Bababurnu ile Yenişehir Burnu arasındaki kalan tüm kıyıların Troya olduğunu ifade etmiştir. Breves (1605) ve Deshayes (1621) ise söz konusu kıyılara, Kyzikos’taki kalıntıları da dahil ederek Troya’yı büyük bir ülke olarak tanımlamıştır. 17. yüzyıl kapsamında incelenen albüm ve atlaslara bakıldığında ise Troya’nın Bozcaada’nın karşısındaki konumlandırılmasının değişmediği görülmektedir.

Troya’nın gerçek konumuna dair görüş farklılıkları, özellikle Belon ve Pietro Della Valle’nin kalıntılara dair ayrıntılı yorumlarının sonraki seyyahlar tarafından tartışılması sayesinde artmıştır. Sandys, Wheler, Spon ve Bruyn gibi seyyahlar önceki kaynakları okuyarak söz konusu karşılaştırarak inceleme yöntemini benimseyen isimlerdir. Bölgeyi “eski atalarının toprakları” olarak tanımlayan Della Valle’nin

bölgede Roma dönemine ait kalıntılara işaret etmesi, ismi geçen seyyahların bölgeyi sadece mitsel anlatılar değil tarihi gerçeklikler kapsamında görmesinde etkili olmuştur.

Şekil 7.8 : Yenişehir Burnu’nu ziyaret eden altı seyyahın rotaları

Çanakkale Boğazı rotasında Yenişehir Burnu’nu ziyaret eden Della Valle, Sandys, Stochove Grelot ve Spon&Wheler Troya Antik Kenti’nin Bozcaada’nın karşısında yer alan Alexandria Troas’ın sınırları dışında olabileceğine dair yorum yapması anlamlıdır. Della Valle dışındaki isimler Yenişehir Burnu’nu Alexandria Troas’tan önce gözlemlemiştir (şekil 7.8). Bu bölgede bulunan kalıntılar ve Troya kahramanlarıyla özdeşleştirilen “tümülüsler”, bahsi geçen tüm seyyahların Troya’yı Bozcaada karşısında tanımlayan görüşe alternatif oluşturmalarında etkili olmuş olmalıdır.

Troya’nın Bozcaada karşısında konumlandırılmasına, antik kaynaklar ışığında kapsamlı bir eleştiri getiren isim de George Sandys’tir. Homeros’u detaylı okuyan Sandys, savaşın gerçekleşeceği alan göz önünde bulundurulduğunda şehrin denize bu

kadar yakın olamayacağına dair şüphelerini dile getirmiştir. Yorumlama konusunda bir diğer kırılma noktası ise George Wheler ve fizikçi Jacop Spon'un 1675 yılındaki seyahatleridir. Wheler ve Spon'un eleştirileriyle Alexandria Troas ve Troya farkı haritalarda görülebilir duruma gelmiştir (Aslan, 2018, s.159). Wheler'in çalışmasını kaynak olarak kullanan Randolph'un eserinde Troya Antik kenti için *Old Troy/New Troy* ayrımı yapılmıştır. Metinde herhangi bir bilgi verilmeyen antik kent için söz konusu gravürde "*Old Troy*" Alexandra Troas bölgesini, "*New Troy*" ise Yenişehir Burnu'na yakın *Gavurkoi* olarak tanımlanan bölgenin güneyini göstermektedir. Bu durum bölgeyle ilgili görsel temsillerde söz konusu ayrımın benimsendiği ve yaygınlaştığını göstermektedir.

Seyyahların 16. ve 17. yüzyıl gözlemleri kronolojik olarak incelendiğinde çoğu kalıntının tahrip olduğu tespit edilebilmektedir. Örneğin 1553 yılında Belon, Alexandria Troas bölgesinde biri "deniz kıyısında kırmızı-beyaz mermerden yapılmış; diğeri surların yanında tepede konumlanmış iki hisar" tanımlamıştır. Sağlam kalan surlarda kapıların görüldüğünü, yazıtlara ve Hristiyanlık dönemi kilise yapılarına ait kalıntıları incelediğini belirtmiştir. Ayrıca Troya'dan sıcak kaplıcalara giden yol üzeridne kemerli bir yapıdan bahsetmiştir (Belon, 2020, s.76-81). Ayrıca, Yenişehir Burnu'nda "*Caput Gymneseum*" denilen bir hisarın kalıntılarının bulunduğunu belirtmiştir (Belon, 2020, s.76). Sandys (1610), benzer şekilde Alexandria Troas bölgesinde biri kıyıya yakın diğeri ise tepede bulunan temellerden bahsetmiştir. Bunların bir Hristiyan Tapınağı ve iki Mermer Kule'ye ait olduğunu belirtmiştir. Du Loir (1641) ise, Alexandria Troas bölgesini gezereken önceden tepede mermer bir kale olduğuna değinmiştir. Bütün olarak kalan tek eserin deniz kıyısında gemiden de görülebilen kemer olduğunu ifade etmiştir. Bruyn (1680) kalıntıların azlığına değinmiş, gravüründe çizdiği yapının bir kilise olabileceğini aktarmıştır. Batılı seyyahlar, kalıntıların Osmanlı yönetimi tarafından bölgeden taşınarak çeşitli yapılarda kullanıldığını belirtmiştir.

Breves (1605), Kyzikos kalıntılarının III. Mehmed Türbesi'nde kullanılmak üzere işçiler tarafından götürüldüğünü belirtmiştir. (Brèves, 1628, s. 4). Sandys, Kyzikos'ta olduğu gibi Alexandria'daki mermer sütun ve taşların istanbul'daki yapılarda kullanılmak üzere her gün götürüldüğünü aktarmıştır. Stochove (1631), Alexandria Troas bölgesini tasvir ederken işçilerin her gün dünyanın en güzel heykellerini bulup buradan topladıklarını ifade etmiştir. Du Loir (1641), kalıntıların en güzel parçalarının

genellikle cami ve sarayları süslemek için kullanıldığını belirtmiştir. Kalıntılar arasında “haç işaretli mermerlere rastladığını, kısa süre önce topraktan iki çocuk heykeli çıkarıldığını bu heykellerin Bozcaada’ya getirilerek Kasım Paşa’nın yaptırdığı çeşmede kullanılmak üzere yontulduğunu” aktarmıştır. (Du Loir, 1654, s. 217-218). Grelot (1670), kendisinden önceki seyyahların tasvir ettiği kalıntıların çoğunun kalmadığını, “Sütunlar ve öteki mermer parçalarının önemli bir kısmının, İstanbul’un Hristiyan ve Türk İmparatorlarınca kilise, cami, saray, hamam ve diğer kamusal binalarının inşasında kullanılmak üzere yerinden sökülüp görüldüğünü” ifade etmiştir. Bölgeye yaptığı gezilerde herhangi bir yazıt ya da kitabeye rastlamadığını belirtmiştir. Wheler (1675) birçok büyük sütunun padişah’ın annesi Valide Sultan’ın yaptırdığı Yeni Cami inşası için taşındığını belirtmiştir. Cihannüma’da Troya’daki birçok mermer sütunun İstanbul’daki yapılarda kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak metnin bu kısmında bölge ilk tanımdan farklı olarak Aydıncık yakınında tariflenmiştir. Söz konusu tariften Kyzikos kalıntılarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Seyyahların yukarıda özetlenen ifadeleri kronolojik takip edildiğinde özellikle yüzyılın ilk yarısından sonra, bölgedeki kalıntılarla birlikte; yazıt, sikke ve madalyon gibi parçaların azaldığı anlaşılmaktadır. Batılı seyyahlar, bu durumun nedenini kalıntıların İstanbul’daki yeni inşa edilen yapılarda kullanılması olarak yorumlamıştır. Seyyahların kalıntıların İstanbul’da kullanıldığına dair tekrar eden söyleminde kastedilen kalıntıların zaman zaman Troya kalıntılarıyla ilişkilendirilen Kyzikos harabeleri de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca birçok seyyah bölgeyi ziyaretlerinde gerek anı, gerek inceleme amacıyla bazı antik dönem parçalarını yanında götürdüklerini ifade etmiştir.

Seyyahların ortak olarak tanımladıkları yapılar incelendiğinde, 16. yüzyıl seyyahlarının Priamos Sarayı olarak tanımladığı yapı ve antik liman dikkat çekmektedir. 17. yüzyıl seyyahlarından Della Valle (1610) yerlilerin İlion Sarayı dediği yapının oldukça görkemli bir kale veya saray olabileceğini ancak daha geç bir döneme ait olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Wheler (1675) yapının ayrıntılı bir planını çizmiş ve yapıyı kilise olarak tanımlamıştır. Çizimlere eserindeki gravürlerde yer vermiştir (şekil 4.23 -şekil 4.24).

Raczynski’ye göre Bruyn’ün de gravürlerinde (şekil 4.17- şekil 4.18) tasvir ettiği ve kilise olarak tanımladığı kemerli yapı eskiden gezginler tarafından Priamos Sarayı olarak nitelenen yapıdır (Raczynski, 1980, s. 111-112). Söz konusu yapının 17.

yüzyılda seyyahlar tarafından işlevinin tartışıldığı, saray/kilise yapısı olarak yorumlandığı görülmektedir. Birçok işlev atfedilen ve restorasyon çalışmalarına günümüzde devam edilen yapı (şekil 7.9), M.S. 135 yılı civarına tarihlenen Roma dönemi'nin en büyük hamam komplekslerinden biri, Herodes Atticus Hamamı'dır (Url-61; Tutkun, 2016, s. 2; Smith , 1979, s. 47).

Şekil 7.9 : Alexandria Troas'ta Herodes Attikus Hamamı (Url-60)

7.1.4 Savunma yapıları

16. yüzyıldaki gravürlerde en sık karşılaşılan temsiller Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalelerine aittir. Her iki kale de incelenen tüm seyyahların bahsettiği yapılardır. Kale-i Sultaniye ile birlikte kısaca “kaleler” veya denizciler tarafından “*Dardanelles*”, “*Dardanelli*” isimleriyle bilindikleri belirtilmiştir. Her ikisi de Türkçe bilen Du Loir (1641) ve Thenevot (1655) Türklerin kaleleri Boğaz Hisarları olarak isimlendirdiklerini aktarmıştır. Yüzyılın ilk yarısında kaleler, Batılı seyyahlar tarafından *Sestos* ve *Abydos* isimleriyle tasvir edilmiştir.

Abydos&Sestos adlandırmasının yüzyılın ikinci yarısında azalmasında, seyyahların antik dönem şehirlerinin konumlandırmasına daha eleştirel bir gözle bakmaları etkili olmuştur. Wheler, Spon ve Bruyn antik kaynaklara göre *Sestos&Abydos* şehirlerinin kalelerin olduğu bölgede kurulmadığını belirtmiştir. Bruyn bu isimlerin bölgede güncel olarak kimse tarafından bilinmediğini aktarmıştır. Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri ise Grelot, Spon, Wheler ve Bruyn tarafından tasvir edilmiştir.

Kalelerin tarihlendirilmesiyle ilgili olarak Sandys Abydos'un Orhan Bey döneminde alındığını belirtmiştir. Blount (1634) antik dönemdeki yapıların yerini yenilerinin aldığını ancak şehirlerin konumlarının değişmediğini ifade etmiştir. (Blount, 1636, s. 27). Thenevot (1655) önceki seyyahlardan farklı olarak kalelerin II. Mehmet tarafından inşa ettirildiğini belirtmiştir. (Thévenot, 1664, s.32). Evliya Çelebi kalelerin Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edildiğini; Kanuni döneminde ise önemli bir tamirat geçirdiğini aktarmıştır. Kale-i Sultaniye ve Kilitbahir kaleleri Batılı seyyahlar tarafından genellikle birbirleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Kale-i Sultaniye hakkındaki detaylar ve gözlemlerin daha fazla olmasında gemilerin kale yakınında geçiş izni için bekleme zorunlulukları etkili olmuştur.

Breves (1605), Deshayes (1621), Thenevot (1655) , Bruyn (1680), kaleleri İstanbul'un anahtarları olarak tanımlamış; Wheler (1675) kaleleri Osmanlı savunma hattının önemli bir parçası olarak nitelemiştir. Batılı seyyahların çoğu kaleler arasındaki mesafenin azlığına dikkat çekmiş; boğazın geçilmezliğini bu coğrafi avantajın yanısıra kalelerin gücüne de bağlamıştır. Boğazdan izinsiz geçişin mümkün olmadığını birçok seyyah tarafından vurgulanmıştır.

Dezavantaj olarak Sandys (1610), Kale-i Sultaniye'nin kara tarafındaki topraklarının eksikliğine ve Kilitbahir Kalesi'nin arkasındaki tepe yönünde korumasız olduğuna dikkat çekmiştir. Bölgeyi ayrıntılı olarak gezen Du Loir (1641) kale topraklarının Boğaz'dan geçişi engelleyemeyeceklerini çünkü birçoğunun monte edilmemiş ve yanlış açıyla yerleştirilmiş olduğunu belirtmiştir (Du Loir, 2016, s. 160).

Wheler (1675) ise İstanbul'un korunmasında büyük önemi olan kalelerdeki tahkimatları yetersiz bulduğunu aktarmıştır. Kaleler savaş tarihi bağlamında da metinlere konu olmuştur. Struys Osmanlı-Venedik Savaşı'nda esir düşerek Kale-i Sultaniye'ye getirilmiştir. Grelot 1657 Osmanlı-Venedik deniz savaşında Kale-i Sultaniye'den atılan toprakların etkin rolüne değinmiştir. Randolph 1670 yılında boğazda seyrederken Kaptan Paşa'nın ve topçuların maharetlerine şahit olduğunu aktarmıştır.

Onyedinci yüzyılda yelkenli gemilerden oluşan Venedik donanmasına karşı, topraklarla donatılmış boğaz kaleleri, kalyonlarla birlikte etkili bir savunma sağlamıştır. Ancak sonraki yüzyılda iki ve üç güverteli yeni gemilerin kullanımıyla durum Türklerin aleyhine dönmüştür. Tabyalarla desteklenmeyen kaleler savunma açısından yetersiz kalmıştır (Raczynski, 1980, s. 147). Bu nedenle aşağıda ayrıntılı olarak incelenen

kalelerde 17. yüzyılda tespit edilebilen surların bir kısmı daha sonra yıkılmış ve yerine tabyalar inşa edilmiştir.

7.1.4.1 Kilitbahir Kalesi

Evliya Çelebi (1659) kalenin isminin “Kilidü’l Bahreyn Kalesi, olduğunu belirtmiştir. Kalenin ilk olarak 1452 yılında Fatih döneminde “Burceyn Kalesi” ismiyle iki adet büyük kulenin inşasıyla başladığını ifade etmiştir. İstanbul’un fethi sonra genişletildiğini, Kanuni döneminde “Rodos gaza malıyla tekrar imar edildiğini” belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 419-420). Seyyahların ifadeleri incelendiğinde genellikle kaleyi, ardındaki tepe ve Kale-i Sultaniye ile arasındaki mesafeyi referans vererek tasvir ettikleri görülmektedir.

Şekil 7.10 : Kilitbahir Kalesi ve çevresi (Url-62)

Kilitbahir Kalesi’nin özgün mimari planı (şekil 7.10), 16. yüzyılda ilk olarak Belon (1553) ve Breüning (1579) gravürlerinde; ayrıca Nicolay’ın (1567) yazılı ifadelerinde tasvir edilmiştir. Boğazdan 1585 yılında geçen Heberer’in 1610 yılında yayımlanan seyahatnamesi’nde Kilitbahir Kalesi tasvirini içeren gravür (şekil 3.14), kendisinden önceki seyyahların tasvirlerini doğrulamaktadır; ancak daha ayrıntılıdır. Önceki gravürlerden farklı olarak, iç avlu ve kale içerisindeki evler de gravürde gösterilmiştir;

Kanuni döneminde (1541 yılında) kaleye eklenen günümüzde “Sarı Kule” olarak bilinen kule yapısı (Eyice, 2022) ve denize bakan cephede köşeli istihkam yapısı gravürde ifade edilmiştir.

Onyedinci yüzyılda üretilmiş gravürlere bakıldığında 1604 yılında Boğaz’dan geçen Beavau’nun (şekil 4.4) gravüründe Kanuni dönemi eklentisi olan “Sarı Kule”nin tasvir edilmediği görülmektedir. Söz konusu gravürde 16. yüzyıl albümlerinde (Camacio, Rosaccio) yer alan kale temsili referans alınmıştır. Bu nedenle gravür belge niteliği taşımamaktadır.

Öte yandan Sandys’in (1610) gravüründe kalenin yonca planı ve kalenin topografya ile ilişkisi gerçeğe yakındır. Ancak ortadaki gerçekte üçgen olan iç kale, kare şeklinde çizilmiştir (şekil 4.8). Kalelere ayrıntıyla değinen Deshayes’in (1621) gravüründe ise kalenin planı gerçeği yansıtmaktadır. Kalenin denize paralel ön surlarındaki köşeli istihkam kuleleri, kalenin çevresindeki hendek veya kot farkını belirten sınırlar belirtilmiştir. Plan çiziminde kaleye girişin köprülerle sağlandığı anlaşılmaktadır.

Stochove (1631) kaledeki kulelerin kare ve dairesel planlı olarak çeşitlendiğini aktarmıştır. Blount (1634) kalenin üçgen planlı olduğunu ve her biri yarım daire şeklinde üç duvardan oluşan dış surlarla, içte daha yüksek surların bulunduğunu aktarmıştır. Du Loir (1641), kalenin üçgen planlı olduğunu ve ortasında büyük bir kule bulunduğunu ifade etmiştir. Kaleyi denizden perspektif camıyla gözlemleyen Thenevot (1655), kalenin üç büyük kulesi olduğunu ve bu kulelerin kurşunla kaplı olduğunu belirtmiştir. En büyük kulenin liman tarafında konumlandığını belirtmiştir.

Evliya Çelebi (1659), hisar içinde evlerin, bir hünkâr cami, ambar ve cephanelerin olduğunu aktarmıştır. Kıyıda 62, kale içerisinde 40 top bulunduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010b, s. 419-420). Ancak Kilitbahir Kalesi’nin özgün mimarisine değinmemesi ve üçgen planlı kaleyi dörtgen şekilli/dört köşeli olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Grelot’un (1670) gravüründe (şekil 4.20) iç kalenin kare planlı gösterilmesi dışındaki detaylar oldukça gerçekçi gözlemlere dayanmaktadır. Spon (1675), kalenin planını gotik bir kalbe benzetmiştir. Ayrıca Spon (1675) ve Bruyn (1680) kalenin iki büyük istihkam kulesi (bolwerk) olduğunu ifade etmiştir.

Bruyn’ün 1680 tarihindeki gözlemlerine dayanan gravüründe ise (şekil 4.28) topografya ilişkisi ve kalenin genel görünümü gerçeği yansıtmakla birlikte seyyahın kale planını tam olarak algılayamadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak topografya

detayları ve çizilen mimari planlar günümüzle karşılaştırıldığında; seyyahlar arasında Sandys (1610), Deshayes (1621) ve Bruyn (1680)'ün Kilitbahir Kalesi gravürlerinin, belge nitelikleri açısından dikkate değer olduğu tespit edilmiştir.

Onyedinci yüzyılda incelenen albümlerde Kilitbahir Kalesi'nin tasvirleri, belge nitelikleri açısından incelendiğinde 1685 tarihli Peeters gravürleri (şekil 5.17; şekil 5.23; şekil 5.28), 1686 tarihli Enderlin'in (şekil 5.27) gravürü ve 1687 tarihli Sandrart'ın gravürlerinde (şekil 5.12; şekil 5.13), kalenin tasvirinin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Görseller önceki yüzyıllarda üretilmiş temsilleri referans almıştır, bazı detaylar ise çizen kişinin tahayyülüdür. Bu nedenle görsellerin belge niteliği zayıfır.

Albümlerde yer alan gravürler arasında Olfert Dapper'in gravürü (şekil 5.10) kalenin planındaki bazı hatalarla birlikte, kalenin seyir sırasında gözlemlenerek çizildiğini düşündürten detaylara sahiptir. Gravürde ön plandaki detaylar daha doğru ifade edilmişken, tepeye doğru görülemeyen noktalar için çizen kişinin hayal gücü devreye girmiştir. Ayrıca topografik detaylar gerçeğe oldukça yakındır, bu nedenle belge niteliği açısından dikkate değerdir.

Kalelerin çevresindeki yerleşimlere ve mimari yapılara yönelik yazılı tasvirler ise oldukça kısıtlıdır. Ancak gravürlerde yerleşime dair detaylar tespit edilebilmektedir. Kilitbahir Kalesi'nin yanındaki yerleşim Sandys, Bruyn, Dapper ve Blount'un gravürlerinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir (şekil 7.11). Bu gösterimler kalenin farklı bakış noktalarından çevresiyle birlikte ele alınmış perspektif çizimlerine dayanarak oluşturulan manzara görselleridir. Söz konusu gravürler kronolojik olarak incelendiğinde Sandys'in gravüründe (1610) evlerin yoğunluğu oldukça azken, Dapper'in 1685 tarihli gravüründe yoğun bir yerleşim dokusunun varlığı göze çarpmaktadır. 1686 yılında Plantier'in askeri amaçlarla çizdiği Kilitbahir Kalesi çiziminde de yerleşim dokusunun kalenin hem batısında hem de doğusunda arttığı görülmektedir (şekil 5.37).

Bahsi geçen dört gravürde de kalenin batısında biri sahile yakın diğeri ise tepede yer alan iki cami görülebilmektedir. Bu camilerden sahile yakın olan yapı, 15. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı bilinen Fatih Cami olmalıdır. Tepedeki cami ise konumu itibarıyla günümüzde Cahidi Sultan Cami olarak bilinen yapının bulunduğu yerde konumlanmıştır. Caminin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, Eren'e göre cami Cahidi

Sultan'ın ölümünden (1659) önce 1600- 1606 yılları arasında inşa edilmiştir (Eren , 1990, s. 72). Bu yorum doğru kabul edilirse, gravürlerde gösterilen diğer caminin Cahidi Sultan Cami olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Şekil 7.11 : Kilitbahir’de yerleşim yoğunluğunun yıllara göre değişimi

7.1.4.2 Kale-i Sultaniye

Kale-i Sultaniye, 17. yüzyılın başında Batılı seyyahlar tarafından antik dönem şehri Abdyos ile ilişkilendirilerek “Abydos Kalesi” ismiyle tasvir edilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise bu adlandırma giderek azalmıştır. Evliya Çelebi, Grelot, Spon ve Wheler kalenin “Eski Anadolu Hisarı” olarak adlandırıldığını belirtmiştir.

Seyyahların ifadeleri incelendiğinde genellikle Kale-i Sultaniye, düz bir alana oturmuş, kare planlı, ortadaki yüksek kulesi ve köşelerde dairesel planlı kuleleriyle tasvir edilmiştir. Breves (1604) kalenin iki cephesinde üçer kule bulunduğunu belirtmiştir. Sandys (1610) kalenin oturduğu alanın bataklık olduğunu aktarmıştır. Deshayes (1621), kalenin bir metre yüksekliğinde hendekleri olduğunu ve zayıf bir derenin bu hendekleri beslediğini belirtmiştir. Stochove (1631) ve Spon (1675) da kalenin yakınındaki nehre ve kale hendeklerine değinmiştir. İncelenen seyyahlar arasında Du Loir (1641), karaya çıkarak kaleyi ayrıntılı olarak inceleyen tek isimdir. Du Loir, kalenin çevresinde eskiden hendeklerin olduğunu fakat bunların dolarak kurduğunu belirtmiştir (Du Loir, 1654, s. 210). Evliya Çelebi ise kaleyi “kumsallı alçacak bir yerde” ifadeleriyle tanımlamış ve hendeğin olmadığını belirtmiştir. Kale içerisinde “70 asker hanesi, Fatih Cami, ambar ve cephaneler” olduğunu aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010a, s. 406). Kale hakkında benzer ifadeler Batılı seyyahlar tarafından tekrarlanmıştır. Birçok seyyahın geçiş izni almak için kale önünde beklemek zorunda olması, Kale-i Sultaniye tasvirlerinin kendi içinde daha tutarlı ve isabetli olmasında etkili olmuştur.

Öte yandan kale çevresindeki yerleşime dair bilgi veren seyyahlar kısıtlıdır. Seyyahların eserleri kapsamında 17. yüzyılda üretilen gravürler incelendiğinde, ilk olarak 1604 yılında Boğaz’dan geçen Beavau’nun gravüründe kaleyi çevresinden bağımsız olarak ele aldığı görülmektedir (şekil 4.3). İlgili gravür metindeki “kare planlı, terassız bir kuleye sahip, hendezsiz” ifadelerini karşılamaktadır. Ancak topografik detaylar temsili olarak çizilmiştir. Nitekim söz konusu gravür, 16. yüzyıl albümlerinde (Camacio, Rosaccio) yer alan kale temsiline bir tekrarıdır. Öte yandan Sandys’in (1610) gravüründe kale ardındaki yerleşimle birlikte tasvir edilmiş, kıyıda yeldeğirmenleri gösterilmiştir. Kalenin karşı kıyıyla ilişkisi ve topografik detaylar gerçeğe yakındır. Deshayes’in (1621), gravüründe yer verdiği kale planı (şekil 4.11) incelendiğinde metinde de değindiği hendek sınırlarını, üç adet girişi ve yarım daire şeklindeki kuleleri tespit etmek mümkündür. Grelot (1670) metinde kaleyi tanımlayan

ifadelerinin yanısıra, kalenin arkasında “çok az sayıda Hıristiyan, kalanı ise Yahudi ve Türklerden oluşan yaklaşık 3000 kişinin yaşadığı büyük bir köy” olduğunu belirtmiştir. Ancak yerleşimin yalnızca geçiş bölgesi olması nedeniyle önemli bir yer olduğu yorumunu yapmıştır (Grelot, 1680, s.20-21). Yerleşime dair az sayıdaki detay, yazılı tasvirlerde yer almasa da gravürde kalenin ardında gösterilmiştir. Son olarak Bruyn (1680), gravüründe de kaleye odaklanılmıştır. Grelot’un gravüründe işaretlenen caminin, söz konusu gravürde kalenin doğusunda ve iç kesimlerde tasvir edildiği görülmektedir.

Tez kapsamında incelenen atlas ve albümlerde Kale-i Sultaniye tasvirleri incelendiğinde ise neredeyse birbiri ile aynı olan Dapper’in çizeri bilinmeyen 1677 tarihli (şekil 5.4) ve 1680 tarihli “Abydos” gravürleri (şekil 5.3) ile Peeters’in 1685 tarihli “Abydos” gravürü (şekil 5.20) topografik detaylar açısından gerçeğe yakındır. Bu gravürlerde yerleşim dokusu kıyı boyunca İstanbul yönünde devam etmektedir. Yerleşim dokusu arasında iki adet cami, göze çarpmaktadır. Kale içerisinde Evliya Çelebi’nin bahsettiğini camiyi, Batılı seyyahlar tasvir etmemiştir. Deniz kıyısında çok sayıda gemi tasvir edilmiştir, renklendirilen gravürde (şekil 5.4) gemilerde Fransız bayrakları göze çarpmaktadır. 1686 yılında De Combes, kalenin planını oldukça detaylı bir şekilde çizmiş (şekil 5.32); yerleşim yoğunluğunu kalenin ardında ve İstanbul yönünde göstermiştir. Aynı yıl Plantier’in çizdiği panoromada, yerleşim dokusunun yoğunlaştığı ve kalenin her iki yanında deniz boyunca devam ettiği görülmektedir (şekil 5.40).

7.1.4.3 Kumkale Kalesi ve Seddülbahir Kalesi

Kumkale ve Seddülbahir kalelerinden ayrıntılı bir şekilde bahseden ilk seyyah 1659 yılında bölgede bulunan Evliya Çelebi’dir. Eski kalelerin menziline yetersiz kalması nedeniyle Türk donanmasının Venedik karşısında yenilgiye uğradığını aktaran Evliya Çelebi, boğazın ağzında yeni kalelerin inşasına gerek duyulduğunu belirtmiştir. Bu amaçla 1658 yılında Valide Hatice Turhan Sultan’ın destekleriyle kalelerin yapımına başladığını aktarmıştır. Kumkale Kalesi’ne Valide Sultan’a ithafen Kale-i Sultâniyye denildiğini; Seddülbahir Kalesi’ne ise padişaha ithafen *Kal’a-i Hâkâniyye-i Rûmeli* denildiğini ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 410). Batılı seyyahlar arasında ise kalelerden bahseden ilk isim boğazdan 1670 yılında geçen Grelot’tur. Grelot (1670) kalelerin Rumeli/Anadolu Yeni Hisar olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Wheler ve

Spon (1675) kalelerin “Yeni Kaleler” olarak adlandırıldıklarını aktarmıştır. Bruyn (1680) ise kalelerin “Yeni *Dardanellen*” olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.

Seyyahların kaleler hakkında verdikleri bilgiler birbiriyle tutarlıdır. Evliya Çelebi Batılı seyyahlardan farklı olarak inşa süreci ve mimari aktörler hakkında ayrıntılara değinmiştir. Her iki kalenin konumunun nasıl seçildiğini, Kumkale Kalesi çevresinde menzilin iyileştirilmesi için Köprülü’nün yönlendirmeleriyle denizin doldurulduğunu ve mendirek burcu dikildiğini aktarmıştır. Ayrıca kale içlerinde cami inşaatlarının başladığını aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2010b, s. 417). Söz konusu camilerin incelenen gravürlerde işaretlendiği görülmektedir.

Batılı seyyahlar arasında ise Grelot , “Yeni Şatolar” olarak bahsettiği kaleleri oldukça düzensiz ve yetersiz bulduğunu ifade etmiştir. Kumkale Kalesi’nin denize uzanan burun üzerindeki konumuna değinmiş, kulelerin planları, boyut ve aralarındaki mesafeleri açısından eşit olmadığını aktarmıştır. “İyi döşenmiş topraklarına rağmen toprakları yeniden doldurmanın zaman alacağını; tahkimatsız surların denizden yapılacak atışlarla kolayca yıkılabileceğini ve kaleler arasındaki mesafenin oldukça fazla olduğunu” belirtmiştir.(Grelot, 1998, s.5). Gravüründe boğazdaki dört kaleyi birlikte tasvir eden kuşbakışı bir perspektif kullanmıştır.

Kaleleri top atışıyla selamlayarak geçtiklerini belirten Wheler (1675), kale topraklarının iyi konumlandırıldığını belirtmiştir. Seddülbahir Kalesi’nin tepede, Kumkale Kalesi’nin ise denize uzanan burun üzerinde konumlandığını ifade etmiştir. Bruyn (1680) ise diğer seyyahlardan farklı olarak Seddülbahir Kalesi’nin yanında büyük bir kasaba olduğunu belirtmiş, Asya’daki kalenin çevresindeki yerleşimi ise köy olarak tanımlamıştır. Kalelerin burçlarla desteklenmeyen ince duvarlarının savunma için yetersiz olduğu yorumunu yapmıştır (Bruyn, 1698, s. 157). Bu süreçte Seddülbahir çevresindeki yerleşimin giderek büyüdüğü sonucuna ulaşılabilir. Kumkale Kalesi sınırları içerisinde inşa edilen cami günümüze ulaşmamıştır. Thys- Şenocak, kalenin inşası sırasında cami ile birlikte bir hamam yapısının da inşa edildiğini belirtmiştir (Thys- Şenocak, 2009, s. 175)

Kalelerin inşasından sonra yayımlanan albüm ve atlasların çoğunda kalelere dair ayrıntılı ya da özgün bir bilgi verilmediği görülmektedir. Grelot’un gravüründeki Çanakkale Boğazı temsili, Peeters ve Sandrart’ın albümlerinde bire bir tekrarlanmıştır. Randolph 1687 tarihli boğazları gösteren gravüründe kaleleri “*the next castles at the*

entrance of Hellespont” ifadesiyle işaretlemiştir. Kaleleri ayrıntılı olarak tasvir eden görseller, 1685-1699 yılları arasında üretilen ve Fransa Savunma Bakanlığı arşivinde yer alan çizimlerdir (şekil 5.33; şekil 5.34; şekil 5.38; şekil 5.39; şekil 5.42; şekil 5.43). Askeri amaçla yapılan bu çizimlerde kale planlarına odaklanıldığı; ancak kalelerin çevresindeki yerleşimlere dair detayların da çizimlerde yer aldığı görülmektedir.

7.1.4.4 Diğer kaleler

Nicolay Eceabat’tan üç mil uzaklıkta bulunan “Dullar Kalesi”nin Türklerin Asya’dan Yunanistan’a [Avrupa kıyıları için Yunanistan ifadesi kullanılmıştır] geçerken fethettiği ilk yer olduğunu ifade etmiştir. Bu geçişte Cenevizli denizcilerin payı olduğuna dair bilgi vermiştir. Türklerin Avrupa’da fethettiği ilk kalenin Çimpe Kalesi olduğu bilinmektedir. Aktepe, “Çimbi” olarak telaffuz edilen ve Bolayır’da bulunan Çimpe Kalesi’nin Batı kaynaklarında “Tzympe veya Zimpe” ismiyle geçtiğini ifade etmiştir. Konumu net olarak bilinmeyen kalenin, araştırmacılar tarafından günümüzde Sestos kalıntılarının bulunduğu nokta veya Gelibolu-Bolayır’daki kale kalıntısıyla ilişkilendirildiğini aktaran Aktepe, ikinci görüşün Osmanlı tahrir defterleriyle daha uyumlu olması nedeniyle kabul edildiğini belirtmiştir (Aktepe, 1993).

İncelenen seyahatnamelerdeki ifadelerle göre seyyahların “Osmanlı’nın Avrupa kıyılarında ilk fethettiği kale” olarak Nara Burnu karşısındaki Sestos kalıntılarına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Breves ve Sandys sırasıyla 1605 ve 1610 yıllarında Avrupa’da Türklerin fethettiği ilk kalenin “*Zembenic Kalesi*” olduğunu belirtmiştir. Sandys bu kalenin Türk denizciler tarafından top atışlarıyla selamlandığını aktarmıştır. Selamlamaya yönelik verilen söz konusu detay, Nicolay’ın “Eceabat’tan üç mil uzakta” ifadeleriyle tanımladığı yapıya referans vermektedir. Benzer şekilde, Sandys’in gravüründe işaretlediği yer ve seyyahların yazılı tasvirleri incelendiğinden bahsedilen kalenin Bolayır’daki Çimpe Kalesi olmadığı açıkça görülür. Söz konusu yapı Kilitbahir ve Gelibolu arasında, Eceabat’a yakın bir noktada yer alan eski bir kale kalıntısıdır. Bu nedenle seyyahların Sestos Antik Kenti yakınlarındaki Akbaş Kalesi (Sestos Kalesi) veya Kilye Kalesi’nden bahsediyor olma ihtimalleri daha yüksektir. Evliya Çelebi’nin söz konusu kaleden bahsetmemiş olması ilginçtir. Ancak seyyahın Avrupa kıyısındaki rotası incelediğinde, boğazdan değil yerleşimin iç kesimlerinden yolculuğuna devam ettiği görülmektedir. Evliya Çelebi ayrıntılı olarak

tasvir ettiği dört boğaz kalesi dışında Gümüşçay ve Karabiga kaleleri hakkında kısaca bilgi vermiştir.

7.1.5 Seyyahların mimari hakkında genel gözlemleri

Batılı seyyahların Çanakkale Boğazı rotasında dikkatini çeken en önemli mimari öğeler savunma yapılarıdır. Gerek antik dönemden kalan kale temelleri, gerek Seddülbahir ve Kumkale ile birlikte boğazı koruyan Kilitbahir Kalesi ve Kale-i Sultaniye seyyahlar tarafından ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Kilitbahir Kalesi ve Kale-i Sultaniye, savunma işlevleri kadar mimarisiyle de Batılı seyyahları etkilemiştir. Kalelerin dışında seyyahların tasvir ettiği bir diğerk yapı grubu antik dönem kalıntılarıdır. Birçok seyyah, özellikle Kumkale ve Bababurnu kıyıları arasındaki “Troya” kalıntılarının dönemi, mimari düzeni ve işlevi hakkında yorum yapmıştır. Hem Batılı seyyahların hem de Evliya Çelebi’nin kent ölçeğinde mimariye yönelik gözlemleri daha çok Gelibolu hakkındadır. Bu durum Gelibolu’da Batılı seyyahların Çanakkale kıyılarına göre daha özgürce hareket edebilmesi ve bölgenin limanı nedeniyle uğrak bir nokta olması ile alakalı olmalıdır. Du Loir, “Kale-i Sultaniye etrafında güneşin batışından bir saat öncesine kadar gezilebildiğini, kale girişinin Hristiyanlara ve diğerklerine gece boyu yasak olduğunu” belirtmiştir (Du Loir, 1654, s. 210).

Batılı seyyahlar genellikle Gelibolu’nun ev tipolojisi, çarşısı, limanı, harap kalesi ve denizden görünümünün hoşluğu hakkında yorumlar yapmıştır. Uğrak bir nokta olan Bozcaada’da ise Rumların ve Müslümanların yerleşim bölgeleri hakkında yorumlar göze çarpmaktadır, yapılar hakkında gözlemler ise sınırlıdır. Boğazda gemide demirleyerek konaklama imkanının olması, sınırlı zamanda seyyahların genelde ziyaret noktası olarak Troya kalıntılarını gezmeyi tercih etmesi kıyı yerleşimlerinin gözlemlenmesini kısıtlamıştır.

Yazılı tasvirlerde Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimleri kapsamında incelendiğinde dönem yapılarına dair gözlemlerin sınırlı olduğu ya da seyyahların inceledikleri bölgelerde “dikkate değerk yapılar görmediklerini” ifade ettikleri görölmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu’nun “17. yüzyılda yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle başkent dışında dünya mimarlık tarihine sunacak bir yapı kataloğu oluşturmamasıdır”. Kuban, “bu dönemde inşa edilen camilerin de

Şehzade Cami prototipini takip eden yapılar olduğunu, sadece Türk konut mimarisinin özgün bir tipoloji geliştirdiğini” ifade etmiştir (Kuban, 2007, s. 254).

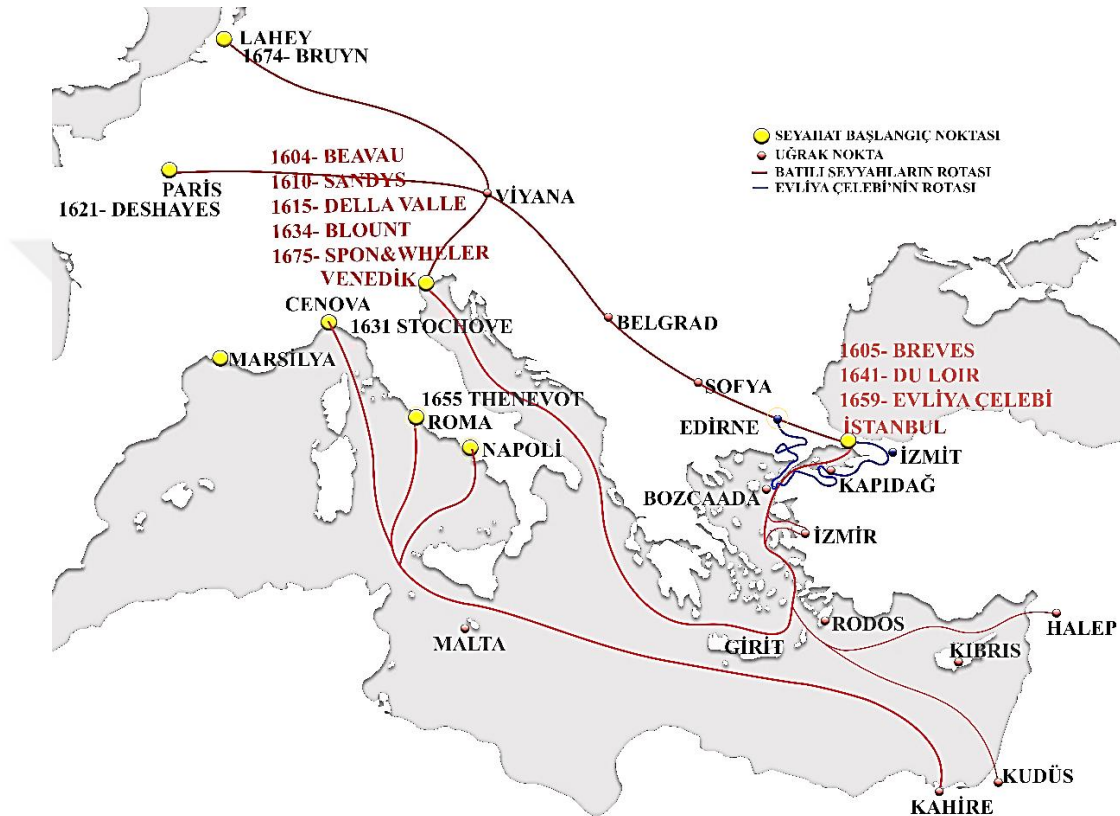
Öte yandan Batılı seyyahların kıyı yerleşimlerini ve yapıları ayrıntılı olarak inceleyemedikleri açıktır. Buna rağmen Osmanlı mimari anlayışı hakkında önyargılı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Deshayes “Türkler’in çok az inşa faaliyetinde bulunduğunu ve evleri konusunda özensiz olduklarını” gözlemlemiştir (Pillorget, 1975, s. 76). Grelot ise mimari hakkında “Kendini güzel sanatlara hiç vermemiş olan Türkler, güzel sivil veya askeri mimarının kurallarına göre yenilerini inşa etmektense, antik dönem binalarını yıkmaya ve onları tamamen görmezden gelmeye her zaman daha yatkın olmuşlardır” yorumunu yapmış ve antik dönem kalıntılarının bilinçsiz kullanımına dikkat çekmiştir (Grelot, 1998, s.4-5). Olumsuz yorumlara rağmen evler, bahçeler ve camiler seyyahların ilgisini çekmiştir. Yazılı tasvirlerinde olmasa da bölgeyi gözlemleyen seyyahlar; gravürlerinde ev tipolojilerine, camilere, yel değirmenlerine ve peyzaj öğelerine yer vermişlerdir. Batılı seyyahlarla karşılaştırıldığında Evliya Çelebi’nin metni bu konuda hataları bulunmakla birlikte araştırmacılara 17. yüzyıl için önemli bir yapı kataloğu sunmaktadır.

7.2 Çanakkale Boğazı’na Farklı Bakış Açıları

Seyyahların tasvir ettiği yer her ne kadar aynı olsa da; seyahatnamelerin içerik, üslup ve yorum açısından farklı noktalara temas ettiği görülmektedir. Bu durum bir yandan eserlerin özgün yanını oluştururken, diğer yandan da tasvirin üreticinin o yere ait bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yorum ve içerik farklılıklarında seyyahların bölgede kalış süreleri ve rotaları kadar; seyyahların meslekleri, ilgi alanları ve ait oldukları kültürün ve siyasi bağlamın etkileri görülmektedir.

Örneğin diplomat olan Beavau, Carmenin, Stochove Çanakkale Boğazı’nın durumunu İstanbul’un güvenliği açısından değerlendirmiş ve kalelerin tasvirine odaklanmıştır. Blount, Du Loir ve Thenevot gibi entelektüel isimler, 17. yüzyılda bir seyyahın gözlemlerini aktarma ve seyahat konusunda karşılaştığı kısıtlamalara değinmiş; Çanakkale Boğazı hakkında genel gözlemlerine yer vermişlerdir. Antik döneme ilgileriyle ve araştırmacı kimliğiyle ön plana çıkan Della Valle, Sandys, Spon, Wheler ise metinlerinde, antik dönem yazarlarına daha fazla atıf kullanmış; antik dönem kalıntılarına dair daha detaylı bilgi vermiştir.

Bu bölümde ilk olarak Batı ve Doğu kültürlerindeki bakış açısı farklılığını değerlendirmek amacıyla Evliya Çelebi ve Batılı Seyyahların Gözünden Çanakkale Boğazı tasvirlerindeki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır. İkinci alt başlıkta ise hem seyahatnameler hem de albümlerde yer alan görsel temsillerin bağlamı ve değişimi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Seyahatnamelerinde Çanakkale Boğazı gözlemlerine yer veren Batılı seyyahların, başlangıç noktaları ve rotaları incelendiğinde (şekil 7.12) Akdeniz kıyıları arasında özellikle Venedik göze çarpmaktadır. Bu durum geçmişte hac yolculukları için “tercih edilen bir başlangıç noktası” olan Venedik’in, seyahat amaçları farklılaşsa da, 17. yüzyılda da bu özelliğini koruduğunu göstermektedir. Batılı seyyahlar genellikle İstanbul’a gidiş rotalarında veya İstanbul’dan dönüşünde izledikleri Ege Adaları veya Kutsal Topraklar rotasında Çanakkale Boğazı’nı gözlemeleme fırsatı bulmuştur. Bu açıdan 17. yüzyılda İstanbul’un ziyaret edilmesi, Çanakkale Boğazı’nın gözlemlenmesi açısından kritiktir. Evliya Çelebi’nin rotası incelendiğinde ise seyyahın

İstanbul, Bursa ve Edirne arasında yani Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmiş başkentlerini kapsayan bir rota üzerinde Çanakkale Boğazı'nı gözlemlediği görülmektedir.

Batılı seyyahlar ve Evliya Çelebi perspektifinden karşılaştırılarak incelendiğinde belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki yerleşimlerin isimlendirilmesi ve antik dönem kaynaklarının kullanımıdır. Batılı seyyahlar yer isimlerinin kökeni için antik dönem kullanımlarına ve mitolojik hikayelere değinmiştir. Evliya Çelebi ise isimlerin kökenini fetih hikayelerine ve etimolojik unsurlara referans vererek aktarmıştır. Bu durumun temel nedeni seyyahların ait olduğu farklı kültürel kodlar ve siyasi bağlılıklar kadar, kullandıkları bilgi kaynaklarının farklılığıdır.

Batılı seyyahlarla karşılaştırıldığında Evliya Çelebi, antik dönem anlatılarına ve Boğaz'ın antik dönemdeki durumuna kısıtlı ifadelerle değinmiştir. Gelibolu'dan bahsederken Yanvan-ı Yunan Tarihi isimli bir kaynaktan ve İskender döneminden söz etmiştir. Bozcaada'ya zorlukla ulaştığını ifade eden Evliya Çelebi'nin Troya kalıntılarından bahsetmemesi ilginçtir. Seyyahın eserinde kaynak olarak kullandığı bilinen Kitab-ı Bahriye'de, bölge hakkında kısa da olsa bilgi verilmiştir. Bu durum, 17. yüzyıl Osmanlı kültür dünyasında- Fatih Sultan Mehmed'in aşına olduğu ve ziyaret ettiği- antik kentin unutulmasından kaynaklanmış olabileceği gibi; Evliya Çelebi'nin bilinçli bir tercihi olarak da yorumlanabilir. Öte yandan Seyahatname'nin potansiyel okuyucularının konu hakkındaki bilgisizliği, kalıntılardan bahsedilmemesinde etkili olmuş olabilir. Dankoff "Osmanlı bakış açısına" ve yetiştiği kültürün algı ve değerlerine sahip bir isim olan Evliya Çelebi'nin "Osmanlı anıtlarını tanıtmak konusunda antik dönem kalıntıları ve kiliselere nazaran daha istekli olduğuna" dikkat çekmiştir (Faroqhi, 2003, s. xvi). Batılı seyyahların ise özellikle yüzyıl sonuna doğru antik kalıntıları tespit etme konusunda artan bir çaba içerisine girdikleri tespit edilebilmektedir. Özellikle Grelot, Spon ve Wheler Çanakkale Boğazı kıyılarındaki antik dönem kalıntılarını alan incelemeleri yaparak yorumlamaya çalışmıştır. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Batılı seyyahların antikite ve arkeolojik kalıntılara olan bu ilgisi, seyahatnamelerde Türklerin antik harabelere olan ilgili olumsuz tutumlarına dair verdikleri örnekler, Avrupa'da, Rönesans düşüncesiyle yetişen Batılı aydının kendisini bu eserlerin tespiti ve korunmasında sorumlu hissetmesine yönelik bir algı inşa etmesinde etkili olmuştur (Arı, 2012, s. XVII).

İsimlendirme ve antik döneme farklı yaklaşımların yanı sıra bölgenin farklı algılanmasında bir diğer önemli ve pratik neden, Evliya Çelebi ve Batılı seyyahların Çanakkale Boğazı rotalarının farklılığıdır (şekil 6.7). Seyyahların rotaları karşılaştırıldığında Evliya Çelebi'nin boğaz kıyıları boyunca karadan ilerleyerek yerleşim yerlerini ziyaret ettiği, gerektiğinde karşı kıyıya geçmek amacıyla boğazı kullandığı görülmektedir. Batılı seyyahların büyük çoğunluğu ise Çanakkale Boğazı'nı bir geçiş noktası olarak deneyimlemiş, kıyı yerleşimlerini sadece denizden ve kısıtlı bir zaman diliminde gözlemleyebilmiştir. Bu bağlamda Du Loir, "Doğu'da seyyahların rotalarını kendi istekleri doğrultusunda çizemediklerini, örneğin bir kervanla yolculuk yapıyorlarsa ancak ticaret rotalarındaki belli duraklar hakkında bilgi sahibi olabileceklerini" belirtmiştir. Evliya Çelebi ise Batılı seyyahların ulaşamadığı noktaları, giremediği yapıları detaylı bir şekilde gözlemleme fırsatı bulmuştur.

Rotaların farklılığına rağmen, ayrıntılı olarak ziyaret edilmese de bazı yerleşim yerleri ve yapılar Batılı seyyahların metinlerde istisnasız olarak yer almıştır. Stefanos&Gomez-Geraud (2014), bu durumu yerküre envanterinin eksiksiz bir şekilde çıkarılmaya çalışıldığı çağın ruhuyla ilişkilendirmiştir (s.38). Ayrıca seyahatname türünün gerekliliği olarak önceki seyyahların bahsettiği uğrak noktalara değinilmesi seyyahlar açısından önemli görülmüştür. Rönesans düşünürü ve siyasetçi Francis Bacon (1561-1626), "*Of Trauail*" isimli denemesinde seyyahların gezdikleri bölgede dikkat etmesi gereken noktalara dair bir liste sunmuştur. Bu listeye göre sosyal yaşamı yansıtan gelenek ve günlük yaşam ve gözlemlerinin yanısıra bölgenin askeri durumu (tahkimat, tersane, asker sayısı), savunma sistemleri, evlerin durumu ve antik eserleri seyyahın gözlemlemesi gereken başlıklar arasında saymıştır (Bacon, s.73-75). İncelenen seyahatnamelerde Bacon'un dikkat çektiği başlıklara yer verildiği görülmektedir.

Batılı seyyahların genel yorumları incelendiğinde bölgeye bakış açısını besleyen bilgi kaynaklarının Antik Yunan ve Roma anlatıları, Erken Hristiyan dönemi siyasi tarihi olduğu görülmektedir. Bu nedenle Batılı seyyahların çoğunun bakış açısındaki ortak nokta -seyyahın kişiliği ve seyahat amacına göre değişse de- bölgeyi sahip olduğu antik dönem kimliğiyle birlikte görmesidir. Öte yandan benzer bilgi kaynaklarının kullanılmasında ve yapılan benzer yorumlarda söz konusu seyyahların bu dönemdeki iletişimleri de etkili olmuş olmalıdır. İstanbul bu iletişim ağının kurulması açısından önemli bir merkezdir. 1672-1673 yılları arasında Doğu Akdeniz seyahatini

gerçekleştiren ve antikite hakkında birçok eseri olan Antoine Galland İstanbul'da uzun bir süre yaşamıştır. Galland'ın seyyah Thenevot ile birlikte çalıştığı, Jacob Spon'un seyahatnamesi hakkında bir eleştiri yazdığı bilinmektedir. Ayrıca Galland'ın İstanbul'da bulunduğu sırada seyahatname literatürüne önemli katkılarıyla bilinen Grelot, Chardin, l'abbe Pecoil, Chevalier d'Arvieux, Marsigli ve IV. Mehmed devrini anlatan çalışmaları bulunan M. de la Croi de İstanbul'da bulunmuştur (Üçel Aybet, 2003, s.88-90). Bu durum benzer kültürel arkaplanları olan söz konusu isimler arasında bir entelektüel bir ağ kurulmasında ve bakış açılarının benzerliğinde etkili olmuş olmalıdır. Bununla birlikte Kafadar'a göre (1998), Batıların Osmanlı topraklarında gerek diplomatik gerek ticari temsilciler aracılığıyla kurdukları iletişim ağı uzun bir geçmişe sahiptir. Bazen casusluğu da içinde barındıran söz konusu diplomatik ağ, "oryantalizm" olarak somutlaşan araştırma alanının varlığından çok önce Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu hakkında genellikle taraflı ve çarpıtılmış ancak zengin bir bilgi kaynağının oluşmasında etkili olmuştur. Osmanlı dünyasında özellikle -askeri ve ekonomik krizlere yönelik haberler- Avrupa'da bu iletişim ağı sayesinde yayılmıştır. 17. yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu'nun güncel durumu hakkında seyyahların yazdıkları dışında detaylı incelemeler yapılmıştır (s.67-68). Bu çalışmada da değinilen Paul Rycaut'un "*The Present State of Ottoman Empire*" isimli eseri 1670'den sonra birçok Avrupa başkentinde basılmış ve büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelere yöneltilen bu detaylı ve kuşkucu bakış, devletin Batı'daki imajının rasyonalize edilmesinde ve sonrasında kırılma sürecinde etkili olmuştur.

Evliya Çelebi'nin ise Batılı seyyahlardan farklı olarak bölgeyi algılama biçimi kuşkusuz Osmanlı tarihi ve değerleri çerçevesinde şekillenmiştir. Her ne kadar "ben anlatıcı" türüyle yazılan *Seyahatname*, Osmanlı kültür tarihinde daha nadir görülen bir çabanın ürünü olarak kabul edilse de; 17. yüzyılda oluşan yeni kültürel paradigmlar bu konuda Katip Çelebi, Eremya Çelebi Kömürciyan gibi Osmanlı aydınlarının yolunu açmıştır. Seyahatname özelinde ise Evliya Çelebi, coğrafyayı yani mekânı kendi kurguladığı bir şablon çerçevesinde özgün bir anlatımla ele almıştır. Bununla birlikte bölüm sonlarında şehre dair yer verdiği ayrıntılar, dönemin şehrengiz örneklerinden etkilendiğini düşündürmektedir. Evliya Çelebi'nin bölgeyi incelerken kullandığı şablonda nesnel verileri zaman zaman abartılı bir biçimde ele alması ise araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Kuban (1984) bu durumun, Batı ve Doğu

toplumlarında nesne karşısındaki farklı tutumlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Temel yaklaşım farkının Doğu kültürlerinde görülen “nesneyi kendi gerçekliği içinde görmeyen bir dünya görüşü” ve “nesnel verilere olan ilgisizlik ve kayıtsızlık” kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (s.28-29). Kuban’a göre Evliya Çelebi “abartılı sayıları, gerçeği yansıtmak için değil büyüklük hissini vermek için” kullanmıştır. Çünkü “Osmanlı geleneksel kültüründe dış çevre temsil edilirken “nesnel, boyutsal ve sayısal gözlemlerden ziyade nesneden bağımsız bir soyutlama” kabul görmektedir (Kuban, 1984, s. 28). Ancak Batı’yı “nesnellik”; Doğu’yu ise “duygusal ve nesnellikten uzak” olarak tanımlayan bu görüş tartışmaya açıktır. Kiel, Evliya Çelebi’nin Seyahatname eserini, kendisinden önceki ve çağdaşı olan birçok seyyaha göre daha sistematik bir mimari bilgi kaynağı ve 17. yüzyıl şehir dokusu hakkında önemli bir rehber olduğunu ifade etmiştir (Faroqhi, 2003, s. xvi). Dankoff ise metnin Evliya’nın “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki hâkim Türk kültür ve geleneği, İslam, Pers Dünyası, Anadolu-Rumeli, Bizans-Roma eksenlerinde şekillenen kendine özgü dünya algısı’nı yansıttığına ve çeşitli alanlarda bu algıyı anlamaya dair veriler sunduğuna dikkat çekmiştir (Dankoff, 2006, s. 7). Nitekim incelenen bölümde Evliya Çelebi’nin 17. yüzyıl çerçevesinde oldukça kısıtlı bilgi sahibi olduğumuz Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerine dair oldukça detaylı bilgi verdiği görülmektedir. Seyyah boğaz kıyılarının peyzajı, bölgede medrese, hamam, han, bedesten gibi yapıların varlığı, yolculukta kullanılan ana yollar ve durak noktaları hakkında kapsamlı veriler sunmuştur. Evliya Çelebi’nin farklı yerleşimler için verdiği ev ve nüfus sayıları gibi ayrıntıların karşılaştırılmasıyla Çanakkale Boğazı kıyılarına dair tutarlı bir panorama elde etmek mümkündür.

7.2.2 Çanakkale Boğazı’nın görsel temsillerinde değişim

Fransız Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi 1648 yılında resim türlerini önem sırasına göre sınıflandırmıştır. Bu sıralamanın en üstünde tarihi resimler ve Antik Yunan ve Roma ve İncil hikayelerini anlatan resimler yer almaktadır. İkinci sırada ünlü kişilerin portreleri ve ardından manzara resimleri olarak sıralanmıştır (Botton, 2010, s. 163). Tez kapsamında incelenen albümlerde yer alan gravürler, yukarıda sıralanan maddelerle oldukça örtüşen bir içerik sunmaktadır. Bu çalışmalarda tarihi savaşlar, antik anlatılarla bütünleşen haritalar, önemli kişilerin portreleri ve kent manzaraları kullanılmıştır. Ayrıca “Hollanda ve Kuzey İtalya’da ortaya çıkan bir resim türü” olarak “kent görünümü”nin bu dönemde oldukça yaygınlaşması görsel

temsillerin çeşitlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle 1650'lerden sonra topografik bağlamından koparak yapı ve kent içine dair tasvirlerin sayısı artmıştır (Böcekler, 2015, s. 8-51). Dolayısıyla 17. yüzyılda gravür sanatının içeriği, bu dönemde benimsenen resim türleri ile paralellik göstermiştir. Çanakkale Boğazı'nı konu alan görsel temsiller incelendiğinde de Osmanlı-Venedik Savaşı, boğazla ilgili mitolojik anlatılara yönelik gösterimler, kent panoramaları ve manzaralarının yüzyıl boyunca giderek çeşitlendiği görülmektedir.

Çanakkale Boğazı'nın sınırlarını görselleştiren ilk seyyahlardan biri olan Pierre Belon kendisinden sonra üretilen tasvirleri oldukça etkilemiştir "*Hellespontus*" başlıklı gravüründe Belon, Çanakkale Boğazı sınırlarını Gelibolu ile Bozcaada karşısındaki Troya kalıntılarının bulunduğu Anadolu kıyılarının arasındaki alanda tanımlamıştır (şekil 3.9). Sandys, 1615 tarihli eserinde, benzer sınırlar ve odak noktalarıyla boğazı kuşbakışı resmettiği bir gravüre yer vermiştir. Kalelere odaklandığı diğer gravüründe ise ufuk çizgisinde Bozcaada ve Yenişehir Burnu- yani Ege Denizi- görülebilmektedir (şekil 4.7). Deshayes ise 1624 yılında yayımladığı seyahatnamesinde Çanakkale Boğazı'nı kale planlarına odaklanacak şekilde Gelibolu ve Yenişehir Burnu arasında göstermiştir (şekil 4.11). Metninde ise boğazın İstanbul için önemine değinmiş, Marmara bölgesini kapsayan ölçekli bir haritaya gravür olarak eserinde yer vermiştir (şekil 4.12). Grelot'un İstanbul'a yolculuğu anlattığı seyahatnamesinde ise Çanakkale Boğazı için üretilen gravür, önceki örneklerde olduğu gibi boğazın kuşbakışı görünümüne ve yeni inşa edilen kaleleri de kapsayacak şekilde kıyılara odaklanmaktadır (şekil 4.22). Ancak farklı olarak ufuk çizgisinde Ege yönü değil Marmara Denizi ve İstanbul resmedilmiştir. Bu temsil, özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra üretilen albümlerde ve anonim baskılarda Çanakkale Boğazı için sıklıkla tekrar eden ve kopyalanan bir gösterim halini almıştır. Sandrart ve Peeters albümlerinde birebir aynı temsili kullanılmıştır (şekil 5.11; şekil 5.24).

Seyahatnamelerden farklı olarak albümlerde ve atlalarda yer alan gravürler, ait olduğu eserin bağlamı doğrultusunda üretilen ve hitap ettiği okuyucu kitlesinin görmek istediklerini temsil eden görsel öğelerdir. Bu görsel temsillerde sembolik kaygılar ve siyasi konjonktürün önemli bir rolü vardır (Orbay, 2001, s. 304). Yüzyıl kapsamındaki albümler arasında incelenen ilk örneklerden 1658 tarihli Boschini'nin eseri "Osmanlı donanmasına karşı savaşmış Venedikli generale" ithaf edilmiştir. Boschini, ithaf bölümünde Türk egemenliğine karşı savaşta birliğin önemine ve

çalışmasının yararlılığına değinmiştir (Boschini, 1658, s.81). Sandrart ise 1687 tarihli çalışmasında “Venedik egemenliği dışında kalan adaların tarihi ve mimari zenginliğinin bir taş yığınının indirgenmesinin sorumlusunu Türk İmparatorluğu olarak gördüğünü” ifade etmiştir. Çalışmanın içeriğinde Çanakkale gravürleri, 1647 yılından beri süregelen Venedik ve Osmanlı arasındaki Girit Savaşı’nın ayrıntılarıyla anlatıldığı metne eşlik etmiştir (Sandrart, 1687, s. 102-117). Enderlin, “17. yüzyıl boyunca Kutsal İttifak ve Osmanlı İmparatorluğu savaşlarını anlatan tabloların yer aldığı yayınlar” yapmıştır (Url-43). Peeters ise eserinde Kutsal İttifak karşısında Türk İmparatorluğu’nun bölünmesine yönelik temennileri dile getirmiştir (Peeters, 1692, s. 65-66).

1692 tarihli dünya atlasının önsözünde Peeters “şimdi neredeyse herkes savaşta olduğu için, kişilerin bulunduğu ülkeden çıkmadan dünyayı görmesinin bu eserle mümkün olacağını” ifade etmiştir (Peeters, 1692, Önsöz Bölümü). Tamamı 17. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen eserlerdeki ifadeler, Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik olumsuz siyasi söylemlerin ve birlik çağrısının bu eserler aracılığıyla dile getirildiğini göstermektedir.

Söz konusu siyasi söylemlerin seyahatnamelerdeki karşılığına bakıldığında, Batı kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi açıdan zayıfladığına yönelik görüşler, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ifade edilmeye başlanmıştır. Deshayes de Carmenin, Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıfladığına yönelik ayrıntılı yorumlara yere veren ilk seyyahlar arasındadır. 1643’te yayımlanan seyahatnamesinde Stochove, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki olumsuzlukları tespit etme amacıyla olduğunu vurgulamıştır. 1650 tarihinde ikinci kez basılan eserinin önsözünde, “Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıfladığına yönelik yorumlarının Avrupa’da şaşkınlıkla karşılandığını” ifade etmiş; ancak “gerçekleri dile getirdiğini” belirtmiştir. Batı dünyasında Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıfladığına yönelik algının, henüz yüzyılın yarısına gelmeden artmaya başladığı görülmektedir. Bu durumun, Çanakkale Boğazı kapsamında tartışılması ise uzun süren Girit Savaşı’nın etkisiyle artmıştır. 1657 yılında Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı’nda Venedik’in Çanakkale Boğazı’nı ablukaya alarak Bozcaada’yı alması, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra seyahatnamelerde değinilen önemli bir konu haline gelmiştir. Bu savaş sırasında esir düşen ve daha sonra kurtulan Struys’un Seyahatnamesi Avrupa’da birçok baskı yapmıştır. Thévenot, Venedik ile savaşların yoğunlaştığı bir dönemde seyahat etmesi nedeniyle Çanakkale Boğazı’nın

önemini İstanbul ve Osmanlı denizciliğinin gelişimi açısından değerlendirmiştir. Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından ablukaya alındığı haberini İstanbul'dayken alan seyyah, bu haberin İstanbul'daki ve Avrupa'daki yansımalarına odaklanarak Çanakkale Boğazı'nın İstanbul savunmasındaki önemine ve bu savunmanın kırılganlığına dikkat çekmiştir.

Evliya Çelebi'nin Kumkale ve Seddülbahir Kalelerinin yapım süreci ve Bozcaada Kalesi hakkında yazdıkları incelendiğinde Osmanlı-Venedik Savaşı'nın hala taze olan hatıralarına sahip olduğu ve kalelerin sağlamlığına yönelik temennileri dikkat çekmektedir. Grelot'un eserinde Osmanlı-Venedik Savaşı'na değinerek önlem olarak inşa edilen kalelerin güvenliğini sorgulaması ve eski kalelerin güvenlik zaafiyetlerine değinmesi, seyyahlar tarafından güçlü Osmanlı imajıyla bütünleşen Boğaz kaleleri imgesinin zayıfladığını göstermektedir. Grelot "Akdeniz'de Türk gemilerinin fazlalığına rağmen, sayısız başarı kazanıldığını ve Osmanlı yönetiminin askeri güç konusunda zayıf kaldığını" ifade etmiştir (Grelot, 1998, s.19). Bu bölgedeki Venedik ve Osmanlı savaşlarının çok öncesine dayandığını ve tekrarlandığını okuyucusuna hatırlatmıştır. (Grelot, 1998, s.17).

Sonuç olarak, Osmanlı-Venedik Deniz savaşlarının hem seyahatnamelerde hem de albümlerde sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Nitekim deniz savaşları, Batılı gravür sanatçıları ve haritacıların sıklıkla başvurduğu bir konudur. Brummett, 16. yüzyılda İnebahtı Yenilgisi sonrasında üretilen görsel ve yazılı kaynakları, Hristiyanların Osmanlı yenilgisine yönelik "ilahi yanıt umutlarını" somutlaştıran temsiller olarak yorumlamıştır (Brummett, 2015, s. 27-28). Benzer şekilde Porfyriou (2004), 17. yüzyılda zengin ikonografi ve kartografik belgelerde Girit tasvirlerinin yoğunluğunu adanın "Venedik Cumhuriyeti ve genel olarak Hristiyan dünyası için Türk tehdidine karşı nihai siperi temsil etmesi"nden kaynaklandığını belirtmiştir (s.65). Nitekim 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı bölümlerinde sıklıkla Osmanlı-Venedik deniz savaşlarının tarihine, adalar anlatımında Osmanlı egemenliğinde kalan adalarda antik dönem kalıntılarının durumunun kötülüğüne dair benimsenen ortak anlatımda benzer bir motivasyon söz konusudur. İncelenen albümler kapsamında Çanakkale Boğazı'nı temsil eden görseller incelendiğinde, bölgenin güncel durumunu yansıtmayan ve antik döneme odaklanan tasvirler kullanıldığı görülmektedir. Seyahatnamelerde ise farklı olarak Gelibolu, Bozcaada gibi yerleşimlerin yanısıra kalelere odaklanan manzara ve panoramalara yer verilmiş, güncel kullanımlara ve

tespit edilen yapılara dair ayrıntılardan bahsedilmiştir. Arşivler incelendiğinde de üreticisi ve ait olduğu yayının bilinmediği belge niteliği amacı taşımayan temsillerin de 17. yüzyılın ikinci yarısında giderek arttığı anlaşılmaktadır. Seyahatnameler ve çeşitli denizciler aracılığıyla elde edilen bilgi, albümlerde güncellenmeden kullanılmış, görsellerin bilgi verme amacından ziyade anlatımlara sahne oluşturması ön planda tutulmuştur.

8. SONUÇ

Onyedinci yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın ayrıntılı olarak tasvir edilen bir bölge olmasının nedenleri fiziksel, kültürel ve siyasi olarak üç ana başlık altında açıklanabilir. Çanakkale Boğazı, kayalık sığ bölgeleri, ters akıntıları ve kuzeydoğu-güneybatı aksında değişen rüzgâr yönü nedeniyle hem Ege yönünde hem de İstanbul yönünde seyreden gemiler için zorlu bir geçiş bölgesidir. Dönemin teknik olanakları bu zorlu geçiş sırasında gemilerin zaman zaman durmasına ve şartların uygun hale gelmesi için beklemesine neden olmuştur. Bu fiziksel şartlar nedeniyle uygun limanların bulunduğu Bozcaada, Yenişehir Burnu ve Gelibolu yüzyıl boyunca seyyahların uğrak noktaları haline gelmiştir. Seyyahların gözlemlerine göre Bozcaada ve Gelibolu diğer yerleşimlerle karşılaştırıldığında konaklama ve ticari imkanları açısından daha zengindir. Gelibolu'da konsolosluk görevi gören rahibin evi ve Bozcaada'da Batılı seyyahlarla kültürel yakınlığı nedeniyle Rum evlerinin ve hanların bulunması bu bölgelerin uğrak noktalar olmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Çanakkale Boğazı kıyılarının, nitelikli şarap üretimi için uygun coğrafi koşullara sahip olması, Bozcaada, Gelibolu, Lapseki, Eceabat yerleşimlerinin seyyahlar, denizciler ve tüccarlar tarafından tanınmasında etkilidir. Söz konusu yerleşimlerin metinlerde bahsi geçen pratik nedenlerden dolayı birçok seyyah tarafından tasvir edilmesiyle oluşan literatür, bu yerleşimlerin daha sonra üretilen eserlerde yer almasında etkili olmuştur.

Çanakkale Boğazı, 17. yüzyılda her iki yönde seyreden gemiler için önemli bir kontrol noktası işlevi görmüştür. Bu dönemde İstanbul yönünde giden gemiler bir gün, İstanbul'dan gelen gemiler ise üç gün Çanakkale'de Kale-i Sultaniye önünde bekletilmiştir. Birçok seyyah bu zorunlu bekleme süresini, farklı yerleri gözlemleme fırsatı olarak değerlendirmiştir. Bu durum savunma yapılarının tasvirine verilen önemi arttırmıştır. Ayrıca kaleler dönemin seyahatname literatürü kapsamında tasvir edilmesi beklenen yapılar olduğu için ilk dönemlerden itibaren metinlerde ve üretilen görsellerde yer almıştır. Pierre Belon'un Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye kalelerine odaklandığı ve Çanakkale Boğazı'nı kuşbakışı bir krokiyle temsil ettiği Çanakkale Boğazı, 17. yüzyılda yayımlanan seyahatnamelerdeki görsel temsilleri etkilemiştir.

ise yüzyıl boyunca seyyahlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Daha önceleri karşılıklı kaleleri tanımlamak için kullanılan *Dardanelli/Dardanelles* isimlendirmesi ise yüzyıl sonunda boğazın tanımlanması için kullanılmıştır (şekil 8.3). Wheler, önceki seyyahlar gibi bu isimlendirmeyi antik dönem kenti Dardanus [günümüzde Çanakkale merkezinin güneyinde konumlanan Dardanos] ile ilişkilendirmiştir. Ancak Strabon'un yorumlarına göre Dardanus kentinin, kalelerin bulunduğu bölgede konumlanmadığına ve bu konumlandırmayla ilgili bir hata olduğuna dikkat çekmiştir.

Gözlem Tarihi	Seyyah	Çanakkale Boğazı	Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye	Troya
1604	Henri de Beavau	Hellespont/ Canal de Constantinople/ Destroy de Constantinople	Chasteaux de Seste&Abide	Troye /Troie
1605	Savary de Breves	Hellespont / Stroit de Galipoli	<u>Dardanelles</u>	Troye
1610	George Sandys	Hellespont/ Chanel of Constantinople	Abydos&Sestos / Kaleler (Castles)	Troy / İlium / Alexandra
1615	Pietro Della Valle	Stretto trà l'Europa e l'Asia	Abydos&Sestos sadece "Kaleler"	Troia
1621	Deshayes de Carmenin	Golphe of Galippoli / Destroit des Chasteaux /Destroit de Galippoli	<u>Dardanelles</u>	Troye
1630	Vincent Stochove	Hellespont	<u>Dardanelles</u> /Bogas&Azar	Troye / Esquy Stambol
1634	Henry Blount	Hellespont	Dardanelli Seste&Abide	Troy
1640	Du Loir	<u>Dardanelles</u> / Hellespont	<u>Dardanelles</u> / Boghas Hisari/Chasteu de Sestos/ Chasteaux Dardanelles/ Boghas Hisari	Troada
1655	Jean de Thévenot	Canal de Helespont / Boghas	Chasteaux <u>Dardanelles</u>	Troye
1656	J.J. Struys	River of Constantinople / Propontis Geçidi		Troy
1665	Bernard Randolph	Bogass Hisar / <u>Dardanelli</u>	<u>Dardanelli</u> (İtalyan denizciler) (Sestos Abydos)	Old Troy/ New Troy
1670	Guillaume-Joseph Grelot	Hellespont / <u>Dardanelles</u>	Anadolu Eski Hisari- Rumeli Eski Hisari- Boğaz Hisarları /Dardanelles	Troye /Troad
1675	Spon&Wheler	Hellespont / Chanel of Constantinople / <u>Dardanelli</u>	Eski Anadolu Kalesi Eski Rumeli Kalesi	Troy İlium, Alexandra
1680	Cornelis de Bruyn	Hellespont/ <u>Dardanelles</u> / Straat van Gallipoli	Dardanellen	Troye

Şekil 8.3 : Seyyahların yerleşim isimlendirmelerindeki değişimler

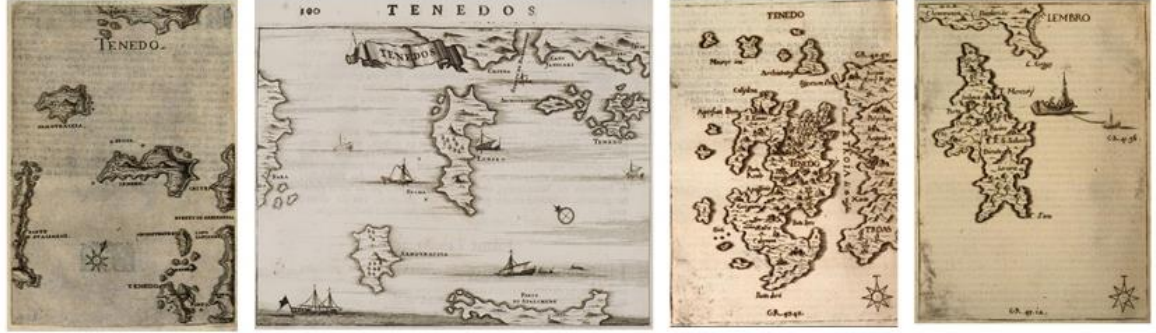
Bahsedilen yerleşimler dışında Antik Troya Kenti, bölgeye dair ilk üretilen görsel temsillerden bu yana merak edilmiştir. Birçok seyyah denizden gördüğü kalıntıları kıyıya çıkarak ziyaret etmek istemiştir. Antik şehrin konumlandığı düşünülen kıyıları ziyaret edemeyen seyyahlar ise bölgenin denizden görülen kısımlarına dair bilgi vermiştir. Uzun bir dönem boyunca Bozcaada karşısında yer alan Alexandria Troas

kalıntıları seyyahlar tarafından Troya Antik Kenti kalıntıları olarak kabul edilmiştir. Önceki seyyahlardan farklı olarak George Sandys, kalıntıların dönemi hakkında yorum yapmıştır. Troy/Ilium ve Alexandria yerleşimlerinin birbirinden farkına dikkat çekmiştir. 1675'te Wheler ve Spon, Sandys gibi Troy, Ilium ve Alexandria ayrımı yaparak bölgeyi ziyaret etmiştir. Ayrıca Yenişehir Burnu çevresindeki kalıntıları gören seyyahlar, antik kentin büyük bir alana yayıldığını ifade etmiştir. Söz konusu yorumlar, 17. yüzyılda Troya Antik Kenti'nin konumlandırılmasına dair yorumlamaların arttığını; ancak kentin konumuna dair kalıplaşan bazı kabullerin kesin bir şekilde reddedilmediğini göstermektedir. Seyyahların tasvirleriyle giderek artan ayrıntılar ve karşılaştırmalı değerlendirmeler, Troya'ya dair ayrıca bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Bahsedilen yerleşimlerin yanı sıra boğazın kendisi, mitolojik hikayeleri; Asya ve Avrupa arasında önemli bir sınır çizmesi nedeniyle yazılı ve görsel tasvirlerde yerini almıştır. Bölgenin antik dönemine ait veriler, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında ansiklopedik tarzda üretilen atlas ve albümlerdeki harita, yerleşim planı ve manzara resmi içeren gravürlerde işlenmiştir. Ayrıca Batı'da üretilmiş yazılı ve görsel tasvirlerde boğazın antik dönemde Pers kralı Kserkes tarafından geçilmesine ve Osmanlı birliklerinin Avrupa'ya geçtiği ilk nokta olmasına değinilmiştir. Bu bağlamda Evliya Çelebi de, Çanakkale Boğazı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih tarihi açısından önemine dikkat çekmiştir.

Çanakkale Boğazı kıyıları ve çevresinin bu dönemde tasvirlerde sıklıkla yer almasının üçüncü önemli nedeni ise bölgenin bu dönemde güncel siyasi ve askeri gelişmelere tanıklık etmesi ve İstanbul'un savunma hattında yer almasıdır. Dönemin birçok yazar ve seyyahının ifade ettiği gibi boğaz "İstanbul'un kapıları" olarak algılanmıştır. 1657 yılında Venedik deniz kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak Bozcaada, Limni ve Semadirek adalarını ele geçirmesi hem Osmanlı hem de Avrupa'da yankı uyandıran önemli bir gelişmedir. Bu gelişmenin yankıları 1657 yılı itibarıyla alt metninde Kutsal İttifak çağrısı olan ve Girit Savaşı'nı anlatan birçok albümün üretilmesine neden olmuştur. Seyahatnamelerde ise boğazın Osmanlı-Venedik çekişmelerine sahne olduğu vurgulanmıştır. Savaş sonrasında yapımına karar verilen Seddülbahir ve Kumkale kalelerinin tasvirlerine yer verilerek boğazın savunma planı tasvir edilmiştir. Ayrıca yüzyılın ilk dönemlerine nazaran kalelerin güvenlik zaafiyetleri seyyahlar tarafından sorgulanmıştır. Evliya Çelebi'nin de bu dönemde

bölgeyi ziyaret etmesinde en önemli neden, söz konusu kalelerin padişah ve Valide Sultan tarafından teftiş edilmesidir. Sonuç olarak, Çanakkale Boğazı'nın İstanbul ile ilişkisi hem yazılı hem de görsel tasvirlerde 17. yüzyılda giderek ön plana çıktığı tespit edilebilmektedir.

BOSCHINI- 1658

DAPPER-1683

PIECENZA-1688

Şekil 8.4 : Albüm ve atlaslarda Ege Adaları tasvirleri içeren gravürler

LAURENBERG-1660

DAPPER-1683

PEEETERS-1692

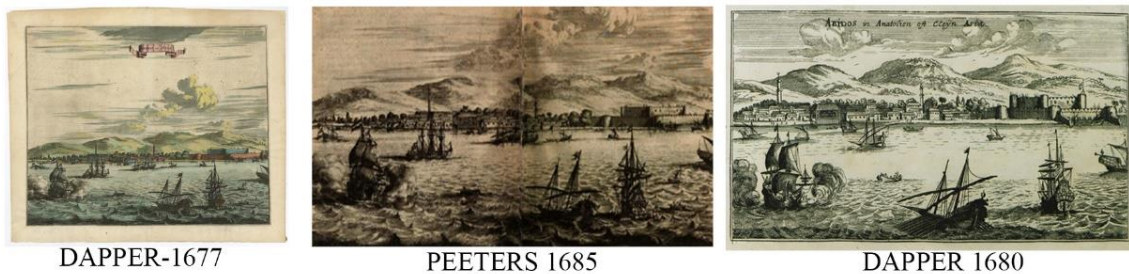
Şekil 8.5 : Albüm ve atlaslarda harita çizimleri içeren gravürler

Yazılı ve görsel tasvirlerin belge niteliği konusunda genel bir değerlendirme yapıldığında, seyahatnamelerde ve albümlerde önemli bir yaklaşım farkı tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalar arasında özellikle Bozcaada ve karşı kıyıları resmeden gravürlerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bu gravürler çizim tekniği ve konuları açısından geçmiş yüzyılın isolaria geleneğinden izler taşımaktadır. Gravürlerde kullanılan isimlendirmeler ise antik dönem literatüründen faydalanılarak oluşturulmuştur. Bölgenin güncel durumuna (Bozcaada'ki kalenin varlığı gibi) dair detaylara yer verilmemiştir (şekil 8.4). İncelenen albüm ve atlaslarda benimsenen bir diğer yaklaşım ise daha büyük ölçekli harita gravürlerine eşlik eden anlatımlardır (şekil 8.5). Bu örneklerde Ege kartografyası'nın ön plana çıktığı ve Osmanlı-Venedik mücadelesine yönelik tarihi ve güncel bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Birebir gözlemler sonucu üretilmediği düşünülen gravürlerin yer aldığı albüm ve atlaslarda ise yerin güncel durumundan ziyade bölgenin antik dönemine odaklanıldığı tespit edilmiştir. Albüm ve atlaslarda eleştiriler doğrultusunda yenilenen veriler, güncellenmeden okuyucuya sunulmuştur (şekil 8.6, şekil 8.7). Dolayısıyla, bu çalışmalarda Çanakkale Boğazı'na yönelik önceden oluşturulan görsel havuzdan seçilen temsiller kullanılmıştır (şekil 8.8).

Şekil 8.6 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (I)

Şekil 8.7 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (II)

Şekil 8.8 : Albüm ve atlaslarda tekrar eden temsiller (III)

Hem nicel gözleme önem veren, hem de tarihi kaynaklara hâkim olan fakat bu kaynakları eleştirel bir gözle değerlendiren seyyahların bölgeyi daha detaylı değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, seyahatname yazarları/ekibi tarafından üretilen gravürlerin, sıklıkla metinde yer almayan mimari detaylar sunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu yazılı ve görsel tasvirlerin kent ve mimarlık tarihi açısından daha nitelikli veriler ürettiği anlaşılmaktadır. Çanakkale Boğazı'nın belge değeri açısından en nitelikli tasvirleri, sırasıyla Fransız ve İngiliz seyyahlar tarafından üretilmiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri yüzyıl boyunca söz konusu ülkelerle görece sorunsuz bir düzlemde ilerleyen diplomatik ve ticari ilişkilerdir. Ayrıca kralların bu dönemde kurulan akademilere ve bilimsel araştırmalar yapan seyyahlara destek olması gözlemlerin süresini ve niteliğini arttırmıştır. Bu bağlamda gelişen zengin literatür, sonraki seyyahlar için yol gösterici olmuş ve tartışma alanı açmıştır. Yapılan eleştiriler, geçmiş kaynaklarda tekrarlanan fakat hatalı olan kabüllerin düzeltilmesinde etkili olmuştur. Özellikle Troya, Sestos ve Abydos gibi antik dönem kentlerine yönelik literatür bu sayede oldukça gelişmiştir. Ayrıca teknik ve bilimsel gelişmelerle birlikte bu tasvirlerin niteliği de artmıştır. Batıda askeri eğitim ve akademilerin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak 17. yüzyılın sonlarına doğru

teknik anlatım içeren haritalar üretilmiştir. 1684 yılında mühendisler ve geometri uzmanlarından oluşturulan Fransız ekipte yer alan Berquin, de Combes ve Plantier'in askeri amaçlarla hazırlamış olduğu Çanakkale Boğazı çizimleri 17. yüzyıl için oldukça değerli görsel temsiller olarak günümüze ulaşmıştır.

Seyahatname ve albümlerde yer alan gravürler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, gravürün yer aldığı eserin bağlamının, çoğu zaman gravürün kendisinden daha fazlasını anlattığı görülmektedir. Çanakkale Boğazı ve çevresine yönelik tasvirler içeren albümlerin sayısı özellikle 1657 yılında gerçekleşen Osmanlı-Venedik Deniz Savaşı ve başarısızlıkla sonuçlanan 1683 Viyana Kuşatması sonrasında artmıştır. Bu çalışmalarda özellikle Ege kıyıları çerçevesinde bölgenin antik dönemi görselleştirilmeye çalışılmıştır. Mekânsal öğeleri tarihi anlatılar ile birlikte ele alarak kavramsallaştırmaya yönelik bu çaba, evrensel anlatıların siyasallaştırılmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda üretilen temsiller, Batı'da Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik kamuoyu algısını şekillendirmiş olmalıdır. Bu nedenle söz konusu çalışmaların okuyucuya bilgi verme amacının dışında, siyasi bir propaganda aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Seyyahların gözlemlerine bağlı olarak üretilen gravürler ise hem belge niteliği hem de bölgenin güncel durumunun takibi açısından çeşitlenen veriler sağlamaktadır. Bu temsiller kimi zaman metinde yer almayan mimari öğelere dair ayrıntılar içermektedir. Sonuç olarak seyahatnamelerde seyyahın öznel yorumları çok sesli bir anlatım ve veri kaynağı sunarken, albümlerde ortak ve tek sesli bir anlatım olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu , T.** (1992). İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary de Breves ile İbrahim Müteferrika. *Belleten*, 56(215), 275-305.
- Acioğlu, Y.** (2006). Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acioğlu, Y.** (2015). Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*(19). 93-122
- Acioğlu, Y.** (2013). Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları. Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağır, A.** (2009). Floransa Devlet Arşivi'nde Bulunan Anadolu ve Rumeli Kaleleri Çizimleri (1581) . *13th International Congress of Turkish Art* (s. 35-46). Budapest: Hungarian National Museum .
- Aktepe, M. M.** (1993). Çimbi. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cimbi> adresinden alındı
- Arı, B.** (2012). Giriş. P. Ricaut içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII.Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arkas Sanat Merkezi.** (2016). Sergiden Seçme Haritalar . A. S. Merkezi içinde, *Üç Deniz Arasında* (s. 226-261). İzmir: Arkas Sanat Merkezi.
- Arslan, N.** (1992). *Graviür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Artan, T.** (2009). Venedik'ten İstanbul'a Şehir Tasvirleri Tasavvur ve Tahayyüller. *Venezia e Istanbul in epoca ottomana, Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi. 73-81.
- Asiltürk, B.** (2021). Kültürün Sessiz Tanıkları Seyahatnameler. *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul 19.-20. Yüzyıl* (s. 63-100). içinde İstanbul: Kültür A.Ş.
- Azamat, N.** (2022). *CÂHİDÎ AHMED EFENDÎ*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahidi-ahmed-efendi> adresinden alındı
- Aslan, R.** (2018). Homeros'tan Günümüze Troya. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Bacque-Grammont, J.-L.** (2003). Truva Savaşı Üzerine Üç Osmanlı Anlatısı. *The Journal of Ottoman Studies*, 142-151.
- Bain, D.** (2001). Grelot and «The Compendium aureum». *EIKASMÓS, Volume XII*(645), 345-352. http://www2.classics.unibo.it/eikasmos/eik_pdf/2001/Bain_01.pdf adresinden alındı

- Batuman, B.** (2019). *Kentin Suretleri Mekân ve Görsel Politika*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bayat, M.** (1988). Sunuş. P. Reis içinde, *Kitab-ı Bahriye*. İstanbul: Historical Research Foundation, İstanbul Research Center.
- Beavau, H.** (1608). *Relation journalière du voyage du Levant*. Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=D8dOAAAACAAJ&pli=1> adresinden alındı
- Beavau, H.** (1615). *Relation journalière du voyage du Levant faict et décrit par Messire Henry de Beauvau, baron dudit lieu et de Manonville, seigneur de Fleuville*. Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, 4-O2-21 (C): <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8612079t/f10.item> adresinden alındı
- Beavau, H.** (1667). *Mémoires du marquis de B ...: Contenant ce qui s'est passé de plus mémorable sous le Règne de Charles IV. Duc de Lorraine et de Bar*. Google Books: https://books.google.com.tr/books?id=bwZAAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Henri+de+Beauvau%22&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden alındı
- Belon, P.** (2020). *Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*. (H. Yalın, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bilici, F.** (2004). *XIV. Louis ve İstanbul'un Fetih Tasarısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilici, F.** (2016). Ortieres Markisi Etienne Gravier'nin Görevi Sonunda Hazırlanan, 17. Yüzyıl Tarihli Boğazlar ve İstanbul Haritaları. *Üç Deniz Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları* (N. Taşköprü, Çev., s. 89-93). İzmir: Arkas Sanat Merkezi.
- Bilkan, A. F.** (2019). *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızadeliler ve Sivasiler*. İstanbul: İletişim.
- Blount, H.** (1636). *A Voyage Into the Levant: A Breife [!] Relation of a Iourney Lately Performed by Master H. B. Gentleman, from England by the Way of Venice, Into Dalmatia, Sclavonia, Bosnah, Hungary, Macedonia, Thessaly, Thrace, Rhodes and Egypt, Unto Gran Cairo...* <https://play.google.com/store/books/details?id=f1ZzqBTjDVcC> adresinden alındı
- Blount, H.** (1707). *Zee- en land- voyage van den Ridder Hendrik Blunt, na de Levant. Gedaan in het jaar 1634 ... Uyt het Engelsch vertaalt, etc. [With a map and plates.]*. Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=YbBgAAAACAAJ> adresinden alındı
- Bordone, B.** (1534). *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo : con li lor nomi antichi & moderni, historie, fauole, & modi del loro viuere, & in qual parte del mare stanno, & in qual parallelo & clima giaciono...* Standford Libraries Renaissance Exploration Map

Collection: <https://exhibits.stanford.edu/renaissance-exploration/catalog/qy364gb7373> adresinden alındı

Boschini, M. (1658). *L'arcipelago con tutte le isole, scogli secche, e bassi fondi, con i mari, golfi, seni, porti, citta', e castelli; nella forma, che si vedono al tempo presente. Con vna succinta narratiua de i loro nomi, fauole, and historie, tanto antiche quanto moderne.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=KXKG2tepq20C> adresinden alındı

Bostan, İ. (2018). *Osmanlı Akdenizi.* İstanbul: Küre Yayınları .

Botton, A. (2010). *Statü Endişesi.* (A.S. Bayer, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Böcekler, B. (2015). Avrupa kent panoramaları (1787-1914) (Gravür-litografi-resim-fotoğraf). (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Braudel, F. (2021). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I* (3 b., Cilt Cilt 1). (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Breüning. (2020). *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yoluluk 1579.* (T. Noyan, Çev.) Kitap Yayınevi.

Breves. (1628). Discours Abbrege Des asseurez moyens d'aneantir & ruiner la Monarchie des Princes Ottomans. F. S. Breves içinde, *Relation des voyages de monsieur de Breues tant en Grèce, Terre-Sainte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger* (s. 1-47).

Breves, F. S. (1628). Traicte Faict En L'annee mil six cens quatre , entre Henry le Grand Roy de France & de Navare , Et Sultan Amat Empereur des Turcs. F. S. Breves içinde, *Relation des voyages de monsieur de Breues tant en Grèce, Terre-Sainte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger* (s. 3-34).

Breves, S. (1628). *Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Sainte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger, ensemble un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et l'empereur des Turcs, et trois discours dudit sieur,...* Google Books: https://books.google.com.tr/books/about/Relation_des_voyages_de_monsieur_de_Breu.html?id=AKdQDKTnedEC&redir_esc=y adresinden alındı

Brèves, S. D. (1628). *Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Sainte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger, ensemble un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et l'empereur des Turcs, et trois discours dudit sieur,...* Google Books: https://books.google.com.tr/books/about/Relation_des_voyages_de_monsieur_de_Breu.html?id=AKdQDKTnedEC&redir_esc=y adresinden alındı

Brummett, P. (2015). *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean.* Cambridge: Cambridge University Press. doi: doi:10.1017/CBO9781316117316

Bruyn. (1698). *Internet Archive.* Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste deelen van Klein Asia, de eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino,

Stanchio, &c., mitsgaders de voornaamste steden van Aegypten, Syrien en Palestina : verrijkt met meer als 200 kopere konstplaatzen,...: https://archive.org/details/gri_33125012277303/page/n255/mode/2up?q=helles adresinden alındı

Bruyn. (1700). *Voyage au Levant c'est a dire dans les principaux entroits de l'Asie mineure dans les isles de Chio, de Rhodes (etc.) Trad. du Flamand.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=vgjxB9WwSFkC> adresinden alındı

Bulut, M. (2001). *Ottoman- Dutch Economic Relations (in the early modern period 1571-1699).* Amsterdam: Hilversum Voloren.

Camocio, G. F. (1571). *Atlante - Isole famose.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=QnYpadlZwe4C> adresinden alındı

Carretto, G. E. (2000). *Akdeniz 'de Türkler.* (D. Kundakçı, & G. Kuray, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Cervantes, M. S. (2020). *La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade Don Quijote, çev.* Roza Hakmen, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Cintrat, İ., Massau, M., Barreiro, C. M., & Soares, L. (1996). Travel writing, Language, Culture and Curriculum. *Language, Culture and Curriculum*, 9(1), 35-50. doi:<https://doi.org/10.1080/07908319609525217>

Couto, D. (2016). Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı Hisarları. *Üç Deniz Arasında* (E. Alp, Çev., s. 105-117). içinde İzmir: Arkas Sanat Merkezi.

Çabuk, S. (2012). Evliya Çelebi'nin Gözünden Bir Kayseri Şehri Okuması . *Belleten*, 76(277), 817-848.

Çelik, Ş. (2012). Evliya Çelebi'nin, Sultan IV. Mehmed ile Birlikte katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı Gezisi. *Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 15(28), 139-197.

Çıtak, M. (2018). *Kale Kent.* Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Çobanoğlu, A. V. (tarih yok). *MEHMED III TÜRBEŞİ* . TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iii-turbesi> adresinden alındı

Dankoff, R. (2006). *An Ottoman Mentality the World of Evliya Çelebi.* Leiden: Brill Academic Pub.

Dapper, O. (1680). *Naukeurige beschryving van Asie: behelsende de gewesten van Mesopotamie, Babylonie, Assyrie, Anatolie, of Klein Asie: beneffens eene volkome beschrijving van gansch gelukkigh, woest, en petreesch of steenigh Arabie.* Google Books: https://books.google.com.tr/books?id=iGqvQEACAAJ&hl=tr&source=gbs_navlinks_s adresinden alındı

Dapper, O. (1683). *Naukeurige beschryving der eilanden, in de archipel der Middellantsche Zee en omtrent dezelve gelegen: waer onder de voornaemste Cyprus, Rhodes, Kandiën, Samos, Scio, Negroponte, Lemnos, Paros, Delos, Patmos en andere, in groten getale...* Google

Books:

<https://play.google.com/store/books/details?id=WjkVAAAAQAAJ>
adresinden alındı

Dapper, O. (1703). *Description exacte des isles de l'archipel, et de quelques autres adjacentes ; dont les principales sont Chypre, Rhodes, Candie, Samos, Chio, Negrepont, Lemnos, Paros, Delos, Patmos, avec un grand nombre d'autres. Comprennant leurs noms, leurs villes...* Google Books:

https://play.google.com/store/books/details/Olfert_Dapper_Description_exacte_des_isles_de_l_ar?id=rorcHrd5QDIC adresinden alındı

Darnault, A., & Ağır, A. (2018). Visions and Transitions of a Pilgrimage of Curiosity: Pietro Della Valle's Travel to Istanbul (1614–1615). M. Piera içinde, *Remapping Travel Narratives, 1000-1700: To the East and Back Again* (s. 155-184). Amsterdam: Amsterdam University Press .

De Nicolay. (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda.* (M. Gomez - Geraud, S. Yerasimos, Dü, Ş. Tekeli, & M. Tokyay, Çev.) İstanbul.

Della Valle, P. (1650). *Viaggi di Pietro della Valle il pellegrino Con minuto ragguaglio Di tutte le cose notabili osseruate in essi, Descritti da lui medesimo in 54. Lettere familiari, Da diversi luoghi della intrapresa peregrinatione, Mandate in Napoli All'erudito,...* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=iFWB6OPDtCAC&rdid=book-iFWB6OPDtCAC&rdot=1> adresinden alındı

Deshayes , L. (1629). *Voiage de Levant fait par le commandement du roy en l'année 1621.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=VhB4YsRVepkC> adresinden alındı

Döğüş, S. (2015). Batı Anadolu Sahillerinde Türk Korsanları: Deniz Gazileri. C. Yemişçi , T. E. Çakır, M. G. Beydiz, & C. Çoban içinde, *Turgut Reis Ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu Cilt: 1* (s. 564-599). Bodrum: Halikarnas Matbaacılık.

Du Loir. (1654). *Les voyages du Sieur Du Loir, contenus en plusieurs lettres écrites du Levant ...: avec la Relation du siège de Babylone fait en 1639 par Sultan Mourat.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=WqhJAAAAcAAJ&rdid=book-WqhJAAAAcAAJ&rdot=1> adresinden alındı

Du Loir. (2016). *Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde bir Fransız Seyyahın Maceraları* (I. b.). (M. Daş, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Dünnhaupt, G. (1982). Lauremberg, Johann. *Neue Deutsche Biographie* 13 , 720-721.

Enderlin, A. (1686). *Archipelagus Turbatus, Oder Deß Schönen Griechen-Lands, verwüstete und Erödete Wasser-Felder, Auf welchen zu sehen seyn, Deß Egeischen und anhangender Meeren, Insulen, und angränzender Länder, besonders auch deß Peloponnesi, oder Halb-Insul, Morea...* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=ffmO5WZThmMC> adresinden alındı

- Erhat, A.** (1944). *Vergilius Tefsirlerinin Gelişmesi* . Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi , 2 (3) , 451-460.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66695/1043331>
adresinden alındı.
- Erhat, A.** (1996). *Mitoloji Sözlüğü* (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erhat, A.** (2014). *Önsöz. İlyada*. (A. Erhat, & A. Kadir, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.ix-lxxxiv.
- Eren, R.** (1990). *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*. Çanakkale: Grafik Sanatlar Matbaacılık.
- Evliya Çelebi.** (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: İstanbul* (5. Baskı b., Cilt 1. Kitap 1. Cilt). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi.** (2010a). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman- Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp* (Cilt 5. Kitap 1. Cilt). (ed. S. A. Kahraman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi.** (2010b). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp* (Cilt 5. Kitap 2. Cilt). (ed. S. A. Kahraman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S.** (1980). *Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri* . Bedrettin Cömert'e Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı.257-275.
- Eyice, S.** (tarih yok). *Kilitbahir Kalesi* . TDV İslâm Ansiklopedisi,: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilitbahir-kalesi> adresinden alındı
- Faruqi, S.** (2003). *Foreword. An Ottoman Mentality The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill. vii- xix
- Faruqi, S.** (2013). *Michael Heberer'in Anıları veya Kadırgalardan Kurtulmak. Osmanlı'da Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*. 7-26. Kitap Yayınevi.
- Galland, A.** (1973). *İstanbul'a ait günlük anılar 1672-1673* (Cilt II. Cilt). (N. S. çev. Örık, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gaspar.** (2014). DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/bruy004reiz03_01/bruy004reiz03_01_0001.php adresinden alındı
- Gomez-Geraud, M.-C., & Yerasimos, S.** (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda: Nicolas de Nicolay*. Kitap Yayınevi.
- Gözübüyük, S.** (2017). *Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Kapitülasyonlar (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi .
- Grelot.** (1680). *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux, et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville*. Google Books:

Kaynak:<https://play.google.com/books/reader?id=czAVAAAAQAAJ&pg=GBS.PA68&hl=tr&q=sestos> adresinden alındı

- Grelot, J.** (1998). *İstanbul Seyahatnamesi* (1. Baskı b.). (M. Selen, Çev.) İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Güneş, H.** (2019). XVI ve XVII. Asırlarda Akdeniz'in İktisadi Yapısı ve Osmanlı Devleti . *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 47-52.
- Gürer, S.** (2013). *XII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Gürüz K.** (2003). Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Tarihi ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri (II. Baskı). Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Harvey, P.** (1987). Local and Regional Cartography in Medieval Europe. J. Harley, & D. Woodward içinde, *History of Cartography* (s. 464-501). Chicago: University of Chicago Press. Ekim 30, 2022 tarihinde https://press.uchicago.edu/books/HOC/HOC_V1/HOC_VOLUME1_chapter20.pdf adresinden alındı
- Hatip S.** (2013). Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heberer , M.** (2013). *Osmanlıda Bir Köle - Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*. (T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heredotos.** (2006). Tarih. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heyd, W.** (2000). *Yakındoğu Ticareti*. (E. Z. Karal , Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü.** (1974). *Cornelis de Bruyn'ün Yakın Doğu Seyahati* . İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
- Homerios.** (2014). *İlyada*. (A. Erhat, & A. Kadir, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H.** (2013). *Çanakkale Boğazı: Özet ve Kronoloji*. Çanakkale Gravürleri. Çanakkale Valiliği. 115-142.
- Kafadar, C.** (1997-8). The Question of Ottoman Decline. *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4. 30-75.
- Kafadar, C.** (2019). *Kim var imiş bi burada yoğ iken*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kafescioğlu, Ç.** (2011). Şehrin ve Seyahatin Görünür Kıldıkları: Seyahatnâme'de Osmanlı ve Ortaçağ Anadolu Mimarlığı. Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi. (ed N. Tezcan, & S. Tezcan). Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. 310-322.
- Kırıkçı, E.** (2020). II. Viyana Kuşatması'ndan Sonra Fransız Gravürlerinde Osmanlı Tasvirleri. *Art-Sanat*(13), 261-291.
- Koloğlu, O., Kaçar, M., Özukan, B., & Öneş, M.** (2008). *Kitâb-ı Cihânnümâ The Book of Cihannümâ, 360 yıllık bir öykü* (Cilt 1). (B. Özukan, Dü.) İstanbul: Boyut.

- Köse, E.** (2016). Önsöz. K. Çelebi, & K. Ensar (Dü.) içinde, *Siyaset Nazariyesi Düstû'l-Amel li Isla'ah'l-Halel*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kuban, D.** (1984). Geleneksel Türk Kültüründe Nesneler Dünyasına Bakış . *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, 28-33.
- Kuban, D.** (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınevi.
- Kültür Tarihi.** (2017, Haziran 19). *Cemal Kafadar ile 17. yy. Çelebiler Çağı KTS #57*. [Video] YouTube.: <https://www.youtube.com/watch?v=wxuZn0MjeFQ>. adresinden alındı
- Kültür Tarihi.** (2017, Haziran 19). Cemal Kafadar ile 17. yy. Çelebiler Çağı KTS #57 [Video].YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wxuZn0MjeFQ>.
- Lauremberg, J.** (1660). *Græcia antiqua: Volume 1*. Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=Pi9lAAAAcAAJ> adresinden alındı
- Lebouteiller, P.** (2016). Fransızların Osmanlı İmparatorluğunda Bilim,Askerlik ve Diploması Alanlarında Yürüttükleri Çalışmaların Kısa Tarihçesi (17. Yüzyıl ortası- 19. Yüzyıl sonu) . *Üç Deniz Arasında* (G. Şakar, Çev., s. 67-87). içinde Arkas Sanat Merkezi.
- Lefebvre, H.** (2019). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık (5. Baskı).
- MacKie, C., Atabay, M., Körpe, R., & Sagona , A.** (2016). Boundary and divide: The antiquity of the Dardanelles. A. Sagona, M. Atabay, C. Mackie, & I. McGibbon içinde, *Anzac Battlefield: A Gallipoli Landscape of War and Memory* (s. 4-23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Manners, I.** (1997). Constructing the Image of a City: The Representation of Constantinople in Christopher Buondelmonti's *Liber Insularum Archipelagi*. *Annals of the Association of American Geographers*, 87(1), 72-102. doi: <https://doi.org/10.1111/0004-5608.00042>
- Murdoch B.** (2019). *The Reception of the Legend of Hero and Leander*. Leiden: Brill.
- Müller-Wiener , W.** (1998). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*. İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Nalçacı.** (2021). İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler. *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*. içinde İstanbul.
- Nemlioğlu Koca, Y.** (2017). Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* , 15(22), 109-134. doi:DOI: 10.17518/canakkalearaştırmaları.310563
- Orbay, İ.** (2001). *Istanbul Viewed: The Representation of the City in Ottoman Maps of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Massachusetts Institute of Technology.
- Orhonlu, C.** (2022). *BOZCAADA*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bozcaada> adresinden alındı
- Ortaylı , İ.** (2021). Tarihî Kaynak olarak Seyyahlar ve Seyahatnameleri. *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*. içinde İstanbul: Kültür A.Ş.

- Özgüven B.** (1997). *Barut Ve Tabya : Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özsoy, E.** (2015). *XVI. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerine Göre Akdeniz*. İstanbul: Libra Kitap.
- Parker, K.** (1999). Sir Henry Blount: A voyage into the Levant... (1636). P. Kenneth, & K. Parker (Dü.) içinde, *Early Modern Tales of Orient*. Routledge.
- Peeters, J.** (1685). *Description des principales Villes, Havres et Isles du Golfe de Venise du cote' Oriental, comme aussi des Villes et Forteresses de la Moree et quelques Places de la Grece et des Isles principales de l'Archipel et Forteresses d'icelles et en Suite...* <https://play.google.com/store/books/details?id=udteAAAAcAAJ> adresinden alındı
- Peeters, J.** (1692). *L' Atlas En Abregé, Ou Nouvelle Description Du Monde: Volume 0.* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=69leAAAAcAAJ> adresinden alındı
- Piacenza, F.** (1688). *L' Egeo Redivivo, O' Sia Chorographia Dell'Arcipelago, E dello stato primiero, & attuale di quell'Isole, Regni, Città, Popolationi, Dominij, Costumi, Sito, & Imprese, con la breue descrittione particolare sì del suo ambito littorale, che della Grecia,...* Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=w-hQAAAAcAAJ> adresinden alındı
- Pillorget, R.** (1975). Louis Deshayes de Courmenin et l'Orient musulman (1621-1626). *Cahiers de l'Association internationale des études francaise*(27), 65-81.
- Pîri Reis.** (1988). *Kitab-ı Bahriye*. İstanbul: Historical Research Foundation, İstanbul Research Center.
- Pişkin, H. N.** (2013). 17. Yüzyıl Akdeniz Dünyasında Seyyah Olmak: İngilizce Seyahatnamelere Göre Seyahat Kavramı ve Seyahat Etme Koşulları. M. A. Beyhan içinde, *Geçmişten günümüze seyahatler ve seyahatnâmeler*. İstanbul: Kitabevi.
- Raczynski, E.** (1980). *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*. (K. Turan, Çev.) İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Randolph, B.** (1687). *The present state of the islands in the archipelago, or Arches, seas of Constantinople and gulph [sic] of Smyrna with the islands of Candia and Rhodes / faithfully describ'd by Ber. Randolph...* Oxford Text Archive: <https://ota.bodleian.ox.ac.uk/repository/xmlui/handle/20.500.12024/A70955> adresinden alındı
- Randolph, B.** (1689). *The Present State of the Mores: Called Anciently Peloponnesus*. Google Books: <https://play.google.com/store/books/details?id=xIYJAQAIAAJ> adresinden alındı

- Ricaud , P.** (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII.Yüzyıl)*. (H. İnalçık, & N. Özyıldırım, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rosaccio, G.** (1606). *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli per mare, e per terra, & insieme quello di Terra Santa. Da Gioseppe Rosaccio con breuita descritto. Nel quale, oltre a settantadui disegni, di geografia, e corografia si discorre, quanto...*
<https://play.google.com/books/reader?id=sBMHYBiN8xgC&pg=GBS.PA39-IA1&hl=tr> adresinden alındı
- Sandrart, J. V.** (1687). *Kurtze und vermehrte Beschreibung Von Dem Ursprung, Aufnehmen, Gebiete, und Regierung der Weltberühmten Republick Venedig: Merentheils den Jahren nach und in Form einer kurtzen Chronick verabfasset: Wie auch eine Beschreibung von Griechenland, dem Archipe.* Google Books:
<https://play.google.com/store/books/details?id=tnw5AAAAcAAJ&rdid=book-tnw5AAAAcAAJ&rdot=1> adresinden alındı
- Sandys , G.** (1615). *Relation of a Journey begun An: Dom: 1610. Foure Bookes. Containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land, of the Remote parts of Italy, and Ilands adioyning.* (W. Barrett, Dü.) Internet Archive:
<https://archive.org/details/sandystravelscon00sand/page/n17/mode/2up?view=theater> adresinden alındı
- Sandys , G.** (1615). *The Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610. Four Bookes. Containing a Description of the Turkish Empire, of Ægypt, of the Holy Land, of the Remote Parts of Italy, and Ilands Adioyning.* (W. Barrett, Dü.) Internet Archive:
<https://archive.org/details/sandysjourney/page/18/mode/2up> adresinden alındı
- Sandys, G.** (1673). *A relation of a journey begun An: Dom: 1610. Fovre bookes. Containing a description of the Turkish empire, of Ægypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and ilands adjoyning. The 6th edition.* Londra
InternetArchive:<https://archive.org/details/sandystravelscon00sand/page/18/mode/2up> adresinden alındı
- Sarıcaoğlu, F.** (2022). *KİTÂB-ı BAHİRİYYE*. TDV İslâm Ansiklopedisi,: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitab-i-bahriyye> adresinden alındı
- Schweigger , S.** (2014). *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*. (T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Senemoğlu, Y.** (1973). *Kitab'ı Bahriyye II*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Smith , A.** (1979). The Gymnasium at Alexandria Troas: Evidence for an Outline Reconstruction . *Anatolian Studies*, 29, 23–50.
- Soucek, S.** (1992). Islamic Charting in the Mediterranean. J. J. B. Harley , & D. Woodward içinde, *The History of Cartography, Volume 2, Book 1* (s. 263-292). Chicago: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies.

- Spon, J.** (1679). *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant : fait aux années 1675. & 1676.* Amsterdam, Chez Henry & Theodore Boom. Internet Archive: <https://archive.org/details/voyageditalieded01spon/voyageditalieded01spon adresinden alındı>
- Stagl, J.** (2006). *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800 (1st ed.)*. Londra: Taylor & Francis. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203066041>
- Stanford Digital Repository.** (n.d). *Græcia Antiqua*. <https://purl.stanford.edu/zd689qz6844.mods>. Stanford Digital Repository: <https://purl.stanford.edu/zd689qz6844 adresinden alındı>
- Stein, H.** (2014). S. Schweigger içinde, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581* (T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Stochove, V.** (1650). *Voyage du Sieur de Stockhove with Fermanel, Fauvel, and Baudouin faict es années 1630-1633*. Google Books: https://books.google.com.tr/books/about/Voyage_du_Sieur_de_Stockhove_with_Ferman.html?id=TuSxu2vJy-4C&redir_esc=y adresinden alındı
- Struys, J. J.** (1683). *The perillous and most unhappy voyages of John Struys Through Italy, Greece, Lifeland, Muscovia, Tartary, Media, Persia, East-India, Japan, and other places in Europe, Africa and Asia. Containing, I. Most accurate remarks..* Early English Books Online Text Creation Partnership. Ekim 2022, 20 tarihinde <http://name.umdl.umich.edu/A61855.0001.001 adresinden alındı>
- Struys, J. J.** (1694). *The perillous and most unhappy voyages of John Struys Through Italy, Greece, Lifeland, Muscovia, Tartary, Media, Persia, East-India, Japan, and other places in Europe, Africa and Asia. Containing, I. Most accurate remarks and observations of the distinct qualities, religion, politie, customs, laws and properties of the inhabitants: II. A due description of the several cities, towns, forts, and places of trust, as to their site and strength, fortifications by nature, or art, &c. with other things worthy of note: and, III. An exact memorial of the most disastrous calamities which befell the author in those parts (viz) by shipwreck, robberies, slavery, hunger, tortures, with other incommodities and hardships. To which are added 2 narrativs sent from Capt. D. Butler, relating to the taking in of Astrachan by the Cosacs. Illustrated with divers curious plates, first designed and taken from the life by the author himself. Rendered out of Nether-dutch by John Morrison.* Early English Books Online Text Creation Partnership, 2011.
- Şakiroğlu, M. H.** (tarih yok). *DELLA VALLE, Pietro*. TDV İslâm Ansiklopedisi,; <https://islamansiklopedisi.org.tr/della-valle-pietro adresinden alındı>
- Takaoğlu, T.** (2017). *Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri*. Ege.
- Takaoğlu, T.** (2017). *Çanakkale Kültürel Mirasında Yel Değirmenleri*.
- Tezcan, N.** (2018). H. Karateke, & H. Aynur içinde, *Kurmaca'nın Gücü: Alıntı mı, Yanılgı mı, Kurmaca mı? Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*. (s. 12-27). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tezcan, N.** (TDV İslâm Ansiklopedisi, 08 23). *SEYAHATNÂME*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname--evliya-celebi> adresinden alındı
- The Walters Art Museum.** (t.y). Book on Navigation [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi: <https://art.thewalters.org/detail/19195/book-on-navigation-2/>
- Thévenot, J.** (1664). *Relation d'un voyage fait au Levant*. Google Books: <https://play.google.com/books/reader?id=pFZOAAAACAAJ&hl=tr&printsec=frontcover> adresinden alındı
- Thys- Şenocak, L.** (2009). Çanakkale Boğazı'nı Savunmak: Seddülbahir, Kumkale ve Turhan Sultan'ın Mirası. L. Thys- Şenocak içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan* (A. Ortaç, Çev., s. 131-211). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tolias, G.** (2007). *Isolarii Fifteenth to Seventeenth Century*. History of Cartography, III: Cartography of the Renaissance, ed. David Woodward. Chicago: University of Chicago Press. 263– 284.
- Toner, J.** (2013). *Homer's Turk How Classics Shaped Ideas of the East*. Cambridge: Harvard University Press .
- Tonini, C.** (2010). Venedik'ten İstanbul'a Yolculuk. *Venezia e Istanbul in epoca ottomana Osmanlı Döneminde Venedik ve Osmanlı* (s. 107-119). içinde İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi.
- Tutkun, M.** (2016). Herodes Atticus Hamamı Kemer Restorasyonu (Strüktürel Sağlamaştırma Projesi). *Artium*, 4(1), 1-12.
- Umunç, H.** (2009). Türkiye'de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis de Bruyn ve Gözlemleri. 73(266), s. 143-163.
- Uzunçarşılı, İ. H.** (2011). *Osmanlı Tarihi (3.cilt, 2.kısım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Üçel-Aybet, G.** (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim.
- Weber, S. H.** (1953). *Voyages and travels in Greece: the Near East, and adjacent regions, made previous to the year 1801; being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens*. Princeton:: American School of Studies .
- Wheler, G.** (1682). A journey into Greece by George Wheler, Esq., in company of Dr. Spon of Lyons in six books ... : with variety of sculptures. Londra: William Cademan, Robert Kettlewell, Awnsham Churchill. <https://play.google.com/books/reader?id=xt1OAAAACAAJ&pg=GBS.PA82> adresinden alındı
- Yılmaz.** (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri .
- Zeny, B.** (2020). *4k Bozcaada Adası Deniz Yolu Çanakkale Türkiye*. YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=GaivoqAFGZA> adresinden alındı
- Url-01** <<https://el.travelogues.gr/collection.php?view=345>>, erişim tarihi 17.12.2022.

- Url-02** <<https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=82>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-03** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=145>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-04** <<http://turkish.travelogues.gr/archive/fullsize/b2809a15d6ba7fb334264e916623fbfd.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-05** <<http://turkish.travelogues.gr/archive/fullsize/72f8434aa8017b749f4a1f696475cf0b.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-06** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=256>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-07** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=256>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-08** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=411&creator=926432&tag=9717>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-09** <<https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=109&creator=1168341&tag=9437>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-10** <<http://turkish.travelogues.gr/archive/fullsize/3fdd69559dc0ef1c37057458376e2d48.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-11** <<http://turkish.travelogues.gr/archive/fullsize/f3d1ff5998bf08c284c5bcfed75811e8.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-12** <<http://turkish.travelogues.gr/archive/fullsize/ce350d5b399024c9e3b93e9d0df61f0a.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-13** <<https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=262&creator=817509&tag=11697>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-14** <<https://data.bnf.fr/ark:/12148/cb12588736t>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-15** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=42>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-16** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=100&creator=971724&tag=9951>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-17** <<http://worldcat.org/identities/lccn-n92-31809/>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-18** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=160&creator=1052141&tag=9769>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-19** <<https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=398&creator=926432&tag=12408>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-20** <<https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=187>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-21** <<https://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=295&creator=1171212&tag=9280>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-22** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=51>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-23** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=51>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-24** <<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG61247>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-25.** <<https://eng.travelogues.gr/travelogue.php?view=79&creator=957537&tag=9717>>, erişim tarihi 17.12.2022.

- Url-26** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=364>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-27** <<https://eng.travelogues.gr/travelogue.php?view=55&creator=1131264&tag=9951>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-28** <<https://bartelegallery.com/product/abidos-in-asia-dapper-1677/>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-29** <<https://artsandculture.google.com/entity/m02w2ng?hl=tr>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-30** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=401&creator=1175024&tag=9437>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-31** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=401&creator=1175024&tag=9437>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-32** <<http://worldcat.org/identities/lccn-no2012022007/>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-33** <<https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=381>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-34** <<http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=380&creator=1061854&tag=966>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-35** <<http://english.travelogues.gr/archive/fullsize/cf1e16215202bedc69184322cd0b5c6d.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-36** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_2AA-a-43-87>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-37** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_2AA-a-43-95>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-38** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_2AA-a-43-96>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-39** <<http://english.travelogues.gr/archive/fullsize/16dd234e310755a52ff62e919229c8e5.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-40** <<http://english.travelogues.gr/archive/fullsize/78b7c6ea3ed2d8529db2239c502d2d66.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-41** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_2AA-a-43-72>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-42** <<http://english.travelogues.gr/archive/fullsize/5e234821ce2e4aa856a9fc2cc5fb366b.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-43** <<https://tr.travelogues.gr/collection.php?view=332>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-44** <<https://www.biblio.com/book/thera-piacenza-francesco/d/661547768>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-45** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100638k/f1.item.r=de%20combe>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-46** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531006391/f1.item.r=de%20combe>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-47** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531006463/f1.item.r=de%20combe>>, erişim tarihi 17.12.2022.

- Url-48** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531006480/f1.item.r=de%20combe>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-49** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100647j/f1.item.r=de%20combe>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-50** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531006535>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-51** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100652q/f1.item.r=dardanelles>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-52** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100654m/f1.item.r=berquin>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-53** <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100654m/f1.item.r=berquin>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-54** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1898-0725-8-1070>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-55** <https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1898-0725-8-1302#object-detail-data>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-56** <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Entrance_of_the_Dardanelles_by_Piri_Reis.jpg>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-57** <<https://troiavakfi.com/harita/maydos-kilisetepe-hoyugu-eceabat/>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-58** <<https://canakkale.com.tr/ne-yapmali1/tarihi-ve-kulturel-degerler/cardak-gazi-yakup-bey-camisi>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-59** <<https://mapio.net/images-p/60613287.jpg>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-60** <<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/canakkale/gezilecekyer/aleksandria-troas-antik-kenti>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-61** <<https://www.troycultureroute.com/explore/atticus-baths/>>, erişim tarihi 17.12.2022.
- Url-62** <https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g816988-d3673441-i420496209-Kilitbahir_Castle_Eceabat_Canakkale_Province_Turkish_Aegean_Coast.html>, erişim tarihi 17.12.2022.

EKLER

EK A: Batılı seyyahların eserlerinde Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin yerleşim isimlendirmeleri

EK B: 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

Çizelge A.1 : Batılı seyyahların eserlerinde Çanakkale Boğazı ve kıyı yerleşimlerinin isimlendirmesi

Gözlem Tarihi	Seyyah	Çanakkale Boğazı	Gelibolu	Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye	Bozcaada	Troya	Eceabat	Yenişehir Burnu	Lapseki	Seddülbahir & Kumkale	Gökçeada
1604	Henri de Beavau	Hellespont/ Canal de Constantinople/ Detroy de Constantinople	Galipoli	Chasteaux de Seste&Abide	Tenedos	Troye /Troie	Maito	Siche Limanı (?)	-	-	-
1605	Savary de Breves	Hellespont / Stroit de Galipoli	Galipoli	Dardanelles	Tenedos /Bochiadace	Troye	Maito	Sigæum Promotorium / Cap des Janissaires	-	-	-
1610	George Sandys	Hellespont/ Chanel of Constantinople	Callipolis /Chernesus şehri	Abydos&Sestos / Kaleler (Castles)	Tenedos	Troy / İlium / Alexandra	Mayto	Cape Janizary	-	-	Lembro
1615	Pietro Della Valle	Stretto trà l'Europa e l'Asia	Gallipoli	Abydos&Sestos sadece "Kaleler"	Tenedo	Troia	-	Sigeo/ Cape Giannizzeri	-	-	-
1621	Deshayes de Carmenin	Golphe of Galippoli / Destroit des Chasteaux /Destroit de Galippoli	Galippoli	Dardanelles	Tenedo	Troye	-	Promonterie Sigeo / Cap des Janissaires	-	-	-
1630	Vincent Stochove	Hellespont	Gallipoli / Peristasi	Dardanelles /Bogas&Azar	Tenedos	Troye / Esquy Stambol	-	Promontoir de Sigée / Cap des Janissaires / Troyas köyü	Lampsac (?)	-	-
1634	Henry Blount	Hellespont	Gallipoly	Dardanelli Seste&Abide	Tenedos	Troy	-	Cape Ianizar , anciently Promontorium Sigaam	-	-	-
1640	Du Loir	Dardanelles / Hellespont	Galipoly	Dardanelles/ Boghas Hisarı/Chasteu de Sestos/ Chasteaux Dardanelles/ Boghas Hisarı	Tenedos	Troade	-	Promonterie Sigeo/Yengnitcheri/Ye ngny cheheri)	Lampsaco	-	-
1655	Jean de Thévenot	Canal de Helespont / Boghas	Gallipoli	Chasteaux Dardanelles	Tenedo	Troye	-	-	-	-	-
1656	J.J. Struys	River of Constantinople / Propontis Geçidi	-		Tenedos /Bouchadde	Troy	-	-	-	-	-
1665	Bernard Randolph	Bogass Hisar / Dardanelli	-	Dardanelli (İtalyan denizciler) (Sestos Abydos)	Boshadası	Old Troy/ New Troy	-	Cape "New Castle" Yenihisar Burnu	-	New Castles	Imbro
1670	Guillaume-Joseph Grelot	Hellespont / Dardanelles	Galipoli	Anadolu Eski Hisarı-Rumeli Eski Hisarı-Boğaz Hisarları /Dardanelles	Tenedos	Troye /Troad	-	Cap des Janissaires /Anadolu Yeni Hisarı	Lampsace	Yeni Şatolar /Chateaux neufs d'Europe&d'Asie)	-
1675	Spon&Wheler	Hellespont / Chanel of Constantinople / Dardanelli	Gallipoli	Eski Anadolu Kalesi Eski Rumeli Kalesi	Tenedos	Troy, İlium, Alexandria	-	Promontory Sigaeum / Janizzari / Capo Janizzari / Troas	Lampsacus	Yeni Kaleler "New Castles"	Imbrus
1680	Cornelis de Bruyn	Hellespont/ Dardanellen/ Straat van Gallipoli	Gallipoli	Dardanellen	-	Troye	Mayte	-	Lampsaco	Yeni Kaleler	-

Çizelge B.1 : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

No	Seyyah İsmi	Ziyaret Tarihi	Eser Adı	Eserin Çeviri Adı	Eserin Basım Tarihi
1	Henri de Beauvau	1604	Relation journalière du voyage du Levant	Doğu Akdeniz Yolculuğuna Dair bir Günlük	1608-Toul 1615-Nancy
2	William Bidduph	1600-1608	“The travels of certaine Englishmen into Africa, Asia, Troy, Bythinia, Thracia, and to the Blacke Sea And into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Galile, Samaria, Iudea, Palestina, Ierusalem, Iericho, and to the Red Sea: and to sundry other places. Begunne in the yeare of iubile 1600. and by some of them finished in this yeere 1608. The others not yet returned. Very profitable to the help of trauellers, and no lesse delightfull to all persons who take pleasure to heare of the manners, gouvernement, religion, and customes of forraine and heathen countries.”	Bazı İngilizlerin Afrika, Asya, Troya, Bitinya, Trakya ve Karadeniz'e ve Suriye, Kilikya, Pisidya, Mezopotamya, Şam, Filistin, Kudüs, Eriha ve Kızıldeniz: ve muhtelif başka yerlere. 1600 yılında başladı ve bazıları tarafından 1608'de tamamlandı. Diğerleri henüz dönmedi. Gezinler için çok faydalı ayrıca vahşi ve putperest ülkelerin görgü kurallarını, yönetimini, dinini ve geleneklerini duymaktan zevk alan herkes için.	1609-Londra
3	Polonyalı Simeon	1608-1619	Patmut`iwn T`agayori Parsits	Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (2013)	1936-Erevan 2013-İstanbul
4	Jean de Gontaut-Biron	1605-1610	Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut-Biron, Baron de Salignac : 1605 à 1610 : correspondance diplomatique et documents inédits / [par J. de Gontaut Biron] ; publiés et annotés par le Comte Théodore de Gontaut Biron	Türkiye'deki Jean de Gontaut-Biron Büyükelçiliği, Baron de Salignac: 1605-1610: diplomatik yazışmalar ve yayınlanmamış belgeler / [J. de Gontaut Biron tarafından]; Kont Théodore de Gontaut Biron tarafından yayınlandı ve açıklamalı.	1888-Paris
5	Brèves, François Savary	1605	“Relation des voyages de Monsieur de Brèves, tant en Grèce, Terre Sainte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Arger, ensemble un traicté faict l'an 1604 entre le roy Henry le Grand et l'empereur des Turcs, et trois discours dudit sieur, le tout recueilly par le S. D. C. (Jacques Du Castel.)”	Mösyö de Brèves'in Yunanistan, Kutsal Topraklar ve Mısır'daki, ayrıca Tunus ve Arger krallıklarındaki seyahatleri, 1604 yılında Kral Büyük Henry ile Türk İmparatoru arasında yapılan bir antlaşma ve adı geçen Senyörün üç konuşmasını tamamı. S.D.C. (Jacques Du Castel.) tarafından derlendi.	1628-Paris
6	Nicolaus Schmidt	1605	Seer aenmerkelyke reys-beschryving na Constantinopolen en Egypten, gedaan in het jaar 1605, en vervolgens, door Nicolaus Schmidt, waar in van sijne veelvoudige togten, en seldsame ontmoetingen door de Egeische Zee; van de eylanden in deselve gelegen; van de zeden, gewoontens, en van de regeering der volkeren, gelegen aan de Middelandische Zee, langs de kusten van Africa en Egypten, seer naaukeurig gehandeld word: nevens een deftige beschrijving van de keyserlijke residentie-stad Constantinopolen in 't bysonder, van het paleys, de kerken, en andere voorname gebouwen aldaar, &c	Konstantinopolis ve Mısır'dan sonra Nicolaus Schmidt'in 1605 yılı ve sonrasında Ege Denizi'nde yaptığı çeşitli yolculuklarda karşılaştığı adaların tasviri; Akdeniz'de, Afrika ve Mısır kıyılarında yer alan halkların örf, adet ve yönetimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır: kraliyet ikametgâhı olan Konstantinopolis kentinin onurlu bir tasviri ve, saraylar, kiliseler ve buradaki diğer seçkin binalar vb.	1706-Leiden
7	William Lithgow	1609	Travels and Voyages Through Europe, Asia, and Africa, for Nineteen Years	Ondokuz Yıl Boyunca Avrupa, Asya ve Afrika'da Seyahatler ve Seferler	1814-Leith(Edinburg)
8	George Sandys	1610	Sandys Travels: containing an history of the original and present state of the Turkish empire ... the Mahometan religion and ceremonies. A description of Constantinople ... also, of Greece ... Of Ægypt ... A description of the Holy-Land ... Lastly, Italy described, and the islands adjoining. Illustrated with fifty graven maps and figures	Sandys'in Seyahatleri: Türk imparatorluğunun ilk hali ve şimdiki halinin tarihini içeren ... Müslüman dini ve törenleri. Konstantinopolis'in bir tasviri... ayrıca Yunanistan'ın... Mısır'ın... Kutsal Toprakların bir tasviri... Son olarak İtalya ve bitişik adaların anlatılması. Elli oyulmuş harita ve figürle resimlendirilmiş.	1615-Londra 1665-Amsterdam 1669-Frankfurt 1673- Londra

Çizelge B.1 (devam) : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

9	Pietro della Valle	1614	Viaggi di Pietro della Valle il pellegrino Con minuto ragguaglio Di tutte le cose notabili osservate in essi, Descritti da lui medesimo in 54. Lettere familiari, Da diversi luoghi della intrapresa peregrinatione, Mandate in Napoli All'erudito, e fra' più cari, di molti anni suo Amico Mario Schipano, Divisi in tre parti, cioè la Turchia, la Persia, e l'India, Le quali hauran per Aggiunta, Se Dio gli darà vita, la quarta Parte, Che conterrà le figure di molte cose memorabili, Sparse per tutta l'Opera, e la loro esplicatione.	Hacı Pietro della Valle'nin Seyahatleri. Ailesine ne Napoli'de çok sevdiği akademisyen arkadaşı Mario Schipano'ya gönderilen 54 aile mektubunda gözlemlenen tüm dikkate değer şeylerin ayrıntılı bir anlatımıyla, hac yolculuğunun farklı yerlerinden, Türkiye, İran ve Hindistan olmak üzere üç kısma ayrılan, ayrıca Tanrı ömür verirse, eserin tamamına dağılmış pek çok unutulmaz konuya dair görsellerin yer alacağı dördüncü kısım, ve açıklamaları.	1650-1663 Roma 1661-Venedik 1663- Paris 1674-Cenevre 1745-Rouen
10	Louis Deshayes	1621	Voiage de Levant fait par le commandement du roy en l'année 1621	1621 yılında kralın emriyle yapılan Doğu Akdeniz Yolculuğu	1624-Paris 1629-Paris 1632-Paris 1937-Paris
11	Pacifique de Provins	1622	Relation du voyage de Perse faict par le R. P. Pacifique de Provins,... où vous verrez les remarques particulières de la Terre sainte	R. P. Pacifique de Provins tarafından yapılan... Kutsal Toprakların özel sözlerini göreceğiniz İran yolculuğunun anlatımı	1631-Lille
12	De Monsieur Chasteuil	1631	Les correspondants de Peiresc, XVII. Francois De Galaup-Chasteuil, le solitaire du Mont Liban: Lettres inédites écrites de Provence et de Syrie à Peiresc (I629-I633) publiées et annotées par Philippe Tamizey de Larroque et suivies d'une notice généalogiquesur la famille de Galaup-Chasteuil, par le Marquis de Boisgelin .Digne, Chaspoul, Constans et Barbaroux, I89o. viii -+- 52p. 8vo.GT 4o8	Peiresc'in, XVII. Francois De Galaup-Chasteuil'in mektupları Lübnan; Suriye'den Peiresc'e yazılan yayınlanmamış mektuplar (1629-1633), Philippe Tamizey de Larroque tarafından basıldı ve açıklamalı, ardından Marquis de Boisgelin tarafından hazırlanan Galaup-Chasteuil ailesi üzerine bir soy kütüğü notu.	1890-Paris
13	Messieurs Fermanel	1630	Voyage d'Italie et du Levant, de Messieurs FERMANEL. . .FAUVEL. . . BAUDOUIN de LAUNAY, et de STOCHOVE. . . contenantla description des royaumes, provinces, gouvernemens, villes, bourgs,villages, églises, palais, mosquées, edifices, anciens & modernes; vies,moeurs, actions tant des Italiens que des Turcs, Juifs, Grecs, Arabes,Arméniens, Mores, Negres, & autres nations qui habitent dans l'Italie,Turquie, Terre Sainte, Egypte, & autres lieux de tout le pais du Le-vant... A Rouen, chez Jean Viret, 1670. [vil +481p. table, 16mo.	Fermanel, Fauvel, Baudouin, De Launay ve De Stochove Bey tarafından gerçekleştirilen İtalya ve Levant Gezisi: krallıkların, vilayetlerin, hükümetlerin, şehirlerin, kasabaların, köylerin, kiliselerin, sarayların, camilerin, eski ve modern binaların açıklamalarını içeren; İtalyanların yanı sıra Türkler, Yahudiler, Yunanlılar, Araplar, Ermeniler, Mağripliler, Zenciler & İtalya, Türkiye, Kutsal Topraklar, Mısır ve Levant ülkesinin diğer yerlerinde yaşayan diğer ulusların yaşamları, gelenekleri, eylemleri.	1668- Rauen 1670-Rauen
14	Vincent Stochove	1630-1633	Voyage du Levant du Sieur de STOCHOVE, faict es années 1630, 1631,1632, 1633. A Bruxelles, chez Hubert Anthoine Velpius, 1643. [iv] +538p. table. Engraved title-page. I2mo.	Mösyö Stochove'un Doğu Akdeniz Yolculuğu	1643- Brüksel 1650-Brüksel 1680-Brugge 1681-Brugge
15	Henry Blount	1634	A Voyage Into the Levant	Doğu Akdeniz'e Yolculuk	1636- Londra 1650- Londra 1669- Londra 1687-Helmstadt 1706- Leiden
16	R P Jean Coppin	1638	Le bouclier de l'Europe, ou, La guerre sainte, contenant desavis politiques & Chrêtiens, qui peuvent servir de lumière aux rois &aux souverains de la Chrêtienté, pour garantir leurs estats des incur-sions des Turcs. .. avec une relation de voyages faits dans la Turquie,la Thébaïde & la Barbarie. Par le R P JEAN COPPIN. .. À Lyon, chezAntoine Briasson, I686. [x] + 496p. table, 4 plans. 8vo. GT5I8.3Journeys begun from Marseilles: for Egypt, Jan., 1638; for Tunis, March I6, I64o; for Palestine, Oct. 2, I642.	Avrupa Kalkanı veya Kutsal Savaş, Hristiyan âleminin krallarına ve hükümdarlarına mülklerini Türk saldırılarına karşı güvence altına almaları için bir ışık görevi görebilecek siyasi ve Hristiyan tavsiyelerini içerir. .. Türkiye, Teb'de& Batı Mısır'da yapılan seyahatlerin incelemesiyle birlikte.. Rp Jean Coppin tarafından. .. Lyon'da, Antoine Briasson. Marsilya'dan başlayan yolculuklar: Mısır için, Ocak 1638; Tunus için 16 Mart 164o; Filistin için, 2 Ekim 1642.	1686- Lyon

Çizelge B.1 (devam) : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

17	Du Loir	1640	Les voyages du Sieur DU LOIR, contenu en plusieurs lettre sécrètes du Levant, avec plusieurs particularitez qui n'ont point encoreesté remarquées touchant la Grèce, & la domination du Grand Seigneur, la religion, & les moeurs de ses sujets; ensemble, ce qui sepassa à la mort du feu Sultan Mourat dans le Serrail, les cérémoniesde ses funerailles, & celles de l'avenement à l'empire de Sultan	Levant'tan yazdığı birkaç mektupta yer alan Senyör Du Loir'in seyahatleri, Yunanistan ve Büyük Senyör'ün egemenliği, tebaasının dini ve adetleri ile ilgili henüz fark edilmemiş bazı özellikler; sarayda Sultan Murat'ın ölümünden sonra yaşananlar, cenaze törenleri ve padişahın tahta çıkış törenleri bir arada.	1654- Paris 1671- Venedik
18	Jean de Thévenot	1655	Relation d'un voyage fait au Levant, dans laquelle il estcurieusement traité des estats sujets au Grand Seigneur. .. et dessingularitez particulières de l'Archipel, Constantinople, Terre-Sainte,Egypte, Pyramides, mumies, deserts d'Arabie, la Meque, et deplusieurs autres lieux de l'Asie & de l'Afrique, remarquez depuispeu, & non encore décrits jusqu'à présent; outre les choses memorables arrivées au dernier siège de Bagdet, les cérémonies faites auxreceptions des ambassadeurs du Mogol; et l'entretien de l'auteur avec celuy du Pretejan, où il est parlé des sources du Nil. Par Monsieur de THEVENOT. Paris, chez Thomas Iolly, 1665. [xvi] + 576p. Frontis-piece. 8vo.	Büyük Lord'a tabi devletlerin merakla ele alındığı Doğu Akdeniz'e yapılan bir yolculuğun hikayesi. .. ve Takımadaların, Konstantinopolis'in, Kutsal Toprakların, Mısır'ın, Piramitler'in, mumyaların, Arabistan'ın çöllerinin, Mekke'nin ve Asya ve Afrika'nın diğer bazı yerlerin özellikleri, son zamanlarda fark edildi ve şimdiye kadar henüz anlatılmadı; son Bağdat Kuşatması'nda yaşananların yanı sıra Moğol elçilerinin kabullerinde yapılan törenler; ve yazarın Nil'in kaynaklarından söz edilen Pretejan'la yaptığı röportaj. Mösyö de Thevenot tarafından.	1665- Paris 1674-Paris 1684-Paris 1687- Londra 1693- Frankfurt 1727- Amsterdam
19	Evliya Çelebi	1656	Seyahatname (V. Cilt)	Seyahatname V. Cilt)	1848-Kahire 1896-1938 İstanbul
20	M Quiclet	1657	Les voyages de M QUICLET à Constantinople par terre. Enrichis d’annotations par le Sieur P.M.L. (Promé, Marchand libraire).A Paris, chez Iean Promé, 1664. [vi] + 246p. 24 mo. GT 543Journey made in 1657 in company with M Poulet (see next entry), who refers toQuiclet as “Interprète du roi en langue turquesqe,” in his preface	M Quiclet'in kara yoluyla İstanbul'a Yolculuğu. Senyör P.M.L' nin ek açıklamalarıyla zenginleştirilmiştir. Önsözünde Mösyö Poulet Ouiclet'i "Kralın Türkçe Tercümanı" olarak tanıtıyor	1664-Paris
21	Clas Ralamb	1658	Kort Beskrissning om thet som wid then Constantinopolitaniske Resan år föreluppit, huruledes Kongl. Mag: tz anförtrödde Åhrender åro förrättade, sampt vthi hwad wilkor then Turkiske Staten widh samma Tijdh besans	İstanbul Yolculuğunun Kısa bir Özeti	1679- Stockholm
22	Heneage Finch	1661	A narrative of the success of the voyage of the right honourable Heaneage Finch, Earl of Winchilsea, Viscount Maidstone, Baron Fitz-Herbert of Eastwell, Lord of the royal mannor of Wye, Lord Lieutenant of the county of Kent and city of Canterbury, His Majesties ambassadour extraordinary to the high & mighty Prince Sultan Mamet Han, emperour of Turkey, from Smyrna to Constantinople; his arrival there, the manner of his entertainment and audience with the Grand Fizier and Grand Seignior.London: printed by I.R., in the year, 1661.	Winchilsea Kontu çok saygıdeğer, Heaneage Finch'in yolculuğunun başarısının öyküsü. Majesteleri büyükelçisi nin Türkiye imparatoru yüce ve kudretli Prens Sultan "Mamet" Han'ın İzmir'den İstanbul'a gelişi, Büyük vezir ve Büyük Senyör tarafından ağırlanması	1661-Londra
23	Paul Rycaut	1661	The present state of the Ottoman Empire containing the maxims of the Turkish politie, the most material points of the Mahometan religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries, their military discipline ... : illustrated with divers pieces of sculpture, representing the variety of habits amongst the Turks, in three books	Osmanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Durumu: Türk siyasetinin özdeyişlerini, Müslüman dininin özelliklerini, mezheplerini ve sapkınlıklarını, dergahlarını ve din adamlarını, askeri disiplinlerini içeren ... : çeşitli heykel parçalarıyla resmedilmiş, Türkler arasındaki alışkanlıkların çeşitliliğini üç kitapta anlatıyor.	1668-Londra 1670-Londra 1675-Londra 1686-Londra 1670-Paris 1670-Paris 1670-Amsterdam 1677-Rouen 1673-Venedik 1674-Bologna 1694-Ausgburg

Çizelge B.1 (devam) : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

24	Ghiron Francesco Villa	1665-68	Viaggi dell'illustrissimo, è eccellentissimo Sign. Marchese Ghiron Francesco Villa, in Dalmatia, e Levante, con la distintarelazione del successi di Candia per il tempo, che fù dal medemo diffesain qualità di Generale dell'infanteria della Serenissima Republica di Venetia. Descritti, è occularmente osservati dal Consigliere... Gio.Battista Rostagno. In Torino, per Gio. Sinibaldo, I668. 416p. large folding plate of the siege of Candia. 8vo. HG 87.2 V 71	En ünlü ve en mükemmel Bay Marquis Ghiron Francesco Villa'nın Dalmaçya ve Doğu Akdeniz seyahatleri, aynı zamanda Venedik Cumhuriyeti Generali olarak Girit'te başarılarına dair detaylı bir raporla açıklanması.	1668-Torino 1669-Paris 1669-Lyon 1669-Ancona
25	Joseph August Du Cros	1669	Histoire des voyages de Monsieur le Marquis Ville, en Levant et du siège de Candie	Mösyö Marquis Ville'nin Doğu Akdeniz Seyahatleri ve Girit Kuşatması'nın Tarihi.	1669-Paris
26	Giuseppe Maria Sebastiani	1666	Viaggio e navigatione di Monsignor Sebastiani F Giuseppe di S. Maria, dell' Ordine de' Carmelitani Scalzi... nell' andare, etornare dall'Arcipelago. In Roma, Domenico Ant. Ercole, 1687.[iv]+ I52p. index. 8vo. GT 773	Discalced Carmelites üyesi Monsenyör Sebastiani F Giuseppe di S. Maria'nın yolculuğu... Takımadalar'dan gidiş ve dönüş.	1687- Roma
27	De La Croix	1670	Mémoires du Sieur De La Croix, cy-devant Secrétaire del'Ambassade de Constantinople, contenant diverses relations très curieuses de l'Empire Othoman. A Paris, chez Claude Barbin, I684. 2 vols. [xxxiv] + 428 and 398p. indices. I6mo. TH 4 L I4 Account written in the form of letters dated Dec. 20, 1670 to Jan. Io, 1679. The writer states that he accompanied the Ambassador of France, Nointel, to Constantinople from Toulon, Aug. 20, 1670.	Konstantinopolis Büyükelçiliği eski Sekreteri Bay Croix'in Osmanlı İmparatorluğu hakkında çok ilginç çeşitli anlatımlar içeren hatıraları. Aralık 20, 1670 ile Ocak 1670 tarihli mektuplar şeklinde yazılmış .Yazar, 16 Ocak-20 Ağustos 1670 tarihleri arasında Toulon'dan Fransa Büyükelçisi Nointel'e İstanbul'a kadar eşlik ettiğini belirtiyor	1684- Paris
28	Guillaume Joseph Grelot	1670	Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux, et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville. [Par Guillaume Joseph (Grelot). Présentée au Roy. À Paris, chez la veuve de Damien Foucault, I680. [xi] + 306p. and many Plates. 4to.	Konstantinopolis'e Yeni Bir Yolculuk:.Yazarın şehirde dikkat çekici olan her şeyi yerinde çizdiği figürlerle zenginleştirilmiş, [Guillaume Joseph (Grelot) tarafından. Kral'a sunuldu.	1680-Paris 1681- Amsterdam 1683- Londra
29	Marquis de Nointel	1673	L'Odyssée d'un ambassadeur: les voyages du Marquis De Nointel (1670–1680). Par Albert Vandal... Paris, Plon, 1900. xii +355p. 4 plates. 8vo.	Bir Büyükelçinin Odyssey'i: Marquis De Nointel'in Seyahatleri (1670–1680). Albert Vandal tarafından	1900-Paris
30	Bernard Randolph	1665	The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponnesus:: Together with a Description of the City of Athens, Islands of Zant, Strafades, and Serigo. With the Maps of Morea and Greece, and Several Cities. Also a True Prospect of the Grand Serraglio Or Imperial Palace of Constantinople, as it Appears from Galata: Curiously Engraved on Copper Plates	Antik dönemde Mora Yarımadası Olarak Adlandırılan Mora'nın Bugünkü Durumu: Atina Şehri, Zant Adaları, Strafades ve Serigo ile Birlikte. Mora ve Yunanistan Haritaları ve Birkaç Şehir ile. Ayrıca Galata'dan Görünen Büyük Saray veya Konstantinopolis İmparatorluk Sarayı'nın Gerçek Bir Görünümü: Bakır Levhalar Üzerine Oyulmuş	1686-Oxford 1687-Londra 1687-Oxford 1689-Londra
31	Battista de Burgo	1672-1677	Viaggio di cinque anni in Asia, Africa, & Europa del Turco: Volume 1	Türklerin Asya, Afrika ve Avrupa Topraklarında Beş Yıllık Seyahat.	1686-Milano 168-Milano
32	Cornelio Magni	1672-1673	Quanto di più curioso, e vago ha potuto raccorre Cornelio Magni; nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia resta distribuito in questa prima parte in varie lettere scritte in Italia, le quali principalmente includono l'esame della metropoli di Costantinopoli, de luoghi aggiacenti, e dell' esercito Ottomano, si in marcia, come in campo... aggiontavi la relazione del serraglio del Gran Signore.	Cornelio Magni'nin Türkiye'de seyahat ederek ve kalarak geçirdiği ... iki yıllık süreçte toplayabildiği en merak edilen ve belirsiz şeyler İtalya'da yazılmış çeşitli mektuplarda, esas olarak İstanbul metropolünün, komşu yerlerin ve Osmanlı ordusunun incelenmesi.	1679-Parma
33	Des Barres, Antoine	1673	L'estat present de l'Archipel (par ANTHOINE des BARRES). A Paris, chez Claude Barbin, 1678. In two parts. [ii] + 215 and 206p. portrait. 24mo.	Takımadaların Mevcut Durumu	1678-Paris
34	Cornelius de Bruyn	1680	Reizen Van Cornelis De Bruyn, Door de vermaardste Deelen van KLEIN ASIA, De Eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio, &C. Mitsgaders De Voornaamste Steden Van Aegypten, Syrien En Palestna, Verrijkt met meer als 200. kopere Konstplaaten, vertoonende de beroemdtste Landschappen, Steden, &c	Cornelis De Bruyn'un Yolculukları Küçük Asya'nın En Büyük Bölgeleri, Sakız Adası, Rodos, Kıbrıs, Midilli, Stanchio, &c. Aynı şekilde Mısır, Suriye ve Filistin'in başlıca şehirleri, 200'den fazla bakır levha ile zenginleştirilmiş, en ünlü manzaraları, Şehirleri, vb.	1698-Delft 1700- Delft 1700- Delft (Fransızca) 1714-Paris

Çizelge B.1 (devam) : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

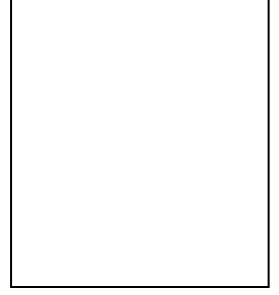
35	Jacob Spon	1675	Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, faitaux années 1675 & 1676 par JACOB SPON, Docteur Medecin Aggregèa Lyon, & GEORGE WHELER, Gentilhomme Anglois. A Lyon, chezAntoine Cellier le Fils, 1678. 3 vols. [xxii] + 4o5, 417,226p.portrait, and a large number of plates. 16mo.	Doktor Jacob Spon'un İngiliz Centilmen George Wheler ile 1675 ve 1676 yıllarında yaptığı İtalya, Dalmaçya, Yunanistan ve Levant Seferi	1678- Lyon 1679- Lyon 1679-Amsterdam 1688-Bologna 1689-Amsterdam 1690-Nürnberg
36	George Wheler	1675	A journey into Greece, by GEORGE WHELER, Esq., in company of Dr. SPON, of Lyons, in six books, containing: I: A voyagefrom Venice to Constantinople. II: An account of Constantinopleand the adjacent places. III. A voyage through the Lesser Asia.IV: A voyage from Zant through several parts of Greece to Athens.V: An account of Athens. VI: Several journeys from Athens, intoAttica, Corinth, Boeotia, &c. With variety of sculptures. London,printed for William Cademan, Robert Kettlewell, and AwnshamChurchill, 1682. [xii] + 483p. map and plates. Folio. GT 571Author's signature of presentation on title-page.First edition of Wheler's account.	Yunanistan'a bir yolculuk, George Wheler: Lyon'dan Dr. Spon eşliğinde, altı kitapta: I: Venedik'ten Konstantinopolis'e bir yolculuk. II: Konstantinopolis ve komşu yerler III. Küçük Asya'da bir yolculuk.IV: Zant'tan Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine ve Atina'ya bir yolculuk.V: Atina'nın hikayesi VI: Atina'dan Attika, Korint, Boiotia ve Çeşitli heykeller ile. Londra'da William Cademan, Robert Kettlewell ve Awnsham Churchill için basılmıştır,	1682-Londra 1689-Amsterdam 1689-Antwerp/Paris
37	Henry Teonge	1675-79	The diary of Henry Teonge, chaplain on board His Majesty'sships Assistance, Bristol, and Royal Oak, anno 1675 to 1679. Nowfirst published from the original Ms. with biographical and historical notes. London, Charles Knight, 1825. xviii + 327p. Facsimile. 8vo.GT 478.1	Majestelerinin yardım gemileri Bristol ve Royal Oak'ta papaz olan Henry Teonge'nin günlüğü, 1675 - 1679. Şimdiilk olarak biyografik ve tarihsel notlarla.	1825-Londra
38	Jean Donneau de Visé	1681	Ambassades de M le Comte de Guilleragues et de M Girardin auprès du Grand Seigneur, avec plusieurs pièces curieuses tirées des mémoires de tous les ambassadeurs de France à la Porte,qui font connoistre les avantages que la religion, & tous les princes de l'Europe ont tiré des alliances faites par les François avec Sa Hautesse, depuis le regne de François I... ensemble plusieurs descriptions de festes, & de cavalcades à la manière des Turcs... A Paris, chez G. de Luines; et T. Girard, etc., 1687. 334p. 24mo.	Guilleragues Kontu ve M. Girardin'in Büyük Seigneur nezdindeki elçilikleri, Babiali'deki tüm Fransız büyükelçilerinin anılarından alınan, dinin ve Avrupa'nın tüm prenslerinin sağladığı avantajları bilinen birkaç ilginç belgeyle birlikte François'nın saltanatından bu yana Fransızların Majesteleri ile yaptığı ittifaklar... birlikte Türklerin tarzında çeşitli festivaller ve süvari alayları tanımları...	1687- Paris
39	Heinrich Mirike	1684	Heinrich Mirike, weyl. reformierten Predigers bey der hol ländischen Gesandtschaft in Konstantinopel Reise von Konstantino-pel nach Jerusalem und dem Lande Kanaan. Mit vielen Anmerkungen von Palästina, &c., von Johann Heinrich Reiz, nebstinem Fragment der von Herrn PETER Füsslin aus Zürich, in J. 1523 gethanen Pilgerreise nach dem gelobten Lande. Augsburg, bey Christoph Friedrich Bürglen, 1789. 224p. 12mo. GT 443	Konstantinopolis'teki Hollanda büyükelçiliği vaizi Heinrich Mirike'nin Konstantinopolis'ten Kudüs'e ve Kenan diyarına yolculuğu. Johann Heinrich Reiz'in birçok şerhi ve Zürich'ten Bay Peter Füsslin tarafından 1523'te vaat edilen topraklara yapılan hac yolculuğunun bir bölümüyle birlikte.	1789-Augsburg
40	Du Mont	1689	Nouveau voyage du Levant, par le Sieur Du Mont, contenant ce qu'il a vu de plus remarquable en Allemagne, France, Italie,Malthe & Turquie; où l'on voit aussi les brigues secrètes de M de Chateau-neuf, Ambassadeur de France à la cour ottomane, & plusieurs histoires galantes. À La Haye, chez Étienne Foulque, 1694.[xx] + 475p. engraved frontispiece, title-page in black and red,8 folding plates. 16mo.	Bay Du Mont'un Almanya, Fransa, İtalya, Malta ve Türkiye'de gördüğü en dikkat çekici şeyleri içeren Doğu Akdeniz'deki yeni yolculuğu; Osmanlı sarayındaki Fransa Büyükelçisinin gizli entrikaları ve birkaç cesur hikaye.	1694- Lahey 1702-Londra
41	N. Mirabal	1691	Voyage d'Italie et de Grèce, À Paris, chez Jean Guignard, 1698. [x] + 275p. 16mo. GT 6o4	İtalya ve Yunanistan'a Yolculuk	1698-Paris
42	La Motraye	1696	A. de La Motraye's Travels Through Europe, Asia, and Into Parts of Africa: With Proper Cutts and Maps. Containing a Great Variety of Geographical, Topographical, and Political Observations on Those Parts of the World ... A Curious Collection of Things Particularly Rare, Both in Nature and Antiquity; Such as Remains of Antient Cities and Colonies, Inscriptions, Idols, Medals, Minerals, [&]c. With an Historical Account of the Most Considerable Events which Happen'd During the Space of Above 25 Years ... and ... All the Chief Transactions of the Senate and States of Sweden, [&]c..	Motraye'nin Avrupa, Asya ve Afrika'nın Bazı Bölgelerine Yolculukları: Uygun Plakalar ve Haritalarla. Dünyanın Bu Bölgeleri Üzerine Çok Çeşitli Coğrafi, Topografik ve Siyasi Gözlemler İçeren ... Hem Doğada hem de Antik Çağda Özellikle Nadir Bulunan Tuhaf Bir Koleksiyon; Antik Kent ve Koloni Kalıntıları, Yazıtlar, Putlar, Madalyalar, Madenler, [&]c. 25 Yılı Aşkın Bir Süre İçinde Meydana Gelen En Önemli Olayların Tarihsel Bir Anlatımıyla ... ve ... İsveç Senatosu ve Eyaletlerinin Tüm Başlıca İşlemleri, [&]c. ...	1723-Londra 1727-Lahey

Çizelge B.1 (devam) : 17. yüzyılda Çanakkale Boğazı tasvirleri içerdiği tespit edilen seyahatnameler (Weber,1953; archive.org; GoogleBooks arşiv taramaları sonucu oluşturulmuştur)

43	Antoine Morison	1697	Relation historique d'un voyage ... nouvellement fait au Mont de Sinai, et à Jerusalem. On trouvera dans cette relation un détail de ce que l'auteur a vû de plus remarquable en Italie, en Egipte, en Arabie, ... sur les côtes de Syrie et en Phoenicie; ... aussi ... l'origine ... et le gouvernement politique de l'Empire Othoman, etc	Sina Dağı'na ve Kudüs'e yeni yapılan bir yolculuğun tarihsel anlatımı. Bu raporda, yazarın İtalya'da, Mısır'da, Arabistan'da, ... Suriye ve Fenike kıyılarında gördüğü en dikkat çekici şeylerin bir ayrıntısını bulacaksınız; ...ayrıca...Osmanlı İmparatorluğu'nun...kökeni...ve yönetim politikası, vb.	1704-Toul
44	Paul Lucas	1699	Voyage du Sieur PAUL LUCAS au Levant : on y trouvera entre autre une description de la haute Égypte, suivant le cours du Nil, depuis le Caire jusques aux Cataractes, avec une carte exacte de cefleuve, que personne n'avoit donnée. (Tome second:) On y verra le recit de l'entreprise violente du Pacha de Babylone contre les sujets du roi, l'établissement des missionnaires Capucins en cette ville, &l'histoire du jeune Paléologue. A La Haye, chez Guillaume de Voys,1705. 2 vols. in I. [xxii] + 23I and 265p. index, 2 plates only, map missing. Title-page in red and black. I6mo.	Bay Paul Lucas'ın Levant'a Yolculuğu: diğer şeylerin yanı sıra, Kahire'den kataraktlara kadar Nil'in akışını takip eden Yukarı Mısır'ın bir tasviri ve bu nehrin kimsenin sahip olmadığı tam bir haritası verildi. (İkinci cilt:) Orada Babil Paşasının kralın tebaasına yönelik şiddetli girişiminin öyküsünü, bu şehirde Capuchin misyonerlerinin kurulmasını ve genç Paleologus'un öyküsünü göreceğiz.	1705-Lahey 1707-Hamburg

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Merve Yıldırım Özbaş

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2018, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER

- 2022- : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı (Araştırma Görevlisi)